
HARVARD LAW LIBRARY
3 2044 059 348 482

Hungary

A MAGYARSÁG KELETKEZÉSE ÉS GYARAPODÁSA.

IRTA

VÁMBÉRY ÁRMIN.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1895.

For Tr

Franklin-Társulat nyomdája.

I.

BEVEZETÉS.

1. ETHNOLOGIA ÉS NEMZETI ELŐITÉLETEK.

Valamint a hegyi pataktól a völgybe lesodort kő, a mely hirtelen rohantában különféle rokon és idegen geologiai elemet magával ragadott, lényeges alkotó részeiben csak gondos elemzéssel ismerhető meg, épen úgy áll a dolog egyes népekkel, a melyeket a népvándorlás korának viharai a világtörténelem színpadán ide-oda kergettek. A különbség csupán abban áll, hogy, holott a kő-anyag alakulásának folyamatában elegyülés látható, de nem vegyülés, és a tapadás a vizsgálat munkáját megkönnyíti, az ethnikai kohóból kikerült nép-vegyületek magvának és egyes töredékeinek igazi mivoltját benső összevegyülésök következtében nem egykönnyen lehet kideríteni. Ezt kénytelenek vagyunk észrevenni, ha az összes európai népek képét figyelmesen nézzük. Minél több világot derített a történelem a költözködési vonalak egyes útjaira és állomásaira, minél teljesebbek a régmult időből felénk hangzó tudósítások és leirások, annál világosabbakká válnak az elburkolt kép körvonalai és annál megbízhatóbbá lesz kutatásaink eredménye. A mai európai népek eredetéről talán még lehet vitatkozni, azonban például az angol, franczia, német és olasz nép alakulásának folyamatával körülbelül tisztában vagyunk. A klasszikus ókor műveltségi korszaka itt olyan nyomokat hagyott

hátra, a melyek nem tekintve ama régen elmult időnek kezdetleges állapotait és elvadulását, akárhány történelmi segítő-eszköznek létrejöttét megkönnyítették. Egyes, mythusokba és mondákba burkolt hagyományok, a melyeket szilárd történeti adatok támogatnak, jótevő világot derítenek e népek keletkezésének történetére, úgy hogy vegyülésök és kristályosodásuk folyamatát ritkán homályosítja el a kétség vagy rejtvényesség árnyéka.

A jelenleg ismert európai népek keletkezésének történetére az imént vázolt kép alkalmazható. Azonban egészen máskép alakul egy ural-altáji nép helyzete, a melynek bölcsőjét nem ismerjük, hajdankori történetéről és vándorlásairól alig tudunk valamit és a mely forgószél ragadta felhőként zúdult Ázsia belsejéből Európára, itt a keresztyén világ határain letelepedett és ezeréves létezése után is még mindig ethnologiai rejtvényként van előttünk. A magyarok eredetéről írt tanulmányomban megkisérlettem bebizonyítani, hogy e nép, habár nyelvalakjai túlnyomóan ugor-jellemüek, — szókincsének legnagyobb része ugyanis török, — uralkodó ethnikai alkotórészeiben török-tatár eredetű és mint e népfaj ága vagy nemzetsége lépett a világ eseményeinek színpadára. E nézetem, a melyet igénytelen tanulmány alakjában közöltem, annak idején hosszas és heves ellenkezésre adott okot. Tudományos ellenfeleim először azt a hibát követték el, hogy a nyelvnek ethnologiai feladatok megoldásában való bizonyító erejét túlságosan sokra becsülték, a mennyiben makacsul elzárkoztak azon tény elől, a melyet ma minden gondolkozó ember elfogad, hogy tudniillik a nyelv a bizonyító anyagnak csak egy része lehet, nem pedig egyetlen és mértékadó nyilvánvalósági bizonyíték. A nyelv ugyan megmutatja az első és legalsó réteget, a melyen a jelenleg előttünk álló ethnos

felépült, némileg fel is tünteti a nemzettesthez utóbb csatlakozott elemek minőségét és mennyiségét, azonban annak útját-módját, miképen folyt le az elvegyülés, és hogy vajjon nem változott-e meg tökéletesen ethnikai jellemében a nép törzse későbbi gyarapodás következtében, azaz, hogy vajjon például ugor nép nem vált-e később török többség hozzájárultával physikai tekintetben törökké: mindezt a nyelv meg nem magyarázza, mert a szóban, mint az őskori állapotok mozzanatában, nem tükröződik a tovahaladó ethnikai fejlődés története. Másodszor sokkal inkább bíztak az összehasonlító nyelvtudomány elméleteiben, mint a mennyire e csupa-kétség tudomány mai napság megérdemli, és a nyelvi segítőeszközökkel elkövetett erőszakoskodással eleve rossz hírbe keverték kutatásuk eredményét. Alaposan képzett szakembereknek, a milyenek ellenfeleim voltak, ezen túlságos tudományos buzgalma könnyen érthető; annál nagyobb örömmel veszem most észre, hogy a harczoló philologusok ifjabb nemzedéke és újabb hadsora új irányba tért. Oda jutottunk hazánkban, hogy a nyelv bizonyító erejét kellő mértékére szállítsuk és hogy *ne beszéljünk ethnikai, hanem csak nyelvi rokonságról,* midőn a magyarnak és az ural-altájiak többi ágának atyafisági fokát meghatározzuk. A kérdés ezzel szerencsésen kétfelé oszlott, tudniillik a nyelvi és az ethnikai rokonság kérdésére. Első részével, a melynek fejtegetésében a magyar nyelvtudomány közel százesztendős munkásságával már jelentékeny eredményt ért el, itt, mint magától értődik, nem akarunk foglalkozni és nem is foglalkozhatunk. A tiszta philologiai álláspont mindenesetre nagy jelentőségü a magyar nyelvnek, sőt az egész uralaltáji nyelvterületnek nyelvtani és szótári viszonyaira nézve, mert azzal, hogy a magyar par excellence keve-

réknyelv, a benne található szótári és nyelvtani anyag értéke tetemesen emelkedik; sőt mondhatni, hogy *a magyar nyelvben rejlik úgyszólván a legrégibb emlék, a mely az összes ural-altáji nyelvterületen ránk maradt.*

Ha tehát el is hiszszük, hogy beható philologiai kutatások az alaktannak nem egy homályos pontját fogják felvilágositani és a szókincsnek nem egy eddigelé rejtett szavát megfejteni, mégis azt kell állítanunk, hogy ebből a magyar nép ethnikai történetére vagyis keletkezése folyamára csak kevés világosság fog derülni. E téren más eszközöket kell alkalmaznunk és egészen más világot gyujtanunk. Történelmi adatok, épületek és művészeti emlékek hiányában ugyan mi is felhasználjuk és bátran fel is használhatjuk a nyelvi bizonyítékok segítségét, mert az anthropologiai ismertető jelek nyilvánvaló bizonyító erejére, ha az igazat megvalljuk, a physikai sajátságok rövid tartama miatt még kevésbbé támaszkodhatunk. Azonban si duo faciunt idem, non est idem. Az illető nyelvemlékek egybevágásában keressük és megtaláljuk azon útnak egyes határköveit vagy útmutatóit, a melyen a magyarok vándorlásaik alatt végig mentek, nem kevésbbé azonban azon ethnikai elemek honossági bizonyítványát is, a melyeket hosszú útjokon és Pannoniában való letelepedésök után bekebeleztek. Hogy itt egy ugor genitivus, ott meg egy török ige-alak a magyarral többé vagy kevésbbé megegyezik, annak ránk nézve épen semmi jelentősége sincs, mert nekünk az ethnoshoz és nem a nyelvhez van közünk, ez a kettő pedig egymástól lényegesen különböző fogalom. A philologiai veszekedés a *keveréknyelvek* természetét és mibenlétét illetőleg még sokáig egész buzgalommal folyhat; a mi érdeklődésünket itt teljesen a *keveréknép* természete és lényege foglalja el. E keveréknép finn-ugor eredete

felől legkisebb kétségünk sincs, de a történelem folyamán egy rokon népelem soraiban felolvadt és jelenleg mint tarka ethnikai vegyülék áll előttünk.

Tehát *κατ' ἐξοχήν* keveréknépnek tartjuk a magyarok mai népét. Ez az itélet bizonyára kegyetlenül hangzik azoknak fülében, a kik megtévesztve krónikásaink képzeletének ragyogó színű festményétől, honunk alapítóiban egységes népet akarnak látni, a mely harczosainak százezreivel a régi Pannonián rajtütött és ott mintegy varázsütésre magyar államot alapított. E feltevés a nemzeti büszkeségnek bizony legjobban esnék, a nemzeti büszkeségnek, a mely nem tekinti azt, hogy többé-kevésbbé Európa legtöbb népe rokon és idegen elemekből álló keverékből keletkezett. Hiába, egyéneknek és népeknek egyaránt erősen jellemző vonása, hogy jó erős, ágas-bogas és lombos családfának árnyékába szeretnek a nemtelen származás gyanúja elől menekülni vagy pedig őseik régen letünt dicsőségének visszaverődő fényében sütkérezni. Ha a mai olasznak keble Róma dicső tetteinek olvasásakor dagad, ha a német büszkén mutat a régi germánok hősiségére, ha az arabnak szeme ragyog, mikor a khalifák fénykorát említi, és ha a szegényes mongol keble mélyéről fakadó sóhajok közt emlékezik meg Temudsin (Dsingiz-Khán) hősi pályájáról: akkor ezt alapjában véve nem kell feltűnőnek tartanunk, habár az ethnologus a leszármazási elméletek modern álláspontjából kiindulva az utódok kegyeletében gyakran több hiuságot és költészetet, mint tudományosan megokolt jogot lát. Hiába mondják példakép, hogy a gyöngy is a tenger mélyében élő állat sebéből támad, mégis fejedelmek koronáját ékesíti, és hogy a föld sötét gyomrából származó gyémánt ragyogása a napsugárral vetekedik. Mindenki őseredetileg dicső és fennkölt akar lenni, és ho-

mályos genetikai viszonyok mindenütt a szégyen érzetét keltik.

Tiszta, nemes, minden idegen vérrel való összekeveredéstől mentt leszármazással dicsekedni az emberi gyarlóságnak mindenha szokása volt, a melytől még a jelen kornak leginkább előre haladott, művelt népei sem birtak megszabadulni. Hiába emlékeztetnek azon tényre, hogy már sok ezer esztendő mult el azóta, hogy aránylag vegyületlen emberi társadalomról beszélhetünk. Hiába utalunk arra, hogy ilyen tünemény az újkorban lehetetlen; felemlítjük, hogy keleti Németország mai lakosai egykor szlávok voltak és hogy a mai francziák frank elődei németek voltak, hogy az angolok eredetökben a legtarkább népvegyüléket képezik, a melyet képzelhetünk, hogy a spanyolok gótok, iberiaiak, rómaiak, phœniciaiak, arabok stb. egyesüléséből keletkeztek és hogy a mai oroszok legalább tíz-tizenöt ethnikai alapelemre bomlanának, ha chemiailag felbontanók. Csak a tudomány, csak az elfogulatlan tudományos kritika vethet a népek e gyermekes, nevetséges hiúságának véget. E kritika a leszármazás elméletében mutatkozó aristokratikus viselkedést egész képtelenségében tünteti fel, mert megmutatja, hogy a történelem előtti korszak ádáz tolongásában és tusakodásában a legtarkább néptöredékek, melyeket valamely hódítónak hatalma vagy a sorsnak egyéb intézkedése egy szilárd testté egyesített, csakhamar ismét szétzüllöttek. Ez a forrongás Európa nyugati részében a népvándorlással befejeződött. Miután az Ázsiából becsapott hullámok elsimultak, az egyes népkeretek vagy nemzetek azon mértékben állandósultak, a melyben állami és társadalmi rendjök előre haladt és a különböző ethnikai elemeket a vallás, erkölcs és szokás közös kötelékével egységes testté összefűzte. A nyelv közössége

az egészet összekötő lánczak utolsó szemeül jelentkezett. Igy látjuk például, hogy, holott Nyugat-Európa nemzetei már a középkorban öltötték fel mai alakjokat, világrészünk keleti vidékein a tovább tartó politikai zavarok következtében és a művelődés lassúbb előhaladása miatt mind e mai napig sem fejeződött be a teljes kristályosodás folyamata. Az orosz, osztrák-magyar és oszmán államnak ethnikailag tarka jelleme ennek ékesenszóló bizonyítékául szolgál. Itt a népek tengerének hullámzása sokkal tartósabb és erősebb volt. Ehhez járult még a nomádoknak és letelepülteknek egymástól alapjában olyannyira különböző két társadalomnak harcza, és midőn Európa nyugati része rendezett állapotok védelmében, megszilárdult államformának örvendhetett, emitt új meg új harczias csapatok bevonulása hosszú időre késleltette a különnemű elemek egybeolvadását.

Ebben rejlik azon ethnologiai nehézségek főoka, a melyekkel a délkelet-európai népek eredetének kutatása jár. Még ha mentten minden nemzeti hiúságtól és külön politikai érdekektől vetünk is egy tekintetet e titokra, borzadnunk kell e rettenetes zűrzavartól. Mily kétségbeejtőnek és reménytelennek kell kutatásunk eredményének még akkor alakulnia, ha meggondoljuk, hogy az eddigelé megkisértett szövétnek nagyon halavány és téveteg világosságot terjesztett és hogy az igazság kipuhatolására használt eszközök csupán hamis következtetéseket eredményeztek és a feladat rejtvényességét még öregbítették, a helyett, hogy kevesbítették volna. Nem akarok itt azon nézeteim ismétlésébe bocsátkozni, a melyeket a magyarok eredetéről írt tanulmányomban a nyelvnek bizonyító erejére vonatkozólag kifejeztem, és pedig annál kevésbbé, mivel az ellenkező tudós felekezet már átlátta tévedését és ma már nem beszél többé ethnikai, hanem *pusztán*

nyelvi rokonságról. De meg nem állhatom, hogy különösen meg ne említsem, hogy nagyobb és végzetesebb tévedés, mint a mi konok philologusainké, e században még nem fordult elő és nem is képzelhető. Kevés nép van a föld kerekségén, a mely ezer éven át ugyanazt a nyelvet beszélte, de annál nagyobb azoknak száma, a melyek nemcsak idegen nyelvjárást, hanem teljesen idegen nyelvet fogadtak el. A frankok német törzse ma francziául beszél, a germán longobardok pedig olaszul. A Volga mellől Mœsiába vonult bolgárok, eredetökre nézve ural-altájiak, a dél-szlávoktól kölcsönözték szláv nyelvöket, a kiket meghódítottak; keleti Németország lakosai a középkorban még részben szlávok voltak, mint e szláv helynevekből: Berlin, Dresden, Leipzig, Chemnitz, Breslau stb. stb. eléggé látható; ma pedig németül beszélnek. Ázsiában még több példa van arra és még könnyebb kimutatni, hogy népek nyelvöket elhagyták. Anatoliában egész vidékek vannak, a hol az egykori görög népesség ma törökül beszél. Iráni szártok törökül beszélnek és mongol hezárék, kiknek arczában a legtisztább mongol typus látható, a perzsa nyelvvel élnek. Szibiriában, a pamiri fennsíkon, Indiában és keleti Turkesztánban a nyelvcsere még inkább ötlik szemünkbe, úgy hogy joggal kérdezhetjük: Hol van az a még oly buzgó philologus, a ki a nyelvrokonságban az ethnikai összetartozás bizonyítékát akarja megtalálni? E jeles mondás: «Nyelvében él a nemzet» csak a jelenre vonatkozik, csak azt bizonyítja, hogy idő jártával egyik ethnikai mennyiség nyelvileg a másikhoz csatlakozott; de nem szolgálhat tanuságul a multra nézve és mint ethnologiai nyilvánvaló bizonyíték számba sem jöhet.

Meg nem állhatjuk, hogy sajnálattal hasonló itéletet ne mondjunk az *anthropologiai bizonyítékok* nyilvánvalóvá

tevő erejéről is. Koponya alakulata, arczvonások és testi megjelenés, igaz, hogy egyes emberi családok szorosabb összetartozására vallanak és jogosan használhatók valamely faj ismertető jeleiül. Azonban a mit a nyelvek tekintetében a szellemi közlekedés hoz létre, azt itt a vér keveredése szokta végezni. A két tényező különbsége csak abban áll, hogy az anthropologiai momentumok aránylag nagyobb állandóságuak, ennek folytán hosszabb idő is kell, míg a testi átalakulás vagy a fajkereszteződés befejeződik. Hogy ezt példákkal világosítsuk fel, egyebek közt egyes népeknek olyan, jelenleg nyelvökben egyesült alkotórészeire akarunk utalni, a mely népeknek egymástól ethnikailag idegen eredete kétségen kívül van. A középkorban még németül beszélő burgundiak és a régi galloknak mai utódjai közt levő physikai különbségnek ép annyira fel kell tünnie, mintha a pommerániai németeket meg a bajorokat vagy svábokat hasonlítanók össze. Hasonlót figyelhetünk meg longobardok, rómaiak és nápolyiak között, a hol a képzelhető legnagyobb tarka-barkaság eredményezi az elvegyülés folyamát, mindamellett azonban, még évszázadok multával is, az eredeti fajok különösségének félreismerhetetlen nyomai maradtak meg. Az orosz népnek vad ethnikai zűrzavarában is lépten-nyomon mutatható meg a nagyobb állandóság, vagyis az anthropologiai ismertető jelek nagyobb tartóssága, és ha Azsiában keresünk példákat, állításunk helyes volta annál inkább fog kitetszeni. Szibiriában például a koibalokon török nyelvjárásuk ellenére is még mindig meglátszanak ugor eredetöknek jellemző nyomai. A szártok, a kik évszázadok óta csakis törökül beszélnek, még mindig tisztán iráni typusúak, valamint az iszlámra tért khinaiak a Thien-San bérczei közt autochthon iraniakkal és törökökkel való erős vegyülésök elle-

nére színökben és arczuk alakulatában feltünően sok khinai vonást tüntetnek fel. A hezárék a Kábul és Herát közt húzódó hegyek között már évszázadokkal ezelőtt cserélték fel mongol nyelvöket a perzsával, azonban physikai ismertető jeleiket oly hűséggel és eredetiségben óvták meg, mintha csak az imént költöztek volna oda a khalkák pusztájáról.

A mint mondottuk, könnyen lehetne szinte végtelen sor példát felhozni, hogy a physikai ismertető-jelek állandóbbak a nyelvi momentumoknál. Ez egészen természetes is, mert a kölcsönös megértés eszköze idegen elemek érintkezésében sokkal gyorsabban surolódik le, mint testi alakulásuknak vérökben és húsukban rejlő sajátsága. A nyelvnek nyilvánvalóvá tevő ereje tehát az anthropologiai bizonyítékokénál sokkal kevesebbet ér, és ha mindamellett ilyen segítőeszközöket látunk, a melyek ethnologiai feladatok kutatásában elégtelenek és nem vezethetnek biztosan czélunkhoz, szerencsénkre még egy eszközünk marad, tudniillik a *nép-psychologia*, a melyet harmadik és leghatalmasabb tényezőül működtethetünk és a mely egészen váratlan eredményekre juttat.

2. A MÜVELTSÉGI MOMENTUMOK BIZONYÍTÓ EREJE.

Általánosan ismert valóság, hogy a néppsychologia, a mely az emberi nem egyes töredékeiben kifejeződő szellemi tulajdonságokkal vagy a különös erkölcstudománynyal foglalkozik, eddigelé már akárhány jelentős tüneményt felderített és összehasonlításaival nem egy rejtvényt megoldott. Hogy a néppsychologia néha elméleti okoskodások rejtett zugaiban bujkál és helylyelközzel egészen vad hypothesiseket alkot, az e tudományág

értékét egyáltalán le nem szállíthatja. Csak annyiban akarunk e tudománynyal élni, a mennyiben egyes népek erkölcsi sajátságaiban olyan szabatosan kidomborodó jellemző vonásokat látunk, a melyek az idők sokféle viharaival és a történelmi átalakulásokkal szemben *nagyobb állandóságot tanusítottak, mint a nyelvi és anthropologiai momentumok,* és ennélfogva alkalmasak arra, hogy kitüzött czélunk elérésében leginkább hasznukat vegyük. Ezen véleményünk, hogy a vallási életből, az égalji viszonyokból és a talaj minőségéből folyó népszellem külső hatástól kevésbbé megtámadható és kevésbbé változó a nyelvnél és a physikumnál, mindenesetre különösnek tetszhetik és erős ellenkezésre akadhat. Egyes népek életébe vetett figyelmesebb pillantás azonban arról fog bennünket meggyőzni, hogy *a szellem sokkal hatalmasabb a testnél,* még tisztán és sértetlenül is maradhat meg, holott a test külső hatás következtében mindenféle átalakulásnak kitéve, akárhányszor kivetkőzött ős alakjából. Az emberiség történetében ugyancsak kevés példa van, a mely ennek ellenkezőjét mutatva bebizonyíthatná, hogy bizonyos, kalandkereső kedvöktől a harczias életre késztetett társadalmak a véres mesterségtől a kereskedésre és iparra tértek és ezekben kitüntek. Naturam expellas furca, tamen usque recurret, a költőnek e szava egyénekben is, nemzetekben is egyaránt igaznak bizonyul. A megszokott nemcsak testünkben és vérünkben van, hanem, mint a török közmondás tartja, lelkünk alatt rejlik, és nagyon tévednénk, ha a népszellem rendkivüli szivósságát semmibe sem véve a néppsychologiát ethnologiai kérdésekben eléggé nem méltatnók.

Az erre vonatkozó számos példa közül a következőt akarjuk megemlíteni. A már említett középázsiai nép, a

szárt, már sok évszázaddal ezelőtt elfogadta a török nyelvet, a nélkül, hogy ezzel iráni habitusát egészen elvesztette volna és, a mi még inkább szembeszökő, a nélkül, hogy azon erkölcsi tulajdonságokból kivetkőzött volna, a melyek az iráni őslakosoknak eleitől fogva sajátságai voltak és ezen összes népnek jellemzéséhez tartoznak. A szárt mai napig az, a mi évezredekkel ezelőtt volt, földmüvelő, kereskedő, iparos, de sohasem harczos vagy nomád, jóllehet kirgiz-özbég elemek veszik körül és ámbár a világhódítók főútján, úgyszólván állandó tábor közepett élt. Hasonló viszony uralkodik az oszmánok jellemző sajátságaiban; ezeknél harmincz- vagy negyvenezer harczias nomád szolgált alapul a mai több milliónyi népnek, a mely törökök, kurdok, görögök, arabok, örmények s más egyebek keverékéből származott és a melyben az alapitó elem szelleme a későbbi vegyülékek tarka-barkaságának ellenére még mindig uralkodik. Ugyancsak a pusztáról teljes erejökben betört nomádok nemzeti szelleme öröklődött át nemzedékről nemzedékre és ez termékenyítette meg a meghódított elemeket. Az Oxus partján lakó arabokban már semmi nyoma sem található őseik nyelvének és testi külsejének, a melyet a Kuteibe vezérlete alatt tizenhárom évszázaddal ezelőtt az arab félszigetről oda költözött harczosok magokkal vittek, azonban psychikai tulajdonságaikat tekintve még mindig arabok, a kiknek dús képzelő ereje, tüzes mozdulata és nemzeti büszkesége a körülöttük lakó népek jellemző sajátságaitól elüt. A pelasgok utódjaiul ismert albánok egy része a görög orthodox vallással együtt a görög nyelvet is elfogadta, physikumuk is megváltozott, de erkölcsi életökben és nemzeti jellemző vonásaikban tősgyökeres albánok és alig különböztethetők meg albáni nyelven beszélő testvéreiktől.

A Szefid-Kuh hegyein élő hezárék, a kik ma általában perzsául beszélnek, a magasan elterülő hegyi vidék ellenére, a mely hazájokat képezi, a mongol pusztaságról magokkal vitt legtöbb erkölcsüket és szokásukat megtartották és e tekintetben mindenképen különböznek szomszédjaiktól, az afghán hegyi lakosoktól. Az orosz kozák, eredetére nézve a pusztának töröknyelvű lakosa, évszázadok mulva testi külsejének tökéletes megváltozása és szláv nyelvjárásnak elfogadása ellenére szellemi jellemző vonásaiban sok olyan sajátságot óvott meg, a mely a kazak-kirgiznek ismertető jele. Nemcsak egyes tisztségekben, mint Ataman (Hetman) és Iszaul (Jaszaul), hanem a babonában, a fegyverrel meg a lóval való bánásban és számos más szokásban is kitünik a töröknomád szellem és arra mutat, hogy e századok óta szláv katonaság ural-altáji eredetű.

A népszellem tartósságának és intensiv erejének legragyogóbb példáját különben a magyarok keletkezésének története szolgáltatja, és minthogy ezt e könyv lapjain kimerítően szóvá teszszük, csak azt óhajtjuk hangsúlyozni, hogy e jelenség a népismertetés terén figyelmet érdemel és egyáltalán nem ignorálható. Ellenkezőleg nem lehetünk eléggé hálásak azért, hogy az ethnologiai kérdések homályában e fénysugárral rendelkezünk, és semmi sem természetesebb, mint az, hogy vele élünk és világosságától vezetve az elénk meredő rejtvényt meg akarjuk oldani. Meg fogjuk látni, ha a magyarok költözésének vonalát az Uraltól a Dunáig felületesen és futólag áttekintjük, hogy a néppsychologia tanusága megbízható kalauzul szolgálhat, a melynek vezetésével élve Pannoniának elfoglalására és a magyar nép első kristályosodására nézve a legjobb felvilágosítást találjuk. A nemzeti szellem megmozdulásában jutottak

legjobban kifejezésre a nép legrégibb műveltségtörténetének egyes fokozatai, mert egyrészről láthatjuk, hogyan érvényesül a kezdetleges, keletkezésének első szakaszában levő népszellem a politikai, katonai és társadalmi élet vezető elveiben, másrészről pedig észre kell vennünk, hogyan kerekednek egyes, valamely magasabb műveltségi fokhoz tartozó intézmények és erkölcsök a nemzeti szellem fölé és hogyan származnak belé idegen jószágul. A magyar nyelv műveltségi momentumai tehát, a melyekről ethnologiai tanulmányomban megemlékeztem és a melyekből legalább is még három annyit lehetne összegyűjteni, a legmegbízhatóbb kalauzokul használhatók azon út megvizsgálásában, a melyen a magyarok Ázsia belsejéből a Duna síkságáig eljutottak. E műveltségi mozzanatok nyelvi burkolatában rejlik először is azon őseredeti műveltségi fogalmak csalhatatlan bizonyítéka, a melyekkel ezen ural-altájiak utjokra keltek és nemzeti egyéniségöket velök rokon ethnikai elemek támadása ellen megóvhatták. Másodszor megismerkedünk ezekből azon közlekedés időtartamával és beható erejével, a melyben e nép a költözése vonalán lakó népekkel volt, csak úgy mint mai napság az európai nyelvekben az idegen szók számából és minőségéből megmérhetjük a műveltségi hatás és a szomszédsági viszony fokát, a melyben Közép- és Éjszak-Európa egyes nemzetei régi római és későbbi olasz mestereikhez állottak. A kik az összehasonlító nyelvtudományban rendületlenül hisznek és mereven csakis a nyelv anyagát tekintve bizonyos népek sajátszerű tulajdonságait nem látják, e tekintetben kényelmesen járnak el, mert idegen szókról vagyis idegen vagy rokon nyelv területéről kölcsönzött jószágról beszélnek. Régóta letelepült, a műveltség magasabb fokán álló népek nyelvénél elfogadható

e vélemény, mivel ott ethnikai elegyülés, de nem vegyülés ment végbe. De egész másképen áll a dolog ott, a hol nomádok letelepültekkel találkoztak és számos különálló töredék vetődött össze, és különnemű elemek tarka zürzavarának kellett volna egységes testté összeolvadnia. A nyelvalakoknak és az emberi társadalom legelső, kezdetleges fogalmainak egységes jellemére vonatkozó szabály itt semmi esetre sem lehet irányadó, mert számos bizonyítékunk van, hogy valamely nyelv alaktanán minden részében idegen nyelvtannak nyomai látszanak meg és a névszók meg az igék ragozásában, a többes szám képzésében stb. külső hatás mutatkozik. Igy látjuk például, hogy a magyarban a finn-ugor alaktan uralkodó jellemén kívül tiszta török nyelvtani alakok is vannak. A tőszámnevek, a melyekről a törökben is a hetes-rendszer mutatható ki, túlnyomóan ugor eredetűek, ámbár ezen összehasonlításhoz: magy. *hat*, vog. *chot*; magy. *hetu, hét,* vog. *sot,* a török *alti* és *jeti* is sorozható. Az egyes testrészek magyar megnevezésében a finn-ugorral való rokonságuk feltünőbb mint a törökhöz való hasonlításuk, de még itt is óvatosan kell eljárnunk, mert a következő megegyezést megtámadhatja ugyan a philologiai vakbuzgalom, de el nem tagadhatja:

magy.	*hát*	török	*kat,*
«	*fej*	«	*päj,*
«	*kar*	«	*kol, kar,*
«	*térd*	«	*tiz,*
«	*orr*	«	*bor-un,*
«	*nyak*	«	*jaka,*
«	*szakál*	«	*sakal,*
«	*bajusz*	«	*bĭjĭk,*
«	*köldök*	«	*kĭndĭk,*
«	*has*	«	*kaš* (emelkedés)

és a többi. Tiszta török-eredetű névmás is van a magyarban, mint a török *men* magy. *én;* török *miz* magy. *mik;* török *maka* magy. *maga;* hasonlóképen a szóképzés is inkább török mint ugor jellemet tüntet fel. Egy szóval, a magyar nyelvnek kiválóan keverék-jelleme minden kétségen kívül való, és a nélkül, hogy itt a régi philologiai veszekedést újra fel akarnók idézni, — hiszen még ma is teljesen érvényes a régi költő szava: Grammatici certant et adhuc sub iudice lis est, — itt különösen kivánjuk hangsúlyozni, hogy *a magyar nép műveltségi momentumainak fejtegetésében nem alkalmazható ugyanazon zsinórmérték, mint az árja és a sémi nyelvekben.* A társas együttélés legelső szakából származó fogalmak tolmácsolása itt egészen más jelentőségű mint egyéb népeknél, csakúgy mint a magyarok keletkezésének története más népekétől tetemesen eltér.

E szerint egész bátran koczkáztathatjuk azt az állítást, hogy a néppsychologia tanításának ki nem elégítő megfigyelése következtében nagy hiba esett azon kérdésben, vajjon milyen nemzetiségű volt az a lovas-csapat, a mely a IX. század vége felé Pannoniába rontott, és hogyan keletkezett a mai magyar nép. Mivel a nyelv bizonyító erejéhez mereven ragaszkodtak, mindinkább összebonyolódott a rejtvény, és hogy mennyire bünhődött meg e végzetes egyoldalúság, az az eddigi kutatásnak következő téves eljárásából legjobban kitünhetik.

3. A MAGYAR ŐSTÖRTÉNELMI KUTATÁS EDDIGI MÓDSZEREI.

A magyarok eredetének történetében eddigelé a kutatásnak két különböző iránya tünt fel. Az egyik, a nemzetinek nevezett irány, elméleteit kizárólag azon hagyományokból, legendákból és krónikákból merítette, a

melyeket «A magyarok régi történetének forrásai» czímén szoktak összefoglalni. Csak az újkorban foglalkozott a bírálat e források anyagával és kimutatta, hogy a magyarok régi hazájára, útjok egyes adataira és honfoglalásuk módjára vonatkozó közleményeik teljesen megbízhatatlanok. Elég egyetlen tekintetet vetnünk azon naiv, gyermekies mondák tarkán csillogó szövevényére, a melyekkel Kézai, Marcus, Thuróczi és kivált Béla király névtelen jegyzője kortársai nemzeti hiuságának hízelegni akar, és meggyőződhetünk, hogy e költemények tulajdonképen értéktelenek és érdeklődésünket csak az alapjokul szolgált hagyomány és népmondák miatt érdemlik meg. Képzelődésök féktelenségére és a régi meg a velök egykorú Ázsia föld- és néprajzi állapotaiban való teljes járatlanságukra nézve e szerzők nem voltak sokkal rosszabbak germán és franczia középkori hivatalbeli társaiknál, és a mily veszedelmes volna a magyarok ősi hazájának helyrajzára meg néprajzi viszonyaira és Pannoniába való költözésére vonatkozó adataikat komolyan elfogadnunk, épen olyan haszontalannak tartjuk azt, ha valaki ez adatokat a birálat bonczoló késével taglalná vagy épen e jó emberek fölött tudatlanságuk miatt törvényt látna. Uram Istenem! Mit tudott Európa amaz időben Ázsiáról, mi volt a középkorban az ország- és népismeret, és különösen, hogyan lehetett volna valakinek akár csak sejtelme is Marco Polo és Rubruquis előtt Közép-Ázsia és Dél-Szibiria földjéről és lakosairól? Hiszen a római földrajzírók és a byzanczi szerzők gyér, de mesékkel nem kevésbbé átszőtt adatai csak a jelenkorban jutottak tisztességhez és az arab utazók feljegyzéseit, melyek csak az imént kerültek napvilágra, még mostani ethnologusaink és történettudósaink sem méltatták érdemök szerint.

Nem csuda tehát, hogy a magyar krónikások és a puszta szavoknak hitelt adó későbbi történettudósok leirásaiban csak úgy hemzseg az olyan adat, a mely tárgyi, hadtudományi és néprajzi tekintetben közel jár a lehetetlenséghez. Nem akarjuk tagadni, hogy a kelet felől való költözésről szóló hagyomány határozatlan, ködös vonalakban megmaradt; hiszen hasonló mozzanatok a mongolok és törökök régi történetében is találhatók. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy egyes hősök neve és vitéz tette meg nevezetes események huzamos ideig éltek a nép dalában és emlékezetében, de azon időben, mikor keresztyén fiai pogány őseik e tetteit irásban meg akarták örökíteni, a nép ajkán élő hagyományok egyes részeire is kiterjedő és kimerítő szabatosságról már szó sem lehetett. Képzelődés foglalta el Clio helyét; csak így lehet ugyanis megfejteni, ha óriási, százezrekre menő számokról beszélnek, a melyekkel honalapító őseink erejét leírják. Hogyan lehetett a IX. század közepén vagy elején az Uraltól a Dunáig érő nagy területen, a mely akkor nagyobbára lakatlan és műveletlen volt, olyan óriási tömeg emberrel haladni, arra a lelkes krónikások, úgy látszik, nem is gondoltak. Ugyancsak felelet nélkül hagyták a krónikások azt a kérdést is, milyen úton-módon haladt előre a népnek harczoló része, elválva családjától, elhagyva holmiját és nyájait, melyik része volt az elő- és utócsapat, továbbá sok egyebet, a mi a nagy nomád-sereg képzelt költözködésével összefügg. Valamint a derék Anonymus Res Gestæjének szerkesztésében Regino krónikáját és Dares Phrygius Historia Troiana-ját követte és mutatis mutandis egy ázsiai nomád népnek hódító hadjáratát és hősi tetteit középkori római keresztyén hadi vállalatok mintája szerint írta le, épen úgy kísérlették meg követői és

utánzói az ázsiai élet és cselekvés módjának minden ismerete nélkül és még csak nem is sejtve, milyen a nomád harczosok szelleme, a magyaroknak régi hazájokból új honukba való költözését leírni. Hiszen akkor már sok évszázad mult el azóta, hogy e nép ősei az ázsiai pusztán útra keltek, és a mit a valószínű, de hitelesen be nem bizonyított népmonda e menetről megőrzött, azt mint a pogány idők veszedelmes emlékét az első korszak keresztyén vakbuzgalma féktelen dühhel kiirtotta. Némely tulajdonnév hangviszonyaiból azt következtethetjük, hogy az emlékezetnek sok megmaradt nyomát nem a nép ajka, hanem idegen nyelvű szerzők iratai juttatták ránk; így például e név *Béla* határozottan ellenkezik a magyar nyelv hangtörvényeivel és úgy látszik, hogy e szó az eredeti *Bala* (gyermek, valakinek fia) alakból támadt. Hasonlóképen áll a dolog ezzel is: *Géza,* a mi, mint ismeretes, *Gyejcs*-nek, *Gyajcs*-nak hangzott és ebből származik: *jajcsi (íjász).* Az Anonymus, Kézai, Marci Chronica és mások elbeszéléséből épen úgy derül ki az ázsiai állapotokban való teljes járatlanság, mint Katona, Fessler, Szalay és Horváth munkáiból. Az utóbbiak azt a hibát követték el, hogy keleti nép történetét akarták felkutatni és megírni a nélkül, hogy a Keletet ismernék, legkevésbbé a Keletnek azon részét, a mely csak a jelenkorban tárul fel előttünk. Az ural-altáji embernek élete Ázsia éjszaki felében mindenha különbözött a napkelet régi művelt országaiban való élettől. Törökország, Perzsia, India és Khina hajdani és mostani állapotainak ismerete keveset használt volna a kutatónak, hogy Közép- és Éjszak-Ázsia népeiről fogalmat szerezzen. A művelt Nyugat a XIX. század első felében fölöttébb hiányosan ismerte a turkománokat, özbégeket, kazákokat, kirgizeket, osztjákokat,

vogulokat stb., és ez a mult századok dolgában való tudatlanságának elégséges mentsége lehet.

A legjobb akarattal sem birtak volna tehát honi krónikásaink a magyar nép eredetére több világosságot deríteni és épen olyan kevéssé jegyezhették fel számunkra a Pannonia térein végbement alakulási folyamat megismeréséhez szükséges adatokat. Előttök százezrekre menő egységes magyar népnek képe lebegett, a mely nép költöztében, letelepültében és az után idegen ethnikai töredékeket felvett és bekebelezett, a mely azonban mindemellett nagy, erős és egységes nemzettestként lépett fel, ilyenként harczolt, hódított és csinált történetet. Mily elenyészően kicsiny és csekély volt a magyar elem száma, a mely a mai nép megalakulásában főtényezőként működött, az a régi krónikásoknak és a későbbi történetíróknak eszökbe sem juthatott, arra nem is akartak gondolni, mivel az megsértette volna nemzeti hiuságukat, habár józanul tekintve őseik dicsőségét még inkább felmagasztalta volna. Ez előitélet és ez elfogultság, sajnos, egész a jelenkorig tartott és még modern gondolkodású és képzett magyar történetírók is helytelen restelkedésből átallották megvallani, hogy a magyar elem feltünő kisebbségben volt a neve alatt támadt tarka népvegyülékben.

A mi aztán a második irányt illeti, a mely a magyarok eredete történetének kutatásában feltünt, hát bizony az összehasonlító philologiától kiderített eredmények igazi czélunkhoz nem sokkal közelebb juttattak, sőt talán feladatunk végleges megoldását még inkább megnehezítették és meghiusították. Ez az úgynevezett linguistikai iskola, a mely a néprajzi feladat megoldásában a nyelv bizonyító erejét használta főtényezőül, még veszedelmesebb és sokkal nagyobb hibákba esett, mint a króni-

kások adataira építő történetírók. Mivel a mult században egyes philologusok a magyar meg a finn és a lapp nyelv között nyelvtani és szótári hasonlóságot fedeztek fel és mivel ez észrevétel az ugor nyelvek terén való tanulmány haladtával még határozottabb alakot öltött, azt hitték e tudomány képviselői, hogy a magyar nép igazi eredetét már felfedezték és az ural-altáji törzs többi ágával való genetikai viszonyait helyesen megállapították. A magyar nyelvnek és a különféle finn-ugor nyelvjárásoknak viszonyát természetesen mindenkinek észre kell vennie, meg azt sem tagadhatja senki, hogy a nyelvalakok rokonsági foka e két nyelvterületen kiemelkedőbb és inkább észrevehető, mint a magyar és a török nyelv terén. De épen olyan világos ma már mindenkinek az is, hogy nyelvek hasonlósága még nem tételez fel ethnikai rokonságot, és ha a magyar összehasonlító nyelvtudomány legujabban e tétel helyességét elismerve, csupán kizárólagos nyelvrokonságról beszél, e magába szállás még korántsem teheti jóvá mindazt a hibát és tévedést, a melyet a finn-ugor nyelvösszehasonlítás terén elkövettek. A mit Sajnovics, Gyarmathi, Révay és Reguly sejtettek, azt Hunfalvy és Budenz napnál világosabban akarták bebizonyítani és a roppantul erőszakos, minden ízében elvetésre méltó módszer, a melylyel éltek, a tudományok történetében semmihez sem fogható. Habár e szomorú tévedést részben már ethnologiai tanulmányomban érintettem, még sem állhatom meg, hogy itt ujra ne említsem azt a csűrést-csavarást, a melylyel amaz ethnologiai erőszakoskodásban éltek.

Miután egy ugor alapnyelvnek légies hypothesisét felállították és e nyelvet éjszaki és déli ágba sugároztatták, nyelvösszehasonlító bizonyítékokra támaszkodva a magyarnak illő helyet akarnak a vogul és az osztják

között kijelölni. Az ugor alapnyelv feltevésére indító okokat természetesen a képzelődés magasabb köreiben kell keresnünk, de a magyarnak az éjszaki ugor csoportba való tüzetesebb sorozását már kizárólagos és szorosabb rokonságnak szilárd, megdönthetetlen bizonyítékaival akarják megokolni. Hiszen, minthogy nincsen kétség abban, hogy a magyar nyelv alépítménye ugor jellemet mutat fel, egészen fölösleges igyekvés volt, hogy a nyelv további kibontakozásában vagy színeinek kifejlődésében, a hol török elemek hatalmas hatása látszik, következetesen és kizárólag feltetsző ugor bélyeget akartak kimutatni. Ebből a bizonyításban való erőszak eredt, mert az az út és mód, a melyen a közelebbi rokonság e momentumait részint ethnologiai munkákból, részint nyelvtani összehasonlításokból levezették, egy cseppet sem alkalmas arra, hogy bennünket a felállított elméletek helyességéről meggyőzzön. Ezen erőszakos nyelvösszehasonlítás mutatványaul csak néhány példát jegyzek ide a «Magyar-ugor összehasonlító szótár»-ból.

A magy. *bűn* szót a vog. *mi,* az osztj. *miji* (adni) szóval rokonítják, mert az alapgondolat büntetést, bírságot, következőleg fizetést, tehát adományt tételez fel![1]

A magy. *nyáj,* a vog. *ńogo,* az osztj. *ńaul* (hús, test) szónak azért rokona, mert itt a *tömeg, sokaság* értelme fejeződik ki, következőleg anyag tömege, test és nyáj egymáshoz sorakozik!

A magy. *köldök* szót azért vetették össze a lapp *kiäld* (chorda, nervus), a finn *kiele* (nyelv) szóval, mert itt *lefityegő vékony testről* van szó; ebből következik a fogalmak és szók e sajátságos kapcsolata!

[1] *Bűn* idegen szó a magyarban és az újperzsa *guna,* az oszét *vüna,* az orosz *vina,* bűn, szóból származik. E szó kimaradt Miklosichnak «A szláv elemek a magyarban» czimű művéből.

A magy. *fal* a finn *puole* (pars dimidia), az osztj. *puñil* (oldal) és a vog. *päl* (fél) szónak azért rokona, mivel azon, hogy: fal, tulajdonképen a *ház oldalát, felét (?)* értjük.[1]

A magy. *burok* azért van a cser. *pur,* a zürj. *pir* (intrare, bemenni) szóval közeli rokonságban, mivel a bemenés fogalma a kinnlevőnek szempontjából valami *burok-félét* tételez fel, tehát a *benn-levést* és a *beburkolást* ugyanazon egynek tartjuk!

A magy. *seb* szót azért hasonlítják össze a finn *hempeä* (lágy, elpuhult, gyengéd) szóval és azért mondják rokonának, mert *puha, kényes* és *érzékeny* analog fogalom és a sebnek, tehát *fájdalomnak* rokona!

A magy. *törpe* a finn *täpärä*-hez (szoros, szűk) hasonlít, mivel e szerencsétlenek termete nagyon szűk.

A magy. *árnyék* szót a vog. *tąrom* (ég, időjárás) szóval hasonlítják össze, — lucus a non lucendo, — és pedig azon okból, mivel *árnyék* és *felhő* azonos, ez utóbbi pedig az ugor népek nyelvében az éggel fogalmi rokonságban van!

A magy. *idő* állítólag legeslegközelebb esik a vog. *entäp* és az osztj. *ēndep* (öv) szóhoz, mivel a *cingulum* szava legalkalmasabb a kisebb-nagyobb *ambitus*-t, *circuitus*-t feltételező *idő* megértésére.

A magy. *út*-nak állítólag a vog. *vuąt* és az osztj. *vōt* (szél) szóban akad párja, mert az *út* vagy az *utazás* alapfogalmában előre haladó *mozgás* fejeződik ki, ennek folytán a finn-ugor *mozgatni* és *szél* hang és fogalom tekintetében olyan viszonyban van egymáshoz, mint a német *Weg* és a latin *vehere!*

[1] A magyar *fal* (paries) szó, mint ismeretes, német kölcsönszó és azonos ezzel: *Wall.*

Hadd legyen elég e tíz virágszál bokrétába kötve; ha azonban azt kérdezzük, hogy miért nem keresték a magyar-ugor összehasonlító nyelvtudomány megalapítói ezen erőszakosan megnyomorított, szörnyeteg analogiák helyébe a hiányzó etymont másutt, a hol pedig bizonyára feltetsző alakjában találták volna meg, akkor a felelet szinte magától kinálkozik. *Először* is egész munkájukon az a gondolat uralkodott, hogy *a magyar nyelvnek kizárólagosan ugor jelleméről a priori felállított elméletet erőnek erejével győzelemre juttassák; másodszor* azon hibába estek, hogy az árja és sémi philologia terén felállított elméleteket az ural-altáji nyelvek területén is alkalmazták; *harmadszor* a philologusoknak néha nagyon is merész okoskodásait csalhatatlan dogmáknak tartották, holott épen nem csalhatatlanok, a mint hogy akárhány, évtizedekkel ezelőtt felállított elméletet ma már mint haszontalant el is vetnek. E téves gondolatuk áldozatául kellett mindennek esnie és e megtévesztő szándékuk érdekében minden, habár napnál világosabb és kétségtelen török analogiát el kellett kerülni, meghiusítani és a priori semmisnek és meg nem engedettnek nyilvánítani. Nincs hangbeli és fogalmi kapcsolat oly vad és szörnyűséges, hogy ne szolgálhatna ugor analogonként; minden, bármekkora szörnyűség kedveért a hangtan úgynevezett törvényeit és a fogalmi kapcsolat elveit alkalmazták, és a hol a meglevő ugor szópéldák nem elégségesek, ott a philologiai buzgalom egészen sajátságos útra tér. Az úgynevezett ugor ősnyelvben feltételezett alakokat állítanak ugyanis fel és neki hevült képzeletök e csuda-szülöttjeivel végtelen számú magyar szót hasonlítanak össze, a melyet aztán természetesen egymással analognak vagy közel rokonnak találnak. Másfelül levő, például török analogiát aggodalmas gonddal kerülnek, és így például

a magy. *bölcs* szót nem a török *bilicsi* (bölcs), hanem a finn *miele* (ész),
a magy. *bő* szót nem a török *bol* (bő), hanem a finn *pyyleä* (solito maior),
a magy. *beteg* szót nem a török *bitig* (senyvedő), hanem a zürj. *viš* (betegeskedni),
a magy. *húr* szót nem a török *kur* (kötelék, kötél), hanem a finn *suole,*
a magy. *hó, hav-* szót nem a török *kar* (hó), hanem a finn *suve,*
a magy. *ól* szót nem a török *aol,* hanem a zürj. *vol'* (lectus),
a magy. *sok* szót nem a kirg. *šok,* hanem a cser. *šuko,*
a magy. *szép* szót nem a török *süb,* hanem a lapp *čabbe,*
a magy. *díj* szót nem a török *dej* (valamit érni), hanem az észt *tuhku* (mellékkereset),
a magy. *íj* szót nem a török *jaj,* hanem az osztj. *jōgot*

szóval hasonlítják össze, csak azért, hogy a magyar nyelv és a finn-ugor nyelvjárások között levő közelebbi rokonságot szembetünővé tegyék. Az idegen szókra is alkalmazzák e nyakatekert módszert. A magyar *ház* szóval, a mely a német *Haus*-ból keletkezett, a nomádok életfeltételeit semmibe sem véve a finn *koto* (domicilium) szót, és a magy. *fal* szóval, a mely a német *Wall*-ból támadt, a finn *puole* (pars dimidia) szót kapcsolják össze. Ugyanígy látjuk, hogy a magy. *isten*-t nem a perzsa *izdan*-nal kötik össze, hanem a finn *isä* (atya) szóból és a feltételezett magyar *-tény* kicsinyítő képzőből származtatják; épen így a magy. *nap*-ot (sol) nem a perzsa *ap,*

nap[1] (nap, világos), hanem az osztj. *noví* (lux), a magy. *nád*-at nem a perzsa *naj*, hanem a mordv. *manda* (bot!) szóval hasonlítják össze.

Szóval a magyar-ugor nyelvösszehasonlítással elért eredményekre tizennégy esztendővel ezelőtt kimondott itéletemet most is teljesen fenntartom. Akkor itéletemet csak az anyagi összehasonlításra alapítottam, ma már az alakok kincstárának összehasonlító tanulmánya is előttünk van, a melyben szintén egymást éri a sok égbekiáltó erőszakoskodás. Ennélfogva most is csak ismételhetem, hogy *ezen* módszerrel és *ezen* eredménynyel a magyar és finn-ugor nyelvnek szorosabb és kizárólagos összekapcsolása csak olyan emberre nézve lehet világos, a ki kész vad hypothesiseket dogmák gyanánt elfogadni és a ki nem érti meg, mily veszélyes dolog az árja nyelvek terén bebizonyult elméleteket az ural-altáji nyelvek területén alkalmazni.[2] A magyar nyelvnek beható keverékjelleme minden kétségen kívül való és a mily téves volt ama történetbuvárok felfogása, a kik a krónikások tarka mese-szövevényétől megtévesztve a honalapító magyarokban egységes, nagy nemzettestet akarnak látni, épen

[1] V. ö. ezeket: perzsa *mah* (hold) és *mahtab* (holdvilág), meg *apitab* (napvilág), a mely mégis csak ebből keletkezhetett: *ap* (nap) és *tab* (világos). V. ö. *nab*, tiszta, fényes.

[2] Hogy kedvezőtlen itéletemmel nem állok egymagamban, azt egyéb ide vonatkozó nyilatkozat bizonyítja. Ahlquist azt mondja, hogy Budenz fejszéjével akárhányszor kemény kőre sujtott. A magyar nyelvtudományban jártas angol műbíráló az Athenæumban a következőt írja (1893 szeptember 23.): «Many of those (etymologies) given by Budenz in his comparative Ugrian Dictionary appear to us very fanciful.» Még a tudós búvárnak párthívei is ezen etymologiák legnagyobb részét kérdésesnek tartják és csupán a módszert dicsőítik fennen. Erre azt a kérdést koczkáztatom: hogyan becsülhetek nagyra olyan módszert, a mely *tíz* példa taglalása közben legalább *hatszor* vagy *nyolczszor* is cserben hagy?

úgy alapjában hibás azoknak nézete, a kik a nyelvi bizonyítékokból kiindulva a mai magyarok őseiben tiszta ugor néptörzset akarnak felfedezni és ezt uralkodó nemzeti tényezőül akarják szerepeltetni. Hogy mi úton-módon keletkezett a magyarok népe és nyelve, azt a következő lapokon világosan ki akarjuk fejteni; hogy azonban nézetünket mennél érthetőbbé és szemlélhetőbbé tegyük, minden előtt egy tekintetet kell vetnünk Ázsia ethnikai állapotjaira, a milyenek a magyarok költözése előtt voltak, és, a mennyire lehet, meg kell vizsgálnunk a népek akkori csoportosulásának képét.

II.

A TÖRÖKÖK LEGRÉGIBB KÖLTÖZKÖDŐ MOZDULATAI.

A szíves olvasó, a ki már megunhatta a meddő philologiai veszekedést, most már megértheti, hogy a rejtvény megoldása és a valóságnak, a mennyire lehet, kiderítése végett bizonyára más útra kell térnünk és más segítő-eszközöket alkalmaznunk. Hogy e czélunkat elérjük, megkísérlettük a magyarok eredetének történetét a mai magyar nép keletkezésének történetével kapcsolatba juttatni, minthogy azon meggyőződésből indulunk ki, hogy a kezdet legelejét a későbbi történelmi alakulatok folyamata legjobban megvilágítja. Az éltető szellem, a mely a nép magvát megmozdította, azon különféle cselekvésben és változásban, a melylyel a honalapítás járt, mindenütt előtör; idegen földön és idegen ég alatt is minden jó és rossz tulajdonságával együtt megnyilatkozik, és az alakulás folyamatának egyes szakaszaiban a legjobb bizonyíték rejlik arra nézve, hogy a magyarok ethnikai hovatartozásának szűkebb keretére vonatkozó feltevésünk helyes.

Hogy e törekvésünkben következetesen eljárhassunk, elkerülhetetlenül szükséges, hogy figyelmünket azon ethnikai alakulatokra és viszonyokra fordítsuk, a melyek az ó-korban, vagyis azon időben, a melyről az arab földrajzírók feljegyzései szólnak, az iszlám területén kívül

Közép-Ázsia és a Pontusi országok éjszaki részeiben megvoltak vagy gyaníthatók. Itt két eléggé ismert forrásból meríthetünk, tudniillik Ibn Khordádbeh művéből, a «Liber viarum et regnorum»-ból, a melyet 230 és 234 közt (Kr. u. 844 és 848 közt),[1] tehát még akkor írt, mikor a magyarok mai hazájukat még el nem foglalták, és Maszúdinak szintén gyakran említett és sokszor felhasznált földrajzi munkájából. Az utóbbi 336-ból (Kr. u. 947-ből) való, tehát egy évszázaddal későbbi az előbb említett műnél; e mű terjedelmesebb is, mert abban az időben már bőséges alkalmok volt az araboknak az iszlám világával határos ázsiai országokkal megismerkedniök és ethnikai meg földrajzi viszonyaikban némileg tájékozódniok. Belső-Ázsia középkori földrajzának ezen első, nagyobbára szavokhihető forrásai szerint a török terület az *ujgurokkal (tagazgar)* kezdődik, Khina éjszaki részén; a khákán székhelye *Kucsan*-ban volt, czíme e török szó: *ir-khan* vagyis fejedelem-férfi. Nyugaton e terület Khoraszánnal határos, a melynek nevén azon időben a mai Ferghanát meg keleti Turkesztán éjszaki részét értették; éjszakon pedig az ujgurok országa messze az Altájon túl terjedt a mai Dél-Szibiriába, a hol valamennyi ott lakó néptöredéket adófizetőjévé tett, a hogy később Dsengiz és Timur idején is történt. Különben nemcsak e két arab földrajzíró nyilatkozik ekként a törökség keleti határáról, hanem még régibb forrás, tudniillik Zemarchus byzanczi követnek a VI. század végén kelt jelentése útjának leirásában megemlíti, hogy az *Ich* (Ik, azaz Emba) folyótól a *Daich*[2] (Jajk, azaz

[1] Kitab al maszalik va'l mamalik, De Gœje legújabb kiadása szerint (Leyden, 1889).

[2] *Daich,* úgy látszik, hibásmásolás következtében lett ebből: *Jajk.* Bíborban született Konstantin így írja: *Τεήχ.*

Ural) folyóig és onnan az *ugur*-ok (ujgurok) földjére jutott.

Ránk magyarokra nézve már azért is különös érdeke van az *ujgur* névnek, mert ezzel, azaz *ugor* névvel jelelték meg az oroszok a tőlük keletre lakó nem-orosz népeket, épen úgy, a hogy az oroszok öt századdal utóbb a mongolokat *tatároknak* nevezték, mivel Dsengiz seregének előcsapatát a Tatar nevű török nemzetség képezte. Az orosz *ugri* (tót *uhri*) szóból lett a német *Unger* és *Ungar*, mi azonban nem Árpád magyarjaira, hanem a már azelőtt Pannoniában élő ural-altáji népre vonatkozott.[1] Másrészről pedig ugyanezen általános *ugri* megnevezésből készítették a philologusok a mult század vége felé az *ugorok* ethnikai nevét, a melyet a vogulokra, osztjákokra, mordvinokra és votjákokra alkalmaznak. Az illető népek magok sohasem ismerték és sohasem használták e nevet.

Az ujgurok után első sorban a *kirgizek*-ről szólnak az arab és byzanczi források, és pedig ugyanazon vidéken, a melyen ez a nép még mai napig is lakik. Továbbá még említik a Karluk, Karait, Kozlacs neveket és egyéb töredékekét, a melyeknek a másolóktól rettenetesen eltorzított nevén egyes törzseket és nemzetségeket kell érteni; hiszen a legtöbb író csupán hallomásból értesít bennünket, és mint közönségesen ismeretes, a nép, törzs, nemzetség és ág kölcsönös viszonyát az idegen sohasem szokta kellően méltatni. Épen olyan egybehangzó a byzanczi, arab és perzsa szerzők adata a nyugati törökök ú. m. a *guzok* hazáját illetőleg; ezeknek

[1] Hogy az oroszok *ugri* alatt nem magyarokat értettek, az abból is kitűnik, hogy ők nemzetünket *Venger*nek hijják, mely szót ők a lengyelektől kölcsön vették.

neve helyesebben *oguzok*, vagyis turkománok, a kiknek java része a Kaspi-tótól éjszakkeletre és déli partján az iráni hegység szélének mentén egész Mervig és Belkhig elkalandozott és a letelepült népességnek, valamint a jelenkorban is, nagy rémületére volt. A ki a nomádok törzseinek és nemzetségeinek viszonyaiban csak némileg jártas, az könnyen megérti, hogy e négy török nemzetség: *Jadsni, Badsgar,*[1] *Bedsnek* és *Naukerde*, a melyeknek lakóhelyét Maszúdi[2] a Kaspi-tótól éjszaknyugatra a khazarok és alánok közvetetlen közelébe helyezi, tulajdonképen a guzoknak vagy turkománoknak csak ágai, helyesebben nemzetségei. *Jadsni*, يجني, helyes olvasásában *Jadsi*, يجي, vagy jobban يايجي, *Jajdsi*, a. m. íjász; e nevet nyelvjellemén azonnal meg lehet ismerni és bátran a turkománok egy nemzetségnevének lehet tartani. *Badsgar*, بجغر, felette valószínűen a szókezdő ajakhang elcserélődésével *(b—m)* az Ibn Dastánál előforduló *Madsgar*-ból, مجغر, keletkezett, és ebben, mint már a magyarok eredetéről írt tanulmányomban kifejtettem,[3] *Madsar*, a magyarok neve ismerhető fel. *Badsnak*, *Bedsnek* egész egyszerűen a. m. *Badsanak, Bedsenek* azaz a *besenyők*, vagy a byzanczi szerzők *Πατζινακῖται* szava; a magyar *besnyő, besenyő*,[4] a Bedsenekből a hangtan szabályai szerint származott. *Naukerde* perzsásan hangzik, azonban a felismerhetetlenségig eltorzítva származott ránk.

[1] Ha nem csalódom, Tabarinak e rejtvényes szaván: بنجر *Bandsar*, eredeti مجغر *Madsgar, Madsar* alakot lehet érteni.

[2] Prairies d'or, II. köt. 58. és 59. l.

[3] A magyarok eredete, 200—206. lap.

[4] V. ö. hangtani tekintetben a következőt: török *seprek* és magyar *seprő* (valaminek alja), török *ünek* és magyar *ünő*, török *určak* és magyar *orsó*, török *koburžak* (láda) és magyar *koporsó*.

Az említett turkomán törzsek közül a *khazarokat* említik. Ezeket nagy, hatalmas, török-eredetű népnek írják le, a melynek birodalma a Volga alsó folyásától kezdve a Kaukázus éjszaki lejtőjének hosszában ötszáz mérföldnyire[1] (ferseng) terjedt és egyszer-másszor még a mai Ámolt is, Gilán perzsa tartományában, magába foglalta. A khazarokról nevezték el a Volgát Khazar-folyónak és a Kaspi-tavat Khazar-tengernek. Nagy, hatalmas harczosok hírében állottak és mint ilyenek valóban sok gondot is okoztak a Szászánidáknak is meg az araboknak is. A *khazar, khuzar* név a törököknél rabló-lovag, kalandos levente értelmében mind e mai napig megmaradt és nevezetes, hogy e szóban: *huszár,* eredetileg *könnyű lovas,* a magyar nyelvben is még mindig él.[2] A khazarok szomszédságában még a *bolgárok* népét és országát említik; ezeket szintén törököknek mondják a *Bartas* néppel egyetemben. A bolgár fejedelmet mohammedánnak írják le, a miről Ibn Fozlan kimerítően megemlékezik, és magának a nemzetnek is a legtöbb közlemény állítása szerint nagynak, hatalmasnak és harcziasnak kellett lennie, a mely a legtöbb szomszéd népet meghódította és a legtávolabbi vidékek ellen is rabló-hadjáratokat intézett.

Az élet és hadakozás módjára meg egyes erkölcsökre és szokásokra nézve is a török népnek meglehetősen egybehangzó, azonos leírását találjuk a legrégibb szerzők műveiben. Az ujgurokban, a kikre Khina műveltségi viszonyai erősen hatottak, a törököknek állami és társadalmi tekintetben legelőbbre haladt töredékét

1 Maszúdi IV, 38.

2 V. ö. e szót: خزار Achmed Vefik pasának Lehčei Osmani czimű művében.

találjuk. Voltak városaik, épült emlékeik, a mint az Orkhon-medenczének[1] legújabban felkutatott romjaiból kiderül, és műveltségi meg politikai tekintetben az akkori törökség élén állottak. A kirgizek, karlukok, kozladsok, badsnakok, badsgardok, gúzok és jadsnik népét ellenben mindenütt tősgyökeres nomádokul írják le, a kik baromtenyésztéssel foglalkoznak, nyájaikkal végtelen síkságokon és pusztákon kóborolnak és, ha csak szerét ejthetik, letelepült szomszédjaik területébe törnek. Abban a képben, a melyet Zemarchus az ektagi khákán udvarának életéről vázolt,[2] a tíz, sőt tizenkét évszázaddal későbbi török nomádok életének hű másolatát látjuk, és ez rögtön eszünkbe juttatja azt a leírást, a melyet Priscus Rhetor Attila udvaráról ránk hagyott. A sátrakban, melyeket nehéz, művészileg készült selyemfüggönyök díszítenek, víg tivornyák folynak. A bor patakként ömlik, kancsó és serleg mind aranyból való, és Dizabulus (helyesebben Dizavul, Dizaul, azaz rendező, fejedelem, uralkodó) arany kereveten vagy pedig négy arany pávától. árnyékolt trónon ül. A palota előtt hosszú sorban állanak a szekerek, ezüst és arany edényekkel megrakva. Világos, hogy itt dúsgazdag, a fényüzésnek hódoló nomád fejedelem van előttünk. Ha a mult évszázadok és a jelenkor nomádjainak életét e zel összehasonlítjuk, először is a szekerek előfordulása és

[1] Az ujgur műveltségi élet e jelentékeny maradványainak kifejtésében az orosz tudományos akadémia és a finn-ugor társaság szerzett kiváló érdemet. Lásd az Orkhon-expeditió munkálataiban a mongolok régiségeinek atlaszát Radloff V. dr.-tól, az előleges jelentéssel együtt, továbbá: Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'Expédition Finnoise, 1890, et publiées par la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors, 1892; végre Wörterverzeichniss zu den Inscriptions de l'Jenissei, Donner O.-tól, Helsingfors, 1892.

[2] V. ö. Menander Protector művének töredékeit.

a bor élvezése tűnhetik fel, habár másrészt Zemarchus is említ bizonyos barbár italt, a melyen a kanczatejből erjesztett *kimis*-t kell értenünk. A törökök vallási életét is érinti Justinusnak byzanczi követe, a mennyiben bűbájosokról (samánokról) mesél, a kik a görögnek holmiját körülfogták, csengetéssel és dobszóval lármát csaptak, miközben mások tömjént égetve eszeveszettekként ide s tova futkostak, azzal a szándékkal, hogy a gonosz szellemeket elűzik. Ez olyan szertartás, a mely a mongoloknál és altájiaknál dívó és Pallastól meg Potanintól leírt samán-ritusra emlékeztet. Megegyezőleg a földrajzi és égalji feltételekkel, de eltérőleg a nyugati és déli művelt világ felől származó és egészen különböző hatástól, a khazarokról és bolgárokról vázolt kép már lényegesen eltér keleti és éjszakkeleti törzsrokonaikétól. Igaz, hogy ezt a kettőt is mint par excellence harczost, ügyes lovast és íjászt írják le, de ezek a műveltség sokkal magasabb fokán állanak. Diplomatiai összeköttetésben vannak a perzsákkal, arabokkal és görögökkel, sőt egy khazar fejedelem még a spanyolországi mórokkal is; ügyes és bátor tengerészek; városaik vannak, kereskedéssel és iparral foglalkoznak, és, mint Maszúdi, Ibn Fozlan és mások mondják, a bolgárok értékes, éjszaki szélességi fokok alól származó szűcsárukkal való kereskedésökről híresek. Ez a körülmény határozottan arra vall, hogy a bolgárok és khazarok nevén inkább politikai mintsem tisztán ethnikai nemzetet kell értenünk, a melyben török volt az uralkodó, vezető és harczias elem, a nép nagyobb része pedig a jelenleg ugorokul ismert mordvinok, votjákok és cseremiszek szomszédos ural-altáji törzsrokonaiból állott. Az utóbbiak meg a bolgárok és khazarok viszonyának olyannak kellett lennie, a milyen az osztjákok

és vogulok meg az ujgurok közt volt az Altáj-hegység éjszakkeleti vidékén.

Tehát nem pusztán képzeletünk vagy merész okoskodásunk eredménye, ha azt az állítást koczkáztatjuk, hogy azon ethnikai viszonyok összefoglaló képe, a melyek az ó-korban Belső-Ázsiában, Mongolországtól a Fekete-tenger éjszaki partjáig uralkodtak, könnyen újra megalkotható azon ural-altáji néptöredékek példájának nyomán, a melyek még ma is találhatók szerteszét e nagy és tágas területen. Ha a nagyszerű, épen a népvándorlás idejében e vidékeken bekövetkezett eltolódásokat és átalakulásokat teljes értékök szerint méltatjuk meg a folytonos háborúktól előidézett népvegyülékeket tekintjük, nem lehet és nem szabad azon meggyőződés elől elzárkóznunk, hogy ebben főtényezőül és éltető szellemül csakis a törökség működhetett és uralkodhatott, a mely ott mindenkor nagyban túlnyomó többséget képezett. Ezt nemcsak a történelem tanusága bizonyítja, a mely szerint az officina gentium-ból kitörő harczosok csapatjai nagyobbára török-tatárok voltak, hanem még inkább a talajviszonyok és a földrajzi helyzet, a mely azon meggyőződésre bír bennünket, hogy ott csakis nomád társadalom tarthatta magát honosnak. Ha az Altáj-hegységtől kezdve nyugati vagy délnyugati irányban tovahaladunk, először is a turkesztán-szibiriai alföldre akadunk, a mely a Kaspi-tó keleti partjáig és a Volgáig 150—200 méternyire sülyed a tenger színe felett. A Volgától tovább haladva az orosz pusztaságra érünk és a Dnjepertől egész a Kárpátok keleti kiágazásáig a roppant síkságon egyetlen valamirevaló hegyet sem találunk, a mely az akkori nomádok féktelen vándorló-kedvének gátat vethetett volna. E körülbelül 500 német mérföldre terjedő síkság ember emlékezetét meghaladó idők óta

azon ural-altáji elemek kóborlásának és küzködésének színhelye volt, a melyek a melegebb déli vidékek műveltségi köre felé való előnyomulásukban gátolva a tenger felzaklatott hullámaiként ott hol erre hol arra zúdultak és a természetnek több kegyében részesülő vidékekre be-betörtek. Az időpontot meghatározni, mikor ez az áramlat kezdődött, megállapítani, hogy mely esemény okozta és mely népkeveredés volt következménye a történelem előtti időben, minderre még a legmerészebb képzelet is hiába igyekeznék. A nagy makedoni király harczai az Oxuson túl, a Szászánidáknak, sőt a Pisdádiaknak örökös háborúi az Iránnal határos népek ellen és a Dél-Szibiriában állítólag egykor letelepült finnugoroknak szétkergetése egyesegyedül azon török-tatár nomádok nyugtalankodásának tulajdoníthatók, a kik az említett terjedelmes síkságokon tanyáztak. Az, hogy e nomádok a ködös hajdankorban többször Indiába rontottak, a minek nyoma a dravida népekben megmaradt, továbbá a régi Assyriában, Kis-Ázsiában észrevehető ural-altáji hatás momentumai e népelem időszaki kisugárzásának gyaníthatók, de biztosan meg nem állapíthatók. Azonban a történelmi kor kezdetével nagyot fordul a felső-ázsiai hazájokban maradt ural-altájiak sorsa.

E terület földrajzi névsoráról szóló első hagyományunk határozottan török. A következő hegyek és folyók nevétől: Ak-tag, Oxus (Oguzból), Altáj, Etil, Jajk, Ouzi, valamint e nemzetségi nevektől: Ujgur, Bulgar, Khazar stb. senki el nem vitathatja a tiszta török nyelvjellemet, és minthogy ez így van, régi hazájok föld- és néprajzi névgyűjteményét egyúttal az említettük terület régi lakosainak nemzeti jellemére vonatkozó legnyomósabb bizonyítékul fogadhatjuk és hitelesíthetjük.

Ilyen körülmények közt mindenesetre feltünő, hogy miért nem említi a történelem tanusága a törökökkel vagy a törökök mellett egyúttal azon népelemeket is, a melyeket a jelenkorban néhány modern tudós a *finn-ugorok* nevén a világtörténeti események színpadára vitt, sőt történelmi átalakulások és harczias tettek tényezőiül ábrázolt. Kivéve a Jordanis említette *meriek* népét, a Porphyrogenitus művében előforduló *Mordia* országát és az orosz krónikástól megnevezett *merjanok* és *mordvanok* népét, a melyen a mai mordvinokat kell érteni, a byzanczi, arab és perzsa ó-kori földrajzírók összes forrás-anyagában semmi megjegyzés, sőt egyetlen árva szó sem akad, a mely a finn-ugoroknak jelenleg különböző ágaiban ismeretes népéről megemlékeznék. Nem alaptalanul kérdezzük tehát: ha Klaproth, Jireček és mások a khazarokat és bolgárokat ugoroknak tartják, ha Hunfalvy még a hunnokban is ugorokat gyanít, hogyan van az, hogy az egykorú krónikások és földrajzírók előtt e népek tüzetes ethnikai megnevezése ismeretlen maradt, és miért nem emlékeztek meg róluk, holott világtörténelmi jelentőséget tulajdonítanak nekik? Nos tehát, nyiltan szólva, mindazon következtetések, a melyek az ugor néptöredékeknek Ázsia éjszaki részében bármilyen jelentékeny történelmi szerepet tulajdonítanak és ezeket a harczban kiválóknak, országok hódítóinak és népek legyőzőinek ábrázolják, a képzelet birodalmába tartoznak és mint orthodox philologiai okoskodások szörnyszülöttei a legcsekélyebb figyelmet sem érdemlik. Hadi tettek, államok alapítása és hódítások nem olyan események, a melyeket az ó- vagy a közép-korban Clio elhallgatott volna és a melyeknek hőseit meg nem nevezte volna. A finn-ugor nép egyes töredékei a multban művelődésre való törekvésökben és békés életök mód-

jában talán felülmulták török szomszédjaikat, de harczosok, világverő és országhódító hősök semmiképen sem voltak. Ilyen tulajdonságokat sem a ködös hajdankorban, sem a történelmi időszak kezdetén nem lehet róluk feltenni; sőt még hazájok földrajzi helyzetéről és az egész nép genetikai viszonyairól is évezredünk elején olyan keveset tudunk, hogy éjszaknyugati Ázsia és délkeleti Európa akkori népeinek alakulásába való avatkozásukat bizony nehéz meghatározni. Ki mondhatná meg, vajjon az ugorok törzse már akkor elágazott-e vogulokra, osztjákokra, mordvinokra, cseremiszekre és zürjénekre, vagy még egy összefüggő nemzettestben éltek-e együtt, és végül melyik földrajzi szélességi fok alatt volt akkori hazájuk? Az a feltevés, hogy az ugor fajnak mai eldarabolódása már az ó-korban is megvolt, semmiképen sem engedhető meg. Kisebb néptöredékek keletkeznek, eltünnek és megváltoznak, mint a kaleidoskop képei, és e sors az ugorokat annyival inkább érhette, mivel déli szomszédjaik, a török nép, mint javíthatatlan, zsákmányra és kalandra vágyó nomádok, mint tősgyökeres izgága faj, békés állapotok létrejöttének és egységes ethnikai kép megszilárdulásának mindig útjában állottak. A népben élő szellem, mint már előbb nyomatékkal említettük, csak nehezen változhatik meg, legnehezebben pedig előbbi világnézetével, életirányával és szokásaival homlokegyenest ellenkező jellemmé változhatik. Hogy a finn-ugoroknak tartott magyarok a khazarokkal való együttélés által harczias néptörzszsé válhattak, mint Hunfalvy gondolja, az tiszta physiologiai lehetetlenség, a melyről későbben még szó lesz. Minthogy tehát ilyen feltevést, a mely a valóságnak meg nem felel, egészen figyelmünkön kívül hagyunk, egyesegyedül a törököket lehet és kell azon *spiritus*

movens-nek tartanunk, a mely amaz időknek ha nem is minden, de bizonyára legfőbb harczias mozgalmát előidézte. Az ő túlnyomó hatalmok szorította bizonynyal a gyengébb ugorokat fel a messzeeső, kietlen éjszakra, mert saját jószántából még nem cserélte fel egy nép sem déli égalj alatt levő lakóhelyét éjszak hideg vidékeivel. Egyedül ők voltak a döntö hatalom azon ethnikai forradalmakban és átalakulásokban, melyek Azsia éjszaknyugati és Európa délkeleti vidékein végbementek, és ethnologiai feladatunk fejtegetésében főképen velök kell foglalkoznunk.

III.

A HUNNOK EURÓPÁBAN.

Azon nagy kérdésre: mikor és mely irányban indult meg a törökség költözködése, a mennyiben a történelemelőtti kort illeti, igaz, csupán ingatag hypothesisekkel felelhetünk. Nyelvi nyilvánvaló bizonyítékok alapján jogosult az a feltevés, hogy ural-altáji néprajok jóval a keresztyén időszámítás előtt egyrészről India felé keltek útra, másrészről pedig nyugati Ázsiába is rontottak, a mi az ékiratok egyik fajtájának nyelvi jelleméből kitetszik. Hogy mennyiben jogosult Caldwellnek,[1] a dravida nyelvek tudós kutatójának azon állítása, hogy e nyelvjárások meg az ugoroknak és a behistuni nem-árja feliratnak nyelve egymással rokonságban vannak, az kutatásaink keretén kívül esik. Érdeklődésünket inkább a törököknek újabb, történelmileg bebizonyítható mozdulatai foglalják el és e szempontból tekintve a dolgot tulajdonképen csak azon költözködést lehet és szabad megfigyelnünk, a mely a történelmi időbe esik és kétségbe vonhatatlan bizonyítékokkal támogatható. Két fővonalon indultak el a törökök az Altájban levő ősi lakóhelyökről vagy jobban mondva Dél-Szibiriából, midőn

1 Lásd: Comparative grammar of the Dravidian languages by Bishop Caldwell, 1875.

új hazát kerestek; ezen vonalakon jutottak az árja faj egyes tagjaival érintkezésbe és összeütközésbe. Az egyik az iráni világot övező pusztaságról a Jaxartesen és az Oxuson át Kelet-Iránba, részben a hyrkaniai pusztán és a Kaukázuson át a nevezett ország éjszaki részébe vezet. Időnkint mint zsákmányra vágyó kalandorok beberontanak a századokkal előbb már letelepült és békés életmódnak hódoló iræniak műveltségének területére, majd meg azt látjuk, hogy a Szászánidák szövetségeseiül és zsoldosaiul lépnek fel. Majd a nagy makedoni király és utódjai ellen, majd velök együtt harczoltak. Az iráni országokba való betöréseik azon mértékben csökkennek, a mint állandó erősség Transoxaniában vagy Perzsiában útjokat állta, és csak akkor szünnek meg, midőn az arabok a hadi szerencse kegyelméből Syriától fogva egész a khinai határig nagy és erős birodalmat alapíthattak.

A törökök másik költözési vonala a középázsiai pusztaságról nyugati irányban a Jajk-on (Ural) és a Volgán át a Kaspi-tótól és a Fekete-tengertől éjszakra eső síkság felé húzódik. E vidéken, a melyen a keresztyén időszámítás első évezredében senki sem lakott és a melyen a Krimben és az Azovi-tenger partján levő görög gyarmatokon kívül semmiféle műveltség sem mutatkozott, a törökség egyes ágai, nemzetségei és családjai már régóta kalandoztak; hiszen a rómaiak és görögök adatai a skythákról e gyűjtőnévbe foglalt nép nomád jellemét minden kétségen kívül bizonyossá teszik. Bármily gyérek és kevéssé megbízhatók is az első tudósítások a Kaspi-tótól és a Fekete-tengertől éjszakra eső vidékekről, mégis mindaz, a ki a nomád társadalom szellemével és alapfeltételeivel megismerkedett, kénytelen megérteni, hogy az ott kóborló elemek közt folytonos mozgás és kölcsönös surlódás elkerülhetetlen volt és hogy egyes

csapatok bizonyára már a ködös hajdankorban is a Duna és a Tisza közt elterülő síkságra vonultak. Mikor és mely népelemek vállalkoztak erre, azt nehéz volna kipuhatolni. A *jászok*, a kiket Ptolemæus *Metanastae*-nak vagyis vándornépnek nevez, állítólag még a mi időszámításunk előtt kószáltak a régi Pannoniában. Nevök: *Jazyg, Jazik* török nemzetiséget sejttet és jelentésére nézve az előbb említett Metanastæ-val megegyeznék, mert gyökérszava, *jaz, az* a. m. bolyongani, kóborolni, a miből az *-ik* képzővel igenév származott: a bolyongó, mint a *kazak* szó, a mely hasonló jelentésű és összetételű és szó szerint nomádot jelent. Az Ammianus Marcellinus rajzolta kép is meglehetősen igazolja feltevésünket a jászok török nemzetiségére vonatkozólag. Lovasoknak mondja őket, a kik sebes paripáikon nagy területeken száguldanak át, mindig vezeték-lovat is visznek magukkal, az ellenséget hirtelen megtámadják vagy ép oly gyorsan megfutamodnak.[1] Szakasztott úgy, mint a turkománok, a kik bejdoikon hihetetlenül nagy területeken száguldanak keresztül, e szabály szerint harczolnak: *iki deng ücsde döng* (kétszer próbáld meg, harmadszor fordulj meg), és hosszabb útra tartalék-lovat visznek magukkal. A jászokkal szokás és harczmód dolgában rokon *quadok* nemzetiségének fejtegetésére egyáltalán semmi alapunk nincs. Mind e két nép a hunnok megérkeztéig Pannoniában maradt és, mint Hunfalvy[2] joggal gyanítja, úgy látszik, hogy ezekbe bele is olvadt.

Midőn a *hunnok* lépnek fel Attila lobogója alatt, azzal már több világosság derül az Ázsiából Európába özönlő néparadat nemzetiségére. Attilának és a hunn nép

1 Ammianus Marcellinus, XVII, 4, 12.
2 Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 88. l.

vezető töredékének nemzetiségéről való nézetemet már bőven kifejtettem a magyarokról irt ethnologiai tanulmányomban; a kit számos bizonyítékom meg nem győzött és különösen a ki nem tartja jelentősnek, hogy Attila atyjának és nagybátyjának ezen igazi török neve volt: *Mundsuk* (gomb, korall) és *Ojbarsz* (tigris), hogy legidősebb fiát *Illak*-nak (elsőszülött), a legifjabbat pedig *Irnak*-nak (ebből *ir,* férfi, és *inak,* kicsi, fiatal), tehát legifjabbnak hítták,[1] annak fölösleges volna több bizonyságot felsorolnom. Itt különösen azt akarjuk hangsúlyozni, hogy a hunnok nevét a görög és latin szerzőktől használt politikai, de nem ethnikai névként kell felfognunk; nagyon valószínűtlennek látszik, hogy maguk a hunnok e névvel éltek. Ugyanez áll e személynévről is: *Attila* vagy *Atilla,* a mely az eredeti szónak inkább latin vagy gót alakja; ha a hunnok vezérét valóban így hítták, nevének valószínűleg így kellett hangoznia: *Etilli* vagy *Etillik*, vagyis: *a Volga felől jövő.* Nem kevésbbé fontos az az eddigelé nem méltatott kérdés, hogy melyek lehettek azon ethnikai alkotórészek, a melyekből a világverő hunn király serege állott, hogy Ázsiának mely részeiből jöttek, hogyan és hol csatlakoztak hozzá és hogy mily helyzetet foglaltak el a sereg testében. Miután a hunnok 374-ben a Volgán átkeltek, e folyam és a Don közt lakó *alánok* és *gepidák* hozzájok csatlakoztak, mint az egykorú írók mondják; ennek azonban a mi kutatásunkra nézve csak másodrendű jelentősége van. Ránk nézve sokkal nagyobb érdekű kikutatnunk, hogy melyek lehettek azon ethnikai elemek, a melyek a hunnokhoz még a

[1] *Illak* és *Irnak* nem valóságos tulajdonnév, hanem czímként vagy kor megjelenéseként értendő. V. ö. erre nézve a következőt: *Inak* a legifjabb herczeg czíme Khivában, továbbá *Kette Töre,* a trónörökös, szó szerint: a legidősebb herczeg, stb.

Volgához való érkezésök előtt vagyis Ázsia belsejében verődtek. Minthogy e kérdésben a történelmi vagy népies hagyománynak legcsekélyebb világa sem dereng, csakis oly tényekből meríthetjük a szükséges felvilágosítást és oktatást, a melyeket később fellépett, hasonló kedvező viszonyok és feltételek közt fejlődött ázsiai világhódítók története szolgáltat. A mit Attila a IV. században tett, az Dsengiz Khánnak a XIII. és Timurnak a XIV. században sikerült. Mind a kettő ritka hadi szerencséjének, személyes kiválóságának és idejében bekövetkező politikai alakulatoknak ótalma alatt aránylag csekély számú harczossal igen szerény viszonyok közt kelt hódító útjára és sikereik arányában szegődtek zászlóikhoz és gyarapították soraikat a körülöttük levő idegen és rokon népek. Dsengiz Khánról különösen tudjuk, sőt történelmileg bebizonyult,[1] hogy aránylag csekély számú mongollal lépett hódító útjára, hogy mindjárt kezdetben megnyerte magának az ujgurokat és hogy később kirgizt, kazakot és mindenféle ez utóbbiakkal éjszakon határos ugor néptöredéket seregébe fogadott és bekebelezett. Hogy az ugorok melyik része volt ez, azt már azért is nehéz volna meghatározni, mert nem tudjuk, hogy volt-e már akkor is vogul, osztják, cseremisz, votják stb., a hogy ma van előttünk genetikus felosztásuk. Részük mindenesetre volt e népségeknek benne, mert habár nincs is positiv adat előttünk, mégis Dsuvejni és Rasid-eddin állítása, hogy voltak a seregben olyan szövetségesek, *a kiknek nyelve egészen vad és érthetetlen volt,* bizonyára csak ugorokra, vagyis vogulokra vagy osztjákokra vonatkozhatik.[2] Nincs csábítóbb hadi sikernél és zsákmányra való

[1] Lásd: A magyarok eredete, 341. és 438. lap.

[2] Gyenge támasztékot nyujt a *nilau* (négy) számnév, a mely akkor

reménynél, és nincs kétség abban, hogy Dsengiz Khán seregében legalább az ural-altáji fajnak összes ágából és nemzetségéből való harczosok voltak.

A mit Dsengiz Khán a XIII. században meg bírt tenni, azt a hunn király nyolcz évszázaddal előbb még könynyebben megtehette. Ázsia belsejének és felső részeinek akkori ethnikai összefoglaló képe, úgy látszik, csak anynyiban különbözött a későbbi csoportosulatoktól, hogy az ugor néptöredékek, a melyek bizonynyal csak akaratuk ellenére vonultak fel a kietlen éjszakra, akkor még délibb szélességi fokok közt, vagyis a mai Szibiriában tanyáztak, a honnan később, körülbelül az V. század közepén kiszorította őket a törökség sokasága, a melyet viszont a khinaiak töltak éjszakra, a kiknek hatalma az Aral-tóig terjedt. Ugorok tehát bőségesen voltak Attila seregében, akármilyen volt is genetikai megnevezésök; lehet, hogy egyes töredékeik hadi műveleteiben is élénken részt vettek, azonban általában véve mégis úgy látszik, hogy az ural-altáji fajnak e töredéke a többi kiegészítő részek, nevezetesen a törökök és mongolok alá volt rendelve. Ez a mi feltevésünk azon, igaz hogy gyér, műveltségi momentumokon nyugszik, a melyeket e nép előbbi létezésével összekötnek. Kimutatták ugyanis,[1] hogy a finn-ugorok, a kiket az oroszok egyszerűen *csúdoknak* neveztek, régi hazájokban, az Altájban békés kézművességben, fém-szerszám vagy fegyver készítésében

jutott a török nyelvbe és a Chulassei Abbasi-ban, a legrégibb török szótáron alapuló szerzeményben megvan; e szó a vogul *ńile*, a votják *nel, nil* alakkal azonos, a török *tört* szótól pedig egészen idegen.

[1] L. a törökségről írt tanulmányomat a 62. lapon, a további részleteket pedig Eichwald művében: O csudszkich kopjach, az orosz archæologiai társaság Zapiszki-jében, 1857.

és kivált a bányászatban már korán kitüntek és ősidőtől fogva vadászatból és halászatból éltek; sőt mindenütt mint olyanokat írják le, a kik a szomszédos népeket szűcsárúval látják el. Ilyen nép nagy hadi kalandokban soha sem tűnhetett ki, hősiségét csak a medvével meg az éjszaksarki természettel való küzdelemben tehette próbára, nem pedig a világhódító és népverő harczok mezején; nem is követünk merész hypothesist, ha felteszszük, *hogy ezen ugorok Attila seregében a málhához tartoztak és nagyobbára békés részvevőkként működtek.*

Egészen megfelel a dolog természetének, hogy a hunn sereg finn-ugor alkotó-részei mindig az utócsapatok közt voltak, vagyis azon helyeken időztek, a hol a hunnok a valóságos harczosok sikeres előnyomulása után lábukat megvetették, míg a sereg harczoló része új hódítás végett nyomult előre. Ez volt mindenkor a nomád harczosok hadi mesterségének egy főszabálya, a mire később még visszatérünk. A hunnok útja mentén, a melyet a Volgától egész Francziaország és Italia belsejéig megtettek, bizonyosan több ilyen megálló-hely volt és pedig a nomád társadalmak szellemének megfelelően kiváltképen fűvel és vízzel bővelkedő síkságokon vagy erdős vidékeken, a hol a málha kísérete a maga és a nyájak számára elég táplálékot találhatott. A Kaspitótól és a Fekete-tengertől éjszakra eső vidékeken abban az időben nem voltak ilyen helyeknek szűkében és habár lehetetlen ezen időszaki tartózkodás helyeit a Volgától Európa délnyugati részébe húzódó menet vonalán tüzetesebben megjelelni, annyi való igaz, hogy az utócsapatoknak utolsó, nyugat felé előre tólt állomása Pannonia lapályaira esett, a honnan a keresztyénség nyugati országaiba való betörésekre indultak. A mit az egykorú

krónikások a hunnokról közölnek, abban édeskevés van, vagy épen semmi sincs ezen ázsiai népcsoport belső életéről, a mely a nyugatiakat minden ízökben megremegtette. Homályos, bizonytalan, gyermekes mesékkel és semmit sem mondó episodokkal tarkított az a kép, a melyet Ammianus Marcellinus, Jordanis és mások e nép testi külsejéről, erkölcseiről és szokásairól, politikai és társadalmi intézményeiről ránk hagytak. Még az egyes adatokból, a melyeket Priscus Rhetor a saját szemével látott dolgokról közöl, sem okulhatunk egy cseppet sem, mert az udvari életnek, a tivornyáknak, a fa-várnak, a hunn király egyszerű erkölcseinek leirása, ellentétben gyermekeinek és főembereinek fényűzésével stb., arról világosít fel, hogy Attila és a hunn társadalom előkelősége már régen elhagyta a szegény pusztai lakosok tisztán patriarkhális, nomád élete-módját és hogy erkölcsi életöket idegen, nagyobbára Szászánida-kori műveltség át meg áthatotta. Különösen Attiláról mondható ez, a ki csakhamar rómaiakkal és görögökkel érintkezett és, mint mondják, latinul is értett. Attila a nyugati műveltségen felemelkedve harczosainak és törzsbeli társainak tiszteletét és becsülését a legnagyobb mértékben élvezte és a puszta fiainak harczias szellemét czéljai elérése végett annyira tudta értékesíteni, a mennyire Timur és Sejbáni, magasabb moszlim műveltségtől támogatva, képes volt középázsiai harczosok nyers erejét a folyton müvelődő árja és sémi népek ellenében kizsákmányolni. Valamint e két vezér halálával a bűbáj szétfoszlott, óriási birodalmuk enyészetnek indult és a mindenfelé szétzüllő török harczosok lassankint visszavonultak pusztai honukba, úgy érte végét a hunnok hatalma és dicsősége is Attila holta után. Fiaiban, kiknek neve: Ellak, Dengizik, Emnedzar, Uzindur, Gheism és Hernak, egytől-egyig törö-

kösen hangzik,[1] nem voltak meg atyjok tehetségei; épen úgy, mint Dsengiz és Timur fiai, egymással viszálkodtak és mivel nem bírtak boszúvágyó ellenségeik viharos támadásának ellenállani, csakhamar megoldódtak a kötelékek, melyekkel a hatalmas Attila a hunn birodalmat egybefűzte. Az ural-altájiaktól való rettegésnek és felsőbbségöknek ideig-óráig vége szakadt, *azonban e fajnak egyes töredékei minden bizonynyal itt maradtak világrészünk délkeleti vidékein,* valamint Dsengiz és Timur visszavonulása után is csapatjaikból egyes mongol és középázsiai néptöredékek még sokáig tartózkodtak idegen földön. A hunn nép ilyen maradványai itt a nagy hunn király hatalmának emlékétől ótalmazva és a talajviszonyoktól csábítva, a melyek sok tekintetben régi hazájok tágas síkságáéihoz hasonlítottak, oly erősen meggyökereztek, hogy semmiféle későbbi események el nem pusztíthatták.

[1] L. a hunn-avar szójegyzéket «A magyarok eredete» cz. tanulmányomban, a 41—53. lapon.

IV.

AZ AVAROK PANNONIÁBAN.

Azt csak hypothesisként lehet állítani, hogy ural-altáji elemek Pannonia lapályain első ízben a hunnok elvonulása után maradtak; de már azt határozottan be lehet bizonyítani, hogy ez a következő korszakban vagyis az úgynevezett avar-korban megtörtént. Ez időszakról már sokkal bőségesebb források vannak rendelkezésünkre, habár nem sokkal világosabbak; az egyes események byzanczi és nyugati krónikások elbeszélésében már szabatosabb vonalakban jelennek meg szemünk előtt és a ki a különböző néven Ázsiából délnyugati Európába özönlő néparadat mozdulatait gondosan megvizsgálja és fejtegeti, az a belső-ázsiai nomádokról szerzett mai ismereteink világával bizonyára könnyen megtalálhatja a dolog valódi állását. Legelsőben az tűnhetik fel, hogy bármi szerencsétlenség és viszontagság ellenére folyton változatlan hajlandósággal vonulnak nyugat felé és hogy szerfölött vágynak az akkori keresztyén világ műveltségi körébe betörni; ez jellemezte a hunnok nevén fellépő nomádokat a Pontustól és a Kaspi-tótól éjszakra eső vidékeken és ez lelkesítette őket új tettekre. A szerencsétlen netadi csata után[1] a hunnok egy része a Duna

[1] Jordanis közleménye, hogy ott 40,000 hunn esett el, minden bizonynyal nagyfokú túlzás és méltán sorakozik a byzanczi és frank törté-

mentén a Pontus területére vonult vissza és ott megerősített táborba szállt, más része pedig Kis-Scythiában vagyis a mai Dobrudsában letelepedett. Pannoniát állítólag megint megszállották a gepidák és keleti gótok, Attila egykori szövetségesei, azonban 455-ben megkísértik a hunnok elvesztett földjüket ismét megszerezni és habár e kísérlet nem sikerült, azt látjuk, hogy Dengizik, Attilának egy fia, megint előre tör, a keleti gótokkal és byzancziakkal megütközik, vereséget szenved és 469-ben meghal. Azon kérdésre, hogyan bírtak a folyton megvert és üldözött hunnok újra meg újra hadat indítani, mi volt az a hadi erő, a melylyel erősen megritkult soraikat meg-megtölthették és a művelt szomszéd népeket ismét rettegésbe ejthették, a byzancziaktól, nevezetesen Priscustól és Sidonius Apollinaristól némi felvilágosítást kapunk. Az ő adataikból, a melyek igaz, hogy határozatlanok és bizonytalanok, kitetszik, hogy az első sorainkban említett terület a Volga és a Duna között folytonosan harczias nomádok hullámzó tengerének képét tüntette fel és Közép-Azsiával együtt officina gentium és hadi készület kútforrása hírében volt. A mit a byzancziak az akatzirokról, szaragurokról, szatagarokról, utrigurokról, kutrigurokról stb. elmondanak, annak nem kell valami különös fontosságot tulajdonítanunk, mivel az illető íróknak mind az ural-altájiak ethnikai mibenlétéről általában, mind egyes töredékeik nemzeti árnyalatáról roppant hiányos és zavaros fogalmaik voltak, tágabb és szűkebb felosztásukról pedig, azaz egyes népek törzseiről, nemzetségeiről, ágairól és családjairól

netírók későbbi hetvenkedéseihez. A hol 40,000 ember holtteste borítja a csatasíkot, ott százezreknek kellett megütközniök, akkora szám pedig azon kor népességi viszonyainál fogva a teljes lehetetlenségek közé tartozik.

épen semmi tudomásuk sem volt. Munkánk folyamában a nomádok ez osztályozására, a melyet nemcsak a régi szerzők, hanem a jelenkoriak sem vesznek eléggé tekintetbe, még gyakran visszatérünk és egyelőre csak azt akarjuk megjegyezni, hogy ez a járatlanság vagy talán mulasztás az igazi botlás köve, a melyen az ural-altáji fajhoz tartozó népek szorosabb nemzetiségi viszonyainak felfejtésére vonatkozó törekvéseink elbuknak.

Ha a byzanczi forrásokból származó genetikai névgyűjtemény nyelvi jelleméből ítélünk, az uturgurokat, kuturgurokat, szaragurokat stb. határozottan török nemzetiségűeknek kell mondanunk, a mi a *-gur* képzőből eléggé látható.[1] De ki a megmondhatója, vajjon az egész avar-korban a Don és a Duna közt ide s tova hullámzó emberáradat kizárólag a török-tatár törzshöz tartozott-e és vajjon nem volt-e köztök és velök együtt *finn-ugor néptöredék?* A tények kétségbe vonhatatlan bizonysága, tudniillik az, hogy a mai magyar nyelvben vannak finn-ugor nyelvelemek, határozottan ennek feltevését javasolja; sőt ez megdönthetetlen nyilvánvaló bizonyíték, hogy itt összekeveredésnek volt helye; de hogy mikor és mily körülmények között keveredtek össze ez elemek, azt csak úgy birjuk kitalálni, ha a hunn birodalom pusztulása és a magyaroknak Árpád vezetése alatt való fellépése közé eső időszak eseményeinek nagyobb figyelmet szentelünk, mint a mekkorát eddigelé szoktak. Az semmi esetre sem puszta véletlen, hogy egykorú írók az avarokat, hunnokat és magyarokat valami különösen meg nem különböztetik, meg a hunnok és az avarok nyelvét azonosnak mondják,[2] holott a szlávokat, a mint

[1] L. a hunn és avar szó- és névjegyzéket «A magyarok eredete» cz. művem 47. és 52. lapján.

[2] Theophanes, Chronogr. 196. I.

először feltünnek mint a hunnok szövetségesei, egyszeriben külön népnek irják le. Mind a kettő pogány volt, mind a kettőt barbárnak és a keresztyén világ ellenségének írják le, és mégis különállónak tüntetik fel. Különállásuk ismertető jeleinek szembetünőknek kellett lenniök, az ural-altájiak egyes töredékei pedig nem lehettek egymástól annyira elütők; ezek az egész avar-korban, mint látjuk, a vezető szerepet játszották és a szlávokkal eleinte mint szövetségeikkel, majd mint alattvalóikkal bántak. Külső megjelenés vagyis physikai jelek dolgában sem különböztetik meg a hunnokat és az avarokat. Az a kép, a melyet Ammianus Marcellinus 375 körül Attila hunnjairól vázol, meglehetősen egyenlő Sidonius Apollinaris költőnek 468-ban szerzett leírásával.[1] Az előbbi zömök emberfajról beszél, a melynek nagy a feje és durva az arczvonása, emberekről, a kik állandó lakóhelyet megvetnek, az ekével nem tudnak bánni, folyton kóborolnak, egész életöket lóháton töltik,[2] nyeregben ülve esznek, isznak, alusznak, kereskednek és tanácskoznak is. Tehát egészen úgy mint a mai özbégek és turkománok, a kik a sátort többre becsülik a háznál és, mint annak idején Surakhanban láttam, lóháton kínálják áruikat és lóháton vásárolnak.[3] Sidonius Apollinaris a Hunnivarból a Dunán át Mœsiába betörő nomádok képét így rajzolja meg:

1 Thierry Amadé, Attila történelme I, 9. és II, 33.

2 Még a hunnok tenyésztette lófaj is, tudniillik az apró, rút, de fáradhatatlan és gyorsaságban a széllel vetekedő lovak, a melyekről Ammianus Marcellinus ír, szakasztott olyan, mint az apró, lomposszőrű, de rendkívülien gyors lovak, a melyek még jelenleg is találhatók a középázsiai pusztaságon. E lófaj nyomai még ma is megtalálhatók a magyar parasztlovakban.

3 L. Középázsiai utazásomat 142. l.

— — — — — — Consurgit in altum
Massa rotunda caput, geminis sub fronte cavernis
Visus adest oculis absentibus: arcta celebri
In cameram vix ad refugos lux pervenit orbes,
Non tamen et clausos; nam fornice non spatioso
Magna vident spatia et maioris luminis usum
Perspicua in puteis compensant puncta profundis.[1]

Ez olyan physiognomiai jellemző sajátság, a mely még ma is megvan az árja kereszteződéstől megmenekült kevés kirgiznél és kazáknál, még inkább természetesen a mongoloknál; és mivel a testi külsőségnek ez ábrázolásával a szokások képe is egybevág, például, hogy már zsenge korukban tanulnak nyargalni, hogy folyton nyeregben ülnek, hogy kezdetlegesen táplálkoznak és ruházkodnak stb., teljes joggal hihetjük, hogy mind a hunn, mind az avar török-tatár lovasnép volt.

Még inkább megerősödik e hitünk, ha a byzanciakkal és frankokkal azon időben érintkezésbe jutott avarok vallásának, világnézetének és lelki sajátságainak egyes tüneteit közelebbről megvizsgáljuk. Hogy vallásuk a mai délszibiriai altájiak samanizmusához feltünően hasonlított és hogy papi méltóságaik neve tiszta török nyelven jutott tudomásunkra, azt a magyarok eredetéről írt ethnologiai tanulmányomban már megemlítettem.[2] Feltünőnek mondják, hogy Baján, mikor a Száván hídat vernek, először az ő pogány szertartása szerint és azután egyuttal a szentirásra is esküszik;[3] de nem szabad felednünk, hogy ez nem vall szándékolt csalárdságra, hanem

[1] Sidonius Apollinaris, Thierry szerint idézve.

[2] L. az id. mű 26—28. és 364. lapján.

[3] Nunc ego, inquit, iusiurandum Romanum volo iurare.... Juro, inquit, secundum proferentem in verba, quæ habentur in sacris chartis, mentiri et fallere. Menander Exc. Legat. 130. I.

inkább vallási rajongásban való teljes hiányra, ez pedig olyan sajátság, a melyben a kezdetleges műveltségű ural-altáji eleitől fogva kitűnt. Épen olyan kevéssé szabad a pusztaság fiainak erkölcstelenségéről, hitszegéséről és sokféle bűneiről szóló leirást betű szerint értenünk. A minden képzelhető gonosztett és ocsmányság fertőjébe sülyedt kelet-rómaiaknak és a bárgyú fanatismusba esett nyugati keresztyéneknek semmiképen sem volt igazuk, midőn a belső-ázsiai világ egyszerű természetes fiaiban annyi hibát és gonoszságot fedeztek fel, a mennyit irataikban olvashatunk. Az bizonyos, hogy az akkori ural-altájiak, a kik közűl csak a társadalom legfőbbjeinek volt némi fogalmuk a khinai és óperzsa műveltségről, nagyon szerették az aranyat és a zsákmányt, mint minden a zord pusztáról letelepült és művelt népek körébe került nomád. Szószegéstől és szándékos csalástól azonban mindenha idegenkedtek, mint magam is annak idején azon csekély-számú pusztai lakosnál észleltem, a kit idegen műveltség felületes hatása nem érintett; és ki tudja, nem fordult-e elő a hunn vagyis avar szavahihetőségnek és becsületességnek sokkal több olyan példája, a milyent Bertaridus longobard fejedelem elbeszél?[1]

Nincsen annál természetesebb, hogy az akkori eseményekkel foglalkozó tudósok a byzanczi szerzők közleményeiben teljesen megbízva, forrásaik zavarát, tudatlanságát és balvéleményeit nem figyelhették meg és ama népek jelleméről és a középkor ama jelentős időszaká-

[1] Bertaridus ifjúkorában hunn (avar) királynál (?) talált védelmet, a ki isteneire megesküdött, hogy a vendégszeretetet szentnek fogja tartani, és midőn később aranynyal akarták arra birni, hogy a longobardot kiszolgáltassa, következőleg felelt: «Oltsák ki az istenek életemet, ha elkövetném azt a bűnt, hogy esküimet megszegjem». Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 152. l.

nak eseményeiről csak zűrzavaros és egyoldalú torzképet állíthattak össze. Jelenkori történetiróink Gibbontól kezdve egész Thierryig és Hunfalvyig, úgy látszik, alig vették észre, hogy Jordanis, Theophanes, Theophrastus, Zonaras, Cedrenus és egyéb szerzők szavahihetősége mégis csak a kelet-római birodalom politikai eseményeire terjeszkedhetik ki, nem pedig egyszersmind a byzancziakkal érintkező ural-altájiak belső állapotaira, társadalmi és genetikai viszonyaira is. Egészen téves az a gondolat, hogy ezen egykorú szerzőknek alaposan kellett e népeket ismerniök, mivel közvetetlen szomszédságukban laktak és velök évszázadokon át közlekedtek. Azt a jéghideg közömbösségöket és részvétlenségöket olyan ellenségnek nyelvével, vallásával és erkölcseivel szemben, a ki határaikat folyton ostromolta, mélyen benyomult országukba, sőt még fővárosukat is megtámadta, csak akkor fejthetjük meg, ha azt az utálatot és mélységes megvetést elképzeljük, a melylyel a kelet-római és a keresztyén általában ama barbár hordákat tekintette, és ha megfontoljuk, hogy még évszázadokkal később sem tartotta a görög nyugati önteltség magához méltónak, hogy az ázsiai világ e durva képviselőivel közelebbről megismerkedjék. A mit az említett görög források avarokról, hunnokról, bolgárokról közölnek, az részint tiszta koholmány, részint hallomás után való beszéden és határozatlan, néha igen gyermekes meséken és elbeszéléseken alapszik. A történetirás e fajtájának igen csattanós példája látható abban, a hogy Theophylactus Simocatta fellépésöket magyarázza. Ott ál-avarokról van szó, a kik állítólag tulajdonképen Var-Chunnok, Ouar-Chunnok voltak, törvényes uroktól, az Altáj alján uralkodó török khákántól megszöktek és, hogy gyalázatukat eltakarják, az egykor hatalmas avarok nevét bitorolták. Ez az elbeszélés ostoba hamisítás, tiszta mese,

de a byzanczi mende-mondának minden bizonynyal jól eshetett, hiszen az avarok veszedelmes ellenségek voltak, és minthogy *Kandik* avar követ ajkára az ural-altájiak ethikai fogalmával ellenkező nagyhangú hetvenkedést adtak,[1] okvetetlenűl ilyenféle gyanusítgatással kellett boszujokat tölteniök.

Ezen ál-avarokat vagy szökevényeket illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az efféle meggyalázás és gyanusítás még jelenleg is nagyban járja Közép-Ázsiában, a török-tatár világ régi lakóhelyén. Ha valamely törzs a legcsekélyebb felsőbbségi viszonyban van a másikhoz, az már elég arra, hogy a gyámkodás ellen szegülő és közös pusztai területökről elvonuló szomszédjokat szökevénynek bélyegezzék meg. A Szarik-turkománok a Tekkéket, ezek meg a Szalarokat nevezték el *kačkin kul*-nak vagyis szökött rabszolgának, és semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a byzanczi történelmi forrásokban az avarokról terjesztett vád hasonló indító-okokon alapszik és egészben véve üres mesének tekintendő. Hogy miért kerekedtek fel az «avarok» nevén ismeretesekké vált ural-altáji nomádok a Kaspi-tó éjszaki vidékéről és miért jelentek meg a Fekete-tengertől éjszakra eső síkságon átvonulván 562-ben a Duna partján, azt a byzancziak épen úgy nem tudják, mint az előbb vagy utóbb keletről délnyugatra vonuló rajok mozgásának okát. Valamint elődeiknek, úgy az avaroknak is

[1] *Kandik* Menander szerint a következő beszédet mondotta: «Adesse gentem omnium maximam et fortissimam, Avaros, genus hominum invictum, qui eius omnes hostes repellere et funditus extinguere possent. Illius rationibus valde conducere cum eis armorum societatem facere et auxiliarios optimos sibi adsciscere, qui tamen non alia conditione servirent, quam si donis pretiosis, annuis etiam stipendiis et fertili regione, quam habitarent, donarentur.» Exc. Leg. 101, 102. I. Olyan beszéd, mint az előbbi, a török világnézettel és erkölcsi fogalmakkal homlokegyenest ellenkezik, és annál kevésbbé adható nomád ember ajkára.

sikerült az Arany-hegy tövében tanyázó hatalmas török fejedelem fenyegetésének és Justinianus császár fondorkodásának ellenére ugyanazon úton, a melyen a hunnok haladtak, a Duna alsó vidékéről Pannoniába nyomulniok és az anteseket meg a szlovénokat, vagyis a keleti és nyugati szlávokat leigázva mindjárt első rohamukkal hatalmokat egész a thüringi hegységig kiterjeszteniök. Ott megállította őket Siegbertnek, Chlotar fiának győzedelmes karja és valamint Attilával szemben, úgy ekkor is megint a frankoknak jutott az a dicsőség, hogy az új ural-altáji barbár áradat ellen gátul szolgálhattak. Hogy kinek vezetése alatt történt az avaroknak ezen első exodusa, arról semmit sem tudunk. Csak később emlegetik új fejedelmöket, *Bajánt,* a ki ifjukora teljes erejében jutott a fejedelmi méltóságra és mint hadvezér és uralkodó bátran fogható Attilához. Ép úgy mint ezt, Baját is áthatotta a kelet-európai keresztyén világ műveltsége. Egy személyben nomád harczos és kelet-római politikus volt és két műveltségi kör jelességeinek és erényeinek, de meg aztán gyengeségének és bűneinek is egyesülésével sikerült oly birodalmat alapítania, a mely a mai Magyar-, Lengyel- és Poroszországra, a Duna alsó vidékeitől az Oderáig és a Dontól az Ennsig terjedt.[1] Az avar birodalomnak Baján alatt minden bizonynyal erősebb volt a szerkezete, mint a hunn birodalomé, *és a Kárpátoktól a Duna alsó vidékéig terjedő országnak ethnikai átalakulásaira sokkal nagyobb hatása volt, mint a mekkorát neki eddigelé tulajdonítottak.*

[1] Theophylactus Simocatta állítása szerint Baján hatalma egy nyugati tenger szomszédságáig, tizenöt-havi utazásnyira terjedt. L. a bonni kiadás 243. lapját.

V.

AZ AVAROK HATALMÁNAK PUSZTULÁSA.

Az utoljára említett körülmény követeli teljes érdeklődésünket, és hogy e korszak koromsötét éjszakájában némileg eligazodhassunk, minden előtt azon okokat akarjuk kutatni, a melyek az avarokat és nevezetesen Baját e rendkívüli sikerre segítették. Első sorban bizonyára ez a kérdés tolul elénk: szándék és czél nélkül nyomultak-e az avarok a Duna alsó vidékéről Pannoniába és nem találtak-e ezen földnek lapályain törzsbeli rokonaikra, a kik őket előnyomulásra bátorították és bizonyos tekintetben kalauzaikul is szolgáltak? Tekintetbe véve azon feltevésünket, hogy Attila halála és a hunnok elvonulása után az ural-altáji fajnak egyes töredékei Pannoniában elmaradtak vagy talán már Attila előtt ott tanyáztak, nyilván hihetjük, hogy az ural-altáji fajnak később oda érkezett újabb tagjai a Duna meg a Tisza partján és talán egyebütt is útjok mentén talált törzsbeli rokonaikban szövetségeseikre akadtak. Ezenfelül nem szabad felednünk, hogy valamint a gátat tört vízáradat a folyam természetes medrébe való visszatértekor mindig kisebb-nagyobb tócsákat hagy hátra, épen úgy szokta a világhódítóktól felzúdított emberáradat egyes mélyebben elterülő vagyis biztosabb helyeken hajdani nagyságának nyomait hátrahagyni. A hunnoknál ennek

még annál inkább kellett történnie és a Duna bal partjának lapályain már csak azért sem voltak az avarok törzsbeli rokonaik hijával, mert a költözködés áramlata, mint byzanczi források rövid érintéseiből kitetszik, ez ismeretes vonalon folytonos volt és az egykorú krónikások műveiben csak ott és akkor részesül beható tárgyalásban, ha az új jövevények a műveltség köreinek lakosaival összeütköztek. A hol ez nem történt meg, ott a feledés sűrű fátyla borul Pannoniának belső eseményeire. Csak a vakesetnek köszönhetjük egyik-másik, a Duna középső medenczéjében tanyázó népnek megemlítését; ennélfogva a *meg-nem-említést* semmi szín alatt sem szabad *nem-létezésnek* tartanunk. A Baján vezette avarok sikerének okát továbbá szövetségeseiknek és az avar seregbe erőszakkal iktatott segítő-csapatjaiknak nagy számában fedezhetjük fel; ezek egész útjokban vagyis a Fekete-tenger éjszaki vidékeitől egész a Duna középső folyásáig az avarok tekintélyének és hatalmának öregbítésén munkálkodtak. Igaz, hogy a történelem csak szlávokról beszél, a kik különféle generikus neveken előbb a hunnokkal, majd az avarokkal egyesülve a Duna alsóvidéki partjait és a kelet-római birodalom egyéb végvidékeit ostromolgatták és pusztítgatták. Mi azonban azt tartjuk, hogy a byzancziak pontos ethnographiai ismeretek teljes hiányában e néven «szlávok» minden nemtörök népelemet foglaltak össze és hogy különösen a bizonyára nagyszámú finn-ugor elemeket, a melyek az avarokat nyugat felé való útjokon kísérték, szlávoknak tartották. Ezt annyival inkább tartjuk valószínűnek, mivel a finn-ugorok testi külseje épen olyan lényegesen tér el a török-tatárokétól, a mennyire világosabb haj- és arczszín, koponya-alakulat és physiognomia következtében a szláv typushoz jobban közeledik. Ez a hasonlóság kevésbbé

vonatkozik az osztjákokra és vogulokra, mint a mordvinokra, cseremiszekre és zürjénekre,[1] és ha az előbbiek a hunnokkal jutottak Pannoniába, akkor teljesen jogosult az a feltevés, hogy az utóbbiaknak nem egy töredéke az avarok vezetése alatt kelt nyugat felé vezető útjára és akkor telepedett le Pannoniában. A finn-ugor nyelvjárásoknak a török-tatártól való különbözése is bizonyosan okot adhatott a byzancziaknak e téves ethnikai megkülönböztetésére. Az mindamellett kétségen kívül van, hogy az avarok segítő-csapatjainak túlnyomó száma szlávokból állott. A szlávok közül, a kik Jordanis[2] és Procopius[3] szerint Antes-ekre (*Ἄνται*) és Slaveni-kre (*Σκλαβηνοί*) szakadnak, az előbbiek a Fekete-tenger partján a Dnjepr és Dnjeszter között laktak, tehát az avaroknak nyugat felé vezető főútvonalán, és nincs annál természetesebb, hogy a harczra és zsákmányra vágyó ural-altájiak őket magokkal sodorták és hogy ezeknek hódító hadjárataiban részt kellett venniök.

Az avarok gyűjtőnevén ismeretes népconglomeratum finn-ugor alkotó részeit illetőleg, sajnos, hypothesisekkel kell beérnünk. Sem a hunnok krónikásai, sem későbbi tiszttársaik nem szóltak egy árva szót sem az ugor nép létezéséről. De, mint már említettük, tények ékesebben szólnak minden történeti hagyománynál. A finn-ugorok népe mélyreható, eltörölhetetlen nyomokat hagyott azon ethnikai vegyülékben, a melyet jelenleg a Kárpátok és a Duna alsó vidékei közt találhatunk, és mivel ez az összekeveredés, mint később bővebben kifejtjük, tulajdonképen csak az Árpád vezette magyarok

1 Rittich, Materiali dlja etnografia Roszij.
2 Jordanis, 5. cap.
3 Procopius, Bell. Goth. III, cap. 14.

megjelenése *előtt* történhetett meg, *azért jogosult az a feltevés, hogy ha finn-ugor elemek törökökkel egyesülve és egybeolvadva a jelenleg magyarok nevén ismeretes népnek képződéséhez első alapul szolgáltak, a később, az avar korban ráható anyag az említett népkeveréket még inkább gyarapította és megerősítette.*

Tovább haladva az avarok nagyságának és hatalmának szemlélésében meg akarjuk jegyezni, hogy ez a nép első fellépésének idejétől, azaz 465-től kezdve, midőn a Mæotis tavának (az Azovi-tengernek) partvidékeit elpusztította, a IX. század közepéig, tehát négy évszázadon át a világtörténelmi események színpadán mozgott és különösen a Duna középső és alsó vidékeinek politikai és ethnikai viszonyaira olyan hatással volt, sőt olyan szerepet játszott, a melyet érdeme vagy jobban mondva nagy jelentősége szerint még mindeddig nem méltattak. Csak akkor hallunk valamit felőlök, ha féktelen kalandkereső hajlamuk és a letelepülteknek kincseire való telhetetlen vágyuk érintkezésbe juttatta őket a kelet-római birodalommal, éjszaki Italiával vagy a frankokkal. Leginkább történt ez Baján uralkodása idején, vagyis az avar hatalom fénykorában, azonban e korszak előtt is meg utána is legfölebb rövid, töredékes értesítések olvashatók arról, hogy mit csinálnak; ez értesítésekről lerí az akkori keresztyén világ bárgyusága, babonája és tudatlansága és ezek Pannoniának és az avarok kezében levő többi országoknak belső viszonyai felől teljes bizonytalanságban hagynak bennünket. Minthogy ama kor krónikásai az avarok számáról, erejéről és ethnikai mibenlétéről semmi megbízható adatot nem nyujtanak, — Theophylactus adatait ugyanis 20,000 varkhunitáról és 10,000 tarniról meg kotzagarról talán csak nem vehetjük komolyan, — tehát politikai hatalmi állásukat csak azon

hadi működésök alapján becsülhetjük meg, a melyet Baján 36-évi uralkodása alatt és az ő halála után kifejtettek. Ama nagy területen a Don és az Enns között, a mely folyókkal birodalmok határait meg szokták jelelni, majd itt majd ott folytonos tevékenységben találhatók, és jóllehet rendesen azt mondják rólok, hogy Baján halála után hatalmok teljesen megtört, a VII. század folyamán mégis hol a perzsák szövetségeseiként látjuk őket Konstantinápoly kapui előtt, hol Friaul meghódítóiként, hol meg a frank birodalom keleti végeinek megtámadóiként. Teljesen jogosult tehát e kérdés: hol volt az akkori avar hatalom középpontja; milyen volt vezető szellemök, holott Baján után a történelem egyetlen jelentős khákánt sem említ; és végre mi módon és mily eszközökkel bírták a Fekete-tenger és a Kaspi-tó éjszaki vidékein maradt ural-altáji törzsbeli rokonaikkal a kapcsolatot fenntartani?

Mindeme kérdésre adósunk marad a történelem a felelettel. Csupán azt tudjuk meg alkalmilag, hogy Baján és utódjai a Duna és Tisza közén, körülbelűl ott laktak, a hol Priscus Rhetor Attilának fa-várára akadt, és hogy a szlávok, a kik abban az időben az Al-Duna bal partján, a mai Moldvában és Oláhországban, a Száva partján és a pannoniai síkság némely pontján tanyáztak, az avarok fő-szövetségeseiként szerepeltek és helylyel-közzel a bolgárokkal együtt a byzancziakkal szemben önmagokat avaroknak mondták. A dolog természetéből következik, hogy a szlávok és velök együtt a finn-ugorok is az avarok mellett, a valóságos natio militans mellett, bizony csak alárendelt helyzetben lehettek, a mennyiben a szlávoknak, mint a történelem mondja,[1] először a leg-

[1] Paulus Diaconus, IV. könyv, 40. cap.

első hadsorokban kellett küzdeniök és béke idején mint földműveseknek és rabszolgáknak megalázó szolgálatokat kellett végezniök. Ezért e csúfnévvel illették: *bifurci* vagy *bifulci* vagyis két karó közé szorultak. Hogy vajjon e bánásmód megfelel-e a valóságnak, az bizvást kétségbe vonható, mert habár a nomád harczosok nem is szoktak rabszolgáikkal valami nagyon gyengéden bánni, mint magamnak is volt annak idején alkalma a turkománok közt megfigyelni, még sem lehetne ezt ott feltételezni, a hol szövetségesekről és bajtársakról van szó, mint épen itt az avaroknál. A mennyit a byzancziaknak nagyon sovány és megbízhatatlan értesítéseiből az avarok belső viszonyairól gyaníthatunk, úgy látszik, hogy a szlávok, a kik avar uraikat számra nézve felülmulták, idő jártával mind jobban neki bátorodtak. Először is jól tudták, hogy mint a harczias elem élelmezőinek és szolgáinak jelentős feladatuk van, másodszor kívülről izgatták őket ellenszegülésre és a gall Samo, a ki a karinthiai vendeket lázadásra ingerelte, öntudatosan vagy öntudatlanul az avarok vesztére törekvő nyugati keresztyénségnek ilyen eszköze volt. A byzancziakkal való hosszas és élénk közlekedés kétségen kívül nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az avarok magok nem egy harczias erényöket elvesztették és lassankint elfogadva a keletrómai erkölcsöket, fényűzésbe és elpuhultságba sülyedtek. Suidas görög grammatikus és szótáríró[1] azt írja, hogy a hunnok (e helyett: avarok) a VII. században levetették nemzeti viseletöket és hogy a byzancziak stolájában és hosszú, uszályos ruháiban telt kedvök. Arábia illatszerei, India fűszerei, selyem, elefántcsont és gyöngy lettek életszükségleteik, és hogy ezeket kielégítsék, azokat a kin-

[1] L. Bernhardy kiadását, két kötet, Halle, 1834—53.

cseket, a melyeket a byzancziaktól egykor elragadtak, lassankint mind visszaadták. Az avarok ezen elkorcsosodása állítólag Kurumnak, a híres bolgár fejedelemnek is feltűnt és midőn egyszer néhány fogoly avartól e tünemény okát tudakolta, azok, nagyobbára öreg emberek, azt felelték, hogy a khákán rossz tanácsosai, a bírák romlottsága, a bor és végre a kapzsiság, a mely az avarokat kufárokká változtatta, szerencsétlenségök valódi okai.

Ha nem is kell ezt szó szerint értenünk, még sincs abban kétség, sőt természetes következménynek kell tekintenünk, hogy az ázsiai pusztaságból az akkori nyugati műveltségnek, nevezetesen a keletrómai birodalomnak hatása körébe került nomádok erkölcseikben, szokásaikban és világnézetökben jelentékenyen megváltoztak. Hasonló példát láttunk a mongoloknál, a kiket a XIII. századbeli polgárosodott perzsákkal való közlekedés csakhamar mindazon erényökből és jelességökből kivetkőztetett, a melyekkel Dsengiz Khán vezérlete alatt a mongol földről eljöttek. Ugyanaz a sors érte Szeldsuk utódait és az utánok következő oszmánokat is. Hogy mennyire terjedt az erkölcsök megváltozása vagy elpuhulása az avar nép különböző rendei között, arra nézve semmi támasztékunk sincs, mivel az avar föld belső történetéről való értesítések teljesen hiányoznak. Gyenge czélzások alapján tudjuk, hogy időnkint a még el nem szlávosodott bolgárok töredékei az avarok közé telepedtek, soraikat megerősítették és lassankint egészen felolvadtak az avarságban,[1] holott viszont az avarok horvátok közé telepedtek és ott tartották fenn magokat egy ideig.[2] Hatalmok tehát, úgy látszik, meggyengült ugyan

1 L. Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 152. l.
2 Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio, cap. 30.

a VIII. században, de nem törött meg végképen; holott ugyanis abból veszedelmet sejdítettek, hogy a frank birodalom Nagy Károly alatt felvirágzott, és ezért 782-ben e fejedelemhez *Jugur* (helyesebben *Jagur*[1]) vezetése alatt követséget küldöttek, hat évvel utóbb ugyancsak e frank király ellen Thassilo bajor fejedelemmel szövetkeztek. Lehetséges, sőt nagyon is valószínű, hogy az avaroknak ezen eljárása két különböző pártjokból indult ki, mert meghasonlás mindig a nomád harczosok legsúlyosabb átka volt; hogy azonban e nép akkor, tudniillik a VIII. századnak vége felé és a IX.-nek elején, még mindig bizonyos tekintélyben állott és a szomszédos keresztyénséget rettegésbe ejthette, azt bizonyítja Nagy Károlynak erős készülődése, mielőtt az avarok birodalmát meg merte támadni. A keresztyén hadseregnek ezen fényesnek nevezett győzelméről csak egyoldalú vagyis frank tudósítás szól. Nem kételkedünk abban, hogy a háromnapi bőjtölés és imádkozás a hősiség csudáit hozta létre, azonban bizonyára sokkal jobban bírnánk ezen, a nyugati keresztyénségben nagyhírű hadjárat egyes mozzanatai közt tájékozódni, ha az avaroknak is lett volna Eginhardjok; de hát, sajnos, nem volt.

Ellenséges-érzületű írókban, kiváltképen a rajongó és tudatlan középkori keresztyénség íróiban hiába keressük a tények tárgyias előadását meg az ellenséges terület és lakosai belső viszonyának leirását. Eginhard, Regino, a sanct-galleni barát, az Annales Laurishamenses szerzője meg azon kornak egyéb krónikásai egy csep-

[1] *Jagur*, ha a *jakur* igető (jövendőlni) alapján ítélünk, avar papnak vagy jóslónak méltóságneve volt, afféle haruspex. Ugyanazon jelentőségű e szó is: *bokolabr* (helyesebben: *böküler*); és valamint a régi germánok druidjaikat, a későbbi keresztyének apátjaikat és püspökeiket, úgy az avarok is samán papjaikat használták béke szerzésére.

pet sem különböznek byzanczi társaiktól, a kik előttök írtak, azon ismeretekre nézve, a melyeket számunkra a betolakodó ural-altájiak nyelvéről, erkölcseiről, szóval belső életéről feljegyeztek. E híres frank háborúnak egyetlen ethnographiai momentuma az úgynevezett *avar gyűrűk* leírásában áll, a melyet a sanct-galleni barát Adalbertnek, Nagy Károly seregéből való vitéznek elbeszélése nyomán közöl, a ki maga látott ilyeneket. De ezt a képet is tévesen fogták fel és bizonyára túlozva rajzolták meg. Azt a véleményt ugyanis, hogy az egész avar föld gyűrűkre oszlott, a melyek körülbelül 40—40 német mérföldnyire voltak egymástól, és hogy a khákán fő-gyűrűje összes kincseivel együtt a Tisza partján volt, egészen tévesnek kell mondanunk. Ezen óriási gyűrűk, a melyeket a sanct-galleni barát leírt, Közép-Ázsiának későbbi nomádjai előtt sem voltak ismeretlenek, csakhogy nem használták béke idején, hanem kizárólag háborúban. Ez az úgynevezett *küren*[1] azaz gyűrű, gyűrűalakú tábor, tulajdonképen megerősített tábor, a milyent a mongolok és később Timur seregei erősségféle gyanánt használtak. Az avarok ezen gyűrű vagy hring-jei sem földvárak sem az egyes törzsek birtokainak határjelelői nem voltak, a hogy Hunfalvy gondolja,[2] hanem ideiglenes, megerősített táborok az éjszaknyugat felől benyomuló ellenség ellen, és ha bebizonyúl, hogy Nagy Károly serege, a mely Pannoniában tulajdonképen

1 L. Abulgazi kazani kiadását a 43. lapon, a hol ez olvasható: «On üč küren itti ve bir birine tekre tekre tükerek», azaz: tizenhárom kürent csináltatott és mindegyikében elhelyezte (seregét). A tatároknál ez nagyobbára szekérvár volt, ugyanúgy a magyaroknál is; azonban szó szerint való értelmében *küren* a. m. kör, gyűrű. V. ö. a mongol *küria* (gyűrű), a magyar *kör* és a čagataj *körün* (kör, társaság) szót.

2 Magyarország ethnographiája, 153. l.

mégis csak a Rába torkolatáig jutott, az avar birodalom éjszaknyugati határain kilencz ilyen gyűrűre akadt, a hogy Thierry[1] Attila történetében felteszi, akkor az avarok hatalmának és számának a frank háború idején még mindig igen jelentékenynek kellett lennie. Tekintve e körülményt, hajlandók volnánk Nagy Károly nagyszerű győzelmén és az avarok tökéletes megsemmisítésén, a melyet ezen 52-napi frank hadjárat következményének mondanak, némileg kételkedni. Az avarok, kik, mint előbb említettük, a nyugati műveltséggel való érintkezésökben már elpuhultak és a nomád harczosok régi jelességét már elvesztették, bizonyára sokat szenvedtek a frankok támadásában. A régebben rabságba ejtett szlávok boszúja, a kik előbbi gazdáik harczolásának és életének módját jól ismerték, úgy látszik, a frankok győzelmét megkönnyítette és az avarok vereségét sulyosbította. Azonban *tökéletes megsemmisülésről* már csak azért sem lehet szó, mivel a frankok első hadjáratukban nem nyomultak be az avar birodalom szivébe vagyis a Tiszáig és mivel, mint látjuk, ilyen hadjáratra csak négy évvel utóbb, azaz 795-ben vállalkozott Károly fia, Pipin; e hadjárat aztán, mint halljuk, — természetesen megint kizárólag csakis keresztyén frank források által, — állítólag az avarok teljes megsemmisítésével és tökéletes leverésével végződött.

E támadás nyugat felől, a mely az avarok hatalmi állására nézve mindenesetre végzetes volt, e nép belső viszonyaiban lényeges átalakulást idézett elő. Az előbb említett és idő jártával folyton előre haladó elpuhulásnak az volt a következménye, hogy az avarok gyüjtő-nevén ismeretesekké vált ural-altájiak, vagyis az akkor már

[1] Thierry, II. rész, 341. lap.

tökéletessé vált ugor-török népvegyülék, a békés életmód felé hajló szlávok példáján felbuzdulva előbb fél-nomádokká, majd egészen letelepült néppé váltak, ez pedig, mint könnyen érthető, a harczias elem védő-erejét csökkentette és kárára vált. A Fekete-tengertől és a Kaspitótól éjszakra eső ősi hazából időről-időre segítségül érkező csapatokról is hallgat azon kor története, még pedig nem ok nélkül, mert a VII. század közepe óta nyugati Ázsiában olyan események fordultak elő, a melyeknek hatását az említett vidéken lakó nomádok megérezték. I. Khoszrau (Anosarván, a mai perzsák nyelvén Nusirván), a Szászánida, a Kaukázustól éjszakra tanyázó törökök nagy khákánjával sikeresen harczolt; ebből feltehetjük, hogy a nomádoknak Irán fénykorában nem volt valami különösen kedvező alkalmuk déli vidékekbe törniök vagy arra költözködniök,[1] és hogy akkor nyugati irányban, a Don, Dnjeper és a Dunának alsó vidéke felé kellett vonulniok. A Szászánida-birodalom pusztulásával vagyis az arabok fellépésével azonban hirtelen megváltoztak a viszonyok. A kadesziai csatára (641-ben) Perzsiában zűrzavaros állapotok következtek be és a fejetlenség mindinkább elterjedt; ez a pusztaság kalandra vágyó fiainak Irán éjszaki határain tág kapút nyitott és új vállalkozásra serkentette őket. Mint a Derbend-Námeh töredékes tudósításaiból és más keleti forrásokból megérthetjük, a *khazarok* gyüjtő-nevén ismeretes török-tatárok százezer-számra rontottak be a Kaukázus pusztai területéről a *Báb-el-ebváb*-nak (kapúk kapújának) nevezett *Bender*-en át Ázerbajdsán dús mezőire. Mind Tabari-

[1] L. Nöldeke T., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik des *Tabari;* Leyden, E. J. Brill, 1879, a 157—160. lapon.

nak mind a Derbend-Námeh szerzőjének állítása szerint[1] itt majd 100,000, majd meg 300,000 harczosról van szó, a kiket a khazarok fejedelme a Kaukázuson át Perzsiába vezetett. A khazarok ægise alatt álló török törzseknek ezen harczai csekély megszakítással a VII. század közepétől kezdve körülbelül a IX. század közepéig tartottak, és ha valaki csak némi figyelmére méltatja Tabari elbeszélését, hogy mennyire feszítették meg erejöket az első khalifák az éjszaki pusztaság vad fiai ellen, az bizonyosan megérti, hogy abban az időben a nyugat felé intézett rohamoknak meg kellett szünniök és hogy e szerint a pannoniai avarok sem kaphattak ősi hazájokból új segítséget.

Az imént említett két évszázad volt azon időszak, a melyben ugorok és törökök Pannoniában teljesen egybeolvadtak és a magyar nép tulajdonképen való alapja keletkezett. A keleti testvéreiktől és törzsbeli rokonaiktól elszakadt ural-altájiaknak, a kiket még azonfelül a keresztyén világ is szüntelenül megtámadott és szorongatott, más menekvésök nem volt, mint a megváltozott állapotba illeszkedniök és a körülöttök levő műveltségi feltételeknek apránkint való elfogadásával teljes elpusztulásuk ellen védekezniök. Pannonia talajviszonyai a Kárpátok déli elágazása és az alsó Duna-vidék között ugyan továbbra is kedveztek volna előbbi nomád életök folytatásának, úgymint a baromtenyésztésnek, a vadászatnak és a szomszédos művelt vidékekre való betöréseknek, azonban Németországnak mind jobban megszilárduló helyzete és a szomszédos szlávság az avarok szabad mozgásának terét mind összébb szorította.

[1] L. a Derbend-Námeh kiadását Mirza Kazem-Begtől, Szt.-Pétervár 1851, a 46. lapon.

Világrészünk keleti oldalán is lassankint diadalra jutott az ottan akkor mutatkozó nyugati szellem és az avaroknak tökéletesen lehetetlen volt Európában az ázsiai pusztákon megszokott előbbi életök módjában megmaradniok. A népvándorlásnak magasan hullámzó áradata vége felé szállott, az évszázadokon át dühöngő vihar lecsendesedő félben volt és a bekövetkező nyugalom közepett nem lehetett a pusztaság féktelen fiainak régi életök módját folytatniok. Kénytelen-kelletlen végre meghódolt e nép is a megváltozott viszonyokból eredő sorsának.

VI.

AZ AVAROK MARADVÁNYAI.

Ezen forduló-pont az avarok belső életében Nagy Károly hadjárata után minden bizonynyal szembeszökő; hogy azonban a változás egyes fokain nem mentek-e át már előbb is egészen csendben, vagyis hogy az úgynevezett avarság egyes töredékei nem telepedtek-e már le előbb dákokkal és szlávokkal egyesülve és nem éltek-e békés foglalkozásnak, az olyan kérdés, a melyre tulajdonképen soha sem fogunk megfelelhetni. A végett, hogy e homályban bármi csekély derengő fényt terjeszszünk, okvetetlenül szükséges, hogy az avarok nemzetiségére már előbb tett megjegyzéseinket ismételjük és főleg azt emeljük ki, hogy e nomád nép fellépésének pillanatától fogva egészen a IX. század elejéig gyengítetlenül megtartotta vezérszerepét, hatalmát mint az alája rendelt és vele rokon avagy nem rokon népelemek vezetője. Valamint a mongolok Közép-Ázsiában századokon át az árja elemnek közepette vezér- és harczosszerepöket megtartva és a meghódított tádsikok és szártok dolgával keveset törődve sátraikat megtartották és csak fegyvereikkel meg lovaikkal foglalkoztak, épen úgy kellett ennek az avarokat illetőleg is lennie. Csupán az nehezíti meg az analogia kiderítését és az áll a deductio útjában, hogy nem ismerjük az avarok alattvalóivá lett

egyes néptöredékek nemzetiségét. A történelem főleg szlávokat emleget, azonban hogy ezen alattvalóik nem lehettek egyedül szlávok és hogy nagy részök finn-ugor nemzetiségű volt, az olyan tény, a melyet minden józan megfigyelőnek világosan kell látnia, ha kiemeljük és később még be is bizonyítjuk azt, *hogy a IX. évszázad végén beköltözött magyarok tiszta török törzshöz tartoztak és hogy a magyarok mai nyelvében bőségesen meglevő finn-ugor elemeknek bizony csak korábbi időszakból kell származniok.*

E kérdésre, a mely tanulmányunknak tulajdonképen való magvát képezi, természetesen még gyakran visszatérünk; e megjegyzésünket előre kellett bocsátanunk, hogy már e helyen kifejezést adjunk azon feltevésünknek, hogy a frank időszakot megelőző korban kezdődött ural-altáji elemek szórványos letelepedése. Hogy a történelmi feljegyzések sehol sem emlékeznek meg finn-ugor eredetű emberekről, a kik Pannoniába a hunnokkal és avarokkal költözködtek, e népek sorsának részesei voltak és azután letelepedtek, az bizony nagyon sajnálatos. Azonban a nyelvi momentum tényét nem lehet és nem szabad figyelmünkön kívül hagynunk. Nincsen itt szó a hunnok, avarok és magyarok nemzeti összetartozásának nyilvánvalóságáról, hanem egész egyszerűen e kérdésről: hogyan és mikor jutott a finn-ugor nyelvelem Pannoniába, kik voltak képviselői és milyen helyzetet foglaltak el a hunnokkal és avarokkal szemben? Ha nem volna itt számtalan, egészen kezdetleges műveltségi fogalmakkal dolgunk és ha nem mutatna a mai magyar nyelv alak-kincsében túlnyomóan finn-ugor jellemet, könnyen időszaki érintkezésből hátramaradt idegen nyelvi hatásról beszélhetnénk. Csakhogy nagy-erejű, nyilvánvaló tényekkel állunk szem-

ben; ezeket nem lehet eltagadni és semmiképen sem szabad mellőzni. A magyar nyelv úgy a mint van és a mint a XIII. századból származó legrégibb emléke, a Halotti-Beszéd bizonyítja, kiválóképen vegyülék-nyelv, a melynek alkotórészeiről ugyan sokat lehet vitatkozni, a mely azonban mégis csak ugorok és török-tatárok bensőbb összeolvadásából származhatik. Minthogy pedig egyes, a magyar ethnologia területén kutató tudósoknak eddig vallott nézete, hogy ugorok és törökök ezen összeolvadása a magyaroknak nyugat felé való útjában, nevezetesen Lebediában való tartózkodásuk alatt ment végbe, semmi szín alatt el nem fogadható, mint később be fogjuk bizonyítani, ennek következtében e folyamat számára korábbi időpontot és más helyet kell keresnünk. Ilyen időpontul az avar-korszakot és ilyen helyül egyesegyedül csakis Pannoniát lehet és szabad megjelelni; Pannoniát, a mely az V. század óta és talán már előbb is a Volga területe és a Pontus éjszaki vidékei felől betört uraltájiak tomboló- és letelepedő-helyéül szolgált és a zsákmányra meg kalandra vágyó nomádok czéljává, úgyszólván Ultima Thule-jává vált.

Igaz, nézetünk mellett, hogy az avaroktól meghódított népelemek szórványosan már a frank-korszak előtti időben is letelepedtek és hogy az összevegyülés folyama már előbb kezdődött, semmi nyilvánvaló történelmi bizonyíték nem szól. A byzanczi források, jóllehet a kelet-római birodalom a Duna balpartján tanyázó úgynevezett barbárokkal hosszú harczokat is vívott, meg időről-időre békés közlekedésben is volt, mégis jobbára jelentéktelen, gyermekes apróságokra és a khákánnal meg országa nagyjaival való érintkezésök ostoba episodjaira szorítkoznak. Az akkori Pannonia belsejéről épenséggel semmit sem tudtak a byzancziak, habár vezé-

rök, Priscus, egészen a Tiszáig nyomult előre. Azzal, hogy a németek és frankok seregei a Duna partján megjelennek, a helyzet már valamivel tisztábbá válik, a mennyiben időről-időre már Carnuntum és Sabaria közt levő avar telepekről értesülünk, továbbá letelepült avarok és szlávok közt támadt viszálkodásokról, a melyeknek elintézésére Nagy Károlyt szólítják fel, meg aztán egyéb mozzanatokról, a melyek a VIII. század vége felé mind inkább terjedő társadalmi átalakulásra vallanak. Azoknak, a kik eddigelé Pannonia régi történetének területén kutattak, úgy látszik, fel sem tűnt, hogy miképen bírták magokat az avarok, a kiknek, mint tudva van, a földművelés meg egyéb békés foglalkozás ellen való utálatot szoktak tulajdonítani, három évszázadnál hosszabb ideig a Kárpátok és az Al-Duna közt elterülő országban fenntartani, ha nem lakott közöttük földművelő és békés mesterségekkel foglalkozó ember. Nomád társadalom létezése félig-nomádok vagy valamely műveltségi kör szomszédsága nélkül teljes lehetetlenség. Fűből, tejből, sajtból, húsból egyedül meg nem élhet az ember, és legkevésbbé nélkülözhették a fényüzéshez szokott avar harczosok a letelepülteknek ipari és földművelési termékeit. Hogy a már korán letelepültek élete módja felé hajló szlávok egyedül segítettek e szükségleteiken, mint általánosan felteszik, azon nagyon is kételkedünk. *Másfelül is kellett szórványosan letelepült elemeknek lenniök, és pedig finn-ugor eredetűeknek, a kik a török avarokkal, esetleg hunnokkal is egybeolvadva már régi időben, melyről alig lehet sejtelmünk, azt az ethnikai magvat képezték, a melyből a mai magyarság keletkezett.*

E mindenesetre merésznek látszó állításunkhoz a bizonyítékokat művünk legközelebbi szakaszában fogjuk

előadni, de meg nem állhatjuk, hogy már itt is meg ne jegyezzük, hogy a modern tudomány vivmányaival Clio mulasztása bizonyára könnyen helyrehozható és hogy az elfogulatlan tárgyias kutatás még akárhány téves felfogást fog a népek ethnologiai viszonyaiban megszüntetni. Ha ugyanis szemlélődésünket folytatjuk, hogy milyen adataink vannak az avarokról a frank háború előtt és után, először is nem kevéssé fog az a nagyhangú leirás meglepni, hogy Károly és Pipin jámbor keresztyén harczosainak kardja az avarokat teljesen legyőzte és megsemmisítette. Azon kor hetvenkedő krónikásainak tanusága szerint napnyugatnak jámbor keresztyén fejedelme, a ki imádság és háromnapi bőjt ellenére is épen olyan jól értett a rablás és fosztogatás mesterségéhez, mint a pogány Baján, a kit folyton kapzsinak szidalmaznak, az avarokat nemcsak megverte, legyőzte és összetörte, hanem oly kegyetlenül bánt el velök, hogy azontúl nyomuk sem maradt és nevöknek lassankint el kellett enyésznie. Mindenesetre nehéz megérteni, hogyan lehetett az avarokat tíz-tizenöt évnyi rövid idő alatt annyira megtörni és olyan tökéletesen megsemmisíteni, hogy csak néhány nyomoruságos nyomuk maradt azontúl, holott megerősített táboraik messze Bécs városán túl is voltak, a bajorok fejedelme, Thassilo, szövetségére méltatta és még vereségök után is hadi társaságra szólították fel a szászok. Nagy Károly élete rajzának írója a második avar hadjáratról azt jelenti,[1] hogy «e háborút a legnagyobb erélylyel és ügyességgel folytatták és mégis nyolcz esztendeig tartott. A most elpusztult Pannonia tövig lerombolt királyi székhelyével világosan bizonyítja a csaták számát és az ott kiontott vér nagy mennyisé-

[1] Eginhard, Vita Caroli Magni, 13. szakasza.

gét. A hunn nemesség[1] mind egy szálig elesett, dicsősége elenyészett és nagy időn át felhalmozott kincsei prédára jutottak. Ember emlékezete óta nem volt háború, melyben a frankok ennyire meggazdagodtak; eddigelé ugyanis szegények voltak . . . Sőt mondhatni, hogy mindent elvettek a hunnoktól, a mit ezek más népektől elragadtak.»

Ha aztán megfontoljuk, hogy az avarok mindamellett, hogy a frankok ekkor állítólag teljesen megsemmisítették, mégis továbbra is megállottak, saját khánjaik alatt éltek, kik közül néhányan színből a keresztyén hitre tértek, akkor azon időbeli krónikások nagyhangú leírásainak annál kevésbbé adhatunk hitelt, mivel általánosan ismeretes dolog, hogy a frankok *Pannoniának csak nyugati részét bírták, és hogy keleti része vagyis a Duna és a Tisza köze meg a régi Dacia érintetlenül maradt.* Hunfalvynak[2] teljesen igaza van, midőn azt állítja, hogy a Duna és a Tisza köze meg a mai Erdély a frank-német uralom idején épen olyan ismeretlen volt akár csak Herodot idejében. Bármily rettenetesnek tartja is a jámbor keresztyén olvasó nézetünket, mégsem állhatjuk meg, hogy azt a gyanunkat ki ne fejezzük, hogy Nagy Károly győzelmi jelentései nem nagyon különböztek azoktól, a melyeket a jelenkori perzsák a turkománokkal vívott harczaikról szoktak közölni. Évszázadokon át jelentette a perzsa történelem a turkomán rablók

1 Hogy Eginhard avar nemességet említ, az tévedésen alapszik. Az avaroknál, valamint a többi török népeknél volt ugyan nemesség, a melyet e szókkal jelöltek meg: *fehércsontú (ak szôngek)* és *feketecsontú (kara szôngek),* ez azonban nem annyira rangbeli különbségen alapszik, mint inkább az uralkodó fejedelem vagy khákán egyenes leszármazóira vonatkozik.

2 Magyarország ethnographiája, 191. l.

teljes megsemmisítését, és rövid időközökben mind nagyobb számmal merültek fel újra a pusztaság e rémei, meg-megújítva Irán művelt vidékei ellen vívott harczukat. Igaz, hogy a frankok heves támadása és a szláv elemeknek nem sokára azután észrevehető megszilárdulása a törzsbeli rokonaiktól keleten elszakított avarokat meggátolta abban, hogy új erőre kapjanak, és lehetetlenné tette nekik azt, hogy előbbi hatalmi állásukat visszaszerezzék. De ezzel még nem lehet és nem is akarjuk azt mondani, hogy attól fogva megszüntek az avarok létezni és hogy a IX. században vagyis a magyarok megérkezése előtt egész nyomtalanul elenyésztek. A föld nyelte-e el, a Tisza hullámaiba vesztek-e, elköltöztek-e vagy pedig teljesen beolvadtak-e a szomszéd népekbe? Ez mind olyan kérdés, a melyre a történelem felelettel adósunk maradt. Németnek, szlávnak és franknak az efféle kérdés mind közönbös lehet, de nekünk magyaroknak nem az. Nekünk semmiesetre sem szabad és nem lehet a középkori jámbor keresztyénségnek sovány és azonfelül még nagyon is részrehajló értesítéseivel beérnünk. Nekünk több közünk van az avarok történetéhez és ha a dolgokat nemcsak történeti adatoknak, hanem nép- és földrajzi vonatkozásaiknak világánál vizsgáljuk meg, kiderül, hogy ez a nép épenséggel nem semmisült meg teljesen, sem el nem enyészett, hanem hogy politikai, társadalmi és ethnikai vonatkozásaiban lényegesen megváltozva a IX. század folyamán Pannoniában tovább fennállott és az átalakulás korszakából folyó csendes viszonyok között, bár ismeretlenül és észrevétlenül, mégis tovább élt. Ha Pannonia népességének számarányai amaz időben olyan elenyészően csekélyek nem lettek volna, e maradványok létezésének szembetűnőbbé kellett volna válnia és a szomszédság-

nak inkább kellett volna róla tudomást szereznie. Azonban ama szörnyű, ember nem lakta pusztaságban sok dolognak rejtvényszerűnek kellett maradnia, és ha azon korból még nyugati Európa ethnikai viszonyairól is olyan keveset tudunk, hogyan várhatnánk keletet illetőleg több világosságot?

Az Annales Mettenses alapján azt tartják, hogy a folytonos vereségektől elcsüggedt és megtört avarok a Duna jobb partjára vonultak és Nagy Károlytól a Carnuntum és Sabaria (Petronell és Szombathely) közt levő földet kapták, mivel ott állítólag kevésbbé érhette őket a szlávok támadása. Az avar hatalom súlypontját ez okból Pannonia nyugati részére helyezik, holott keleti részét illetőleg Thierry[1] azon véleménynek ad helyt, hogy az avarok ott a régi Daciában erősségeket emelve a szlávok támadásai ellen biztos menedéket találtak. Tekintve azt a körülményt, hogy épen Pannonia nyugati részén volt az ó-szlovén elem legerősebb, és hogy ott keletkezett később, a IX. század közepe táján, Privina és Kozel herczegsége, semmiképen sem helyeselhetjük azt a véleményt, hogy az avar hatalom súlypontja Pannonia nyugati részére esett. Az avarok bizonyára inkább vonzódtak Pannoniának azon részeihez, a melyek ethnikai sajátságaiknak inkább megfeleltek, vagyis a Duna és a Tisza közt levő lapályokhoz, és ha már menedékre szorultak, bizonyosan inkább választották a tágas, végeláthatatlan síkot és pusztaságot, mint a dombos vidéket. A mi véleményünk szerint az avar hatalom súlypontja a frank-német korszakban Pannoniának csakis keleti felében volt, és a mit a szlávokkal együtt nyugaton letelepült avarokról feljegyeztek, az e

[1] Attila történelme, II. rész, 375. lap.

népnek csak egyes, szétugrasztott töredékeire vonatkozhatik, a melyek német és szláv elemek közé szorulva minden bizonynyal nyomoruságosan, előbbi hatalmi állásukhoz képest megalázva és ethnikai sajátságaikkal ellenkező módon tengődtek. Abban sincsen kétség, hogy valamennyi feljegyzés az avarok megkeresztelkedéséről csakis a nyugatiakra, vagyis az előbb említett avar néptöredékekre vonatkozhatik, nem pedig a keletiekre, vagyis e nép java részére, mert kelet felé nem mertek a frank hadseregek előnyomulni, oda bizonyára nem jutottak a hitterjesztők. A történelem hallgatása, a dolog mibenlétének nem ismerése nem jogosít fel arra, hogy az avarokról a IX. század első felében mint haldokló vagy már kihalt néptörzsről beszéljünk, a hogy Thierry[1] cselekszik; halálra vagy nemzeti elpusztulásra csakis a nyugati avarok váltak, a kiket a keresztyén térítők szüntelenül ostromoltak és mint letelepülteket ez új életökben régi harczias szellemök többé át nem hatott.[2] Keleti testvéreik, igaz, hogy attól fogva, vagyis a IX. század legnagyobb részében, kivéve egyes betöréseket a frank-német területre, veszteg maradtak, azonban szép csendesen tovább éldegéltek azon régi félelemtől védelmezve, a melyet pusztai hazájok nyugati ellenségeikben keltett, míg ismét új rokonaik ősi hazájokból, a Fekete-tenger éjszaki vidékeiről, a Duna partjain meg nem jelentek, lelohadt bátorságukat fel nem élesztették és új tettekre nem hevítették.

1 Attila történelme, 376. lap.

2 Schafarik (Slaw. Alterth. II, 457.) ezt írja: «Mikor és hogyan tüntek el az avarok maradványai Pannoniában, azt nem tudjuk. Talán összeolvadtak 907 után a magyarokkal egy néppé»; ez azonban nem gátolja a tudós búvárt abban, hogy néhány levéllel előbb e nép teljes megsemmisülését tényként megállapítsa.

VII.

AZ ALAKULÁS FOLYAMÁNAK KEZDETE.

Miután munkánk előbbi fejezeteiben felállítottuk azt a tételt, hogy először a magyar nép törzse törökök és ugorok közt végbement vegyülésből keletkezett és hogy másodszor ezen vegyülés, helyesebben egybeolvadás folyama a hunn és avar korszak idejére esik, most az a kötelességünk, hogy e folyam egyes szakaszait is megjelöljük, meg indító okainkat is kifejtsük, melyek feltevésünk alapját képezik. A magyar nép keletkezésének történetében két főmozzanattal találkozunk. Itt van először az ural-altáji faj körében való alakulás vagyis ugorok és török-tatárok összeolvadásának foka, és másodszor a szlávokkal való hosszas és élénk közlekedésből támadt idegen hatás. Ha egyebütt keresünk hasonló példákat, azt találjuk, hogy valamely népnek ugyanazon faj rokon tagjaiból való keletkezése bizony nem tartozik a ritkaságok közé; hiszen a mai francziák például a német frankoknak gallokkal, keltákkal és rómaiakkal való egyesüléséből származtak; az angolok kelták, szászok, dánok és normannok egybeolvadásából; az éjszaki olaszok rómaiak, németek, szlávok között létrejött vegyülékből; sőt Európa legtöbb népe a népvándorlás hatása alatt rokon és idegen elemekkel való vegyülésből származott. Holott azonban majdnem mindenütt hol túl-

nyomó szellemi erő, hol meg a lélekszám túlsúlya volt a döntő és az illető nyelvek grammatikai alakjai a legtöbb esetben az ősi elem bélyegét következetes módon megőrizték, azt látjuk, hogy a magyar nép őseredetében a grammatikai nyilvánvalóságnak ezen bizonyító eszköze, melyet a philologusok csalhatatlannak vélnek, nincsen rendelkezésünkre. Az összehasonlító nyelvtudománytól felállított alapszabály, hogy a szókincset idegen nyelvterületekről való nagymértékű kölcsönzés bármennyire eltorzíthatja, a nyelvtan azonban, vagyis az alakkincs, változatlanul megmarad, tehát az ethnikai őselem emlékének tartandó, a magyarban semmi esetre sem állítható fel következetességgel. Más nyelvek területén sem vallható dogmaként ez az alapszabály. Az albán nyelvnek számos görög alakja van és a spanyolországi czigány nyelvbe az igék ragozásában spanyol személyrag: *o, amos, ois,* a főnév többesszámának képzésében *s* és még egyéb nyelvtani alak is jutott.[1] Rendesen azt tartják, sőt elvnek is felállították, hogy kölcsönvevő nyelvek számnevet, névmást, igét, igehatározót nem szoktak kölcsön venni, legkevésbbé pedig név- vagy igeragot. Az árják és sémiek nyelvében, a kik tudvalevőleg nem éltek olyan nyugtalan életet és nem vívták annyira a világot, ám érvényes lehet ez a szabály. Azonban hát: si duo faciunt idem, non est idem. Az árja és sémi nyelvek területén tett tapasztalatokat nem lehet és nem szabad mindig az ural-altáji összehasonlító nyelvtudományban értékesíteni, mint épen a magyarból kitetszik.

A kik azon elméletet védelmezik, hogy a magyar

[1] Lásd: A. Keller, Einfluss des Spanischen auf die Sprache der in Spanien lebenden Zigeuner, Göber's Zeitschrift für romanische Philologie, 1892, 165—173. l.

nyelvtan jelleme minden egyebet kizárólag tisztán ugor, eddigelé még nem tudták megmagyarázni, milyen viszonyban van a magyar birtokosrag *-nak, -nek* a török *-nunk*, *-nink*-kel, kivált ha ezt az ujgur *nenk,* birtok, szóval hasonlítjuk össze. Budenznek erre vonatkozó ugor leszármaztatása épen olyan phantastikus és erőltetett, mint etymologiája a szókincsben. Hogyan jutott a magyarba ez a tiszta török névmás *maka* (a magyar *maga*), ipse, solus, továbbá e mutató névmás, a mely egyúttal névelő is: *oś, os* (a magyar *az*), az, ez? Talán sokkal távolabb esik e török tőszámnév: *alti* és *jeti* a magyar *hat* és *hét* szótól, mint a vogul *kat* és *sat;* avagy talán az altáji-török *jetben*[1] a magyar *hetven*-nek nem közelebbi rokona-e a vogul *satlau* vagy az osztják *labit-jang* alaknál? A határozók közt a török analogiák sokkal számosabbak és felötlőbbek az ugoroknál, hasonlóképen a névutóknál is, és ha a magyarok ugor eredetének fővédelmezője azt állítja, hogy a magyarok nyelve kölcsönzött jószágul csakis főneveket vett fel[2] és hogy csak *néhány török igét* vett kölcsön, akkor bátorkodunk kérdezni: hogyan magyarázható és fejthető meg a következő negyven ige, a mely a török és magyar nyelvben megegyezik és a melynek száma még könnyen növelhető?

Magyarul:	*Törökül:*
áld	alga
árt	arta
avul	obul

[1] A török *on* (tíz) a magyar tizes számokban megtalálható: negy*ven*, öt*ven*, hat*van* stb. A török *tümen* (tizezer) is megmaradt a magyar *tömény*-telen és *temér*-dek szóban.

[2] Magyarország ethnographiája, 275. lap.

Magyarul:	*Törökül:*
bocsát	bošat
bolygat	bolga
csavar	čevir
dõng	dög
dörzsöl	dörsüle
dug	tika
ejt (szót ejt ki)	ajt, ait
em- (szopik)	em
ér (valamit)	er, ir
ér (valahova)	er, ir
fed	böt
ful	boul, buol
gyárt	jarat
gyül	ji̊i̊l, ji̊gi̊l
hagy	koj
hajol	kaji̊l
ikran- (ökren-dez)	ikren
jár	jori̊
kap	kap
keres	karaš (körültekintget)
kisér	kečir
kísztet (késztet)	ki̊sta
köszön	kesen
men- (megy)	mang, meng
nyal	jala
nyargal	jorgala
oktat	oktur, uktur
söpör	söpür
serken	čerken
val- (vala)	vol
szán (megszán)	sana
szök-	sek

Magyarul:	*Törökül:*
teremt	töret
tün-	tün
jut	jit
tűr	tür, tüz
40 ver	vur.

Számos egyéb jelentős mozzanat van rendelkezésünkre, a melylyel bebizonyíthatjuk, hogy a nyelvek grammatikai szerkezetének kizárólagosan homogen jelleméről való elmélet nem mindig fogadható el.[1] Ezt a téves elméletet tehát a magyar nyelvnek tüzetesebb osztályozásában nem alkalmazhatjuk, mert nemcsak a szókincs, hanem a nyelvtani alakok is a nyelv szerkezetének minden részét átható, majd török, majd ugor jellemre vallanak, a melynek gyengébb vagy erősebb árnyalatáról még sokat lehet vitatkozni. A tényt magát semmi elfogulatlan kutató el nem tagadhatja.

A szókincs kölcsönös viszonyát illetőleg általánosan ismert dolog, *hogy a magyar szók nagyban túlnyomó többsége megtámadhatatlan török analogiát mutat fel.* De még itt sem volna a török elemnek egyoldalú megítélése igazolható, mert ha a szók összességét nemcsak hangzás, hanem fogalom tekintetében is megvizsgáljuk, vagyis ha a szókat a műveltségi mozzanatok egyes kate-

[1] Felesleges volna a magyarok eredetéről írt tanulmányomban kifejtett nézeteimet e helyen ismételnem. A magyar összehasonlító nyelvtudomány a magyar alaktannak kizárólagos ugor jelleméről a priori megalkotott elméletben sokkal mélyebben feneklett meg, hogysem egykönnyen megfordulhatna. Csak idő multával, ha majd a török nyelvjárások tanulmányozására akkora figyelmet fordítanak, a mekkorát az utolsó évtizedek alatt az ugor nyelvekre fordítottak, csak akkor lehet kijózanodásra és tárgyias itéletre gondolni.

goriáiba osztjuk, akkor megint nemcsak mélyen beható vegyülék-jellemre akadunk, hanem a bizonyítékok minőségét illetőleg újból dilemmába jutunk. Hogy az olvasónak e viszonyt szemlélhetővé tegyük, szándékunk a természeti életre vonatkozó fogalmakon kezdeni és az első rovatban a testrészek ugor és török elnevezése közt levő vonatkozást megmutatni.

1) TESTRÉSZEK.

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
fej	pong, pää	paj
homlok	—	kamak
szem	sin, silm	—
fül	päl, pal	—
száj	sop, śun	—
nyelv	ńelm	—
fog	ponk	—
íny	egn	—
kéz	kät, kíd	—
kar	—	kol, kar
ujj	tul'e	ölü, elü
mell	majl, mejl	imel
velő	velim	mejin
szív	sim	—
vér	ver, vir	—
tírd, térd	—	tiz
hát	—	kat[1]
has	—	kaš[2]

[1] *Kat* nem fordul elő önálló szóként, hanem csak e határozó alakokban: *kat-in,* hátul és *kat-ra* hátra. Hasonló a viszony a vogul *lajl,* alul és a magyar *láb,* a legalsó rész, között, mint Budenz feltette.

[2] *Kaš* jelentősége tulajdonképen *dudorodás* (v. ö. a német *Bauch* és *Bausch* szót), emelkedés.

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
nyak	—	jaka (nyakszirt)
boka	—	bogun
gerincz	—	geri (hátulja)
talp	—	tap-an
máj	majt	—
torok	turr	—
köldök	—	kîndik
epe	—	öpke (harag)
arasz	tarasz	karîš
orr	—	bor-un[1]
szakál	—	sakal
bajusz	—	bîjik.

Az itt felsorolt harmincz testrész neve közül, mint látható, néhány a törökkel, néhány az ugorral hangzik egybe, más meg mindkét felé meglehetősen egyforma analogiát tüntet fel. Első tekintetre a mérleg nyelve talán a török felé hajlik, de itt e mondást kellene alkalmazni: Vota non numerantur, sed ponderantur, mert az ugor analogiában levő testrészek jelentősebbek és nagyobb fontosságúak, és a ki elfogulatlanul akar itélni, annak meg kell vallania, hogy, mint előbb említettük, *a magyar nyelvnek alap-épülete egész határozottan túlnyomóan ugor jellemet mutat fel.* Természetesen e ténynyel szemben talán fel kellene vetnünk ezt a kérdést: Talán bizony szem, orr, száj, fog, vér stb. nélkül születtek a török ősmagyarok, vagy hogyan volt lehetséges, hogy ezen alapfogalmak elcserélődtek vagy talán épenséggel elvesztek? Természetes, megfordítva is lehetne hasonló

[1] *Orun, urun,* magaslat, kidomborodó rész is. V. ö. a török *borun* orr és hegyfok, meg a germán *Nase* és *Näs* (hegyfok) szót.

kérdést intézni, és a mennyire tudásunk terjed, nem egyhamar akad emberi nyelv, melyben a legkezdetlegesebb fogalmak, tudniillik a testrészek megnevezése olyan nyelvi tarkaságot tüntet fel, mint a magyarban. Hasonló természetű lesz megfigyelésünk, ha a testrészek nevéről a

2) TERMÉSZETI ÉLET

fogalmaira térünk. Itt például a következőt találjuk:

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
lél-ek	lil	—
él-ni	el, ol	—
val- (való)	ol, ul	bol
hall-ani	kul	—
hal-ni	hal, kal	öl
néz-ni	ni, näh	—
ev- é- (evő, étel)	te, li	je, ji
vev- vé- (vevő, vétel)	vi	—
álom	ulem	—
veszt-eni	uost	—
lő	li, luo	—
öl-ni	äl, vel	öl-dürmek
mond-ani	man	man-as (a monda).

Valósággal vaknak vagy bizonyos balitéletben elfogultnak kellene annak lennie, a ki nem látná át, hogy a természeti életre vonatkozó kifejezésekben a mai magyar nyelv *feltünően inkább az ugorhoz mint a törökhöz hajlik;* e momentum a kérdés tárgyát képező rokonsági fokon mindenesetre nagyobb jelentőségű és a közelebbi rokonságot az ugor számára követeli. Hasonló természetű lesz megfigyelésünk, ha a török példákat azon szójegyzékkel állítjuk szembe, a melyet Hunfalvy

3) A KÜLSŐ TERMÉSZET TÁRGYAI ÉS JELENSÉGEI

közül szerkesztett. Itt például

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
víz	vit	—
tűz	tut, tût	—
kő	kav, kivi	kaja (szikla)
fel-hő	pilvi	böl-üt
ég	—	kök, gjök
menny[1]	menel	meng
szél	—	jel, sjel
nyár	—	jaj, jaz
tél	tel, tal	—
ősz	takus	gös, kös
láp	—	japa, laj
hó, hold	kuu	—
fa	puu	—
tenger	—	tengez.

Láthatjuk, hogy még olyan fogalmaknál is, a melyek az emberi élet legelső ébredésére vonatkoznak, a nyelv az inkább kezdetleges fogalmak megnevezésében ugor, a kevésbbé kezdetlegesekében török jellemet árul el, tehát legelső kezdetekor vegyülék-nyelvként jelenik meg előttünk.

[1] *Menny* a szellemi ég, épen úgy, mint a török *meng, möng* a föld felett valót, az örökkévalóságot jelenti.

4) A FAUNA

területén például a következőt látjuk:

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
ló	lu	lau
eb, kutya	amp	it, kuča
kan	—	kaban
borz	—	borsuk
cziczkány	—	sičkan (egér)
egér	tänger	—
görény	—	girin
béka	—	baka, baga
oroszlány	—	arslan
párducz	—	bars, pars
teve	—	deve
nyest	nääte	—
hal	kal	—
daru	tari	turna
sólyom	—	čajlam
gólya	—	gulan
csóka	—	čauka
kánya	—	kanja
holló	kulla	—
lúd	lunt	—
tyúk	—	tauk
kerecset	—	kereče.

Itt azt tapasztaljuk, hogy inkább a török analogiák uralkodnak a magyarban. Ez a viszony egészen természetes is, mert az ugor csak olyan állatok nevét tarthatta meg, a melyeket éjszaki hazájából ismert; délibb szélességi fokok alatt élő állatokkal és madarakkal pedig

tulajdonképen törökökkel (vagyis hunnokkal és avarokkal) való közlekedéséből, részint a Fekete-tenger vidékén, részint Pannoniában ismerkedett meg.

Nem kevésbbé határozott török jellemüek

5) A FLORA

területéről való megnevezések is, minthogy a termékekben szükölködő éjszaknak lakosa erre vonatkozó nyelvében is szegény. Hasonlítsuk például össze a következő fogalmakat:

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
buza	—	budaj
árpa	—	arpa
dara	—	tari
fa	pu	—
alma	—	alma
körtve	—	kertme
sás	—	saz
káka	—	koga
kalagány	—	kalagaj
kökény	—	köken
köris	—	kaoris,

stb. stb., és észrevehetjük a török nyelvanyag uralkodó jellemét, holott megint másfelől

6) A CSALÁDI ÉS TÁRSADALMI ÉLET

köréből való fogalmak között mindenesetre az ugor nyelvkincs a hatalmasabb. Igy például:

Magyar:	*Ugor:*	*Török:*
atya	aže	ata
anya	angve	ana
öcs	—	eči
férj, fér	—	er, ir
nő	ne	naj (társ)
fi	pi	—
déd	—	dede
ip	up	—
napa	anip	—
vő	väng, vävy	—
meny	män	—
rokon	—	uruk, urukun
ős	iše	ozo, üski (öreg)
gyerek	—	jauruk (madár fia).

Ha mindez után azon fogalmakra térünk, a melyek a nyilvános, társadalmi, politikai, hadi és ipari életbe vágnak, a törökök uralkodó szerepére és szellemi túlsúlyára való tekintettel majdnem minden egyebet kizárólag török analogiákkal találkozunk. Mindezt bőven, de még korántsem kimerítően a magyarok eredetéről írt munkánkban kifejtettük; itt csak annyit említettünk, a mennyit kitűzött czélunk megkíván, mert messzeterjedő etymologiai okoskodás meg a philologiai veszekedésnek és perlekedésnek megújítása nem lehet e munka feladata. Szándékunk az volt és most is az, hogy a magyar nyelvnek mélyreható vegyülék-jellemét bebizonyítsuk; nem tudunk olyan nyelvet a világon, a melynek ilyen vegyülék-jelleme van, és mivel épen e kivételes állapot következtében a nyilvánvalóság mértéke és bizonyító ereje mindig vitatkozás tárgyát fogja képezni, azért azt tartom, a magyar nyelv etymologiájára vonatkozó philologiai

veszekedés addig fog tartani, a meddig maga a nyelv él, habár, másrészt megint a balitélettől mentt kutatónak ma már nem lehet kétsége, hogy a magyar nyelv alapépülete ugor.

A nyelvtani alakok túlnyomóan ugor jellemének és az 1. és 2. számú jegyzékben itt közölt fogalmak nevének alapján azt kell tartanunk, hogy az ugor alkotórésznek a nép őselemében mennyiségileg bizonyára akkora jelentőségűnek kellett lennie, a mily lényeges tényezőt képezett a török alkotó-rész az alakulás folyamának további fejlődésében, az ethnikai testnek megerősödésében és megszilárdulásában. A nyelvi nyilvánvalóság alapján itélve úgy látszik, hogy e nyelvtest csontváza ugor, husa és vére azonban török eredetű volt; hogy azonban a hunnok és avarok nevén ismeretes törökségre az alája rendelt ugorság *csupán* az idő folyamán hatott-e, vagy hogy az ugorok eredeti törzsbeli odatartozásának e mélyre vágódó nyoma mindjárt kezdetben maradt-e nagy számuk következtében: ezt, úgy hiszem, nehezen lehet valaha végleg eldönteni. Ha egyéb népvegyülékeknél észlelhető okok alapján itélünk, azt látjuk, hogy a többség nyelve győzedelmeskedett a legtöbb esetben. De a mai magyar nyelven, a melyben az alap-épület ugor jellemet mutat fel, a későbbi kifejlődés pedig kiválóan török bélyeget visel magán, még a legélesebb és teljesen elfogulatlan biráló elme sem tud egykönnyen eligazodni. Csak feltételesen volna szabad elfogadnunk, *hogy az eredeti ugor többség a mind inkább szaporodó török elemek hatásától ethnikai tekintetben átalakult, de nyelvi tekintetben meg bírt maradni.* A Pannonia síkjain a hunnok visszavonulása után megmaradt ugor-török néptöredékekből idő jártával a mai magyarság alapja alakult, az a mag, a melyhez az avar-

korban rokon, nagyobbára török új jövevények nyelvi tekintetben csatlakoztak. És mivel az utóbbiak határozottan többségben voltak, azért a magyarságot mindjárt kezdetben olyan ethnosnak kell tartanunk, *a melynek physikai jellemző vonása túlnyomóan török volt,* holott nyelve *κατ' ἐξοχήν* vegyülék-nyelv, a mely ugor eredetének szembeszökő és számos nyomát óvta meg.

VIII.

AZ ALAKULAS FOLYAMÁNAK TOVÁBBI MENETE.

A kétség és bizonytalanság, a melylyel az alakulás folyamának legeleje jár, határozottan csökken, ha azon okok kifejtéséhez fogunk, a melyek ama tétel felállítására késztettek, hogy a magyarok népe, a nélkül hogy e nevet viselte volna, még Árpád megjelenése előtt keletkezett. Ezt a tételt, a melynek körvonalai a hagyomány tarka, derengő fényében még ma is megmaradtak a magyar népben,[1] de eddigelé tudományos jelentőséget nem találtak, mindenesetre bizarrnak lehet tartani, sőt talán épenséggel hiú ábrándképnek lehet tekinteni, még pedig annál inkább, mivel a hagyománytól fenntartott mondát a magyarok és hunnok rokonságáról hiú mesének tartották. Nos hát ez épenséggel nincsen úgy. Hogy Arpád és övéi vegyüléknéphez nem tartoztak, sőt physikai okokból nem is tartozhattak, arról később lesz szó; és mivel előző fejezetekben többször kiemeltük, hogy a magyarok vegyülék-népe csak az Árpád-előtti korszakban, vagyis az úgynevezett hunn-avar időben keletkezhetett, akarjuk

[1] A modern tudomány a magyaroknak azon ma is élő hagyományát, hogy a hunnok és magyarok között kapcsolat van, kétségbe vonta, helylyel-közzel ki is gúnyolta és lehetetlennek jelentette ki. Mint akárhányszor, úgy itt is a hagyománynak van igaza, mert a magyarok őseredete nem Árpádtól, hanem a hunnok vándorlásától való.

is kell is erre vonatkozó indító-okainkat kifejteni. Mindenelőtt ama természeti törvényre akarunk mutatni, hogy vegyülék-népek nem keletkeztek olyanok közül, a melyek sátraikkal és nyájaikkal ide s tova vándorolnak, örökös harczban és háborúban élnek, folyton más-más éghajlat alatt és mindenféle vidékeken járnak, hanem letelepült társadalmak kebeléből, vagyis olyan népcsoportokból, a melyek hosszabb ideig szomszédságban egymás mellett vagy egymással éltek, és a hol vallás, erkölcs és szokás azt az utat és hidat elkészítette, a mely két népelem kölcsönös érintkezését és közeledését megkönnyítette és kieszközölte. Azon az útvonalon, a melyet hunnok és magyarok a Volgától a Dunáig megtettek, ilyen érintkezés meg ilyen közeledés idő és hely tekintetében egészen lehetetlen volt. Ez csak a Kárpátok és az Al-Duna közt elterülő országban több évszázadig tartó időzés alatt volt lehetséges. Itt volt a hunnok, kivált pedig az avarok török natio militans-ának bőséges alkalma az ugor törzsnek kevésbbé harczias és inkább békés foglalkozásra hajló tagjaival érintkeznie, a melyek a Volga vidékéről és Dél-Szibiriából Attila seregeihez csatlakoztak és velök, sőt talán még előttök Pannoniába bevonultak. Hogy mely törzshöz vagy ághoz tartoztak az itt kérdésben levő ugorok, vagyis hogy e nép éjszaki vagy déli részéhez valók-e, azt e tények nagy érdeke mellett is egyelőre alig lehet eldönteni. Az éjszaki-ugor összetartozás elmélete mellett minden bizonynyal nagy valószínűség szól, és pedig annál inkább, mivel a hunn sereghez, mint említettük, Szibiria akkori népessége csatlakozott; de azt, hogy vajjon e töredék már akkor is vogul, osztják, votják és zürjén ágra szakadt-e vagy hogy még egységes törzset képezett, azt nehéz eldönteni. Tekintve az ugorok alárendelt helyzetét, a mely az ujgurokéra emlékeztet Dsengiz

Khán seregében, a vegyülés folyama annál könnyebben mehetett végbe, mivel tapasztalatunk szerint az alárendeltek az uralkodó elemre már számuk nagyságának következtében egyebütt is átalakítólag hatottak. Az idő hossza és alkalmassága e folyamatot elősegítette, és épen nem tévedünk, ha felteszszük, hogy az ugorok és törökök egyesülésének a hunn-korszak alatt útja nyílt, Baján idejében pedig majdnem tökéletesen végbe ment.

A történelem, akár a byzanczi, akár az arab vagy a frank, igaz hogy egy szóval sem említi az ugorok fellépését és későbbi működését, és csupán hozzávetéskép említettük előbb, hogy a byzancziak a Közép-Volga vidékéről az avarokkal megjelent ugorokat tévesen szlávoknak tartották. Mindamellett mégis hathatós, mondhatnám nagysúlyú okunk van az ugorok és törökök között már korán végbement vegyülésre vonatkozó feltevésünk igazolására. Ez a mai magyar nyelv két fő-alkotórészének nyelvi jelleme, tudniillik a töröké meg az ugoré, a melyeknek dialektikus árnyalatából kitetszik, *hogy ez a nyelvvegyülék sokkal előbb, mint a X. évszázadban, tehát csak Pannoniában az V. századtól a VIII.-ig, főképen pedig az avar-idő alatt alakult meg.* Mindenelőtt azon körülménynek kell felötlenie, hogy mind a két nyelv annyira összefűződött és egybenőtt, hogy olyan vegyülék, a mely a legkezdetlegesebb fogalmakra kiterjed, nem lehet néhány évtized műve, hanem hogy ehhez sokkal hosszabb idő volt szükséges. A mi aztán az egyes nyelvrészek minőségét illeti, történelmi fejlődésökből némi felvilágosodást nyerhetünk. Ha ugyanis a török nyelvjárások történetében visszafelé megyünk, kiderül, hogy a keleti és nyugati törökségre való nagy oszlás már nagyon régen vehető észre és a IX. században már teljes volt. Erre vonatkozó nyelvemlékeink igaz hogy csak a XI. századig érnek hátra-

felé, mert a *Kudatku Bilik* 1069-ből való és a szeldsuk költemény a XIII. század második feléből. E két nyelvemlék beható és gondos vizsgálatából azonban kiderül, hogy a nyelvjárási különállás régebbi kornak vagyis előbbi időszaknak jellemét viseli magán. A két fő-nyelvjárás szókincse és alakjai tisztán kifejezett árnyalatokban mutatkoznak és nevezetesen a hangtan már tanuskodik azon két, egymástól mereven eltérő törvényről, a mely a két nyelvcsoport jellemző vonásaként ismeretes. A torokhangok a nyugati török nyelvben ellágyulnak, *ouz, uz*[1] (a Dnjeper neve) lép a keleti török *oguz, okuz* helyébe; egy besenyő vezér neve *Thonuz (oba),* vagyis vadkan-apa, és nem *tonguz,* a hogy ez a szó a keleti török nyelvben hangzik. Árpád magyarjai között egy hadi tisztség neve *jau-bagi* (hadi felügyelő, a mai *jobbágy* szó), és nem *jagi-bagi,* a hogy a régebbi keleti török nyelv hangtörvényei szerint kellene lennie. Más példa is esik még kezünk ügyébe, a mely világosan bizonyítja, hogy a törökség azon töredéke, a mely a IX. században a Volgától a Dunáig terjedő síkságon lakott és a történelemben a khazarok, úzok, besenyők és madsarok nevén szerepel, nem a keleti, hanem a nyugati törökökhöz tartozott és hogy e szerint a nyelvek elválasztó határa is már akkor tisztán kifejezett alakban létezett.

E ténynyel szemben tehát teljesen jogosult ez a kérdés: honnan és mily úton került a magyarok nyelvébe azon jelentékeny számú sajátosan *keleti török* szó, a melyet ma benne találhatunk? Ha ugyanis azt tekintjük,

[1] A Bíborban-született szerző művében már *ouzi*-t találunk a Dnjeper nevéül és, mint ismeretes, e szó azonos *oguz*-zal, az Oxusnak régi középázsiai nevével; ebből származik a Dnjeper és az Oxus gyakori felcserélése.

hogy e török-magyar analogiák: magy. *jár* tör. *jor,* m. *hív* t. *kij,* m. *gyöngy* t. *jinzi,* m. *izzó* t. *izü,* m. *köldök* t. *kindik,* m. *hál-ni* t. *kal,* m. *nagy* t. *naj,* m. *maga* t. *maka,* m. *tar* t. *taz,* m. *tobor-oz* t. *toblir,* m. *ocsu* t. *ocu,* m. *öreg* t. *irik* (ez értelemben is: nagy), m. *tutma* (dadogó) t. *tutukba,* m. *tulboj* t. *tulup* (bőrzsák), m. *tepszi* t. *tepsi,* m. *szép* t. *seb, süb,* m. *borz* t. *porsuk,* m. *lök* t. *lak,* m. *bölény* t. *bulan,* stb., stb. a nyugati török nyelvben nagyobbára ismeretlenek és határozottan csak a keleti török területén fordulnak elő, akkor nem jogosult-e az a feltevés, hogy az ugorokkal egyesült török töredéknek tulajdonképen csak a keleti törökökhöz kellett tartoznia, nem pedig a nyugati törökökhöz, a kik Attila idejében tulajdonképen még nem is léteztek? És továbbá, hogyan lehet azt a körülményt figyelmen kívül hagyni, hogy a magyarban tiszta mongol szó is előfordul? Például:

Magyarul:	*Mongolul:*
öböl	öbör
homok	khomak
dél	düli
harang	kharanga
kölcsön	khölösön
nem	nam
kép	khep
gödény	khodan
bögöly	bögöne.

Ismételve mondom: a mongolok nyelvéből való szó, a kik pedig mindenkor a törökök területétől keletre laktak és Árpád magyarjaival már csak nem juthattak érintkezésbe. Hogy milyen természetűek és minőségűek a magyarban levő ugor elemek, vagyis hogy a magyar nyelv

a jelenleg ismeretes finn-ugor nyelvek melyikéhez milyen rokonsági fokozaton áll, az mind e mai napig csak hypothesisszerűen feltett nézet, de még nincsen megállapítva. Mint már említettük, az éjszaki-ugor összetartozás elmélete mellett sok valószínűség szól, mivel azonban a magyar nyelv rokonsága az említett nyelvcsoporttal egyrészről a lapp, másrészről pedig az osztják és vogul felé hajlik, a származás mégis csak azon időponttól eredhet, mikor az éjszaki ugorok néptörzse még osztatlanúl szibiriai őshazájából útjára kelt dél-kelet felé és mint egységes test találkozott török hunnokkal és avarokkal. Az egybeolvadás ezen folyama azonban semmi szín alatt sem mehetett vándorlás közben végbe, hanem valamely aránylag állandó lakóhely határain belül, és ilyen lakóhelynek csak Pannonia síkságát lehet elfogadni.

Ha nem így volna a dolog, minden habozás nélkül helyeselni lehetne a magyar nép keletkezéséről eddigelé vallott nézetet és alakulásának folyamát a IX. századba lehetne tenni, vagyis Arpád honfoglalása után. De hogy ezt tehessük, *először* be kellene bizonyítani, hogy a törökség javarésze azon időben még nem bomlott szét és hogy a nyelvjárások dialektikus különbsége akkor még nem volt meg; ez azonban, tekintve a X. században a keleti és nyugati törökök közt észrevehető különbségi pontokat, semmiképen sem lehetett volna. *Másodszor* szükség volna annak beható és bíráló kifejtésére, milyen útonmódon kerültek a mongol kölcsönszók a magyarba. A mongolok Batu Khán alatt aránylag rövid ideig tartózkodtak Magyarországban; akkor semmi szín alatt sem kerültek e szók a magyarba, hiszen hadserege nagyobbára törökökből állott, továbbá a mongolok és magyarok érintkezése, ha lett volna is, nyelvi hatást nem hagyhatott volna hátra. *Harmadszor* azt kellene megmutatni, mily

ponton és mily időben ment végbe az ugor és török elem egybeolvadása, mert az eddigelé vallott nézet, hogy Lebediában olvadtak egybe, a mi főleg Porphyrogenitus adatán alapszik, semmiképen sem helyeselhető, mint utóbb kimerítően kimutatjuk. *Negyedszer,* ha a magyar nyelv valóban csak Arpád honfoglalása után, vagyis a X. században alakult volna meg, hogyan van az, hogy a német nyelv hatásától aránylag megmenekült, holott szláv kölcsönszó szokatlanúl nagy számmal van benne? A történelem bizonyítja, hogy németek beköltözködése már a IX. század második felében kezdődött, és az erre következő évszázadról tudjuk, hogy az országnak majdnem valamennyi városában legnagyobbrészt németek laktak; hát nem feltűnő-e, hogy a német nyelvből csak csekélyszámú kölcsönszó származik, holott a szláv nyelvi hatás a műveltség, egyház és politika valamennyi területén olyan mélyre vágó nyomát hagyta? A ki elfogulatlanul itél és ethnologiai feladatokban a nyelvi nyilvánvalóság mellett az ethnographiai feltételeket is tekinti, annak bizonyára át kell látnia, hogy azon nézettel szemben, hogy a magyar nép Arpád fellépése után jött létre, olyan helyi és idői aggodalmak keletkeznek, a melyeket nem lehet egykönnyen elhárítani. A magyar nép alakulásának folyama az ural-altáji fajnak körén belül, tehát jókora idővel Arpád előtt kezdődött, azaz a hunnok és avarok uralma alatt, a kiknek vezérei az egész éjszak- és középázsiai világot magukkal ragadták, a kiknek kiséretében mongolok, törökök és ugorok egyaránt voltak, tehát a népek olyan különfélesége, a melyből az avar-korban a magyar nép törzse kifejlődött és kiemelkedett.

***

Ennyit a magyar nép keletkezése történetének első fömozzanatáról, vagyis az ural-altáji faj körében való alakulásáról. Ha aztán a második fokra, tudniillik az idegen vagyis szláv hatásra térünk, azt találjuk, hogy az ott észlelt tapasztalatok nézetünket nem kevésbbé hathatósan támogatják. Minden előtt kiemeljük, hogy a magyar népen és nyelven észlelhető szláv hatás kérdését mindkét oldalról politikai és nemzetiségi okokból eltorzították, tévesen fogták fel és itélték meg. Holott Schafarik, Palaczky, Dudik és más szláv történetírók a szlávokat Pannoniának sokkal régibb lakosaiúl és birtokosaiúl szerepeltetik, az ural-altájiakat vagyis hunnokat, avarokat és magyarokat ellenben későbbi betolakodókként, rettenetes barbárokként és rablókként ábrázolják, és holott Miklosich meg egyéb slavista közel ezer szláv szót szeretne a magyarban felfedezni: másrészt a magyarok mindig vonakodtak attól, hogy a szlávoknak mélyre vágó hatását népünk keletkezésének korszakára érdeme szerint méltassák, és még az e tekintetben mérsékelt Hunfalvy is azt tartja, hogy a magyarok egyetlen szláv igét sem vettek fel nyelvökbe. Valamint mindenütt, úgy itt is középütt van az igazság. Azt a kérdést: szláv-e vagy magyar Pannonia régibb lakossága, jelenleg egészen más álláspontról kell és lehet fejtegetni, nevezetesen *azon* álláspontról, a melyet mi foglaltunk el a magyar nép keletkezésének történetét illetőleg. Midőn Schafarik ezt mondja: «Azon feltevéssel szemben, hogy a szlávok a hunnokkal, avarokkal és egyéb bevándorlókkal együtt csak a IV. vagy V. században törtek be Felső-Ázsiából Európába, legyőzhetetlen nehézségek állanak, úgy hogy elfogulatlan, éles bírálattól önmagában feloszlik,»[1] a földrajzi nevek jegy-

[1] Schafarik, Slawische Alterthümer, I, 44.

zékének etymologiájában, melyet nézetének megerősítésére nyujt, korántsem bírjuk az *éles bírálat* bélyegét felfedezni, mint már épen Hunfalvy[1] kimutatta és mint épen azon körülményből kitetszik, hogy a békés szlávok városokat építettek és megneveztek, holott a harczias nomád sátoros táborából uralkodott az országon. Nem lehetetlen az sem, hogy egyes szláv törzsek már időszámításunk első századaiban Pannonia letelepült lakosai voltak, de az aztán egészen bizonyos, hogy gótok, gepidák és hunnok őket onnan megint kiszorították[2] és hogy nagy tömegekben csak az avar-korban költöztek be és települtek meg véglegesen. Ha Schafarik azon tételét elfogadjuk, hogy a görög és római írók hallgatása a szláv hajdankorról nem ad nyomós okot azon feltevésre, hogy a szlávok csak az V. vagy VI. században léptek fel Európában, akkor bizonyára könnyű volna a történelem e hallgatását vagy mellőzését az ural-altájiaknak nyugat felé való költözésére nézve is az említett értelemben magyarázni, mert ki merné kereken tagadni, hogy már a hunnok előtt is laktak az ural-altáji fajból való emberek Pannoniában?

Egy jól megokolt történeti adatban köztudomás szerint több nyilvánvaló bizonyító-erő rejlik, mint az etymologiai levezetések egész sorában. Jordanis, Prokop, Menander, Theophylactus és mások feljegyzése szerint a szlávok először az avarokkal rontottak be a keletrómai birodalomba, nevezetesen az Al-Duna vidékén,

1 Magyarország ethnographiája, 99. l.

2 Az általánosan elterjedt nézet szerint a gótoktól és hunnoktól helyökből kiszorított szlávok éjszak felé vonultak vissza és állítólag csak a hunn birodalom elpusztulása után foglalták el ismét előbbi lakóhelyeiket a Fekete-tenger és az Al-Duna mellékén. V. ö. Gibbon, V. köt. 167. lap.

és csak a győzelmesen előre nyomuló avarok kíséretében vonultak tovább a régi Dacián át Pannoniába; ugyanis hogy a mai Erdélyben régente szlávok laktak, az számos hely és folyó nevéből, mint *Besztercze, Gredistye, Kraszna* stb., eléggé bebizonyul. Különböző byzanczi történelmi forrásoknak ezen adata szerint a szláv nép igazi java része csak a hunnok után lépett fel Pannoniában; e miatt későbbi jövevényeknek kell őket tekinteni, de semmi szín alatt sem őslakosoknak a magyarokkal szemben, mint eddig tekintették. Az avarokkal Pannoniában megjelent szlávok köztudomás szerint alárendelt helyzetben voltak és habár egy részök hadi szolgálatra kényszerítve a harczokban részt vett, mégis a szláv nép többsége békére hajlandó nemzeti jellemének megfelelően békés foglalkozásnak élt; ezért már régen e nevet kapták: *tót,* a török *tát,* békés, csendes, szóból.[1] Kézművesség és földművelés kiváltképen az ő kezökben volt, az első telepek, a melyekből később városok és erős várak keletkeztek, tőlök származnak; ezért aztán tagadhatatlanul szláv eredetűek is a legrégibb magyarországi helynevek, és az országnak tiszta magyar hangzású topographiája csak Árpád honfoglalása után keletkezhetett. Az avarok állandó lakóhelyeket épen úgy megvetettek, mint többi törzsbeli rokonaik Ázsiában, és bizonyára nem alapítottak városokat, tehát meg sem nevezhették. E tényt hiába akarja a rosszul alkalmazott magyar nemzeti büszkeség csűrni-csavarni, *Nyitra* (a szláv Nitra), *Pécs* (a szláv Pet, ebből: pjet öt, v. ö. Fünfkirchen), *Esztergom* (szl. Strigon), *Pest*

[1] *Tat*-nak nevezték a gótokat a krimi tatárok és *tat-čik* (a *tat* szónak kicsinyítője) vagy *tačik* a Közép-Ázsiában található iráni őslakosnak neve a törököknél.

(szl. peštu, kemencze), *Kalocsa* (szl. kolostor), *Szolnok* (szl. só-hely), *Csongrád* (szl. fekete vár), *Debreczen* (szl. jó föld), *Balaton* (szl. blato, mocsár), *Tihany* (szl. tichina, magány), *Kanizsa* (szl. Knjaža, fejedelmi) és sok egyéb csupa szláv helynév, a mely Árpádnak és övéinek fellépte előtt keletkezett és épen úgy mint számtalan műveltségi fogalom a magyarok nyelvében amaz Arpád-előtti korszakból a magyarba került. Ezt be nem látni épen olyan gyermekes és nevetséges volna a magyarok részéről, mint a szlávok vitatása, hogy őseiknek elsőbbségi joguk van Pannoniához. Palaczky állítása tehát alapjában téves, hogy a magyar ék a szláv testben a szlávság szétválását és elforgácsolódását idézte elő, *mert a történelmi nyilvánvalóság szerint ural-altájiak, akár hunn akár egyéb volt a nevök, a szlávoknál előbb voltak a Kárpát-övezte hazában és ennek következtében törvényesen régibb birtokosaiul tekintendők.* A két elem harcza, úgy látszik, sokkal régibb keletű, mint a hogy általában felteszik. Eleinte a dús, marhatenyésztésre alkalmas alföld birtokáért folyt, a hol az avarok és szlávok még vegyest éltek egymást közt, míg idő jártával az előbbiek keletről jövő új gyarapodással megerősödve az utóbbiakat lassankint részint dél felé, részint az akkoriban még lakhatatlan, erdő-borította éjszaki vidékek felé szorították.

Ha a történelmi adatokhoz ragaszkodunk, a melyek szerint a szlávok Dengizikkel egyesülve először léptek fel és később Baján[1] alatt az avarok lényeges részéhez tartoztak, és ha megfontoljuk, hogy három évszázadnál

[1] Hogy Baján mennyire tartotta a szlávokat hatalmában, azt semmi sem bizonyítja olyan ékesszólóan, mint az, hogy az ő neve a szlávoknál a *fejedelem, király* fogalmának megjelölésére megmaradt; a szláv *pan,*

tovább az avarok sorsában osztoztak és a Pannoniában küzdő harczosokkal legbensőbben össze voltak kötve, nem csudálkozhatunk, hogy nemzeti jellemzőségök következtében a békés életmód első tanítóiúl működtek. Nem esudálkozhatunk, hogy városokat építettek és saját nyelvökön elnevezték, mint Magyarország helyrajza legjobban bizonyítja, és hogy a szláv nyelv a műveltség kezdetére vonatkozó fogalmakban a magyarok nyelvén mélyreható nyomokat hagyott. E nyomok az ember lelki világának valamennyi területén meglátszanak, a nélkül azonban, hogy a természetes élet legkezdetlegesebb fogalmaira kiterjednének, mert a testrészek és természeti tünemények nevében a szláv nyelvnek csak felette csekély nyoma fedezhető fel. Ebből tehát az következik, *hogy az előbb említett vegyülés folyama ugorok és törökök közt, a mely a magyar nép törzsökét képezi, már befejeződött, mikor a szláv elem bele keveredett; ez tehát az alakulás folyamának első szakaszára valami különös hatást nem gyakorolhatott.* A szláv hatás a magyarokra kezdetben tehát inkább nyelvi természetü volt és csak az idő folyamán és kivált Árpád fellépte után járult a physikai átalakuláshoz. Ez a nyelvi hatás azonban, mint már említettük, nagyon nevezetes és beható erejét illetőleg csakis az albán és új-görög nyelv közt levő viszonyhoz fogható. Magától érthető, hogy a magyarban levő szláv kölcsönszóknak állítólag rendkívüli nagy számát (Miklosich szerint 956) jelentékenyen le kell szállítani. Először is olyan magyar szókat is vettek fel ezek közé, a melyek csak az újkorban

úr, ugyanis a *Bajan* szó rövidítése. Ugyanúgy támadt Nagy Károly nevéből *(Karl)* a szlávoknál a későbbi *kral* szó, a mely a magyar *király* és innen a tatár *giraj* (krimi fejedelmek czíme) alakba ment át.

keletkeztek a két ethnikai elem érintkező pontjain, tehát nagyon korlátolt, helyi értéküek, azaz nem veendők a magyar nép közös birtokaként. Másodszor a szláv nyelvtudósok nem jártak el kellő óvatossággal; hiszen sok szláv eredetűnek vitatott magyar szó vagy ugor vagy török származású, mint szakértő nyelvtudósok többször bebizonyították.

Könnyen megfejthető, hogy a magyarban levő szláv kölcsönszók a műveltségi élet olyan ágaira vonatkoznak, a melyekben az előbb letelepült, a keresztyén hitre előbb tért és a nyugati műveltségnek előbb meghódoló szlávok a magyarok tanítóiként működtek. A Fauna és Flora birodalmából való tárgyakra, a melyeket a középázsiai pusztaságról és a Kaspi-tó éjszaki vidékéről Pannoniába került ural-altáji ember soha sem látott és soha sem ismert, természetesen szláv megnevezéseket kölcsönzött, még pedig olyan rendkívüli módon érvényesült itt a szláv hatás, hogy jelentékeny számú ősi szót cseréltek el idegen, kölcsönzött szóért; az eredeti aztán részint elpusztult, részint megmaradt a kölcsönzött mellett. A házi álllatok közül *ló, ökör, kutya, tyúk, lúd* stb. természetesen ural-altáji nevén maradt meg, de az mindenesetre nagyon feltünő, hogyan juthatott efféle fogalomra szláv szó a magyarba: például *bárány* (szláv *baran*), *kancza* (szl. *kunica*), *marha* (szl. *mrha*), holott a nomádoknak erre bizonyosan volt saját szavok. Épen olyan különös az is, hogy például bizonyos a pusztával és a pusztai élettel szorosan összefüggő fogalmak nevét, mint *puszta, róna* és *tanya*, a szl. *pusti* (puszta), *rawna* (sík) és *stani* (habitatio) szóból vették, és hogy annyi madár és hal, a melynek az ugorok és törökök nyelvében mind e mai napig megvan eredeti neve, a magyarban szláv kölcsönzött nevén található; pedig nehéz volna

feltennünk, hogy a magyarok azelőtt a *bíbicz*-et (szlávul bibic), a *czinigé*-t (szl. sinica), a *vereb*-et (szl. vrabij), a *kácsá*-t (szl. kače), a *szalonká*-t (szl. slaka) stb. nem ismerték. Még inkább csudálkozunk ezen, ha a halak nagyszámú szláv nevét tekintjük, pedig általánosan ismeretes, hogy a természetes állapotban levő ural-altáji nép, különösen az ugor, halászatból élt és a vízi állatokra bizonyosan saját elnevezéseit használta. Ismétlem: ennek joggal kell teljes csudálatunkat felkeltenie, minthogy a nyelvi kölcsönzés hasonló eseteiben leginkább mégis olyan szókkal találkozunk, a melyeknek fogalmát az illető népek vagy nem ismerték vagy megszokottként nem használták.

A növényországba tartozó tárgyakat illetőleg nagyon természetes, hogy a magyarban a *buzán* (törökül budaj), *árpán* (t. arpa), *darán* (t. tari), *almán* (t. alma), *körtvén* (t. kertme) és néhány más, még ősi hazájokból ismeretes fajon kívül mindaz a mezei és kerti növény, a mely Magyarországnak különös égalji viszonyaitól függ, idegen, legnagyobbrészt szláv nevén van előttünk. Ugyanolyan könnyen megfejthető, hogy az újonnan elfogadott vallási és társadalmi életre vonatkozó fogalmak, mondhatni egytől-egyig, szláv mezt öltöttek. Német hitterjesztők és tanítók csak közvetve működtek; az egyházi és társadalmi átalakítás igazi művét csakis az avarokkal már kezdetben nagyon összevegyült és legbensőbben egybefűződött szlávok hajtották végre. Innen van az, hogy a földművelésre, a különféle kézművességre és szerszámaira, a kereskedelemre, a lakásra és berendezésre, az újonnan megszokott ételekre és italokra, a társas életre, örömre és bánatra meg a test nyavalyáira vonatkozó fogalmaknak szláv név jutott. Kétségtelen, hogy itt eredeti szóknak is kellett lenniök, a népesség

szláv többségének műveltségi hatása azonban mellőzte és az új műveltségnek meg a dolgok új rendjének érdekében át kellett engedniök helyöket idegen kölcsönszóknak.[1]

[1] Tekintve a szláv nyelvnek e rendkívül intensiv hatását a magyarok nyelvére, valóban nagyon csudálatos, hogy a magyar történetírás Julián szerzetes apokryph tudósításának még mindig hitelt ad, a ki 1237-ben Nagy-Magyarországban a Volga partján állítólag megtalálta a magyarok pogány testvéreit és magyarul beszélt velök. Hiszen még azt a szót, hogy *beszélni,* sem érthették volna meg e régi magyarok, mert *beszél* tiszta szláv kölcsönszó, a mint hogy kezdetleges beszélgetésökben még sok más szláv kölcsönszó is előfordul. Olyan magyar nyelv, a milyent ma ismerünk és a milyen a XIII. évszázadban is volt, *Ázsiában soha sem létezett,* és ha Julián atya valóban meglátogatta a Volga vidékét és az ottani nomádokkal megérttette magát, az csak a török nyelvjárás segítségével volt lehetséges. Ámde az nagyon kétséges, hogy volt-e még akkor Magyarországon olyan ember, a ki egyenesen Árpáddal hazánkba jött és török nyelvét megőrzött embertől származott.

IX.

AVAROK ÉS SZLÁVOK.

Miután a szlávok intensiv nyelvi hatását az avarokra kifejtettük, minden előtt e kölcsön vett anyag közelebbi kútforrását kell felkeresnünk, minthogy azzal tüzetesebben meghatározhatjuk az időpontot: mikor és hol képződött az idegen nyelvanyag, a mely csakis bensőbb közlekedés által keletkezhetett. Ha a különféle szláv törzsek mai eloszlását Magyarországban tüzetesebben szemügyre veszszük, azt találjuk, hogy az úgynevezett dél-szlávok, mint szerbek, horvátok és szlavonok, habár már ősidőktől fogva Szent István koronájához tartoznak, mégis tulajdonképen csak a magyarság ethnikai határáúl, a magyar korona partes adnexæ-iül tekintendők. Ezt az úgynevezett éjszaki szlávokról vagy tótokról nem lehetne állítani, mert lakóhelyeik nemcsak Pozsony-, Nyitra-, Trencsén-, Árva-, Liptó-, Szepes-, Zólyom-, Bars-, Nógrád-, Abauj-, Hont-, Gömörmegyében vannak, hanem elszóródva egész a magyar alföldre érnek, és könnyen lehetne azon véleményre hajolni, hogy a szláv elemek a magyarban a szláv nép e töredékétől származnak. E véleménynek azonban a történelem is meg a magyarban levő szláv kölcsönszók nyelvjárási jelleme is határozottan ellentmond. A történelem tanusága szerint vendek vagy szlovénok

vagy pedig koruntani szlávok, a hogy Schafarik nevezi, laktak az avarok fellépése előtt Pannonia délnyugati részében; ezek részint engedve a nagyobb erőnek Styrián, Karinthián át mélyen be Tirolba vonultak vissza, részint az avarok főhatósága alatt megmaradtak és, mint már említettük, e nép-conglomeratum békés részét képezték. Azonban a mai *szlovén* nyelvet nem szabad az *ó-szlovénnal* összetéveszteni. Az ó-szlovén nyelven határozottan azt a szláv nyelvjárást kell érteni, a mely Árpád bejövetele előtt Pannonia déli felében a Balkánfélszigeten át egész Saloniki-ig elterjedt vala; e nyelvjárásra fordították először a szentírást az imént említett városban született szláv apostolok, Cyrillus és Methodius; e nyelvjárással következőleg a szláv népnek mégis csak azon töredéke élhetett, a mely az Árpád-vezette magyarok megérkezése előtt, valószínűleg az avarokkal költözött Pannoniába és e földön, mint már említettük, békés életet élt. Mint békés természetű nép e szlávok jelentékeny, műveltségi tekintetben átalakító hatással voltak harczias gazdáikra; e hatás természetesen leginkább a nyelven vált észrevehetővé, *ennélfogva aztán a mai magyar nyelvben levő szláv kölcsönszók túlnyomó többsége ó-szlovén eredetű is.*[1] Ezt bizonyítja a többi közt a magyarba jutott ó-szlovén szók hangváltozásának törvénye. Így felel meg például az ó-szlovén *ą* hangnak a magyarban *n* vagy *m* mássalhangzóval zárt szótag.[2]

[1] Schafarik (II, 235.) azon nézetben van, hogy a magyar nyelvben evő szláv szók Lebediában és az Al-Dunánál való tartózkodásuk idejéből valók, a hol szlávokkal érintkeztek. A lebediai szlávokról semmit sem tudunk és a dunai szlávokkal, azaz a bolgárokkal való érintkezésök sem barátságos, sem eléggé hosszú nem volt, hogy olyan mélyre ható eredményt hozhatott volna létre.

[2] V. ö. Die slawischen Elemente im Magyarischen von Dr. Franz

Ó-szlovén:	*Magyar:*
blądъ	bolond
gąba	gomba
mųka	munka
čąbrъ	csombor
obrąč	abroncs
grąbъ	goromba
goląbъ	galamb

stb. Az ó-szlovén *ę* hangnak a magyarban szintén *m* vagy *n* mássalhangzón végződő szótag felel meg; így

Ó-szlovén:	*Magyar:*
gręda	gerenda
pętъkъ	péntek
rędъ	rend
męta	ménta.

Az ó-szlovén *ê* a magyarban *é*-vé válik, például:

Ó-szlovén:	*Magyar:*
čêp	csép
besêda	beszéd
čív	csív (cséve, cső)
mêh	méh
obêdъ	ebéd
ocêlъ	aczél.

Miklosich. Zweite Auflage mit Zustimmung des Verfassers und der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien besorgt und herausgegeben von Dr. L. Wagner, 1884. Itt a tudós slavistát követem, de kénytelen vagyok megjegyezni, hogy akárhány összefűzése ellen határozottan tiltakoznom kell.

Az ó-szlovén *št* és *žd* megfelelője a magyarban *st* és *zsd:*

Ó-szlovénul:	*Magyarul:*
mašteha	mostoha
plaštъ	palást
rъžda	rozsda.

Ha már most a magyarban levő szláv kölcsönszóknak uralkodó ó-szlovén jellemét megállapítottuk, azon kérdésre, hogy mely időben keletkeztek, már azért is könnyü megfelelni, mert e történelmileg legrégibb szláv törzsnek tagjai a IX. század vége felé Pannoniában nem játszottak többé szám tekintetében jelentékeny szerepet, minthogy részben az avarságban elolvadtak, részben a Száva és az Al-Duna jobb partjára vissza vonultak. Miután Nagy Károly legyőzte a nyugati avarokat, a hogy helyesen kellene mondani, a tót elem Morvaországból és a Kárpátok aljáról Pannonia lakatlan vidékeire nyomult, nevezetesen a mai Magyarországnak előbb említett vármegyéibe.[1] Ez a IX. század első felében történt, tehát oly időben, mikor az ó-szlovén nyelvi hatásnak a magyarra már végbe kellett mennie; e ténynyel feltevésünkre, hogy a magyarok nyelve és népe még Árpád bejövetele előtt jött létre, új és lényeges bizonyítékot nyerünk. Ha ez nem így volna, akkor a magyarban levő szláv kölcsönszóknak kiválóan tót vagy cseh jellemet kellene feltüntetniök, mert Árpád és övéi már csak tótokkal érintkeztek, pedig, mint ismeretes, a magyarban levő cseh-tót műveltségi szók száma aránylag csekély. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy e kérdést: mikor és hol létezett az ó-szlovén nyelvjárás,

1 L. Schafarik, Slawische Alterthümer, II, 453.

még most sem döntötték el a slavisták, mivel a szentírás fordításán kívül nem maradt fenn azon korszakból, vagyis a IX. századból származó nyelvemlék. Tekintve azt, hogy a szláv apostolok már *otthon* megkezdett szentírás-fordításukat mégis csak saját hazai nyelvökön valósíthatták meg, e nyelvjárás idői és helyi viszonyára nyilván könnyen adható meg a felelet. A később egyházi nyelvvé vált ó-szlovénnak a VII. és VIII. században is kellett Pannoniában léteznie, és nem túlságosan merész hypothesis feltennünk, hogy a mai dél-szláv nyelvjárások ebből keletkeztek. Különösen Pannoniát illetőleg az avarok és ó-szlovénok huzamos és benső közlekedése az utóbbiakra is volt nyelvi hatással, a hogy néhány török, még pedig ó-török eredetű ó-szlovén szóból kitetszik. Ilyen szók a következők:

	Ó-szlovénül:	*Törökül:*
kalap	klobukъ	kalpak
tekintély	sanъ	san
sátor	crъtogъ	čartak[1]
házi állat	tovarъ	tavar[2]
tolmács	tlъmačъ	tilmeči
bélyeg	bêlêgъ	belgü, bilgü
korsó	krčak	kolčak

[1] A török *čartak*, a magyar *csárda* szóban olyan perzsa eredetű műveltségi szót láthatunk, a mely az egész avar birodalmon végig a Dontól egész Magyarország nyugati határáig minden, e földön lakó népnek nyelvébe jutott.

[2] *Tavar* szó szerint a. m. vagyon, jószág, tulajdon. V. ö. a tót *lichwo,* marha és nyereség, a latin *pecus* és *pecunia,* a török *mal* vagyon és barom, a török *barim,* vagyon és a magyar *barom* és *jószág* szót.

és egész sor egyéb szó, melynek ó-török eredete kétségen kívül van, jóllehet az efféléi a slavisták tévesen szlávnak szokták tartani és a magyarral való megegyezése miatt a mai magyar nyelvbe került szláv kölcsönszónak szokták tekinteni.[1] A slavisták között az a vélemény uralkodik, hogy e török hatás a szlávra még az első évszázadokból való, mielőtt a szláv népeket az a vágy meglepte, hogy nyugat felé költözzenek,[2] tehát oly időből, midőn az avarok közvetetlen szomszédságában éltek. E nézet azonban kevéssé valószínű, minthogy különben megfejthetetlen, honnan jutott az eléggé jelentékeny számú keleti török szó az ó-szlovénba; e szók olyan fegyverekre, pánczél-darabokra, ruhákra, bizonyos növényekre, ételekre, eszközökre stb. vonatkoznak, a melyeknek neve csak hosszasabb és bensőbb érintkezés következtében mehetett át az ó-szlovénba.

A magyarban és szlávban levő idegen szók kölcsönös viszonyáról bizonyára még sokáig és sokat lehet vitatkozni, az az egy azonban bizonyos és tiszta dolog, hogy tudniillik a magyarok nevén utóbb ismeretesekké lett ural-altájiak Pannoniában a szlávokkal a legszorosabb összeköttetésben voltak és hogy e két, bár teljesen idegen elemnek háromszáz-évesnél tartósabb érintkezése nem maradhatott következés nélkül. Míg a hadi szerencse az avaroknak kedvezett és hatalmi állásukat a Dontól az Ennsig semmi hozzájok fogható ellenfelök meg nem ingathatta, addig a szlávoknak az alárendeltségbe, sőt talán néha a kemény rabságba is bele kellett nyugodniok, ámbár az avar kényurakról szóló mesének,

[1] L. az V. mellékletet a magyarok eredetéről irt tanulmányomban.

[2] Die türkischen Elemente in den südost- und ost-europäischen Sprachen, von Dr. Franz Miklosich. Erste Hälfte, Wien, 1834, 3. lap.

a kik szláv nőket szekerökbe fogattak, mint a nomádok társadalmi fogalmaival ellenkező jellemvonásnak nem adhatunk hitelt. Hiszen azon koromsötét éjszakában, a mely az avarok korszakának belső eseményeit szemünk elől eltakarja, az avarok alatt és velök egyesülve élő gepidáknak, gótoknak és *egyéb barbároknak,* mint Priscus byzanczi vezér a Tisza partján aratott győzelme alkalmával mondja, igazi viszonya egészen ismeretlen maradt előttünk. Mi lett velök, hol és mikor olvadtak szomszédjaikba és tűntek el ethnikailag, annak semmi hire sem maradt, mert semmi nyelvemlék sem tanuskodik Pannoniában való létökről és működésökről. A szlávokkal egészen másképen áll a dolog. Jóllehet tökéletes csend uralkodik a történelemben az avarokat illetőleg Baján halálától (602) egész Nagy Károly hadjáratáig, tehát két évszázadon át, mégis bizton feltehetjük, hogy az avarok és szlávok ezen idő alatt szakadatlanul jó szomszédságban éltek egymással és az égalji feltételeknek, az idő követelményeinek és a szomszédos műveltségi világnak hatása alatt előbbi életök módjától lassankint eltértek. Ez különösen az avarokra vonatkozik, a kik az említett időszak folyamán régi hadi dicsőségök fényét mindinkább elvesztették, régtől fogva megszokott tevékenységökben kénytelenek voltak szűkebb körre szorítkozni és őseik nomád élete módjától apránkint a félig-nomádok, sőt talán az egészen letelepültek élete módjára tértek át. Hogy mikor kezdődött e változás, azt nehéz volna megjelölni; minden bizonynyal azon mértékben gyorsabbodott, a melyben hadi erényeik elernyedése előre haladt, és alig érte végét a frank-német hadjárat Pannoniában, midőn már olyan avar khákánokról értesülünk, a kik mint keresztyének Theodorus és Abraham nevét viselik és a frank fejedelem

udvarában vagy új hazát kérnek vagy a szlávok ellen önkénykedés miatt panaszt tesznek és határvillongásokban, melyek köztük és a szlávok közt támadtak, a frank király itéletét várják.

Ezek bizonyára egészen megpuhult és megszelidült avarok lehettek; ezeken azonban csak a nyugati, de nem ám a Tisza és Duna közén maradt ural-altáji néptöredékeket szeretnők érteni, vagyis csak azon avarokat, a kik a szláv *és* germán hatásnak folyton kitéve kevesebb ellenállást voltak képesek kifejteni a pusztaságon maradt testvéreiknél, a kikhez a frank hősök kevésbbé férhettek. Ilyen állapot azonban tőről-metszett nomádoknál, a milyenek a hunnok és avarok voltak, csak századok elmultával következhetik be, és még akkor is tökéletlen marad a társadalmi átalakulás műve és a visszaesés veszedelme mindig fenyeget. Épen ezt az átmenetet a társadalom egyik stádiumából a másikba nem méltatták mindeddig eléggé a magyar ethnologia kutatói, talán nem is méltathatták eléggé, minthogy az erre vonatkozó tapasztalatok egészen új időből valók. A mi különösen az avarokat illeti, mondhatjuk, hogy társadalmi átalakulásuk kezdete hadi erejöknek, jobban mondva támadó erejöknek pusztulásával egybevág, épen úgy mint később más ural-altáji nomádoknál, a kik hadi kiválóságuk által jutottak a világtörténelem színpadára. Ghaznevidák és Szeldsukidák soha sem cserélték fel a kardot az ekével, mivel ethnikailag tökéletesen idegen társadalom kellő közepébe kerültek, holott a csagatájiakat és özbégeket már sokkal könnyebben lehetett a megtelepültek élete módjának megnyerni. Az ugorokból és törökökből egy nemzettestbe olvadt avarok állandósodása mindenesetre csak Baján halála után ölthetett concret alakot, és még akkor is csak felettébb lassan mehetett a megtelepedés

igazi folyama végbe. Tősgyökeres nomádokat a körülmények először erőszakkal félnomádokká változtatnak és e stádiumban évszázadokon át megmaradnak, hacsak valami force majeure teljes letelepedésre nem kényszeríti. De még ilyen esetekben sem szokott a felsőbb hatalom parancsa vagy a kényszer mindig győzedelmeskedni; a történelem példákat mutat fel, hogy nomádok inkább végképen elpusztulnak, mintsem hogy a költői vonásokban gazdag kóbor életmóddal felhagynának. Ha az avarok a Fekete-tenger éjszaki vidékein lakó törzsbeli rokonaiktól el nem szakadtak volna, még a félnomád életre sem álltak volna rá. De mint a gyér történelmi feljegyzésekből látható, sokan még Nagy Károly hadjárata előtt kanyarodtak a félnomádság útjára, a mit részben vereségök okának is kell tekinteni, és midőn a frank fegyverek győzedelmeskedtek, akkor hadi felsőbbségök megtartására még csak gondolni sem lehetett többé.

Tehát a IX. század első évtizedeiben történt az, hogy az avarok Pannonia nyugati felében régtől fogva megszokott életök módjával részben felhagytak és félnomád élethez kezdtek szokni. Ez időtájt terjeszkedett, mint már említettük, a szlávság az éjszaki Kárpátoktól dél felé, sőt Privina és Kozel herczegsége egész Pettauig ért. Avarok és szlávok között intensiv közlekedés támadt és a szomszédos német egyház hitterjesztő kisérletei semmit sem mulasztottak el, hogy a társadalmi átalakulás művét elősegítsék és siettessék. Egyes pontokon, valószínűleg ott, a hol a szlávság többségben volt, a két elem szomszédos viszonyai nem voltak valami nagyon kielégítők és a szlávok kemény nyomása alatt, midőn előbbi gazdáikon boszút állottak, frank legyőzőjüktől kellett az avaroknak védelmet kérniök. Más pontokon, úgy lát-

szik, tovább maradt meg az előbbi urak, az avarok, és az alájok vetett szlávok közt a régi viszony; hiszen avarokat és szlávokat egyforma öltözékök miatt azonosoknak tartottak.[1] Ez a barátságos viszony a szlávok meg az ujonnan fellépő magyarok kölcsönös érintkezésében is mutatkozott, mert a salzburgi érsek IX. János pápához intézett levelében épen szlávok ellen emel panaszt, hogy pogány magyarokkal pajtáskodnak és fejöket pogány módra megnyírják, sőt a magyaroknak a keresztyénség megsemmisítésére okot adtak. Betű szerint nyilván nem kell ezt a vádat értenünk, de azt tartjuk, hogy a szlávok és avarok viszonya sokkal kedvezőbb és melegebb volt, mint a szlávoké és németeké, mert az előbbiek már évszázadokon át együtt éltek, és szláv történetírók magok is megengedik, hogy népöknek a németektől többet kellett szenvednie mint az avaroktól.

Tekintve azt, hogy a német gyarmatokat Magyarország nyugati részében csak Nagy Károly hadjárata után alapították, meglehetős bizonyossággal feltehetjük, hogy még a IX. században szlávok és magyarok osztoztak az ország birtokában. Hogy milyen számarányban voltak ezek egymással, azt mindenesetre nehéz volna kideríteni. A szláv történetírók nézete szerint, a mely az ország helyrajzának szláv-nyelvi jellemére támaszkodik, a szlávok állítólag a népesség nagy többségét képezték; ezt a nézetet a részrehajlatlan kutatás álláspontjáról bizony nehéz volna megczáfolni, mivel a harczias uralkodó osztály a meghódított letelepült népességgel szemben majdnem mindenütt kisebbségben volt. A frankok példája Galliában és a normannoké Angolországban még inkább kidomborodik, ha Ázsiában az arabokra, a mon-

[1] Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 179. l.

golokra és a Timuridákra hivatkozunk. Az avarok kisebb száma annyival inkább érthető, mivel évszázadokon át az igazi hadakozó elemet képezték, és az a feltevés nagyon jogosult, hogy az avarok a IX. században folyton szaporodó szláv és német népességgel szemben felettébb bizonytalan helyzetben voltak, vagyis hogy nemzeti létezésök nagy veszélyben forgott. E veszedelmet nagyban fokozták a Róma és Németország részéről buzgóan folytatott megtérítési kisérletek, melyekben az avarokkal jobban ismeretes szláv hitterjesztők működtek; ennek következtében aztán a keresztyén egyházi műkifejezések a magyarban nagyobbára ó-szlovén eredetre vezetendők vissza. Igaz, hogy az avarok e megtérítése nem haladt olyan simán, mint a pápa és a salzburgi püspökök képzelték, mert ezen ural-altáji nép ősi hite erkölcseivel, élete módjával, világnézetével, állami és társadalmi viszonyaival a legbensőbben egybeforrt és a keresztyénség előttük annyit jelentett, mint egész előbbi életök megváltozása. A jámbor térítők tehát roppant nagy tévedésben voltak, midőn azt hitték, hogy a keresztség néhány vízcseppje egyszeriben le fogja mosni az avarokról ural-altáji nomád jellemöket és a középkori nyugati keresztyén társadalom békés követőivé fogja őket avatni.

Még a szlávoknál is alig volt ez lehetséges, az avaroknál azonban semmiképen sem. A mit a történelem a keresztyénségre tért, de csakhamar megint a pogányságba visszaesett khákánokról, tudunokról és jugurokról elbeszél, annak ismételten kellett az avar nép minden részében előfordulnia. Nomádokat általában mint megcsontosodott conservativokat csak nehezen lehet új vallásnak megnyerni, mint a kirgizek és turkomanok példájából látható, a kik még most is Mohammed tanításának leglanyhább követői közé tartoznak, holott ezer

esztendejénél több, hogy az iszlámra tértek. Az avaroknak a keresztyén hitre való térítése sem lehetett valami sokkal eredményesebb; csak névleg voltak keresztyének és a viszonyok kényszerének engedve alkalmazkodtak a rájok erőltetett tanításhoz, titokban pedig megmaradtak azoknak, a mik voltak: javíthatatlan ural-altáji harczosok és a samánság hívei. Csak hosszabb idő okozott volna ebben lényeges változást. Ha a Duna és Tisza között levő lapályokon és nyugati Pannoniában lakó avarok tovább is külön éltek volna keleti törzsrokonaiktól és a Fekete-tenger vidékén lakó törökökkel semmiképen sem érintkeztek volna, akkor végre a nyugati nemzetek szellemétől legyőzve a körülöttük levő szláv elemben végképen elolvadtak volna. Azonban a történeti események sorsuknak más fordulatot adtak, mert az igazi magyarokban, a kiket a népek legújabb tolongása a Kaspi-tó és a Fekete-tenger éjszaki vidékein előtérbe juttatott, inségökben jó barátjaikat és nemzeti létök megmentőit lelték. A magyarokkal az ural-altáji népek özönének új, igaz hogy nem első, de nem is utolsó hulláma csapott Kelet-Európába; e hullám a Pannonia síkjain évszázadokon át tomboló népek kavargásának véget vetett és először teremtett szilárd állami rendet.

X.

A MAGYAROK, MIELŐTT NYUGAT FELÉ VONULTAK.

Híven szándékunkhoz, hogy a magyarok első megjelenését nemcsak a nyugati kútfők világánál fogjuk fejtegetni, a hogy eddigelé szokták, hanem hogy több figyelmet fogunk Azsia állapotjára azon időben és azon vidékeken fordítani, minden egyéb előtt egy tekintetet akarunk a Kaspi-tó és a Fekete-tenger éjszaki partvidékére a IX. században vetni. Mint már említettük, az arab földrajzírók, kivált Maszúdi és Ibn Haukal leírásai némi világot derítenek Ázsiának addig egészen homályba burkolt részeire. A keleti és nyugati törökökre való felosztás náluk már meglehetősen felismerhető körvonalakban látszik, a mennyiben az előbbiekhez a karluk, kimak, kirgiz és ujgur (tagazgaz) nevűeket számítják, az utóbbiakat pedig guz, besenyő, badsgard, jadsni[1] (?), bolgár és khazar nevűekre osztják. Tanulmányunk álláspontjához ké-

[1] Ha tekintetbe veszszük az arab betűknek a diakritikus pontok miatt könnyen ingataggá váló értékét, akkor bizonyára értjük, milyen kevés bizalmunk lehet az arab írásban ránk jutott török tulajdonnevekben. A hány kézirat, annyi eltérés e szók átírásában, úgy hogy nagyon kevés kivétellel találgatásra kell szorítkoznunk. Erős a meggyőződésem, hogy Maszúdi بجغرد *bažgard*, بجغر *bažgar* és Ibn Haukal مشجرت *maššart* szavával a később világosan mutatkozó مجر *mažar* vagyis *magyar* szó azonos.

pest leginkább a Kaspi-tó és a Fekete-tenger éjszaki vidékén tanyázó törökség érdekel bennünket és ha ott a legrégibb forrásokat kutatjuk, azt találjuk, hogy ott már a mythusok homályos időszakában is a khazarok harczias népéről van szó, a melyet legtöbbször töröknek is neveznek. Az Etil (Volga) alsó részének mentén volt fő székhelyök, valamennyi szomszédos török népen uralkodtak és az ekképen rendelkezésökre levő fegyveres hatalommal a Kaukázuson át Iránba berontottak és ott ember emlékezetét meghaladó idők óta nagy kárt okoztak. Tabarinak és a Derbend-Nameh szerzőjének állítása szerint már Kubád Sáhnak, az igazságos voltáról nevezetes Núsírván atyjának is ugyancsak meggyűlt a baja a Kaukázustól éjszakra lakó khazar khákánnal. Százezer vitéz harczos őrzi e nagy fejedelemnek a Volga partján felállított és drágakövekkel ékesített trónját, és Irán büszke királya, hogy a békét biztosítsa, a khazar király leányát nőül veszi. Ezzel azonban az iréniak nem érik el czéljokat. E házasságkötés gyengének bizonyul arra, hogy a török kalandorok rabló kedvét éjszakon meggátolja; abban egyeztek meg, hogy a mythikus Nagy Sándor (Iszkender) építette falat fogják határvonalnak tekinteni, és e határvonal kellő őrizeteül *Derbend* (szó szerint: kapuzár), az arabok nyelvén *Bab ul Ebvab* (a kapuk kapuja) városát építik; Núsírván pedig ez utóbbinak védelmére még hatvan más várost és erősséget alapít, ezek között e helységeket: *Ulu-Madsar*, Nagy-Magyar és *Kicsi-Madsar*, Kis-Magyar. A költészet világából a történelmileg bebizonyított adatok körébe térve azt találjuk, hogy az araboknak, miután hatalmokat a Szászánidák birodalmának romjain egész Armeniáig és Transcaucasiáig kiterjesztették, úgyszólván a hidsra 99-ik évétől (717—8.) fogva egész 183-ig (799.) kevés megsza-

kítással a khazarok hatalma ellen kellett harczolniok. A hadi szerencse hol ide, hol oda hajolt. Hol az arabok győztek és a khazarok gyűjtőnevén egyesült törököket nemcsak Derbenden és a Nagy Sándor falán túl űzték, hanem messzire bekergették a pusztába, hol meg a khazar fegyvereknek kedvezett a szerencse, mert nemcsak az egész Kaukázust lepték el, hanem gyors lovaikon délen Ázerbajdsánon átnyomultak, ideig-óráig néhány várost megszállottak, mint Amolt és Barfurust, azonban mindig visszatértek pusztai hazájokba, zsákmánynyal és az iráni műveltségkör termékeivel dúsan megrakodva. Csak midőn a bagdadi khalifaság Harun-al-Rasid alatt fényének tetőpontját elérte és hatalma a távol eső határvidékeken is mindinkább megszilárdult, csak akkor nem bírt többé azon nagyobbára nomád elemekből alakult hatalom a jól felfegyverzett és jobban szervezett mohammedán csapatokkal szemben megállani, még pedig annál kevésbbé, mivel abban az időben az iszlám már a Kaukázustól éjszakra eső terület nagy részét a Volga középső részéig felfelé elfoglalta, hol azelőtt a parsismus uralkodott.

A khazarok hatalmának pusztulásával a körülöttük csoportosult vagyis a khazar hadi szolgálatban levő nomádok között lényeges változásnak kellett bekövetkeznie. Tehát ez időtájt vagyis a IX. század első felében jelentkezett az a mozgalom, a mely a magyarokat, kik addig a többi nyugati törökökhöz hasonlóan a khazarok fegyvertársai voltak, az ottani nomádságnak önállóan fellépő részeként a történelmi események előterébe juttatta. Az utat és módot vagy épen az időpontot tüzetesen meghatározni, a melyben e nomádok eltolódása végbement, a kiket a khazar hatalom addig féken tartott, mert foglalkoztatta őket, az természetesen teljes lehetetlenség

volna. Annyi azonban ismeretes, hogy a khazarok hatalmának pusztulásával első sorban a gúzok, vagyis a turkománok Kharezm és az Al-Volga között, emelkedtek fel és betöréseikkel az akkor a Görgen felől terjeszkedő arabokat sűrűen nyugtalanították. Még jelentékenyebbek voltak a zavarok és még nagyobb a népek eltolódása nyugat felé, mert a mit Ibn Dasta és a Biborban-született a besenyők és magyarok lakóhelyeiről ír, az száz évvel későbbi korra vonatkozik, és bármilyen becsesek is ezen adatok a magyarok akkori rendezkedésére és csoportosulására vonatkozólag, csupán keveset vagy épen semmit sem foglalnak magokban a száz évvel korábban végbement mozgalom igazi kiinduló pontjára és belső indító okaira vonatkozólag. Amaz idő és vidék eseményeiben nem látunk egyebet azon történetek képénél, a melyek a történelem előbbi és utóbbi folyamán a belsőázsiai harczok és háborúk terén előfordultak. Míg az Al-Volgánál vezető hatalom létezett, a mely helyzeténél és hadi szerencséjénél fogva a nomádoknak zsákmányra és kalandra vágyó elemét foglalkoztathatta és egy középpont köré gyüjthette, addig nem lehetett egyik vagy másik néptörzs önálló cselekvésére, jobban mondva költözködésére gondolni. Ilyen hatalmat gyakoroltak huzamos ideig a khazarok és mikor ezt az arabok hódításai megdöntötték, akkor a nomádok özöne rögtön át is csapott minden gáton és új ethnikai alakulatok keletkeztek.

Mohammed követőinek rendkívüli győzelmei tehát annak főoka, hogy a magyarok ősi honukat a Volgán túl elhagyták és különféle bolyongás után Pannoniába érkeztek. Ha ezt a költözködést keleti kútfőkben levő adatok nyomán itéljük meg, minden előtt Maszúdi elbeszélését kell követnünk, a négy török népről, tudniillik a gúzokról, besenyőkről, bažgardokról és jažnikról (?), a

mely neveken a korabeli nyugati törököket ismerteti. Ezt azon egyszerű okból teszszük, mert e névben: *bažgar, mažgar,* mely utóbbi alakot Ibn Dasta használ, az eredeti مجغر *mažgar* névnek a másolóktól eltorzított alakját fedezzük fel, a nélkül azonban, hogy D'Ohsson[1] nézetében osztozhatnánk,[2] a ki a baskirokban szeretné a régi magyarok édes testvéreit felfedezni. Nincsen kétség, hogy Maszúdi is meg a későbbi földrajzírók is, a kik az ő nyomán írtak, a négy török népben tulajdonképen csak ugyanazon egy népnek egyes törzseit látták, körülbelül úgy, a hogy jelenleg a Jomut, Göklen, Tekke és Szárik nevén a turkománok négy törzsét látjuk, a nélkül hogy e mellett különös turkomán vagy épen török nemzetiségöket kiválóan hangsúlyoznók. Ezen okból a *mažar* és *turk* elnevezést egykorú szerzők felváltva használták. A byzancziak többnyire a *turk* névvel élnek, midőn a magyarokról szólnak, és a Bíborban-születettnek művében, mint ismeretes, a *Mazar* név, *Mažar*-nak görög átírása, csak egyszer fordul elő. Maszúdi egyáltalán törököknek nevezi őket; megemlíti betörésöket a keletrómai birodalomba 932-ben, helyesebben 934-ben, és azon törökökön, a kik rabló hadjárataikat Francziaországon át egész Spanyolországig terjesztették ki,[3] egész egy-

[1] Des peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer Noire et de la Mer Caspienne dans le dixième siècle, ou Voyage d'Aboul Cassim, par M. C. D'Ohsson, Paris, 1828; 257—259. l.

[2] V. ö. A török faj, 612. l.

[3] «Portyázásaikat a nyugati országokon át egész Spanyolország szomszédos tartományaiig terjesztik ki», ezt mondja szó szerint Maszúdi (l. Prairies d'or, II, 58). Továbbá (a 64. lapon) így ir Maszúdi: «A mi napainkban rablóhadjárataik Francziaország és Andalusia határaiig terjednek»; ezen, mint magától értődik, a magyarok betöréseit a vezérek korában érti. Minden bizonynyal nagyon jellemző, hogy e hősi tett híre messze eljutott az arab műveltség világába és hogy ott ázsiai testvéreik vitézségét büszkén emlegették.

szerűen magyarokat kell értenünk, a kik, mint ismeretes, Zoltán uralkodása idején, 907—949. egész Konstantinápolyig nyomultak meg Szalárd vezetése alatt éjszaki Itálián át déli Francziaországon végig egész a Pyrenæusokig és az Atlanti-oczeánig terjesztették ki portyázásaikat. Ha Maszúdi, a ki Bagdadban a hidsra III. századának vége felé született és 956-ban halt meg, a Fekete-tenger és a Kaspi-tó éjszaki vidékein saját maga utazott volna, a besenyőkről és magyarokról szóló leírásában minden bizonynyal tüzetesebb és megbízhatóbb kútfőre találnánk. Azonban utazásai nem terjedtek olyan messze éjszak felé, a török népeket csak hallomásból írja le, ebből következik, hogy az egyes török törzsek dolgaiban nem eléggé jártas és hogy gyakran egyetemes nemzeti nevöket használja a törzsek megnevezése helyett.

A kölcsönös viszony *mažar, magyar* és *majar*[1] között, mely utóbbi e tulajdonnévnek, jobban mondva e törzsmegnevezésnek legrégibb és eredeti alakja, ránk nézve mindenesetre különös érdekű, ezért a magyarok eredetéről írt tanulmányunkban[2] bőven meg is emlékeztünk róla; most csak azt jegyezzük meg utólag, hogy *majar*, helyesebben *majar-im* (uram!) a turkománok között még jelenleg is megszólításul használatos. Míg a magyarok önálló nemzettestül a világtörténelem színpadján ki nem tüntek, mindig e gyüjtőnéven emlegetik őket: *turk*. Igy látjuk, hogy még Harimi Dede Efendi, az oszmán történetíró is, III. Murád szultán győzelmeiről

[1] Az eredeti *majar* alaknak *mažar*-rá való változása a kirgizek nyelvében és a volgai törökök közt ment végbe, a kiknél a *j* hangja nagyobbára *ž*-vé változik. Így például: *jut—žut* (döghalál), *jigit—žigit* (hős), *jir—žir* (dal) stb.

[2] A 204—6. lapon.

írt könyvének III. szakaszában,[1] ott, a hol a Kaukázusról ír, egyre e felfogást követi. Tudniillik azon négy török népről beszél, a mely a régi Khazarország és a nyugati országok (بلاد الغرب) között lakott, a mely egy atyától származik, *a mely hódításait egész Byzanczig terjesztette és a melynek maradványai még mind e mai napig (vagyis III. Murád szultán idejében) Buda*[2] *környékén találhatók*. Tehát nevezetes, hogy a magyarok dicső tetteinek emléke még a XVI. század vége felé a keletiek között a Kaukázus éjszaki vidékein élt, minthogy különben nem volna érthető, hogyan köthette össze Dede Efendi az arab földrajzíróktól említett négy turk népet a XVI. századbeli magyarokkal. Ilyen hosszan tartó emlékezettel szemben bizonyára különös, hogy nem olvashatunk többet keleti művekben arról, hogy a magyarok nyugat felé vonultak és Pannoniát elfoglalták; csupán azon körülménynek kell e hallgatást tulajdonítanunk, hogy a magyarok nem vallották azt a hitet, a melyet a legtöbb nyugat-ázsiai földrajz- és történetíró követett. Nem szabad továbbá figyelmünkön kívül hagynunk, hogy többnyire arabok és perzsák, tehát nem törökök, foglalkoztak Azsiának történelmi eseményeivel és földrajzi meg néprajzi viszonyaival a IX. és X. században; ezek a török törzsek és nemzetségek viszonyaiban nem voltak kellően

[1] Művének czíme: رسالت الانتصار لقدوت الاخيار vagyis: A kiválóság példaképének győzelmeiről való fejtegetés; a kaukázusi népek föld- és néprajzi adatait illetőleg régibb arab kútfőkből merít.

[2] Ez a hely szó szerint így van: استولوا على جميع ممالك الروم و فيها اليوم بقاياهم حوالى بلده بدون Itt meg kell jegyezni, hogy Kazembeg, a ki e helyet idézi, a Derbendname-ban ezt kérdi: «Is it not Widdin in Bulgaria?» Kazembeg nem ismerte az oszmán بدون *Budin*, azaz Buda nevet, azért jutott ez a különös kérdés eszébe. (L. Derbendname, 197. l.)

jártasak, tehát nem is figyelhették meg. Mindig a négy török nép stereotyp nevén emlegetik a nyugat felé intézett támadásokat és e négy nép között a magyarokat mindig mint vitéz és szerencsés hódítókat tüntetik ki.

Hogyan esett meg mindennek ellenére mégis, hogy az avarok eredetének kutatói a keleti kútfőket teljesen figyelmükön kívül hagyva egy nagyon kétséges philologiai bizonyság alapján a magyarokban kiválóan ugor néptörzset szerettek volna felfedezni, az mindenesetre a legnagyobb mértékben feltűnő. Hogy ha már abba a hibába estek, hogy Porphyrogenitus eljárását, a ki a magyarokat folyton törököknek nevezi, azzal magyarázzák, hogy a byzancziak minden ismeretlen ázsiai népnek ezt a nevet adták, a mi azonban épen nem talál, mert a byzancziak perzsákat, arabokat is neveznek meg, hát arra mi a magyarázat, hogy Ibn Dasta mint ázsiai ember szintén törököknek nevezi a magyarokat? E két, egymástól teljesen idegen szerzőnek megegyezése minden bizonynyal többet nyom a latban valamennyi philologiai okoskodásnál és semmi szín alatt sem tekinthető puszta véletlennek. Hogy ezt a vitás kérdést végre eldöntsük, régebbi bizonyítékaink kiegészítéseképen a következő, eddigelé nem eléggé méltatott momentumot akarjuk felemlíteni.

A magyarok finn-ugor származásának védői azt állítják, hogy ezen állítólagos ugor nép nyugatra való költöztében, még pedig Lebediában való időzése alatt töröknyelvű néppel találkozott, azzal összevegyült és hogy ennek következtében bizonyos számú török szó a magyaroknak eredetileg ugor nyelvjárásába került. Hogy ezt a feltevést történelmi adatokkal támogassák, a Bíborbanszületettnek azon helyét szokták idézni, a melyen arról van szó, hogy a kabarok, egy állítólag khazar néptörzs,

a magyarokhoz csatlakozott; ezen egyesülésből szokták a gyakran említett nyelv-vegyülést is következtetni. Magyarország ethnographiájának szerzője épenséggel azt is felfedezte, hogy e kabarok tulajdonképen csuvasok voltak, és e feltevését philologiai bizonyítékokkal okolja meg, a mennyiben az *r*-végű török szókra utal, a melyek a magyarban úgy mint a mai csuvasban *z*-vel végződnek. Úgyde ezen feltevés minden tekintetben téves, mert először az *r* és *z* ezen váltakozását nemcsak a csuvasban, hanem a mongol és török nyelv kölcsönös viszonyában, sőt magoknak a nyugati török nyelvjárásoknak területén is ki lehet mutatni. Másodszor az a kérdés: mikor ment végbe a lovas népként és kiváló harczosokként ismeretes kabaroknak a magyarokkal való összevegyülése? Ez bizonyára csakis a Lebediában való tartózkodás alatt volt lehetséges, vagyis a Volga jobb partján, az igazi khazar földön, a hol a magyarok a kabarokkal találkoztak, midőn ezek a khazarok uralma ellen fellázadtak. Minthogy pedig a Bíborban-született a lebediai tartózkodást háromévi rövid időtartamra szabja — és sokkal tovább semmi szín alatt sem tarthatott, — hogyan volt lehetséges, hogy két teljesen idegen nemzettest, a mely nyelv, erkölcs és szokás tekintetében egymástól különbözött, mint az állítólagos ugor magyarok és a török kabarok, olyan gyorsan egyesülhetett, sőt az egyik a másiktól reá nézve teljesen idegen nyelvet elfogadhatott? Ilyen feltevés ellenkezik ethnologiai tapasztalataink alphajával és omegájával és kirívó ellentétben van a dolgok természetével. Minden előtt tiszta lehetetlenség, hogy nomád és harczias lovas nép hagyományára és aristokratikus büszkeségére nem ügyelve tőle ethnikailag és nyelvileg különböző ugor néptörzszsel, a mely addig mint halász és vadász tengődött és kiválóképen békés indulatú volt,

egyesült vagy épen közös érdekökben hódító hadjáratra kelt. Ilyen eset ugyanis az ázsiai népeknek, sőt talán az összes emberiségnek történetében soha sem fordult elő. Valamely nem harczias népnek harczias és hódító néptörzshöz való csatlakozása mindenkor csakis az előbbinek teljes és feltétlen meghódolásában állott az utóbbinak fennhatósága alatt, vagyis annak kellett volna bekövetkeznie, hogy az ugor magyarok a török kabarokban nyelvileg és ethnikailag teljesen elolvadtak volna.

Továbbá ezt a kérdést szeretnők koczkáztatni: Hogyan lehetett a nyelvi és ethnikai egybeolvadásnak olyan *rövid idő alatt* megtörténnie, holott meg kell gondolni, hogy ilyes összevegyülés a legjobb esetben több nemzedéket követel, mint a végbement népvegyülékek példáiból látható? Last but not least annak bizonyítékául, mennyire meg nem engedhető a kabarok csuvas nemzetiségéről való elmélet, kiemeljük azt, hogy a csuvas nép eredetileg finn-ugor néptörzs volt és csak később fogadta el a török nyelvet, vagyis a vele szomszédos tatároktól tatárosodott meg. Mint a régi Bulgaria romjai közt lelt sírfeliratok bizonyítják, e tatárosodás akkor, mikor a mongolok Bulgariát elpusztították, még átmeneti stádiumban volt és a csuvas nyelv mai alakja csak később fejlődött ki.[1] *Ha tehát a csuvasok néptörzse csak a XII. vagy XIII. században keletkezett, hogyan lehet már négy évszázaddal előbb való létezését feltenni?*

Bármely szempontból is ítéljük meg az állítólagos ugor magyarok és a török kabarok ezen egybeolvadását, a tárgyias kutatásnak e feltevést semmiképen sem védhető, minden pontját illetőleg alapjában elhibázott hypo-

[1] V. ö. Ilminski nézetét a csuvasok nyelvéről, az orosz régiségtudományi társulat közleményeinek V. kötetében.

thesisnek kell nyilvánítania. Békés halásznépnek és erdei lakosnak kalandra vágyó nomád harczossá vagy épen országhódító lovas csapattá való változtatása művéhez nagyon hosszú idő kell, ha ugyan ilyen folyamatnak kivihetőségét általában lehetségesnek tartjuk. Erkölcsöknek és szokásoknak, a világnézetnek, az ethikai felfogásnak, az életmódnak és számos egyéb, az égalj meg a talaj minőségéből következő feltételnek különbözősége ilyen egyesülést teljesen lehetetlenné tesz. *Egymás mellett* talán vonulhat rövid ideig két ilyen heterogen elem, de *egymással* soha össze nem vegyülhet, mert ha e népek újabb történetét megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy Kücsüm Khán a Tobol partján az osztjákoknál, a kiket épen úgy mint őt erősen szorongattak az oroszok, sehogy sem találhatta azt az érdekközösséget, a mely a törzs szerint rokon törökökben megvolt. Nyelv, erkölcs és vallás a nomádnál, még inkább mint a megtelepedett embernél a legnagyobb elválasztó falat képezi; ezért a Porphyrogenitus említette vegyülés csak a nyelvjárásilag különböző török kabarok és török magyarok közt mehetett végbe, a kik egymással olyan viszonyban voltak, mint például az akhal-tekkék és a merv-tekkék a jelenkorban, a kik, bár ellenségeskedésben élnek egymással, rendkívüli időkben szövetkezve léptek fel. Közel rokonságban levő törzsek közt nyelvöknek csekély nyelvjárási különbsége következtében ilyen egybeolvadás lehetséges, de két egészen idegen nyelvű elem közt nem lehetséges, és legkevésbbé tehető fel nomád népről. A történelem ugyan mutat fel olyan esetet, hogy néptöredék, melyen a körülötte levő többség erőt vett, nyelvileg és ethnikailag más népbe megy át, azonban még eddigelé egyetlen példát sem tüntet fel arra, hogy ethnikailag és nyelvileg *vegyült nomádnép* létezését lehetne bebizonyítani. *Ilyennek léte-*

zése tisztán physikai okokból a lehetetlenség körébe tartozik, mivel a nyelvi és ethnikai összevegyülés csak állandó életmód és letelepültség mellett lehetséges; két nyelvileg és ethnikailag különálló népnek hosszan tartó érintkezése következtében hozhat csak létre a kölcsönös vallási és társadalmi hatás ilyen változást. Ha két idegen népelem folyton változtatja helyét és égalját, szoros együttélése teljesen lehetetlen és e példabeszédnek megfelelően: «Gördülő kőre nem tapad moha» a költözködésben levő társadalom, conservativ szellemtől áthatva, sikeresen háríthatja el magától az idegen hatást.

Az említett okok alapján az ethnologusnak Árpád magyaraiban *csakis egységes, török nemzetiségű népet* lehet és szabad felismernie; e nép testvértörzsével, a kabarral egyesülve folytatta vándorlását nyugat felé és ezen alakban vonult Pannonia síkságára. Ez a tények logikájából következő szilárd meggyőződésünk; ebben két concret adat, tudniillik Porphyrogenitusé és Ibn Dastaé, két egymástól idő és hely tekintetében független forrásé,[1] megerősít bennünket. Mivel azonban a mai magyar nyelv vegyüléknyelvnek intensiv jellemvonásait tünteti fel és mivel bizonyos, ugorok és törökök közt végbement összevegyülés folyama minden kétségen kívül van, e folyam idejének és helyének meghatározását az Ázsiából keleti Európába költözött ural-altájiaknak csak régebbi sorsával kell összekötni. Könnyebb lett volna az ugorok és törökök között kétségtelenül végbement összevegyülést ama távol eső homályos korba helyezni, a melyben talán épen az ugor és török elem határán két szomszéd törzs

[1] Byzanczban a magyarokat még Szent István idejében is töröknek tartották; az első királyunknak küldött koronán ez a felírás olvasható: *Βασιλέος τῶν Τούρκων.*

egyesült. E hypothesissel a mongol kölcsönszók rejtvényét is meg lehetne oldani. De a mi Lebediában lehetetlen, az az Altájban és Dél-Szibiriában is lehetetlen lett volna, mivel különben más részről is erre vonatkozó példák is volnának előttünk, és mint látjuk, az ural-altáji népek története egyetlen példát sem mutat fel, hogy valamely nomád társadalom nyelve vegyült volna, mint a mai magyarban látható. Hasonló okokból azon elmélethez is csak feltételesen csatlakozhatunk, hogy egy eredetileg ugor nép török vezérlet alatt bevándorolt és hogy idő jártával ez által támadt bizonyos vegyülék. A lehetőség, hogy valamely ugor néptömeg erőszakkal vagy önkényt török vezetés alatt útra kelt, el nem vitatható ugyan, mint a mongolok vezérlete alatt levő törököknél látjuk. Csakhogy ilyenkor a vezető elem a vezetett tömegben nyomtalanul el szokott tünni, mint számos példából kiviláglik; ezt azonban a magyaroknál szemben az intensiv török hatással nem lehet bebizonyítani. Az ugoroknak Pannoniába való költözése mindenesetre török hegemonia alatt ment végbe, de nem Árpád, hanem Attila alatt, és nem a IX., hanem az V. és VI. században Krisztus után. Ezért helyeztük a magyarok keletkezése történetének elejét a hunnok és avarok idejére Pannoniába, a hol az illető néptöredékek évszázadokon át egymás mellett és egymással szoros érintkezésben voltak és a hol egybeolvadásuk folyama lakóhelyöknek nagyobb állandósága és régi szülőföldjüktől való elzártságuk következtében könnyebben mehetett végbe, mint Ázsia pusztaságain.

XI.

A MAGYAROK KÖLTÖZÉSE PANNONIÁBA.

A viszonyok[1] kényszerítettek bennünket arra, hogy az előbbi lapokon a magyarok szorosabb hovatartozásának területére kitérjünk; most e népet költözésében a Volgától a Dunáig akarjuk kisérni és különösen a sorsnak azon változatos fordulatait közelebbről szemügyre venni, a melyek e vándorlása közben érték. E megfigyelésünkben nemcsak a bíborban született történetírónak erre vonatkozó kevésszavú adatai után fogunk indulni, hanem azon a belső-ázsiai nomádok életében mértékadó momentumok után is, a melyekkel a magyarok költözködési mozgalma együtt járt. Azon feltétlen hitelességgel szemben, a melylyel a történelmi kutatás a görög császár adatait eddigelé felruházta, bizonyára joggal megütközést kelthet a mi felfogásunk, a mely sok tekintetben kétkedésre biztat. Azonban az álláspont, a melyet e kérdésben elfoglalunk, teljesen eltér azon kutatókétól, a kik bennünket megelőztek. Elismerjük, hogy a Bíborban-születettnek feljegyzéseiben jobb kútfő hiányában valamennyi

[1] E viszonyokon azt értem, hogy nem-magyar tudós körökben még mindig fennáll a magyarok ugor nemzetiségéről való nézet; magában hazánkban helyes felfogás terjed el. Mai napság inkább a magyar nyelvnek az ugor nyelvjárásokkal való rokonságáról beszélnek, mintsem valami ethnikai rokonságról, és ez a helyes felfogás.

között a legkimerítőbb és, tegyük hozzá, leginkább valószínű leírás található a magyarok elköltözéséről Ázsiából és állami létezésök legelejéről. A ki azonban kellőképen megfontolja, hogy milyen állapotban voltak a byzancziak akkori ismeretei a nem-keresztyén, barbár és az időszerű felfogás szerint rabló nomádokról, kik a byzanczi birodalom éjszaki részén tanyáztak, a ki elképzeli, mennyire utálták és megvetették a kelet-rómaiak a belső-ázsiai világból való idegeneket, és a ki meggondolja, mily keveset törődtek e barbár és pogány szomszédjaik néprajzi és nyelvi viszonyaival: az bizonyára óvakodik Porphyrogenitus adatait mindig betű szerint érteni és bennök feltétlenül megbízni. A mit a bíborban született császár a magyaroknak a Fekete-tenger éjszaki vidékein való tartózkodásáról ír, azt nem hallotta ideig-óráig Byzanczban tartózkodó magyarok szájából, hanem másoktól, hallomás útján[1] értesült minderről; azonkívül mindezen adaton meglátszik a nomádok állapotjaiban való tökéletes járatlanság, a mi fel sem tűnik, ha megfontoljuk, hogy a Bíborban született utódjainak évszázadokkal később törökről, arabról és egyéb ázsiai népről épen olyan silány és fogyatékos értesültségök volt.

E szomorú állapottal szemben egészen természetesnek találjuk, hogy Porphyrogenitus egyes adatai a legkülönbözőbb magyarázatokra és fejtegetésekre adtak okot, és pedig olyan történetírók részéről, a kik az ural-altáji nomádok életéről és szokásairól a görög szerzőnél is kevesebbet tudtak és helylyel-közzel egészen nevetséges

[1] Valamint Jordanis szláv kútfőkből értesült Attiláról és a hunn király halotti torának megjelölésére e szláv szót használta: *strawa*, épen úgy alkalmazza a Bíborban-született e szláv szót: *wojwoda* (βοέβοδος), azaz hadvezér, mint fejedelmi czímet az ázsiai magyarokról, holott azok e tiszta szláv szóval mégis csak Pannoniában ismerkedhettek meg.

okoskodásaikkal tökéletesen képtelen eredményekre jutottak. Ha a görög adatoknak e téves felfogását és a történetíróknak ezen épülő következtetéseit behatóan meg akarnók ítélni, a Bíborban-születettnek a magyarokra vonatkozó adatait előbb kimerítő bírálat alá kellene vetnünk. Ez azonban nem lehet itt feladatunk; ezen adatokat csakis alkalmilag fogjuk munkánk folyamán tekintetbe venni. Midőn a Bíborban-született a magyarok népét *hét nemzetségre (γενεαὶ ἑπτά)* osztja, ezzel legfelebb közszokásban levő kifejezéssel élt, mert e szó: *jeti ata,* hét ős, vagyis hét nemzetség, a török-tatárok ősrégi fogalma őseik megjelelésére és még ma is így szól a kirgiz és turkomán, ha valakitől származását kérdi: *Jeti atang kimdir?* hét atyád kicsoda? vagyis: milyen eredetű vagy? E kifejezés *hét nemzetség* tehát épen olyan semmitmondó, mint azon állítás, hogy a magyaroknak soha sem volt sem bel-, sem külföldi fejedelmök. A ki a nomád népek alkotmányát ismeri, — az pedig ezer év óta ugyanaz maradt, — annak azonnal be kell látnia, hogy a császári szerző az ural-altáji pusztai lakosok életéről semmit sem tudott és így a magyarok előbbi alkotmányához sem értett. Soha sem volt török nomád társadalom és nem is lehetett, a melynek élén *bej, aksakal* (ősz szakállú) vagy *khán* (ebből: *khákán* vagy *kaan*) nem állott. Minden egyes család, ág, törzs vagy nemzetség ilyen főnek felügyelete és vezetése alá volt rendelve, és valamint béke idején az a fő élvezte a legnagyobb tekintélyt, a kinek törzséhez tartozók számukra, hatalmokra és gazdagságukra nézve a többit felülmulták, úgy háborúban vagy költözködés közben valamennyi ősz szakállú közül azt választották khánná, fővé, legfőbb kormányzóvá vagy vezérré, a ki személyes képességénél vagy törzsének tekintélyénél fogva erre alkalmasnak látszott. Ez volt

mindenha a szokás és ez egyszersmind a dolgok természetes folyása; Konstantin pedig határozottan téved, ha azt hiszi, hogy a magyaroknak az állítólagos *Lebedias (Lebed)*[1] előtt nem volt vezérök.

Lényeges tévedés rejlik a Bíborban-születettnek azon felfogásában is, a melylyel az akkoriban a Duna és az Ural között tanyázó törökök egyes családjainak, nemzetségeinek és törzseinek neveit tekinti. A besenyőket, úzokat, khazarokat önálló nemzeteknek tartja és elfelejti vagy nem veszi tudomásul azt, hogy ezek épen úgy tartoznak a törököknek közös ethnikai kötelékébe, mint a magyarok, a kiket egyedül nevez par excellence törököknek. E tekintetben az arab és perzsa szerzők sokkal jobban értesültek, mert nálok a nemzetségekre és törzsekre való felosztás még nem vesztette el teljes fontosságát. A görögöknél azonban és a nyugatiaknál általában már nem így állt a dolog és ebből származott a borzasztó zavar, a mely még a jelenkorban is uralkodik e tekintetben a történetíróknál, a mely tárgyra még gyakran visszatérünk. A császári szerző a nomád társadalmat illető elemi kérdésekben járatlan volt, tehát nem vehetjük rossz néven, ha leírása a ránk nézve felettébb fontos részletes kérdésekben rövidnek, homályosnak és töredékesnek tűnik fel és ha a magyarok költözését nyugat felé, épen úgy, mint a jelenkori történetírók szokták, valamely görög hadsereg meneteként írja le. Szerinte a magyarok költözésök közben csak két fő állomást tartottak, tudniillik Lebediában, a mi akármicsoda, csak nem török szó, és felette homályosnak látszik,[2] és

[1] Azt mondom: *állítólagos*, mert Lebedias a török nyelv tekintetéből teljesen lehetetlen név, mivel a törökben nincs *l* hangon kezdődő szó.

[2] Jerney (Keleti utazás II, 80) és Szabó Károly (A magyar vezérek

továbbá *Etelkuzu*-ban.[1] E szón már sokat vitatkoztak; eredetileg így volt: *Ἐτελ καὶ Οὐζου* és e két folyam nevét rejtette magában: *Etel,* a Volga és *Uzi,* a Dnjeper, ámbár más helyen, a besenyőktől elfoglalt Etelkuzu földrajzi részletezése közben, a magyarok hazájában megint ezt az öt folyamnevet említi Konstantin: Barukh, Kubu, Trullos, Brutos és Seretos. Már azon okból is hézagosnak és megbízhatatlannak látszik Konstantin elbeszélése a magyarok költözködéséről, mivel a nomádoknak általában vándorlásuk közben előre meghatározott czéljok nem szokott lenni, nem saját elhatározásuk szerint szoktak költözködni, hanem inkább részint elemi esemény, részint ellenséges szomszédjaik és törzsbeli rokonaik túlságos hatalma szokta őket erre vagy arra szorítani. Miután a khalifák hatalma, mint előbb említettük, Perzsiában és Transcaucasiában megizmosodott és ennek következtében a khazarok vezető szerepöket elvesztették és a négy török népnek nem bírtak többé a *kabki* hegyeken (ebből származik a jelenkori *Kavkaz, Kaukaz*) túl foglalkozást adni, akkor, úgy látszik, csak a magyarok tüntek ki régi szövetségeseikhez való hűségökkel és ragaszkodásukkal, holott a nagyobbszámú és hatalmasabb besenyők a pusztulásnak indult etilmelléki vezető hatalomtól elpártoltak, sőt ezzel szemben ellenséges állást

kora, 30) a *Nagy- és Kis-Lepedika*-nak nevezett síkságban, a mely a Dnjeper jobb partján terül el, Konstantin *Lebedia*-jára ismernek, csakhogy az a kérdés: hogyan lehet ezt az elnevezést a későbbi Etelkuzu, vagyis a Volga és a Dnjester közt levő terület mellett érteni, holott Lebedia már bele van foglalva Etelkuzuba? Látható tehát, hogy a görög császár földrajzában nem lehet valami erősen megbízni.

[1] Némely hazai történetírónk nemzeti hiúságától elvakítva, e szóban a magyar *Etelköz*-t, vagyis a Volga (és?) közét szeretné felfedezni; ez azonban hiába való fáradság és Klaprothnak, Hammernek meg Lehrbergnek teljesen igaza van erre vonatkozó nézetében.

foglaltak el. A khazarok iránt tanusított szövetséges hűségök következtében a magyarok először is természetesen a besenyőkkel hasonlottak meg; ezek aztán megrohanták a testvér-törzset, elűzték Etelkuzuból, az öt folyónak legelőben dús közéből és arra kényszerítették, hogy tovább költözzék nyugat felé.

Csak a besenyők rendkívüli nagy száma, melyet arab és byzanczi szerzők egyaránt kiemelnek, az oka, hogy a khazarok nem bírtak a védelmökben álló magyarokon segíteni és hogy sorsukra bízták őket. Azon, a mit aztán a Bíborban-született a magyaroknak ezen etelkuzui útjával kapcsolatban tovább beszél el, inkább ingatag, keleti színezettel ékes mesének jellemző sajátsága látszik meg, mint hitelre méltó, történelmi adaté. Minden előtt megjegyezzük, hogy a jó Konstantin az első magyar fejedelmek (vagy vajdák, mint ő írja) nevét illetőleg tévedésben volt és tulajdonképen csak méltóságok, de nem személyek nevét említi, mert *Álmos* meg *Árpád* a fejedelmi méltóságot jelentő török szó, nem pedig tulajdonnév. *Álmos* a bolgároknál is fejedelmi czím volt és az eredeti *Olumuš* vagy *Ulumuš,* a felmagasztalt, szónak elferdítése; az uralkodói méltóság megjelelésére alkalmazták, épen úgy, mint a mai közép-ázsiaiak fejedelmöket *Badewlet*-nek, azaz boldogságosnak nevezik. *Árpád* pedig, eredetileg *Alpad,* a közép-ázsiaiaknál még jelenleg is fejedelmet, uralkodót jelent, tehát szintén nem tulajdonnév. Azelőtt e fejedelem nevét tévesen *arbaj*-bó származtattam, azonban egy nem rég megjelent szótár, melyet egy kirgiz ember[1] szerzett hazája nyelvéről, fel-

[1] L. *Ruszko-kirgizki i kirgizko-ruszki szlovar* (orosz-kirgiz és kirgiz-orosz szótár), írta *Is Mehemmed Bukin,* Taskend, 1883; a 194. lapon. Nem szabad figyelmünkön kívül hagynunk azt a körülményt, hogy *Alpagut* ugyanolyan jelentőségű, mint *Alpad* és ezzel minden bizonynyal össze-

világosított, hogy *Alpad*, آلپاد, kirgiz nyelven még ma is fejedelmet, uralkodót jelent és származását illetőleg ebből van összetéve: *alp* hős és *ata* atya. Ez egészen helyes megnevezés, ha meggondoljuk, hogy a hősiség harczias nomádok közt az első minősítést képezi az uralkodói méltósághoz. Teljes homályban vagyunk tehát az iránt, hogy kik voltak az Etelkuzuból Pannoniába költöző magyarok vezérei; az az elbeszélés is, a mely szerint a khazar khákán a magyarokat felszólította, hogy első vajdájokat hozzá küldjék, hogy fejedelmökké (archon-ná) tehesse, a nomád társadalom szellemével, jelesen a törökök szokásával teljesen ellenkezik. Soha török néptörzs nem engedte, hogy valamely testvértörzs rája fejedelmet erőszakoljon; még Dsengiz, Timur és Sejbáni sem mert volna így belemarkolni a nomádok szokásjogába. Még kevésbbé lehet ezt az akkor már hatalomban és tekintélyben hanyatlott khazarokról gondolni és Konstantinnak egész, a fejedelem választására vonatkozó elbeszélése, a mesék közé tartozik. Ha a magyarok költözését nyugat felé a közép-ázsiai nomádok költözködési mozdulatainak szempontjából tekintjük, egyáltalában nehezünkre fog esni a két ideiglenes hazájokról, tudniillik a Lebediában és Etelkuzuban ideig-óráig való tartózkodásukról szóló tudósítást szó szerint érteni vagy épen a haza változtatásának mai értelmében képzelni. A magyarok mozgása nyugati irányban tulajdonképen a besenyők túlnyomó hatalmának való engedés volt és mindenesetre ezeknek előnyomulásától függött; mivel pedig mind a két nép nyájastul és minden vagyonostul moz-

függ. *Alpad* és *Árpád* viszonyát illetőleg hajlandó vagyok azt hinni, hogy az *l* és *r* hangcseréje csak később állott be és hogy a magyarok magok e szót csakis *Alpad*-nak ejtették. Ez újabb bizonyíték arra nézve, hogy a Bíborban-született az ő adatait Pannoniából és nem Azsiából szerezte.

gott, útközben bizonyára rövidebb ideig kellett egy-egy helyen megállaniok, de sűrűbben, mint a hogy a Bíborban-születettnek adataiból tudomásunkra jutott. Lebediában való ideiglenes hazáról már csak azért sem lehet szó, mivel szilárd határú haza csakis letelepült, de nem nomád társadalomnál képzelhető. Ez az utóbbi folyton úton van és hosszabb megpihenésről csakis a zord évszakban lehet és szokott szó lenni. Ha mindez után azon felette bizonytalan és ingatag adatot fontoljuk meg, a mely a magyarok Lebediában és Etelkuzuban való tartózkodásának tartamára vonatkozik, csakhamar azon meggyőződésre jutunk, hogy a magyarok költözésének egyes mozzanatait, a hogy a Bíborban-született irataiban olvashatók, a kritikai történetírás álláspontján nem lehet értékesíteni. Honi történetíróinknak, Salamon Ferencznek és Pauler Gyulának, tehát teljesen igazuk van, hogy az Akadémiához intézett véleményökben[1] a honfoglalás idejének meghatározására vonatkozólag azon kérdés fejtegetésébe nem is bocsátkoztak, hogy meddig laktak a magyarok Lebediában és Etelkuzuban.

Csupán egy pontra nézve ad a császár leírása a magyarok költözéséről igen fontos felvilágosítást, a menynyiben azt közli velünk, hogy a Nagy-Morvaország felé vonult turkok (magyarok) egy része keleti irányban Perzsia felé húzódott, sőt hogy utóbb nyugatra költözött testvéreivel összeköttetést tartott fenn, hogy egymáshoz ügyvivőket küldöznek és egymást meglátogatják. Porphyrogenitusnak ezen adatát mind e mai napig nem méltatták kellőképen, de ha meggondoljuk, hogy az előbb említett *Ulu-* és *Kicsi-Madsar* már nagyon régi keletű, és

[1] Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában. Budapest, 1893.

ha tekintetbe veszszük, hogy a jelenleg az Elburz völgyeiben lakó karacsaj-törökök eredetöket egyenes vonalban a magyaroktól[1] vezetik le, sőt büszkén emlegetik *Madsar*-t mint ősüket, ezen kaukázi elemek közé ékelt törököknek meg a régi magyaroknak ethnikai összetartozása nyilván könnyen megfejthető. Hogy ezer esztendőnél hosszabb idő óta megemlékeznek törzsbeli rokonaikról, azon legkevésbbé se csodálkozzunk. Midőn annak idején a Jomut- és Göklen-turkománoknak az oszmánokról beszéltem, a nemzeti hagyományban jártas vének felkiáltottak: *Kardašîmîz dir ol,* Testvérünk az! A karacsajok törzsében tehát, a mely valószínűleg eleinte a Kuma partjára telepedett, onnan szorult később a Kaukázus hegyei közé, a magyarok valóságos testvérei élnek. Végre nem maradhat említetlenül, hogy a Bíborban-született a magyarok nemzetiségéről a legjobb felvilágosítást adja. Nemcsak hogy általában törököknek nevezi, ezt a nevet pedig hiába magyarázzák másképen, hanem elbeszélésében vezető embereiket nevök szerint török nyelvi mezben emlegeti és ezzel nemzetiségök meghatározását még inkább megerősíti. Ha e névjegyzéket összefoglaljuk, jóllehet a görög hangok képtelenek a török szók hű kifejezésére és későbbi másolók el is torzították az írást, mégis a következő megegyezést találjuk.

Σαλμουτζής (Salmutzis), helyesebben *salma-čî* azaz

[1] Ezt utazásaim közben a karacsaj-törökökhöz tartozóktól gyakran hallottam és évtizedekkel előttem honfitársunk, *Besze János,* ugyanazt tapasztalta. Besze, a ki 1830-ban a Kaukázust meglátogatta és az elsők közül való, a kik az Elburz csúcsát megmászták, megemlíti, hogy a karacsaj-törökök a régi magyarok ivadékainak tartják magokat és még ma is büszkén emlegetik, hogy őseik hajdanában a Kaspi-tótól kezdve egész a Fekete-tenger éjszaki vidékéig uralkodtak. (L. Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie etc. par Jean Charles de *Besse,* Paris, 1838, a 67—69. lapon.)

megrohanás vezetője, e török igéből: *sal,* dobni, vetni, megrohanni. A magyar *Álmos* ezzel semmiesetre sem azonos, hanem, mint már említettük, magasztosságot, fennséget jelentő czím.

Ἀρπαδής, Árpád, helyesebben *Alpad;* ezt előbb megmagyaráztuk. Hogy Konstantin nem Álpád-ot, hanem Árpád-ot ír, azt bizonyítja, hogy értesülése nem a magyarok régi hazájából származott, hanem új hazájokból, a hol az eredeti *Alpad Árpád*-dá változott.

Ταρκατζοῦν, Árpád fia, a nominativusban *tarkadzu* helyesebben *tarkaži,* a szétszóró, a szétdobáló, e török igéből: *tarka,* szétszórni, szétdobálni, és e képzőből: *-či* vagy *-ži.*[1]

Ἰουτοτζάς, Árpád fia, helyesebben *jutuži,* a kiirtó, az elnyelő, e török igéből: *jut,* kiirtani, elnyelni, és e képzőből: *-ži.*

Ἰέλεχ, Árpád fia, helyesebben *jülek* (*ü* hiányzik a görögben) azaz: segítség; ujgur szó, melyet a Kudatku Bilik ezzel magyaráz: مدد

Ζαλτάν, Árpád fia, az arabok és perzsák *szultán* szava; ez utóbbiaktól kölcsönözték a magyarok.

Ἐζέλεχ, Árpád unokája; helyesebben *Eselek, Esellik,* jelenleg *Esenlik,* egészség; vagy talán *eslik,* az eszes.

Φαλιτζιν, Árpád unokája, egy mondattal utóbb: *Φαλῆς.* A név helyes alakja eldönthetetlen, azonban az egész szó hibásan jutott ránk, mert szókezdő *f* nincsen a törökben.

Τασῆς és *Ταξις* könnyen felismerhető. Az előbbi a. m. *taš,* kő, az utóbbi *takiš,* helyesebben *Tekiš,* harcz; e tulajdonnevet később is viseli Khiva egy fejedelme.[2]

[1] A tarka-*ži,* jutu-*ži* és fali-*ži* alakokban látható *ži* képző e szók török eredetét minden kétségen kívül helyezi.

[2] L. bokharai történelmemet (német kiadás), I, 119.

Egyébiránt, mint már említettük, Konstantin leirásából semmi lényeges, a magyarok költözésének valódi tényállásával megegyeztethető vagy arra több világosságot derítő részletet nem vehetünk. Ibn Dasta leírásában sokkal nagyobb rövidsége ellenére is már több tárgyi adat van a magyaroknak a Fekete-tenger éjszaki vidékein való időzésére nézve. A magyarokat ő is törököknek nevezi. Akkori hazájok földrajzi helyzetének leírása közben két folyót említ, a mely a Fekete-tengerbe ömlik, és a nagyobbat Dseihun-nak nevezi. Ez a név már többször feltűnt, minthogy Dseihun az Oxusnak arab neve, már pedig ezt a középázsiai folyamot nem lehet e helyre képzelni. Pedig a dolog egészen világos. Ibn Dasta vagy eredeti kútfeje e török szót: *oguz*, *ouz*, a mely az Oxust *és* a Dnjepert jelenti, arabra fordította, ebből származott a két név felcserélése; *oguz*,[1] mint ismeretes, eredetileg folyót, vizet jelent. Ibn Dastatól kapunk positiv értesítést a magyarok szomszédsági viszonyairól egyrészről a szlávokkal, a kik az Euxinusba ömlő folyók felső mentén laktak, másrészről a krimi görög gyarmatokkal, a melyek akkor azon vidékek műveltségi elemét képezték, miután a párszi műveltség, a melyet az iszlám terjedése az anyaországtól elvágott, lassankint tönkre ment. Valamint a turkománok még rövid idővel ezelőtt éjszaki Perzsiába rontottak és a rabszíjra fűzött irániakat Bokhara és Khiva rabszolga-vásáraira hurczolták eladás végett, mivel ott volt a letelepültek legközelebb eső területe, épen úgy vitték a magyarok nagyobbára a békés szlávok közt ejtett rabjaikat a Fekete-tenger valamelyik kikötőjébe, valószínűleg Kerchbe, és ott el-

[1] *Og-uz*, folyó, tőszótagja *(og-)* ugyanaz, mint az ujg. *ük*-i, *üg*-i (víz) szóé. V. ö. a magyar *ügy* szót (víz, folyó).

adták a görögöknek, jobban mondva elcserélték a görög ipar készítményeiért. A turkománok puskaport, rizst, gabonát, fegyvert és szövetet vesznek rabjaikért kapott pénzükön, a magyarok bársonyért és tarka szövetekért cserélték el rabjaikat, épen úgy mint a műveltségi területek határán lakó egyéb pusztai népek még mind e mai napig szokták. Végre még a *jajlak* (nyári lakás) és *kislak* (téli lakás) viszonyáról kellett volna szólni, de ebben rosszul másolta Ibn Dasta az ő eredeti kútfejét; az a mondása ugyanis, hogy a magyarok télen a pusztáról a folyók partjára húzódnak és halászattal foglalkoznak, már csak azért sem lehet helyes, minthogy az éjszak felől a Fekete-tengerbe ömlő folyók télen befagynak. Más vidéken helyes e feltevés, mert a nomádok a tél bekövetkeztével a magasabban fekvő vidékeket el szokták hagyni és a folyók mélyebben fekvő völgyeibe szoktak húzódni.

Az elfogulatlan kutatás világánál tehát kiderül, hogy az imént említett két történelmi kútfő mindent összefoglalva csak *egyes,* igaz, hogy néha nagyon értékes támasztékot nyujt, hogy hazai történetíróink és krónikásaink adatai nagyobbára a legotrombább képzelet szörnyszülöttei és teljesen értéktelenek és hogy ennek következtében a magyarok első költözködéséről csakis a jelen és a mult idők nomádjainak életében tett tapasztalataink alapján szerezhetünk a valóságot megközelítő fogalmat. Ha ezen álláspontra helyezkedünk, természetesen megtett útjoknak és egyes állomásainak sem időileg sem helyileg szabatos részletezésébe nem bocsátkozhatunk. A történelmi buvárlat ellenkező igyekvése, a mely egész sereg czéltalan és haszontalan okoskodást és hozzávetést hozott létre, eddigelé semmiféle eredményre sem vezetett, mert holott egyik tudós (Botka T.) szerint már

888-ban járták be a magyarok Friault és Helvetiát, más hazai kutatóink (Pauler Gy. és Salamon F.) a 889. évet jelelik meg olyanul, a melyben a magyarok Lebediából Etelkuzuba költöztek. A legjobb esetben is költözésök időpontjára nézve csak határozatlan, általános kifejezésekkel szabad élnünk. Kétségen kívül van, hogy nomádok, ha valamely műveltségi terület közelében vannak, oda untalan be igyekeznek törni, habár talán apró csapatokban. A magyarok bizonyára sokkal előbb, mintsem Arnulf segítségül hívta, Pannonia síkjait meg-meglátogatták, azonban történeti bizonyosságra csak a bolgár háborúval (895.) emelkedik menetök, és mivel a magyarok a IX. század végén már Pannonia urai voltak, csakis az említett évszázad második felét lehet azon időűl megjelelni, a melyben a magyarok útjokat a Volga partjairól a Kárpátok felé lassankint megtették. Tekintve azon körülményt, hogy a Dnjeper, Dnjester, Pruth és Seret alsó folyásának vidékén abban az időben egyáltalán nem lakott ember és a nyájaikkal ide s tova vándorló török nomádok azon csak át szoktak vonulni, a magyarok menete, míg a besenyők nem bántották, lassan és a nomád népeknél szokásos időszakokban mozoghatott tova. Ilyen útjaikban a nomádok mindenkor azt a szabályt követték, hogy a nép fegyverfogható része egyes csapatokra osztva a legfőbb vezér parancsa alatt a meghatározott irányban előre haladt, a *koš* pedig, mely néven a gyermekek, aggok, nők, nyájak és a harczra képtelenek összességét értették, sok napi, sőt több heti távolságnyira biztonságban hátramaradt és a sereggel (a török *cserik* a magyar *sereg*) lehetőség szerint folyton érintkezett. Ha fegyvereiknek kedvezett a szerencse, a *koš* távolsága és különválása az activ seregtől aránylag rövidebb volt, ellenkező esetekben pedig a *koš* gyakran

heteken át volt hozzátartozóitól elválasztva és a harczosok nemcsak családjok tagjaiért sóvárogtak, hanem az élet azon kényelmeért is, a mely egyedül a sátrak és nyájak közelében volt található. Ilyen hosszabb ideig tartó különválás néha elégedetlenségre adott okot, és Sejbáni-nak, az utolsó jelentékeny török világhódítónak hadjárataiban akadunk egy esetre, midőn vitéz özbégjei hónapokig harczoltak Khivában, mialatt *koš*-juk a Jaxartes középső folyásának táján időzött, a miből elégedetlenség származott.

Még Dsengiz és Timur is szorosan ragaszkodott hódító hadjárataiban az efféle katonai mozdulatokhoz, habár a *koš* gyakran éveken át száz meg száz mérföldnyire volt a seregtől. A Kárpátok felé vonuló magyarok e szokást bizonyára annál szigorúbban tartották meg, mivel huzamos ideig ellenséges területen kellett mozogniok és azonfelül még a besenyők is üldözték őket. Meddig időztek ez útjoknak egyes pontjain, melyek voltak pihenő-helyeik vagy állomásaik, azt bizony aligha lehet valamikor kideríteni, mert az egyetlen, rendelkezésünkre levő kútfő, tudniillik a Bíborban-születettnek elbeszélése, a legcsekélyebb fogalmat sem mutatja a nomádok életéről és szokásairól és erre nézve épen semmi felvilágosítást sem ád. Ép oly kevéssé fog az valaha kiderülni, hogy mikor kezdték meg a magyarok Etelkuzuból betöréseiket Pannoniába. Nomád harczosok, mint épen azelőtt említettük, régtől fogva szoktak kisebb csapatokban is saját szakállukra portyázgatni, sőt efféle kalandos vállalatokat jobban szerettek a legfőbb vezérlet alatt kivívott diadaloknál. Alig kérdéses tehát, sőt talán bizonyossággal feltehető, hogy vitéz, kivált ifjú magyar harczosok apróbb csapatjai jóval összes seregök betörése előtt a Duna partjait meg-meglátogatták és talán ezzel

adtak alkalmat azon hiedelemre, hogy már a IX. század közepén kerítették hatalmukba magyarok Pannoniát. Arról semmi szín alatt sem lehet szó, hogy a Kárpát-övezte hont olyan korán birtokukba vették volna, de annál bizonyosabban tehető fel az, hogy egyes kisebb csapatjaik Etelkuzuból az Al-Dunánál megjelentek, Theophanes szerint épenséggel már 839-ben, és hogy onnan tovább előre nyomultak, ott azonban meg nem állapodtak. Hogyan ment végbe a meghóditás műve, arról utóbb lesz szó; itt csak azt akarjuk megállapítani, hogy a Volgától a Közép-Dunáig terjedő útjok a IX. század vége előtt nem fejeződhetett be és hogy a végleges eredmény csak akkor volt lehetséges, miután besenyők, kúnok és más testvér törzsek a magyarokhoz csatlakoztak, jobban mondva alájok rendelték magokat.

XII.

A MAGYAROK ETHNOGRAPHIAI LEIRÁSA.

Mielőtt azonban a honfoglalás részletezésébe bocsátkozunk, a magyarok beható leírásával akarunk foglalkozni, még pedig már azért is, mert az illető szakirodalom mind e mai napig egyetlen képet sem vázolt, a mely e nevezetes népet a valóságnak megfelelően ábrázolná. Holott a külföldi krónikások könnyen megérthető haragból és irtózatból az Ázsiából berontott idegen harczosoknak csupa utálatos torzképét vázolták és sötét színnel festették sötét alapra, a magyar történetirodalom helytelenül értelmezett nemzeti érzékenységből állítólagos őseinknek viszont olyan erényeket tulajdonított, a melyek voltaképen soha sem lehettek meg bennök és nem is voltak meg. Csak a legszomorúbb tudatlanság e kétféle szerzőnek közös jellemvonása. A magyar tiszta török néptörzs volt és, miként a besenyő és az úz, egy cseppet sem különbözött azon testvéreitől és törzsbeli rokonaitól, a kik a XII. és XIII. században Krimiától kezdve egészen a Thien-Sanig nomád életet éltek és mint ilyen nép váltak az akkori utazók előtt ismeretesekké. Négy évszázad sokkal rövidebb idő, hogysem a nomádok erkölcseiben és szokásaiban, a melyeknek pusztai hazájok égalja és talaja egyaránt kedvezett, lényeges változást okozna, hacsak rendkívüli politikai és vallási forradalmak nem

esnek meg közben, az pedig a nevezett népek között az említett időszakban épen nem történt. A kirgizek és turkománok Dsengiz Khán seregében erkölcseikre és szokásaikra nézve szakasztott olyanok voltak, mint Timur és Sejbáni hadai között; ennélfogva egyáltalán nem tévedünk, ha felteszszük, hogy a magyarok, négyszáz évvel azelőtt a világtörténelmi események szinterére lépett testvéreik, fő jellemző vonásaikra nézve csak kevéssé különböztek tőlük. Ha volt valaha conservativ, ősi erkölcseihez ragaszkodó társadalom, hát a török nomád volt az. Azon netalán tehető ellenvetést, hogy az időközben erősen terjedő iszlám a középázsiai és a Feketetenger éjszaki vidékein elterülő pusztaság lakosainak életébe átalakítólag behatott, már azért sem lehet tekintetbe venni, mert Mohammed vallása a Kaukázustól éjszakra és a pusztaság belsejében tulajdonképen csak a XV. században terjedt el nagyobb mértékben és még az új-korban sem bírt erős gyökeret verni. A nomád társadalom képe mind e mai napig még akárhány ősrégi vonást hamisítatlanul óvott meg és a pusztaság fia, ki a műveltségi terület határától távol maradt, meglehetős hűséggel tünteti fel ősét, a mint ezer esztendővel ezelőtt élt. Midőn annak idején az Etrek-turkománok sátraiban időztem és midőn az Oxus jobb partján a kirgizek és karakalpakok közepett tartózkodtam, a nélkül, hogy idegenek iránt könnyen megérthető tartózkodásukat és gyanújokat felkeltettem volna, midőn a pusztaság lakosának legbensőbb érzelmeit ellestem, a ki csak tüzes lóra és jó fegyverre vágyik, és midőn hallgattam, mily ragyogó színekkel ecsetelték az öregek a városiak kincseit, mire a felbuzdult ifjak kebléből bánatos sohaj fakadt és majd ábrándos, majd vadul villogó tekintetök a távolba szállott, — akkor el tudtam képzelni azt a lelkesedést és elbá-

jolást, a melylyel a magyarok a mai Moldva- és Oláhországon át Pannoniába rontottak, hogy a középkori nyugati műveltség e végvidékéről tovább nyomuljanak. Ez a lelkesedés és ez az elbájolás ugyanaz az érzelem volt, a mely évszázadokkal utóbb az ázsiai világhódítók hadait feltüzelte, mert csakis ez a lelkesedés, nem pedig

a) *a szám ereje*

döntött a magyarok küzdelmeiben. A magyar krónikások, kiknek czélja és igyekvése őseink magasztalása, egészen szokatlan számokat emlegetnek, midőn a beköltöző magyarokról írnak. Igy a Chronıcon Budense szerzője azt tartja, hogy a hét nemzetség egyenkint 30,000 harczosból állott, összesen tehát 210,000 fegyverfogható férfiút foglalt magában. Kézai osztozik e nézetben és Thuróczi, a ki minden nemzetségnek 30,857 embert juttat, összesen 216,000 harczost számít; hogyha minden fegyverfogható férfiúra három lelket számítunk, a magyar nép 870,000 emberből állott. Ha jó, hazafias érzelmű krónikásaink megfontolták volna, hogy ekkora, osztatlanul együtt élő nomád társadalom létezése a lehetetlenségek közé tartozik, — mert a kirgizek, kiknek összes száma csak az újkorban gyarapodott meg, mindenha három csapatra *(dsüz)* oszlottak, — akkor a honalapító magyarok számát bizonyára nem mondták volna akkorának. Továbbá azt sem vették figyelembe, hogy olyan roppant nagyságú sereg abban az időben aligha vonulhatott volna azon ember-nem-lakta, puszta és műveletlen területeken át a Volgától a Dunáig. Hiszen lovaik, barmaik és nyájaik sem találtak volna egykönnyen elég táplálékot, hát még a nép, a melynek a nomád társadalomnak bármennyire kezdetleges életmódja mellett is sajton, tejen és húson

kívül kenyérre is volt szüksége! Kenyér nélkül a nomád soha sem élt, legkevésbbé a magyar, a ki, mint nyelvünknek műveltségi szavaiból kitetszik, e táplálékkal bizonyára már régebben ismerkedett meg. A meddig a történelmi nyilvánvalóság terjed, még soha sem volt ilyen óriási számú nomád sereg, de nem is lehetett; mert azt, hogy a mongolok Dsengiz vezetése alatt például valósággal csak annyi ezer emberből állottak, a hány százezret megrémült kortársaik felőlök emlegetnek, azt eléggé bebizonyították és mi már előbb hangsúlyoztuk.[1] Nevezetes, hogy hazai történetíróink még ezt a számot is kicsinylik, hozzátoldják a kún, székely, bolgár és besenyő szövetségesek képzelt számát és ezzel kerekszám 1.300,000 embert érnek el.[2]

Ha már a belső-ázsiai világról, nevezetesen a töröktatár népről való ethnographiai ismereteink mai állapotából kiindulva számadatokba akarunk bocsátkozni, legfeljebb Ibn Dastának erre vonatkozó tudósítására volna szabad és lehetne támaszkodnunk, az pedig 20,000 lovast emleget, hogy annyit *bírnak* a magyarok csatába küldeni. Csakhogy nem szabad figyelmünkön kívül hagynunk, hogy itt keleti kútfővel van dolgunk, keleten pe-

1 Helyesen mondja Gregoriev, orosz orientalista: «Nincs okunk feltenni, hogy valamikor régebbi időben ez a (pusztai) lakosság jelentékenyen számosabb lett volna (mint a mekkora jelenleg) és mégis nomád harczosok seregeiről beszélnek, a melyeknek száma majdnem milliókra rúgott.... Csupán a megtelepültek gyávasága és kislelkűsége nagyította e közmondás szerint: ‚A félelem sokat lát' nomád ellenségeik számát hihetetlenül, úgy hogy ott százezreket láttak, a hol még tizezrek sem voltak.» (Russ. Revue, VI. 336.) Ilyen roppantul túlozták a hunnok, avarok és magyarok számát egyaránt.

2 Schwartner, Szalay, Häufler és Török egy millióról beszélnek, Fessler, Horvát István és Szabó Károly e számon is túlmennek. L. Kerékgyártó, Magyarország mivelődésének története, I, 30.

dig majdnem mindig kétakkorára szokták egyes népek vagy törzsek számadatát tenni, mint a mekkora valóban. Mikor Khivában utaztam, három millió lakost hallottam emlegetni, a turkománok számáról pedig azt mondták, hogy közel jár a millióhoz; és ime az oroszoknak újabb statistikai adatai szerint Khivában 700,000, a turkomán pusztaságon pedig 301,470 ember van. Valamint egyes emberek, úgy egész társadalmak is szeretik, ha physikailag nagyoknak és hatalmasaknak látszanak; keleten kivált mindenha így volt a dolog és ha Ibn Dasta eredeti kútfőjének szerzője 20,000 fegyverfogható magyarról hallott beszélni, számukat legfelebb 10—15,000-re tehetnők. E számból azonban épen nem szabad a nép összességének számára, vagyis gyermekestül, asszonyostul, öregestül következtetni; holott ugyanis a magyar sereg java része 892-ben mint Arnulf szövetségese a morvák ellen síkra szállt, a *koś*-t vagyis a törökök hadi mestersége szerint mindig hátrahagyott családokat és jószágot Simon, a boszúálló bolgár fejedelem, kit a magyarok iránt ellenséges besenyők támogattak, megtámadta és csúfosan helybenhagyta; a Bíborban-születettnek szavaiban ugyanis, hogy az egyesült ellenség a magyarok családjait *teljesen megsemmisítette (καὶ τὰς αὐτῶν φαμιλίας παντελῶς ἐξηφάνισαν),* nincsen túlzás. A ki látta, hogyan üt rajta valamely ellenséges *baranta* (rabló csapat) a tehetetlen ellenfél szállásán, a ki tudja, hogy szokott az elbizakodott ellenség garázdálkodni, a mint mindent irgalmatlanul felkonczol vagy rabságba ejt, az fogalmat alkothat magának ama vérfürdőről, a melyet a bolgár-besenyő megrohanás a magyaroknak védetlen atyjafiai közt Etelkuzuban szerzett. A nomádoknak ilyetén polgárháborúiról és vérengzéseiről eddigelé szerzett tapasztalataink alapján itélve, a magyarok *koś*-ából csak kevesen mene-

külhettek meg; magam is hivatkozhatnám példákra, mikor a mai Közép-Ázsia nomádjainak egyes törzseit teljesen megsemmisítették és csupán néhány száz gazdátlanul kóborló kutya, a mely aztán egymást felfalta, jelölte meg a helyet, a hol ilyen pusztítást elkövettek. Ha tehát hazai történetírónkkal[1] egyetértek, hogy az időközben visszatért magyarok a síkon egyebet sem láttak kedveseik, gyermekeik és rokonaik holttesténél és hogy az üdvözlés örvendező zaja helyett a megmenekültek jajgatását hallották, akkor meg nem állhatom, hogy ki ne emeljem, hogy a megmenekültek száma ugyancsak csekély lehetett és hogy a magyarok csak gyér kisérettel folytatták útjokat nyugat felé. Hogyan képesek hazai történetíróink, miután az egyesült bolgár-besenyő sereg mészárlását tudják, a magyarok számát még mindig olyan nagyra becsülni és folyton a magyarok nyájairól, családjairól és kiséretéről beszélni, az valóban teljesen érthetetlen. Ha a harczra képesek számát Ibn Dasta szerint 20,000-re teszszük, az összes nép számát mégis legfeljebb ugyanannyi sátorra kell becsülnünk, vagyis egy-egy sátorra öt lelket számítva 100,000 embert kell feltennünk. Azonban, mint már említettük, Ibn Dasta számadatát csak cum grano salis szabad elfogadnunk és habár feltehetjük, hogy apró csapatok a vérengzésből elmenekülhettek, a Pannoniába ütött magyarok számát mindent összefoglalva mégis legfeljebb 30,000-re vagy 40,000-re szabad tennünk. De még ezek sem kelhettek egyszerre útjokra, hanem kisebb-nagyobb csapatokban indulhattak meg.

Jelentéktelen számú, de annál hatalmasabb, vitéz

[1] Szabó Károly, A vezérek kora, 50. l.

és kitartó volt a csapat, a mely a Kárpát-övezte országba rontott. E népnek

b) *külső megjelenéséről*

ugyancsak sokat írtak és vitatkoztak. Ecset és véső nem örökítette meg emlékét és ha a rajongó középkori szerzetesek szenvedélyes tolla megtestesült szörnyetegnek írja le, ezen ábrázolásnak épen oly kevéssé szabad hitelt adnunk, mint Timur képének, melyet Arabsah vázolt, vagy Genserich ábrázolásának, mely valamely rómaitól ered. A magyarok törökök voltak, csak úgy mint testvéreik, a besenyők, úzok és kúnok, és a török faj mint olyan soha sem tartozott a testileg véve szörnyetegeknek látszó teremtményekhez, már azért sem, mivel a nyugati törökök korábbi rabló hadjáratai a Kaukázuson át és későbbi betöréseik a szlávok területére nőrablással jártak és ennek következtében erős fajkereszteződést vontak magok után. Valamint a jelenkori turkomán az által, hogy népe közé évszázadokon át nagyszámú iráni rabnő került, a rút mongol arczvonásokat már régen elvesztette, épen úgy kellett a magyaroknál hasonló okoknak hasonló eredményeket létrehozniok. Valamint a mai Jomut-, Tekke-, Szalor- és Szárik-turkománok között igen gyakran találkozunk hosszúszakállú és a legtisztább kaukázusi typus jeleivel ékeskedő férfiakkal, épen úgy olvassuk, hogy a besenyők szép szálas férfiak voltak különösen dús szakállal,[1] és szintúgy, sőt még inkább lehet

[1] L. A magyarok eredete, 99. l. A kúnok is ékeskedtek a férfiú e díszével, a miből tekintve az igazi ural-altájiak szakálltalanságát vegyülékfajra lehet következtetni. Midőn a kúnok Szent László idejében hazánkba költöztek, szakálluk leborotválásának és hosszú hajuk megnyírásának kötelességét csak a király közbenjárására engedték el. (L. Endlicher 560. l.)

efféle fajkereszteződést a magyaroknál feltennünk, a kik régtől fogva szoktak a khazarok vezetése alatt a kaukázusi és az iráni népekkel hadat viselni és bizonyára számos, a kaukázusi fajból való rabnőt ejtettek zsákmányul. Minden bizonynyal lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy kiséretökben olyan emberek is akadtak, a kiken a mongol faj meglepő sajátságai meglátszottak; ezeknek physiognomiájából következtetett Freisingeni Otto,[1] midőn a magyarokat zömök termetű, fertelmes arczvonású és mélyen fekvő szemű embereknek írja le. Az ilyenek vagy ugorok voltak vagy messzebb éjszakról származó törökök; ezeket nem lehet az igazi magyarok törzséhez számítani. Kicsiny népnek, mely hősiségével, erélyével és állhatatosságával olyan csudadolgokat művelt, mint a magyarok, okvetetlenül sokféle testi jelességével kellett kiválnia. Holott a mai nomádok tápláléka inkább tejből és növényi anyagokból áll, mint rizs, gabona, gyümölcs stb., a magyaroknál, úgy látszik, a hús képezte a főtáplálékot, mert *hús* szavunk a török *iš*, *aš*,[2] étel, élelem, szónak rokona; e fogalmak: *hús* és *étel* vagy *táplálék* tehát azonosak voltak.[3] Hússal táplálkozó nép minden időben a testileg erős emberek közé tartozott, és még inkább illik ez a nomádokra. Csak a mai közép-ázsiai nomád kalandorokat kell megfigyelni, a kik gyakrabban élnek hússal, mily óriási fáradalmakat és nélkülözéseket képesek ez emberek elviselni, hogyan bírnak a zordon időjárással megküzdeni, hogyan száguldanak tova gyors

[1] De Gestis Friderici, I. cap. 31.

[2] V. ö. a csuv. *aš*, hús, a tat. *iš*, hús és az alt. *iš*, hús, szókat. Lásd Zolotniczki, csuv.-orosz gyökszótára 5. 7.

[3] Hús volt a magyarok főtápláléka, de nem nyers állapotban, mint a bárgyú barátnak, Heribaldnak elbeszélése nyomán a sanct-galleni apát az utókorral el szeretné hitetni.

lovaikon napokon át a nélkül, hogy étellel, itallal és álommal felüdülhetnének, és hogyan pillantja meg már messze távolban különösen ragyogó, vadul forgó sasszemök a veszedelmet, — akkor aztán megértjük, miben állott őseik jelessége és ereje ezer esztendővel ezelőtt! Arra, hogy a magyarok és a mainapság az árja népek területének határán tanyázó törökök között hasonlóság van, a haj leborotválásának szokását akarjuk megemliteni. A magyarok ugyanis üstökük kivételével le szokták hajukat borotválni,[1] a mi még jelenleg is szorosan véve török szokásként figyelhető meg. Szakállukat ellenben a férfiú díszének és erejének jelekép mindenkor tiszteletben tartották. *Sakalsiz* vagyis szakálltalan annyi mint éretlen, viszont e szón: *sakallik* a meglett ember korát értik. Az oszmánoknál csak a független embernek szabad szakállt viselnie, a szakáll levágását pedig meggyalázásnak vagy büntetésnek szokták tekinteni. Igy a bajusz kipedrése is a legrégibb török szokások közé tartozott; a hajdankor kőképein észrevehető; valamint a magyar huszár, úgy a turkomán lovas is kipedri bajuszát, midőn rablóhadjáratra készen lovára száll.

A magyarok külső megjelenésével összefüggően e helyütt

c) *ruhájokról és fegyvereikről*

is akarunk szemlélődésbe bocsátkozni és pedig azon okból is, mivel e tekintetben is mind a két részről nagy mértékben túloztak. Viseletökre vonatkozólag Schlözernek és más magyarfaló szerzőnek nézete, kik *meztelen*

[1] Ezt a bajor püspökök vádoló iratából lehet érteni, melyet a pápához intéztek.

vad emberekként említik,[1] épen olyan téves, mint a magyar krónikásoké, kik csudálatos módon Ammianus Marcellinus és Priscus adataira vonatkozva, a magyarokra bizonyos nemzeti szabású díszruhák viselését fogják rá. Hogy ebben is mint egyéb részletben tisztába jöhessünk, el kell képzelnünk a műveltség szellemét, a mely a VIII. és IX. században a Kaspi-tó és a Feketetenger éjszaki vidékein uralkodott és a mely, mint mindenütt szokott lenni, a ruházatban is irányadó volt. Mivel pedig ez a műveltségi szellem túlnyomóan perzsa-szászánida volt, mint azon vidékeken tanyázó nomádok ethikai és társadalmi életének sok más mozzanatából látható, azért határozottan fel lehet tenni, hogy a magyarok épen úgy mint többi törzsbeli rokonaik a szellemi tanítóikként előttök világító perzsáknak viseletében díszelegtek. E viselettel őseik előbb magában az országban ismerkedtek meg és perzsa kereskedők, kik az éjszaki nomádokkal való közlekedést folyton fenntartották, okvetetlenül hozzájárultak nemzeti műveltségök terjesztéséhez. A magyarok régi viselete tehát a maitól nagyban különbözött. Hosszú, sokredőjű ruhából állott olyan szabás szerint, a milyent a szászánida emlékek domború-művein láthatunk, és valamint a jelenkori perzsa és turkomán lovas, mikor táborba száll, hosszú khalat-ját vagy dsübbe-jét felgyűri azaz övébe szorítja vagy rövid, szűk dolmánynyal cseréli fel, úgyanúgy kellett ennek régidőben is lennie.[2] Magától érthető, hogy

[1] Schlözer, Nestor fordításában, 3. 137.

[2] Ezen okból a Marci Chronica-ban található illustratiók az Árpád véréből való fejedelmek viseletéről leginkább megközelítik a valóságot. Az új magyar viselet a lengyelektől származik, ezek meg a szarai-i Arany Horda fejedelmeitől vették át. A Volga mellékére való Sejbáni ezt a viseletet még Közép-Ázsiában hordta, mint a Sejbáni-eposnak tőlem való kiadásában a XV. évszázadból való kép mutatja.

a perzsa műveltség finomult szokásait csak a nép legelőkelőbbjeiről tehetjük fel, mint még jelenleg is látható a nomádok életében, kiknek khánjai vagy bégjei a bokharai vagy perzsa műveltség hatásának meghódolnak, holott a nép nagy tömege szigorúan conservativ szokásaival tűnik ki. Szabásában és kelméjében csak keveset különbözhetett a magyarok közönséges ruhája a mai nomádokétól. Nemez a baromtenyésztő pusztai lakosság legrégibb és legkezdetlegesebb szövete, ennek készítésében mindig kitüntek és ennek különféle fajait használták ruházatuk szövetéűl és sátraik takarójáúl. A nemezen kívül a gyapjúszövetet és szőnyeget kell a nomádok ősrégi iparának termékeiűl tekinteni; ezek azonban már a fényüzéshez tartoznak és gyapjúszövetből való ruha csupán a tehetősebbek birtokában lehetett, valamint vászonruha is, a melyet mint a letelepült ember készítményét még jelenleg is beviteli czikkűl szállítanak a pusztára. A selyemkender *(torka)* egy neme, a mely kitűnően tenyészik a pusztán, régtől fogva nagy hírben állott a nomádoknál és bizonyára a magyarok előtt sem volt ismeretlen. A magyaroknak, valamint a többi töröktatár népeknek saját külön ruhaféléje volt a juhbőrből készült süveg, a *kalpak* vagy *telpek*, a hogy jelenleg Közép-Ázsiában nevezik. A kalpakot, a mely szó szerint koponyakötőt jelent (*kalle* a. m. koponya és *bag* kötő), a pannoniai szlávok már az avarok idejében elfogadták. (L. a 115. lapot.) E süvegnek kúpalakja volt, körülbelül olyan, mint a mai perzsák *kulah*-jának; ilyennek mutatják a régi krónikákban levő rajzok.

Haszontalan fáradság volna a középkori krónikások ellenséges nézeteit megczáfolni, a melyek a magyarok külsejére vonatkoznak; azonban a primi keresztyén katholikus apát plagiumával kivételt akarunk csinálni.

E jámbor férfiú, a ki a skytháknak Trogus Pompeius vázolta képét lemásolja és a magyarokra alkalmazza, így mesél: «Lanæ his usus ac vestium ignotus, et quamquam continuis frigoribus afficiantur, pellibus tantum ferinis ac murinis induuntur». Nos, a mi a bőröket illeti, ezeknek használata, igaz, az ujkorig terjed, mert a kirgiz uracs még mindig fényesszőrű csikóbőrből készült kabátban tetszeleg, melynek gallérján fenn meghagyják a lófarkat, a mely díszűl lefityeg. A ki azonban ebből következtetve azt állítaná, hogy a kirgizek lóbőrbe burkolózva járnak-kelnek, az épen olyan képtelenséget állítana, mint a nagyhírű primi apát. Cserzett bőrből készült továbbá a *ködmön*, e régi magyar ruha, a melylyel a keleti törököknek par excellence való ruháját, a *ketmen*-t hasonlíthatjuk össze. Végre bőrből készült a *saru*, törökül *csaruk*, és a vért, helyesebben a mellre valónak egy neme, törökül *saut;* ebből lett a török *sautči*, a bőrvért készítője, magyarúl *szőcs, szűcs*. Minden bizonynyal eredeti neve van a magyarok kezdetleges műveltségi korából való legtöbb ruhának; ebből arra lehet következtetni, hogy e tárgyakat magokat nem kölcsönözték idegen műveltség világából és hogy maga a nép semmiképen sem volt azon nyers, elvadult állapotban, a melyben fanatikus nyugati ellenfelei leírják. Mennyire változott, illetőleg finomodott aztán a magyarok viselete időjártával, azaz Magyarországban való letelepedésök után, arról Ottaker, a Reimchronik szerzője (a XIII. század végén) némi felvilágosítást ad. «A kik hosszú szakállal jelentek meg, Ottakar és Kunigunda nászán, dús csapatban királyuk körűl gyülekezve. Tatár szokás szerint olyan dolgokkal mutatták meg előkelőségöket és gazdagságukat, a melyek ránk németekre nézve félelmesek. Szakállukba fehér gyöngy és drágakő

volt sűrűen fonva. Ruháik skárlát szövetből voltak tarka és szürke hölgymenyét bőrével bélelve; némelyiknek nyaka körül magas galléron nyestpréme volt mindenféle díszítéssel. Kalapjukon különféle pávatoll volt látható, a főbb urak pedig ezüst gombokat viseltek rajta; hajuk fonadékaiban és varkocsaikban csillogott a sok boglár. Bő ingök fehér volt és kilátszott szűk felső ruhájok alól».[1] E kép alapvonása minden esetre keleti és természetesen csak az előkelők viseletére vonatkozhatik.

Fegyvereiket illetőleg nyelvi nyilvánvalóság szerint itélve az *íjat* és *nyilat* lehet első helyen említenünk, a melynek kezelésében a magyar régtől fogva kitünt.[2] Mind a kettőnek őseredeti ural-altáji a neve, és pedig a magyar *íj* a török *jaj, jej,* a magyar *nyíl* pedig az ugor *ñol* szónak rokona, a miből azt lehet következtetni, hogy mind a két szó már az avaroknál volt használatban és hogy a nyílnak török neve, tudniillik *ok*, voltaképen lövedék, a magyaroknál elveszett. Ij és nyíl különben a török nomádoknál mindig az első helyen állott, mivel e fegyver készítéséhez való anyag a pusztán legjobban tenyészik. A homokban tenyésző cserje még jelenleg is egy fajta hajlékony, de mégis kemény fát ad, a *húr* (törökűl *kur* a. m. bél) meg a *tegez* (törökűl *tegis*) készítéséhez pedig a baromtenyésztés nyujtja a legjobb módot. Nyíl és íj mellett lényeges jelentőség jutott a *lándsának,* mint általában mindenütt Közép-

[1] L. Karajan értekezését «Ueber den Leumund der Oesterreicher, Böhmen und Ungarn», Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, 42. köt. 491. lap.

[2] Pauler Gyula kitűnő művéből azt látom, hogy a magyarok még a XIV. században is tűntek ki e fegyverrel való bánásban. L. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. II. 616.

Ázsiában egészen a múlt század végeig. Nevezetes azonban, hogy e fegyvernek őseredeti neve elveszett, mert jelenkori neve *lándsa,* a német Lanze, a közép-ázsiai *najze* pedig a perzsa *nejze;* csak a hajító-dárda, a magyar *gerely* képez ebben kivételt, mert e szóra régebbi közép-ázsiai iratokban akadunk, a hol *gerel* rövid lándsát jelent. Az őseredeti fegyverek közé továbbá a *buzogány* tartozik, törökűl *bozdurgan,* meg a *balta* és a *csákány,* törökűl *balta* és *čakan.* Ez utóbbi fegyverek bizonyára nem származnak már a kezdetleges műveltségi korszakból, azaz a kőkorszakból, mert már bizonyos ügyességet tesznek fel a kovács-mesterségben; a *karddal* például, ó-perzsáúl *kard,*[1] csak a kaukázusi népekkel való érintkezés után ismerkedtek meg; e népek abban az időben kitünő kovácsok hirében állottak és az éjszaki török nomádoknak a legjobb fegyvert és ékszert szállították. Ez a hirök részben egész az újkorig maradt meg. A Kaukázusból szerezték az előkelő magyarok aczél gyűrűs-pánczéljokat és sisakjokat; e fegyverzet azonban [csak nagyon ritka lehetett, mivel ilyen nehéz vértezet a könnyű lovasság harczoló módjával kirívó ellentétben van, meg nagyon drága is volt. Falcuin, a laubi apát, tehát téved, ha ezt írja: «Velut ex abditis terræ finibus emergebant *loricarum* et *galearum* millia».[2] És Leo császár is rosszul értesült, midőn azt mondja a magyarokról, hogy nemcsak ők magok, hanem lovaik is vasba és bádogba voltak burkolva. A mell védelmére, oltalmára (v. ö. az előbb említett török *saut,*

[1] Bokharában még jelenleg is *kard*-nak neveznek rövid kardot. L. Moser, Catalogue des collections ethnologiques rapportées de l'Asie Centrale, Neuchâtel, 1887, a 19. lapon.

[2] Katona szerint, a 430. lapon.

vért, és *sautči,* a magyar *szőcs, szűcs,* szót) minden bizonynyal volt a magyaroknak valami eszközük, mint e szóból *vért, virt* kiderül, a mely a török *örtü, ürtü,* oltalom, védelem, burok, szónak rokona. Ember és ló számára való vas vagy aczél pánczélingek talán a legfőbb szászánidáknál voltak szokásban, a magyaroknál azonban e szokás valószínűleg csak Pannoniában való hosszabb tartózkodásuk után honosulhatott meg. Ugyanez illik a *zászlóra* is, melyet a magyar nyelvben idegen, tudniillik szláv szó jelel (ebből: *zaslou,* függöny), mert a nomádok eredeti zászlaja a *tug,* gombos nyélen levő lófark, és ezt a hadi jelvényt azonnal a kereszetyénség behozatalakor mellőzték.[1] Valamint az oszmánok a Korán mondataival ellátott lobogót, úgy a magyarok utóbb a Mária-képpel ékes zászlót fogadták el. A magyaroknak megvolt hadi *kürtjök,* hasonlóan a nomádok *buru*-jához, a melylyel indulásra jelt szoktak adni. Valamint a magyar *kürt, kürtő* hangszert és csövet egyaránt jelent, épen úgy használják a törökök a *boru* szót cső *és* kürt jelelésére.

A mi harczi módjokat illeti, Leo császárnak sokszor és sokféleképen megbeszélt leírása mindama szabálynak és szokásnak hű képmása, a melyet jelenkori nomád harczos ellenségével szemben követ. A mit Bölcs Leo a magyarok hadi mesterségéről és fegyelméről elbeszél, az szóról-szóra ráillik azon alapelvekre és intelmekre, a melyeket valamely kirgiz *batir* vagy turkomán *szerdár* bajtársainak lelkére köt és a melyekkel minden kalandra áhitozó pusztai harczos teljesen tisztában is van. Sőt a ki hosszú ideig élt a pusztán vagy

[1] Kerékgyártó (Míveltség fejlődése, I, 399.) szerint e zászlókat már Gejza idejében mellőzték.

a ki a *Tuzukat-i-Timur*-t (Timur szabályait) szorgalmasan olvasgatta, azt fogja látni, hogy a magyarok hadi mestersége a byzancziak idejében keveset különbözött jelenkori törzsrokonaikétól. A pusztának végtelen síksága megmaradt a réginek, meg a rajta lakó ember is, míg idegen ég alatt keletkezett műveltség a honi földdel szorosan összekötött világnézetét meg nem változtatja és új hazával nem ad az embernek egyúttal új életirányt is. Mint jelenleg harczra és kalandra vágyó nomádok előbb magok között határoznak el támadást valamely ellenséges indulatú szomszédjok ellen és azután *szerdárt* vagy *batirt* választanak magok közűl a vezérségre, úgy kellett ennek régi időben is lennie. A hol a támadók száma nagyobb, ott a sereg kisebb csapatokra oszlik egy-egy vezérrel, a ki aprólékos kérdésekben saját szakállára cselekszik, egészben véve azonban a fővezér parancsainak engedelmeskedik. A támadást rendszerint virradta előtt meglepő megrohanás alakjában intézik az ellenség ellen, még pedig ezen alapelv szerint: «Kétszer kisértsd meg, harmadszor fordulj meg». Ezt a hadi tervet követik nagyobb csapattestek is, a mikor a derékhad és két szárnya (*kul* a. m. kar) nagy csapatokban nekirohannak az ellenségnek. Menetközben a sereg kisebb-nagyobb csapatok lánczolatából áll, előre küldve a szükséges kémeket *(tilži)* és fürkészőket *(karaul)*. A tábort *(urdu)*, a hol csak lehetséges, völgyben vagy védett helyen ütik fel és olyan őrséggel látják el, a mely folytonosan körűlkerüli. A magyar *őr* meg is felel e fogalomnak, mert azonos e török szóval: *öür, övür*, megkerülni. A harczban elesett vitézeket tisztességgel takarítják el; magam láttam, hogy egy harczost, a ki hónapokkal azelőtt esett el és a kit nem lehetett akkor eltemetni, a legközelebbi

tavaszszal hozzátartozói teljes tisztességgel temettek el. A zsákmány felosztásakor a szerdárnak vagy batirnak három, a khánnak pedig öt rész jut és a papságnak is van benne része. Az elesett vitézek családjának tagjairól a khán parancsára törzsbeli rokonaik gondoskodnak, ha pedig ezek nem bírnak, akkor maga a khán. Ugyanaz történik, ha valaki az ellenség kezébe kerül; kiváltása az összes nép dolga. Egy szóval: a nomádok hadviselése, úgy látszik, kevéssé változott. A mit mai napság kirgizeknél és turkománoknál látunk, azt a régi magyarokról is fel lehet tenni, és nevezetes, hogy a hadviselés e módja egészen Hollós Mátyás idejéig megmaradt. Egy 1315-ből való kútfő következőleg írja le a magyart mint harczost: «Ha harcz vagy háború keletkezik, a magyar mindenelőtt szűk ködmönt szerez, a mely tagjait erősen összeszorítja, mi által harczolásra alkalmasabbá válik. Azután gyors paripára igyekszik szert tenni, a mely jó futó. Akkor aztán gyorsan száguld át síkon mezőn és nyilaival ellenségén mély sebeket üt. Nyugodtan megállva soha sem akar harczolni, mert folyton vagy menekül vagy maga előtt űzi ellenségét.»[1]

E leírás a turkománok és más elmult korbeli nomád seregek harczi módjának hű képmása. Semmi sem volna könnyebb, mint a hasonlóságnak még sok más momentumát felsorolni, azonban itt a magyarok vázlatát akarjuk folytatni, hogy milyenek voltak hazánkba való érkezésök idején, és mindenelőtt erkölcsi életökre fordítva figyelmünket, először is

[1] Dobner, Monumenta 5. 336. Karajan, i. m. 503. l. nyomán idézve.

d) *vallásukkal*

szándékozunk foglalkozni. Hogy itt következetesen járjunk el, azt az észrevételt kell előre bocsátanunk, hogy az ural-altájiak a többi ázsiai között a természeti valláshoz a legnagyobb szívóssággal ragaszkodtak és a prófétaságon alapuló vallásra legkésőbb tértek. A természeti vallás hívei között vagyis olyan népnél, a mely a zúgó folyóban, az üvöltő szélben, a sötétlő erdőben, a pattogó tűzben és a ropogó mennydörgésben istent keres és talál, nem fogunk a vallási rajongás undorító torzképére akadni. Ott nincsen egyedül üdvözítő hit, nincsen gyűlölet más hiten levők iránt. Az ilyen hiten levő ember más vallást épen annyira tisztel és becsül, mint a magáét; és midőn Baján, az avarok fejedelme, a szerémi hídfőnél a maga samán hitére ép úgy, mint a keresztyén hitre esküdött, azzal azt bizonyította be, hogy okosabban és szabadabb elvek szerint gondolkozott, mint műveltségökkel és vallásuk világával dicsekvő keresztyén ellenfelei. Baján felfogása vallás dolgában ugyancsak az volt, a melyet az ural-altájiak általában magokénak vallanak; a magyarok nyelvemlékeiből is az derül ki, hogy nálok két különböző vallás honosult meg, tudniillik *a)* a természeti vallás vagyis *Okan* imádása, a ki legfőbb, legbölcsebb, mindentudó lény,[1] a világegyetem teremtője volt; ennek imádása az egyes természeti tárgyak és tüneményék védőszellemeinek tiszteletével kapcsolódott össze. E védőszellemek, úgy látszik, közbenjárókként működnek Okannál és, ha szabad e hasonlattal élnem, a katholikus keresztyénség szentjeivel egyjelentőségűek.

[1] Ennek következtében származik neve: *Okan Ukan* e tőszótagból: *ok, uk,* érteni, tudni, hallani.

b) A parsismus és pedig azon alakjában, a melyben Zoroaster tanítása már korán jutott a Kaukázustól és a Fekete-tengertől éjszakra lakó népekhez. Ehhez képest a magyarok nyelvében az *istenség, isten* fogalmát két névben találjuk kifejezve, tudniillik e perzsa szóban *izdan,* magyarul *isten,* és ez ó-török szóban *eje, ege* (tulajdonképen úr), magyarul *egy* (ebben: *egyháza*), a mely hasonló viszonyra emlékeztet a keleti török nyelvben, a melyben az istent a török *tengri* is jelenti, meg a perzsa *khuda* is. Ezt a feltevést további bizonyítékok is igazolják, a mi különféle, a vallás világára vonatkozó kifejezésből kitetszik. A samán-vallás létezését a többi között a keresztyén korszakban is soká megmaradt szokás bizonyítja, hogy ligetekben, források és patakok partján áldozni szoktak, különösen, mint a hagyomány tartja, fehér lovat; továbbá egyéb, a samán szertartásra vonatkozó őseredeti kifejezés is bizonyítja. Így például a *harangnak,* mely e vallás szertartásában nagyon jelentős, a magyarban és a mongolban, a mely népnél a samán vallás mind e mai napig fennmaradt, közös a neve: *harang,* mongolul *kharanga;* a *dob,* e nem kevésbbé nagyjelentőségű szertartási eszköz, törökül *dömb-ek* és *domb-ak.* Nem kevésbbé csattanós bizonyítékot, hogy a régi magyaroknál létezett a samán-vallás, a Szent Gellért életéről szóló legendának szerzője ad, midőn így ír: «Primus enim inter renatos nomine *Bacha* dedicavit dæmoniis, rasit caput suum ritu paganorum». A *Bacha* szóban könnyen felismerhető *bakša* vagy *bakhši,* azaz samán pap a régi törököknél, jelenleg bűbájos, és könnyen megérthető, hogy ez csatlakozott először a keresztyénségtől elpártoltakhoz, hogy a többit példájával buzdítsa. Hasonlítsuk össze továbbá a magyar *ördög, ördöng* szót a török *erteng, örtük* szóval, a magyar *úr* és az

óbolgár *ur* (úr),[1] a magyar *manó* és a perzsa *manu* szót, meg a régi perzsák és magyarok közös szokását: a holttestek elégetését, mint e magyar kifejezésből: *se hire se hamva* (vagyis nyomtalanúl eltünt) és e perzsa szidalomból: *peder szukhte,* az apja-égett (vagyis, a ki nem mohammedán) kitetszik. Úgy látszik, hogy különösen a tűz tisztelete a parsismus hatása következtében már korán messze behatott a pusztába. Menandertől tudjuk, hogy Baján a tűz-istenre *(θεὸν πῦρ)* esküdött; Közép-Ázsia és Dél-Szibiria jelenkori nomádjairól pedig ismeretes dolog, hogy tűzbe köpni vagy tüzet beszennyezni nálok bűn. Nem kevésbbé érdekes megfigyelnünk, hogy a samán *önkívületének* vagy *vallási lelkesültségének* állapotát olyan szó jeleli, a melyet a magyarban *a tébolyodottság* fogalmára szoktunk alkalmazni. A török *öür-ül,* forogni, kerengni, egyúttal az önmaga körül forgó samán elragadtatásának neve is, a magyar *őr-ül* szóval azonos, valamint az újperzsa *díváne* őrült, dervis, a következőnek rokona: *diván,* kör, és ez az ige: *dev,* sietni, gyorsnak lenni.

A vallási türelmesség uralkodó elvénél fogva az sem lehetetlen, hogy egyes magyarok, a nélkül, hogy azzal megbotránkozást okoztak volna, részint a zsidó, részint a keresztyén hitet vallották; ugyanis, mint egykorú arab utazók beszélik, a Volga partján levő khazar főváros épen arról volt nevezetes, hogy ott a legkülönbözőbb vallások hívei egymással békés egyetértésben éltek, saját templomaikban imádkozhattak és a kormány védelmét egyaránt élvezhették. (A felvilágosodott XIX. század bizonyos keresztyénei talán még ma is például vehetnék

[1] Tulajdonképen védelmező. V. ö. ezen oszmán kifejezést: *Allah uur ola,* Isten veled (szó szerint: Allah legyen védelmeződ).

ezeket a *vad tatárokat!)* Azonban hát a magyarnak nyelvi nyilvánvaló bizonyítékaiból csak az előbb említett két vallásra lehet következtetni, még pedig olyformán, hogy a természeti vallás vagy samanismus az alsóbbrendű ural-altájiak ősi hite volt, a parsismus tanítása pedig, a mely már magasabb műveltségi fokot kíván meg, felette valószínűen csupán a főbbrendű társadalom körében talált híveire, a hogy az iszlám terjedésének idejében is megtörtént. Ezt bizonyítja a többi között az a körülmény, hogy a samán hitre való emlékezés a magyar népben magában határozottabban jutott kifejezésre és elevenebben maradt meg, mint a régi Perzsia vallásának emléke, jóllehet a keresztyén vakbuzgóság évszázadokon át vérrel és tűzzel dühöngött ezen emlékek ellen. Valamint a teleutoknak, szagajoknak, altájiaknak és egyéb dél-szibiriai törököknek — a nagy török népláncz ezen idegen műveltségi hatástól legkevésbbé elváltoztatott szemeinek — még jelenleg is megvannak hegyi, erdei, folyói, tavi szellemeik,[1] épen úgy volt a dolog a régi magyaroknál is, és még Szent László királynak is kellett decretumaiban a juxta puteos, ad arbores, ad fontes et lapides való áldozást megtiltania.[2] A középázsiai molla még mai nap is nem szívesen látja, hogy a fogadalmi kövekre vagy bokrokra mindenféle rongyot aggatnak, és a pogány korszakból fennmaradt babona ellen buzgóan kikel. Így a magyar nép közt még megmaradt a ló-áldozat emléke, és pedig e szóban: *tátos, táltos,* a mely ma bölcset, okosat jelent, régen azonban áldozópapot, jóslót jelentett (ebből: *tát,* megnyit; lehet, hogy az áldozati állatok megnyitására, felbontására vagy levágására való vonat-

[1] V. ö. az alt. *jiš eesi,* erdei szellem, *tuu eesi,* hegyi szellem, nevét.
[2] Decret. I. c. 22.

kozással). Méltán megütközhetünk azon körülményen, hogy, holott a régi magyarok vallási életének mozzanatai nagyobbára török nyelvi alakban maradtak meg, alig van a vallásra vonatkozó műveltségi szavunk, mert az ellenkező irányt követők csakis erőltetett és minden bizonyító erő nélkül való példákat bírnak felsorolni.[1] Ez a körülmény csak olyan módon leli magyarázatát, ha megfontoljuk, hogy az ugor népelem mindig alárendelt szerepet játszott és hogy ennélfogva vallási szokásai nem érvényesülhettek. Másodszor már évszázadok multak el, mióta a törökséggel való egybeolvadása végbement és a régi visszaemlékezés idővel elveszett.

Érdekesnek tartjuk a magyar történetírók, mint Cornides, Bartal, Szalay, Kállay, Horvát István és mások igyekezetét, a melylyel őseinket minden áron meg akarják tisztítani a bálványimádás rettenetes bűnétől és azt akarják bebizonyítani, hogy a régi magyarok a monotheismus magasztos tanításának hódoltak. Nagyon csudálatos; mintha bizony a monotheismus az ő jelenleg meglevő szüleményeivel az erkölcsnek tisztább forrása volna, mint a régi népek pantheismusa! Nos, a jámbor keresztyén honfiak teljesen megnyugodhatnak: őseik az ő Tengri és Okan istenökben ugyanazt a legfőbb istenséget tisztelték, a melyet a moszlimek Allahban, a zsidók Jehovában és a keresztyének az ő istenökben tisztelnek. És a mi a bálványtisztelet vádja okozta szent borzalmat illeti, hát az ismeretes kőképek, kezökben áldozati serleget tartva, a melyek Moldvaországtól kezdve a mai

[1] Ilyen értekezés Barna Ferdinánd műve: A mordvaiak pogány istene (l. Értekezések VIII. köt. II. sz. 1879), a melynek ábrándszerű levezetéseiből egyetlen egy tárgyias tény sem derül ki. Az ugor mythologia még nagyobb fogyatkozásokban szenved, mint az ugor összehasonlító nyelvtudomány.

déli Oroszországon végig egészen messze be Mongolországba fellelhetők, sokkal kevésbbé tüntették fel a bálvány jellemét, mint Jézus Krisztusnak sokféle kő, fa és ércz szobrai, melyekkel a monotheismusával kérkedő keresztyén katholikus világ tele van. A régi magyarok és a törökök általában a kurgánokban (síremlékekben) vagy kívül rajtok felállított kőképekkel az ott nyugvó jámbor és áldozatra kész férfiú iránt való tiszteletöket akarták kifejezni, hogy holta után tisztelet tárgyává tegyék. Ilyen férfiú e czímet kapta: *palvan*,[1] azaz hős, szent; a nyers erő idejében ugyanis az athletaság és a szentség azonos fogalom volt, és Khivában még ma is egy tudományával és jámborságával híressé lett özbég seikh e megtisztelő czímet viseli: *Palvan*, vagy helyesebben *Hazreti Palvan*, Ő Fensége a hős. Hogyan lehetett az, hogy e kitüntető czímet idegen, a perzsa nyelvből kölcsönzött szóval fejezték ki, az nem egészen világos; azonban ez a szó csak a nyugati törököknél, vagyis a párszi műveltség hatásának éjszaki területén terjedt el, a honnan az ugorokhoz és szlávokhoz nyomult előre. Az orosz *balvan* és a magyar *bálvány*[2] szón tehát eredetileg nem kell hamis istent érteni, hanem inkább a kegyelet jelét az elhunyt iránt, és épen nem szabad azon csudálkozni, hogy a magyarok még hosszú idővel a keresztyénségre való térésök után tiszteletben tartották e jelt. *Szóval: a régi magyarok nem voltak bálványimádók és vallásukban semmi sem volt, a minek következ-*

[1] Ezen perzsa szóból: *pahlivan*, hős, tulajdonképen: *pahlu-ban*, az oldal védője.

[2] Hazánkban több helynév van e szóból: *bálvány*. Így Bálványföld, Bálványpuszta, Három-Bálványos; még I. Endrének edictummal kellett e szokás ellen küzdenie, a mennyiben meghagyja, hogy «falsos deos abrogare et simulacra demoliri». (L. Kerékgyártó, 439.)

tében durvábbakká, vadabbakká és erkölcstelenebbekké váltak volna amaz idő keresztyéneinél. Tévedés uraltáji népek vallási állapotát a nyugati keresztyénség mértékével mérni, valamint téves dolog, ha valaki európai álláspontról akar a magyarok

e) *alkotmányára és kormányára*

következtetni, holott e nép kezdetleges nomád világnézettel érkezett Európába.

Valósággal egészen érthetetlen, hogyan gondolhattak a magyar történetírók olyan képtelenségre, hogy a telivér ázsiai emberre, sőt a tisztán patriarkhális társadalmi szellemtől áthatott nomádra olyan alkotmányt és olyan intézményeket fogjanak rá, a melyeknek az akkori ázsiai felfogástól és nézettől tökéletesen idegeneknek kellett lenniök! Ide tartozik első sorban az Anonymus készítette otromba koholmány a *vérszerződésről,* a melynek öt pontjában egyetlen egy eszme sincs, a mely ázsiai nomád társadalom bélyegét hordaná magán; ellenben érintenek benne olyan kérdéseket, a melyeknek megbeszélése törökök közt teljesen fölösleges volt és csupán a keresztyén nyugati gondolkodásmód előtt látszhatott szükségesnek. Nevezetes, hogy a tréfás Névtelen szerint ezen minden ízében európai jellemű szerződés még Etelkuzuban keletkezett, és az epigonok eléggé naivak arra, hogy e jó embernek lépre menjenek és egész komolyan e vérszerződés taglalásába bocsátkozzanak. Sőt mi több, a jelenkori magyar történetírók és politikusok e férczműben látják a jelenlegi magyar alkotmány alapját és a magyarok nyilvános nemzeti életének leginkább maradandó művét.[1] Hogyan juthatott komoly férfiaknak

[1] Kivált Szabó Károly és Kerékgyártó.

eszökbe, hogy ilyen otromba koholmány alapján vagy tapasztalatlan byzancziak határozatlan értesítéseire támaszkodva még hosszadalmas következtetésekbe bocsátkozzanak a régi magyarok államának és kormányának formájáról meg jogi viszonyaikról, azt valóban nehéz elgondolni. A ki a jelenkori és a mult időbeli nomádok életét és szokásait némileg ismeri, a ki jártas azon elvekben és szabályokban, a melyek a Jaszao Dsengiz-ben, a Tüzükat-i-Timur-ban és a Rasid-ad-din vázolta képekben a mult idők ural-altáji népeinek kormányzati viszonyairól találhatók, az csakhamar megérti, hogy az oltalom és védelem kölcsönös kötelességéről való szerződés a nomád társadalom alapvető törvényében rejlik. Efféle szerződést, de nem ám olyaténképen, a hogy a Névtelen koholta, meg sem kell kötni; a magyarok pedig, e hamisítatlan nomád harczosok, épenséggel nem szorultak ilyen gyártmányra. A legnagyobb mértékben merész vállalkozás tehát, ha valaki a nomádok politikai és társadalmi alkotmányát a magunk e nemű intézményeivel összehasonlítja; arról meg épen szó sem lehet, hogy ilyen rövid, ingatag és megbízhatatlan tudósítások alapján magunknak a régi magyarok alkotmányáról képet alkossunk. Mindenelőtt bármely szerződés a régi nomádoknál vérszerződés volt, mert mindegyiket véritallal *(ički,* magyarul *eskü)* pecsételték meg. Továbbá ily szerződést, a mely természetesen csak élőszóból állhatott, két különböző rész között, nem pedig ugyanazon egy népnél lehetett kötni, és ilyenféle szerződést, azaz szóbeli megállapodást csupán magyarok és kabarok vagy magyarok és a pannoniai avarok maradványai közt lehetne feltenni.

A nomádok alkotmánya minden időben az egyes törzsek szövetkezete volt közös választás útján megvá-

lasztott fejedelem főurasága alatt; a fejedelem hatalma azonban épen nem volt korlátlan, mert minden egyes törzs saját fejének igazgatása alatt állott; sőt még nagyobb, az egyetemességet illető ügyekben is, milyen például tanácskozás idegen területre való betörés felett, vagy belvillongások eligazítása, *küren*-t, azaz birodalmi tanácsot, rendek gyülekezetét, szoktak összehívni, a mely a fejedelem vezetése alatt tanácskozott, azonban mindig szótöbbséggel döntött. E fejedelmek utódjai a születési nemességhez tartoztak, melyet a kara-kirgizek *manap*-nak[1] neveznek, és a legtöbb esetben a legidősebb fiút tekintik a fejedelmi méltóság törvényes örökösének és csak akkor, ha ez vonakodik a kormányt átvenni, következik legidősebb öcscse. A míg a fejedelem patriarkhális módon rendezett társadalom fejének kötelességét kellőképen teljesíti, nagy tekintélyben áll és népének szeretetét élvezi, még akkor is, ha saját törzse már nem válik ki erejével és gazdagságával; ellenkező esetben azonban hatalma csupán árnyék és habár rendszerint nem is fosztják meg a fejedelemségtől, mégis önkénytelen eszközzé válik az egyes hírnévhez jutott vezérek kezében, kiket jelenleg *szerdár*-oknak vagy *batir*-oknak neveznek. Különben arra is akad eset, hogy a fejedelmet hatalmától megfosztják és mást emelnek a fejedelmi méltóságra;[2] az újabb időben ez mind a kirgizeknél, mind

[1] Szó szerint: nemzetség apja (ebből: *man*, a magyar *nem*, és *apa*, a magyar atya, apa); valamint *man-apa*-ból *manap* lett, úgy alakult *alp-ata*-ból *alpat, arpad* vagyis fejedelem. A kazakoknál a nemesség neve *ak-söjek*, fehércsontú, a népé pedig *kara-söjek*, feketecsontú. Perzsiában a nemes ember neve *khanzad*, a khán szülöttje, Törökországban pedig, a hol születési nemesség nincs, az előkelőnek neve *kiši-zade* vagyis a valaki szülöttje, a valaki fia.

[2] *Khan kötürmek*, fejedelmet emelni, vagyis a megválasztás jeléül nemezdarabon vagy pajzson felemelni; ennek olyan jelentősége van, mint

a turkománoknál gyakrabban megesett. Különben a nomádok belső életébe és történeti multjába vetett tekintet azon meggyőződésre bír bennünket, hogy kormányuk mindenha csak laza szerkezetű volt.[1] A mit a mai turkomán e mondással fejez ki: «*Biz bibaš khalk bolamiz*», mi fejetlen nép vagyunk, az megrögzött nomádokra bizonyosan az ókorban is meg minden időben ráillett. Csakis fényes vitézi tulajdonság és nagy siker volt az a bűbáj, a mely a pusztaságnak féktelen önállósági érzelmektől áthatott fiait egy hatalom alá hajthatta és engedelmességre szoríthatta. Ilyen körülmények között valószínűleg bármi okoskodásnak a régi magyarok kormányformájáról és alkotmányáról, valamint többi törzsbeli rokonaik e nemű intézményeiről is, csak akadémiai értéke van. Csakis hosszabb idő óta való letelepültség teremthetett állandó kormányformát és adhatott létet szilárd törvényeknek a szokásjog helyett, mint az ujguroknál látható, a kiknek a szomszédos khinai műveltség hatásának nyomán *toka* és *töre* (azaz szokásjog és törvény) nevű intézményök volt, holott a turkománoknál

nálunk a koronázásnak. Porphyrogenitus szerint Árpádot is e szokás szerint emelték fejedelmi méltóságra.

[1] Egészen helyesen írja Lewchine a kirgizekről való könyvében (a 390. lapon): «L'Europėen, qui est accoutumé à des lois, au bon ordre, à l'obéissance, et qui sait que presque tous les états asiatiques gémissent sous le joug du despotisme, en voyant la division des Kirghiz-Kaissaks en hordes, races, tribus, sections, et l'existence des Khans, de Sultan et de Begs, suppose que chaque horde a sans doute un chef autocrate, auquel obéissent sans murmure les chefs des races, qui la composent; qu'à chaque chef de race sont soumis les chefs des tribus de cette même race; en un mot, il croit, que les Kirghizes vivent sous le pouvoir illimité d'un seul; mais un examen plus approfondi fait voir, qu'ils vivent dans l'anarchie.» Az *anarchie* szó helyébe tulajdonképen azt szeretném tenni, hogy *indépendance*, mert az anarchiának a szokástörvények mindig útját vágták.

csak a *deb*-nek[1] volt némileg törvényes ereje, a nélkül, hogy a mindenkitől elismert törvény alakját felvette volna.

Azt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legfőbb fejedelmek hatalma mellett az ideig való papságnak is volt mindenkor jelentékeny fokú hatalma. Valamint a mai turkománok Perzsiával vagy Bokharával való alkudozásaikban *akhond*-jaikat és *isan*-jaikat (azaz világi papjaikat és szerzeteseiket) használják követekűl fontos ügyekben, úgy az avarok is *tudun*-jaikat és *jugur*-aikat, kiknek nevén a samán vallás méltóságait kell értenünk, küldötték békeszerzőkűl a frank király udvarába. Ezt lehet a magyaroknál is feltennünk; Bulcsu ugyanis, a ki 948-ban vagy 949-ben követűl Konstantinápolyba ment, jóllehet dux-ként szerepel, azt tartom, ha nevének jelentése nyomán ítélünk (*biliči* a. m. a bölcs, a tudós), egyházi méltóságot viselhetett vagy samán pap lehetett. Hogy micsoda a byzanczi hagyomány és görög átírás által eltorzított és eléktelenített alakban ránk maradt méltóságnév: *karkhas* és *gylas*, arról már előbb közöltük véleményünket.[2] Úgy látszik, az egyházi és világi méltóságok e különbségén alapszik a khazarok, magyarok és bolgárok kettős uralma, a melyet arab és byzanczi szerzők emlegetnek; e kettős uralom nyomait még ma is fel lehet ismerni azon hatásban, a melyet a *khán* mint a világi, és a legfőbb *seikh* mint az egyházi hatalom képviselője gyakorol. Sajnos, a XI. és XII. század keresztyén vakbuzgósága túlságosan dühöngött és a magyarok keresztyénségelőtti műveltségének minden em-

[1] Ezen arab szóból ادب *edeb*, szokás; ezt a szót az iszlám elfogadása után vették át és ez az ó-török kifejezést pótolta.

[2] A magyarok eredete, 153. l.

lékét annyira kiirtotta, hogy manapság a legcsekélyebb támaszték is hiányzik arra nézve, hogy a magyarok kormányformájába bepillanthatnánk, a milyen a honfoglalás előtt és kevéssel az után volt. E tekintetben arra kell szorítkoznunk, hogy találgassunk és egyéb, ugyanazon törzsből és későbbi időből való nomádok ismert viszonyait összehasonlítgassuk; ezt az eljárást kell

f) *a lelki tulajdonságok*

megítélésében is követnünk, minthogy, miként már említettük, a nomád társadalom szelleme az idők folytán csak kevéssé változott. Ha még a jelenkori felületes kutatók és utazók is azon felfedezésre jutnak, hogy a pusztaság zordon külsejű lakosa minden elképzelhető bűnnek megtestesülése, sőt a legelvetemültebb ember a föld kerekségén, akkor nem lehet feltünő, hogy a X. századbeli európaiak a magyarokban, kik gyujtogatva és öldökölve jártak mindenfelé, csupa szörnyeteget láttak. A dolog azonban egészen máskép van. Engem is abban az időben, midőn az akkor még szabad és féktelen turkománok közepett éltem, borzalom szállott meg, valahányszor iráni rabszolgáikkal való kegyetlenkedésöket láttam, a mikor régi műveltségi fokuknak kezdetleges, durva állapotával szemben csakis utálatot érezhettem. Ma azonban, midőn a XIX. század keresztyén műveltségének árnyoldalaival szintén megismerkedtem, sok tekintetben más nézetre tértem. Úgy vélekedem, hogy műveltségünk dicsőséges és hasonlíthatatlanul fenséges a régi műveltségi világgal szemben, azonban meg nem állhatom, hogy tényként ki ne mondjam, hogy ez utóbbi sem jelesség nélkül való és hogy a pusztaság egyszerű fiában is vannak bizonyos erények,

a melyeknek a művelt ember tökéletes híjával van. A nomádok jellemének e fényes oldalait, a melyek a magyarokban is megvoltak, mikor Európában megjelentek, a X. századbeli krónikások tökéletes tudatlanságuk miatt eléggé nem méltathatták. Egy évszázadnál hoszszabb ideig volt Byzancznak és a nyugati keresztyénségnek a régi magyarokkal dolga és mégsem akadt senki, a ki e jövevényeket közelebbről igyekezett volna megismerni. Egy árva szót sem hagytak ránk a magyarok nyelvéből, egyetlen képet sem avagy vázlatot, a mely megbízhatóságra számot tarthatna, és valósággal bámulatra méltó, mekkora fontosságot tulajdonítanak a jelenkori történetírók a Heribald nevű hülye és bárgyú sanct-galleni barát ostoba és zagyva leírásának, a ki, mint ismeretes, Ekkehard bizonyságaként szerepel a magyarokról azon alkalommal vázolt képében, midőn a sanct-galleni monostort megrohanták. E leírásban, melyet szorgalmas hazai történetírónk, Szabó Károly, élethűnek, tanulságosnak és a magyarok erkölcsi életére nézve jellemzőnek mond, a holttest elégetésének cselekvényén kívül egy szót, sőt még csak legcsekélyebb utalást sem találok erkölcsi képre nézve, a mely ázsiai nomádok cselekedeteire és életnézetére emlékeztetne. Hogy egy szilaj harczos a kolostor templomának tornyára mászott és onnan végezte el szükségét, azt már azért sem tartjuk hihetőnek, mivel, mint Bajánnál láttuk, a samán vallás híve bármely más idegen vallás iránt is tiszteletet szokott tanusítani. Hogy jócskán fogyasztottak el bort, hogy kincseket kerestek, az bizony bármi országból és világrészből való, zsákmányra áhitozó harczosokra illik, és mint utóbb majd meglátjuk, a tiszta magyar elem e csapatokban bizony a legkevesebb volt; hiszen csupán a vezető szellem volt magyar,

magában a seregben pedig az avarok maradványainak és szlávoknak kellett lenniök.

A ki azon korbeli magyarok szellemi és erkölcsi tulajdonságainak képét vázolni készül, annak minden egyéb előtt nem volna szabad arról megfeledkezni, hogy a nép vezetői, ama kornak perzsa műveltségi szellemétől erősen áthatva, az általános műveltségben sokkal magasabban állottak mint az akkori keresztyén társadalom vezetői, jóllehet nem szoktak latin klasszikusokat olvasni és vaskos breviariumokat hurczolni. Ezt természetesen nem lehetne a harczoló nép nagy tömegéről állítani; ez ugyanis durva, a harcz véres mesterségében nevelkedett, vad czimborákból állott, kik minden lépten nyomon ezer veszélylyel álltak szemben, a melyek ellen védekezniök kellett. Azonban egy cseppet sem voltak rosszabbak az akkori nyugati keresztyén lovagoknál, mert hitszegést, árulást nem lehet rájok fogni, legkevésbbé pedig foghatják rájok a byzancziak, a kik mindenha legjobban értettek a hazudozáshoz és még mikor a bibliát fogták kezökben, akkor is rászedték török szövetségeseiket.

Jellemének alapvonásaiban a nomád általában jótékony, vendégszerető, csupa kegyesség a gyengébb iránt; igaz, hogy mint harczos nyers és irgalmatlan, hiszen közmondása is azt tartja, hogy: «Lován ülő férfiú se apját se anyját nem ismeri», azonban haszontalan vérontás nem szenvedélye és legkevésbbé az a vad pusztítási düh, a melyet a magyarokra és később a mongolokra ráfogtak. Soha sem szabad e mondást: «Audi et alteram partem» figyelmen kívül hagyni. Előttünk csak a lelkök mélyéig megijedt legyőzötteknek leírása van, az utókor ítélete azonban bizonyára enyhébb lett volna, ha a győztesek is hagytak volna ránk

saját tetteikről való leírást. Azonban nehéz volna a nomádoknál azt szépítgetni, hogy mértéktelenűl áhítoznak zsákmányra és kincsekre meg a művészetben és iparban előrehaladt letelepültek készítményeire; e bűnben, mint láttuk, a jámbor frank király is leledzett, a mennyiben az avaroktól minden kincsöket elszedte, csakhogy ez a bűn a pusztaság szegény fiában némileg megmagyarázható. Ezt a bűnt a pusztai lakosoknak mindenkor szemökre lobbantották a szomszédos letelepültek; ez ellen az Európába nyomult magyarokat nem is akarjuk védelmezni, azonban másrészt az iszákosság és fajtalanság vádját, a melyet ellenök emelnek, határozottan igazságtalannak kell mondanunk. A ki a *kimisztől* és a *bozától,* a nomádok egyetlen szeszes italától, lerészegedik, olyan ritkán akad, borral pedig meg sörrel a magyarok csak Pannoniába való berontásuk után ismerkedtek meg. Ha netalán akadt iszákos, valószínűleg vagy az avarokhoz vagy a szlávokhoz tartozott, mert a bort és sört jelentő szók keleti török eredetűek (v. ö. a török *sira* és *bor* szót e magyar szóval: *sör* és *bor*), ezen italokat pedig már az avarok is ismerték. A mi a fajtalanságot illeti, a nomád ember, mielőtt az úgynevezett műveltségi világgal érintkezik, minden e nemű bűntől mentes. Kiválóan jellemzi a nomádot a női nem iránt való kímélete. A nőt általában *ak-baślik*-nak, azaz fehérfejűnek nevezik; ez a jelző asszonyt, aggastyánt egyaránt megillet; *ak* ugyanis fehér és ősz. Ezzel összevethető a magyar *agg* szó. A ki asszonyt megüt vagy vemhes kanczát kínoz, azt férfiatlannak és neveletlennek tartják.[1] A nők czíme *khanim,* szó szerint

[1] Hogy egyedül levő nők még jelenleg is nomádok között könynyebben és minden veszedelem nélkül mozoghatnak, azt újabb időben

fejedelmem, és viselkedésök e szerint tekintélyöknek tudatában majdnem mindig és mindenütt példaszerű. Annak idején a Görgen partján láttam, a mint asszonyok és lányok paradicsomi mezben fürödtek, a nélkül hogy szükségesnek találták volna álszeméremmel védekezni; a nomádok feje feleségével és vendégével ugyanazon egy takaró alatt hál, a nélkül hogy esze ágába jutna a fajtalanság lehetősége. A puszta belsejében leánynak elbukása hallatlan dolog, és az iszlámtól eltűrt többnejüséget csak az előkelőknél és törzsek fejedelmeinél lehet találni. Az iszlám előtt való korban ennek nyoma sem volt, és a régi magyarok valamint a többi törökök is a Kaspi-tótól és a Fekete-tengertől éjszakra a polygamiának hírét sem hallották és erkölcsi tisztaság tekintetében bizonyára különbek voltak ama korbeli keresztyéneknél, valamint saját fajuk későbbi ivadékánál is. Hogy a régi magyarok kiválóan gyengéd érzületet tanusítottak a nők iránt, azt a *férfi* és *nő* fogalmának kifejezése bizonyítja. A férfiú magyar neve, *ember,*[1] ezen eredeti alakból származik: *emger,* és annyit tesz mint dolgozó, vesződő, ellentétben ezzel: *asszony* (régiesen *akhsin*), e török szóból: *ak-sun,* a fehérszínű, vagyis olyan lény, a melynek nem kell a szabad ég alatt járnia-kelnie, a melyet a nap heve meg nem barnít és a mely kevesebbet vesződik. E felfogáshoz sorakozik a keleti török *er,* férfi, és *zaife,* asszony, az arab *zaif,* gyenge, szóból, tehát: a gyenge. Leginkább kidomborodó

bizonyítja Mrs Bishop utazása kurdok és beduinok között, meg Taylor kisasszony különös úti kalandjai a tibeti nomádok között. Ez utóbbi hölgy karavánja ellen intézett rablótámadást a nomádok mint férfiatlan és utálatos tettet megbüntették.

[1] Népünk alsóbb osztályaiban *ember* határozottan a. m. *vir,* nem pedig *homo,* valamint általában *ember* a *gyermek* ellentéteül használatos

vonásul a magyarok jellemének képében természetesen határtalan és mértéktelen vonzalmukat kell tekintenünk a szabadsághoz és függetlenséghez. Ezen érzelemnek minden korban és minden vidéken híve maradt az ázsiai nomád, és ezen tulajdonsága volt világtörténelmi cselekedeteinek is indítója meg pusztulásának is okozója. Az a képtelensége ugyanis, hogy engedelmeskedjék, elpusztította a minden nagy cselekvényhez szükséges egységet, és a hol ural-altáji nomádok felléptek, a nélkül, hogy uralmokat idegen népelemekre kiterjesztették volna, vagyis a hol magukra maradtak és állami lételőket csupán saját törzsbeli társaikra alapították, ott hatalmok és nagyságuk csak ideig-óráig való volt.

XIII.

A HONFOGLALÁS.

Miután a megelőző fejezetben megkisérlettük bebizonyítani, hogy a magyarok a nomád népek általános jellemzékének alapján nem lehettek olyan durva, elvadult barbárok, a milyeneknek a középkori európai krónikások tartották, immár nyugat felé vezető útjokon tovább akarjuk őket kisérni és minden előtt azt az indító okot kutatjuk, a melynek következtében a mai Magyarországba benyomultak. A magyar történetirók és krónikások felfogásában, hogy Árpád és övéi Etelkuzuból vagy épenséggel már a Volga mellől azon határozott szándékkal indultak el, hogy új otthont keressenek vagy új hazát alapítsanak, egyáltalában nem osztozhatunk, mivel a nomád társadalom a «haza» fogalmát nem ismeri és az örökös vándorlásnak vele-született hajlamánál fogva nem is akarja ismerni. Még kevésbbé fogadható el az a gondolat, a mely szerint a magyaroknak azon régóta táplált és át meg átgondolt tervet tulajdonítják, hogy a hunnok birodalmát ujra meg akarták hódítani. Hogy a monda Attila sikereiről és dicsőségéről a közben elmult négy évszázadnyi időköz ellenére a törököknek magyar törzsénél a IX. század vége felé már teljesen elhangzott volna, azt már azért is nehéz volna feltennünk, mert Dsengiz Khán emléke

még nagyobb közben eső időköz után a mai mongoloknál még mindig él és mert a turkománok a Görgen és Etrek mellékén még ma is emlékeznek arra, hogy az oszmánok testvérei. Azonban a nomádoknál semmiféle előre feltett terv, semmi kitűzött czél nem szab mértéket, hanem csupán a szükségességnek épen előforduló esete, és nem Attila öröksége, hanem a besenyőktől való szorongatásuk és a boszuálló bolgároknak Byzanczczal kötött békéje volt az oka, hogy a magyarok Etelkuzuban már nem érezték magokat biztonságban, új legelőket keresve a déli Kárpátokhoz közelebb vonultak és az Al-Duna felől ugyanazon úton nyomultak Pannoniába, a melyen az avarok, a hunnok és valószinüleg ezek előtt sok más ural-altáji nép is a Duna és a Tisza partján elterülő, legelőben dús alföldre vonultak. Ez a feltevés annál jogosultabb, ha megfontoljuk, hogy ez a vidék a magyarokra nézve Arnulffal való szövetségök következtében nem volt ismeretlen és hogy egyes csapatjaik zsákmányra és kalandra való vágyuktól vezetve bizonyára már előbb is Etelkuzuból ugyanoda portyázásra vállalkoztak.

A legnagyobb vonzóerő és a leghatalmasabb indítóok azonban ama körülményben rejlett, hogy a magyarok a Dunánál ép úgy mint a Tiszánál mindjárt első betöréseik alkalmával azon törzsbeli és vér szerint való rokonaikra akadtak, a kiket rendesen az avarok maradványainak mondanak; e maradványok, mint már előbb bőven kifejtettük, *épen nem voltak olyan csekélyek és jelentéktelenek, a milyeneknek a középkori krónikások állítják, a kik Pannonia keleti felének a IX. században való viszonyait illetőleg sűrű setétségben tapogatóznak.* A kortársak hallgatásában és teljes tudatlanságában nem rejlik elégséges ok a mi feltevésünkben való kételkedésre. Az avarok maradványai a Dunán túl eső területen be-

ható szláv vegyülés és az ostromló keresztyén egyháznak szakadatlan térítő kisérletei következtében ethnikai és társadalmi tekintetben már nagyon is meggyengülhettek és inkább kivetkőzhettek eredetiségökből, mint testvéreik és törzsbeli rokonaik a Duna és Tisza közén. E területen, a melynek a IX. században, miután a frank hatalom tekintélye lehanyatlott, ugyanolyan terra incognita-féle jelleme volt, akár csak Herodot idejében, a magyarság tömöttebben maradt meg és inkább megtartotta egységes alakját. A nép-alakulathoz, a mely ott képződött, a szlávok is nyilván nagy adalékot szolgáltattak, azonban az egységes magyarság diadalmasan felülkerekedett. Megbizható adatokban itt is ott is szükölködünk. E vidék kevésbbé volt ismeretes Magyarország nyugati részénél. Még a vértanúságért epedő hitterjesztők előtt is elzárva maradt; hiszen azon vidékekre való utazás a megrémült nyugati ember előtt a IX. század második felében legalább is olyan veszedelmesnek látszhatott, mint a milyen a turkomán pusztaságon való utazás Közép-Ázsiába a XIX. század első évtizedeiben volt.

Minthogy a magyar krónikások feljegyzéseinek a magyarok honfoglalását illetőleg semmi szín alatt sem adhatunk hitelt, mivel az első leirások csak a XIII. századból valók, midőn a hagyomány a keresztyén vakbuzgóság nyomása alatt erőszakosan elnyomva már régesrégen kiveszett, ennélfogva a betörés első jelenségeinek semmi néven nevezhető hire nincsen rendelkezésünkre. Csupán az Etelkuzu, vagyis a mai Moldva és Oláhország, és a Magyarország közt levő terület földrajzi viszonyainak alapján jogosult az a feltevés, hogy Árpád az Al-Duna felől, tudniillik ama természet-adta úton vonult be, a melyen a hunnok és avarok is benyomultak, nem pedig, mint a magyar krónikások állítják, Galiczián és az

éjszakkeleti Kárpátokon át.[1] Ez úton juthattak a vitéz lovasok a legrövidebb idő alatt a hadi mesterségöknek és egész mivoltjoknak leginkább megfelelő síkságra, ama tágas, végeláthatatlan síkságra, a mely éjszakfelé a Mátra hegységeig terjed és a melyen a pusztára termett és ott nevelkedett apró, erős lovaikon egészen otthonosaknak érezték magokat. Ha a végtelen látóhatár a délibáb tünde képeivel a pusztaság fiainak sas tekintetét gyönyörködtette és emlékezetökbe a Volga alsó vidékén látható hasonló tájképeket idézett, másrészt az avarokkal való találkozásuk, a kik ott nomádokul és hasonló életfeltételek közt éltek, bizonyára rendkivüli, örvendetes hatást gyakorolhatott rájok. Nyelvök útján aligha megérthették magokat Árpád vitézei Baján ivadékaival; hiszen három évszázadnál több idő mult el azóta, hogy az utóbbiak a Kaspi-tó és a Pontus éjszaki vidékein levő hazájokat a Duna és a Tisza között elterülő síksággal

[1] A Névtelen Jegyző ama vidék néhány pontjának etymologiáját össze akarja kapcsolni a honfoglalással és egyéb között azt tartja, hogy *Munkács*-ot azért nevezték el így a magyarok, mert benyomulásuk *munkával* vagy fáradsággal járt, és e szerint adták az első *szerencsés* ütközet helyének is e nevet: *Szerencs*. Csakhogy az a baj, hogy *munka* is, *szerencse* is tiszta szláv eredetű szó; az előbbi ugyanis ebből származik: *muka*, kín, fáradság, az utóbbi pedig ebből: *sreća*, szerencse. Mivel pedig Árpád nem volt szláv, az Anonymust rossz szófejtőnek és még rosszabb történetirónak kell mondanunk.

Azt, hogy a magyarok éjszakkelet felől jöttek be, leginkább *Nestor* adatával szokták bizonyitani, a ki azt írja, hogy az *ogorok* 848-ban, Oleg vagy Olaf uralkodása alatt vonultak el Kiev mellett és hogy azért azt az egész hegylánczot *ogri hegyeknek* nevezték. Minden előtt az a kérdés, vajjon Nestor az ogriakon csakugyan magyarokat értett-e, mivel, mint ismeretes, az oroszok e néven minden, keleten tanyázó nomádot szoktak érteni, mint már előbb kifejtettük. Továbbá, ha a magyart délen mažarnak, mažgar-nak nevezték, hogyan hihatták éjszakon ogriaknak? A Nestor említette ogriak bármi egyéb lehettek, csak magyarok nem, és minden ehhez fűződő okoskodás a mese birodalmába tartozik.

felcserélték és az ott talált ugor-török vegyülékbe olvadtak. A nyelv minden bizonynyal a leghatalmasabb kötelék egyes embercsoportok között, azonban az erkölcsök és szokások, a vallás és világnézet közösségében is rejlik az egyesítés hatalmas eszköze, és egészen természetesnek lehet tartani, ha a magyarok törzsbeli rokonaikkal találkozva a legnagyobb örömre gyúltak és ezeket a legforróbb testvéri üdvözlettel köszöntötték. E viszony mellékletéül szolgál első sorban a török-ajkú besenyők és kúnok utóbbi odaözönlése, a kik nyelvi különbségök ellenére is a már győztes magyarsághoz csatlakoztak, mint fegyveres társaik kitüntek és ezeknek becsülésében részesültek. Hasonlót látunk az oszmánok történetében, a kik a hyrcaniai pusztáról éjszaki Perzsián át Kis-Ázsiába jutottak, ott testvéreikkel, a szeldsukokkal találkoztak és, miután ezeknek hanyatló hatalmát megerősítették, csakhamar az örmények és kurdok fölé kerekedtek. A nomád harczosok ősi erejében, a török-tatár lovasság hamisítatlan tulajdonságaival Pannoniában megjelenő magyarok hasonlóképen a keleti törzsbeli rokonaiktól hosszú időn át elválasztott avaroknak megmentőiül és barátjaiul tüntek fel. Valamint az Anatolia völgyeibe ujonnan érkezett török elem csakhamar a többiek élére állott és az ekként megerősödött szeldsuk maradványnyal együtt Byzancz ellen harczra kelhetett és diadalmaskodhatott, ugyanúgy alkotta meg a magyarok és avarok egyesülése, miután az utóbbiak önkényt hódoltak meg az előbbieknek, azt a hadi hatalmat, a melynek a népek vándorlásának nagy drámájában a végső jelenet jutott részeül e czímen: *A magyarok betörése és hódítása nyugaton.*

E nagyjelentőségü cselekvény részleteire, az idő és a hely kérdésére, hogy mikor és hol ment végbe, minderre sűrű fátyol borul, a melyet aligha fellebbenthetünk,

mert semmiféle ércz emlék, semmi irott betű sem örökítette meg e történeti eseményt. Hogy mennyiben lehet vagy szabad a magyaroknak és törzsbeli rokonaiknak ezen egyesülését a krónikások határozatlan leirásával a képzelt *pusztaszeri* országgyülésről összeegyeztetni, ezt illetőleg nem akarjuk a hypothesiseknek amúgy is már óriási halmazát ujakkal gyarapítani. Hogy bizonyos szövetség more nomadico létre jött, az kétségen kivül való; azonban ki merészkednék e szövetség részletezésébe bocsátkozni? Minek ámitanók magunkat még tovább is hiú csalóka képekkel és minek téveszszen meg ábrándos költeménynek csillogó szövevénye? Határozatlan a magyarok első megjelenésének időpontja Árpád vezetése alatt, ismeretlen e fővezér neve, — hiszen Árpád méltóság neve és fejedelmet jelent, — és épen olyan ismeretlenek az események a honfoglalás első évtizedében, mert voltaképen senki sem tudja, kivel, hol és mikor kezdődött a harcz és hogyan végződött. Annyi bizonyos és kétségtelen, hogy az avarok maradványaiba a magyarok megérkezése következtében új bátorság szállott és hogy régi harczias szellemök újra feléledt. Ők szolgáltak ujonnan érkezett törzsbeli rokonaiknak kalauzokúl, ők ismertették meg e jövevényekkel, a kik a nyugati világ talaján idegenekül érezték magokat, az ellenség gyengeségét és jelességét, és az ő segítségök nélkül nem igazodhattak volna el olyan könnyen az idegen magyarok Pannoniában és nehezen vívhatták volna ki olyan rövid idő alatt a honfoglalás első diadalait. Igaz, hogy az a kérdés jogosult, hogyan van az, hogy az egykorú irók az egyesülésnek ezen tényéről semmit sem jegyeztek fel és hogy csak a magyar krónikások fejezték ki erre vonatkozó határozatlan gyanításukat. Hát bizony minden egyéb előtt a pannoniai viszonyokban való teljes járatlanság

volt ennek az oka, mert nem tekintve a délnyugaton levő tartományt, Frankochoriont, a hol a német-frank uralom bizonyosan nagyon is kérdéses volt, Magyarországnak legnagyobb része akkor teljesen ismeretlen volt. Gyenge támasztékul csak az a körülmény szolgál, hogy a IX. század vége felé a lakosokat váltakozva *hunnoknak, avaroknak és ungereknek* nevezték és nem valami különösen különböztették meg.

Ha akkora hiszékenység volna bennünk, a mekkorával a magyar történetirók a Névtelen Jegyzőnek a honfoglalásra vonatkozó adatait szó szerint fogadták, akkor könnyü szerrel surrannánk át minden nehézségen és Árpád meg az ő vitézei első hőstettének története minden egyes részében világos volna. Azonban sajnos, a Névtelen Jegyzőnek adatai a kritikával, sőt a józan emberi észszel ellenkeznek. Koholmány az ő adata a magyarok számának nagyságáról; koholmány a tőle megjelelt útvonaluk[1] és merő koholmány az az örömmel teli alázat, a melyet a szlávok Ladomér- és Gácsországban a mindenütt diadalmasan előnyomuló hódítókkal szemben mutattak. *Először* megmagyarázhatatlan, hogyan választhatta lovas nomádok serege — már pedig a gyalogos nem harczos a török szemében — Etelkuzuból a a Duna mellékére való vonultában épen a Kárpátok hegyes-völgyes vidékén át vezető utat, holott az al-dunai uton sokkal kevesebb nehézségre akadtak volna. *Másodszor* gyermekes felfogásra vall feltenni, hogy a külföldi szlávok olyan könnyü szerrel meghódoltak és az idegen

[1] Marczali (Magyar tört. kútfők, német kiadás, 97. l.) helyesen utalt azon hasonlóságra, a mely Árpádnak a krónikásoktól megjelelt útvonala és Batu Kháné (1241.) között van, és ebből egész helyesen azt következteti, hogy a jó Névtelen szeme előtt a magyarországi tatárjárás eseményei lebegtek, midőn *Res gestae*-jét írta.

ural-altájiak megérkeztén annyira örvendeztek. Nem éjszakról dél felé, hanem keletről nyugat felé nyomultak előre a magyarok, és feltéve, hogy az első ellenség, a melyre bukkantak, szláv-eredetü volt, ezen legfelebb azon szórványos szláv telepeket lehet értenünk, a melyek amaz időben a magyar alföldnek éjszaki és déli vidékén egyaránt léteztek, mint az avarok régi szomszédjai az ujonnan érkezett nomád harczosok iránt nem viselkedtek ellenségesen és e hatalmas ellenféllel szemben ellenállásra nem is voltak képesek. Az én szerény véleményem szerint a magyarok a Duna innenső partjának területén semmiféle nevezetes nyilt ellenségeskedésre nem akadtak. E mellett bizonyít először Magyarországnak elenyészően csekély népessége amaz időben és különösen ama vidéken, a melyen a lakosság számának és a területnek viszonya még jelenleg is nagyon kedvezőtlen. Másodszor, ha a magyarok fegyvereit a Duna és Tisza köze rendkivüli módon elfoglalta volna, hogyan vehettek volna nemsokára ezután részt az ország belsejében vívott harczban is, meg az Italiába intézett első betörésben is?[1] Igazán jelentős ellenségök az akkor messzire Magyarországba nyúló morva birodalom volt, Szvatopluk uralma

[1] A chronologiai adatokat illetőleg Salamonnak következő, akadémiai jelentésében levő időmeghatározását tartom a valószinűséghez legközelebb esőnek:

889. kivonulásuk Lebediából és letelepedésök Etelkuzuban;
892. első fellépésök Pannoniában, mint Arnulf szövetségesei;
894. fellépésök a morvák ellen a Duna jobb partján;
895. a bolgár hadjárat kezdete;
897. Etelkuzut elhagyják és átkelnek a Kárpátokon (t. i. a délieken);
898. letelepedésök a Duna túlsó partján;
899. első olaszországi hadjárat;
900. második olaszországi hadjárat. (Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában, 46. l.)

alatt, a kinek hatalma egyfelől a Tiszáig, másfelől meg a Dunáig terjedt; miután e hatalom a három felől ellene intézett támadás következtében megtörött, nemcsak az innenső dunai terület jutott teljesen a magyarok birtokába, hanem a Dunán túl lakó avarokkal is érintkezhettek, a kik sokkal inkább szorongatva, mint a keleti avarok, a magyarok megjelenése által most szerencsésen megmenekültek és annál szivesebben csatlakoztak a hódítókhoz. Valamint a szeldsuk bégek Kis-Ázsiában még rövid idővel az oszmánok megérkezése előtt a műveltségnek hódoló lakósság felett a felsőbbséget kezökben tartották, jóllehet hadi erejök már a hanyatlás állapotában volt, épen úgy birtak az avar vitézek a IX. század második felében már meglevő megerősített helyek és a békés szláv népesség felett hatalmuknak még mindig érvényt szerezni. Ugyanazt a szolgálatot, a melyet az oszmánok a szeldsukoknak tettek, Árpád magyarjai is tették az avarok maradványainak, a melyek helyett aztán a szláv népesség felett való uralmat átvették vagy egyesülve az avar törzsek fejeivel uralomra jutottak. Arról szó sem lehetett, hogy a szlávok a Duna innenső területén ellenálljanak, azonban hivatalos meghódolásnak hivatalos ténye szintén képzelhetetlen, mert önálló szlávok ott már évszázadok óta nem léteztek.

És bármi úton-módon akarnók is a honfoglalást megmagyarázni, nomád lovas népek hasonló hadi tetteinek alapján mégis csak azon gyanításnak kell helyt adnunk, hogy a magyarok tüstént Pannoniában való első fellépésök alkalmával ott talált törzsbeli rokonaikban hatalmas segítőket leltek, és hogy folyton növekvő hadi szerencséjük következtében egyéb, sőt előbb ellenséges indulatú török törzsek is hozzájok csatlakoztak és segítségökre voltak, mert, miként a történelem bizo-

nyítja, valamely hadi vállalatnak sikere a legközelebb tanyázó nomádokat a győztesekhez való csatlakozásra szokta bírni és a szerencsés kalandorok sorait öregbíti. Efféle törzsbeli rokonaik közé tartoztak első sorban a magyarok iránt barátságos indulatú *khazarok;* ez tulajdonképen politikai, nem pedig ethnikai gyüjtőnév, a melyen itt első sorban egyes *kún* csapatokat kell érteni. A magyar krónikások és történetirók nézetét, hogy a khazarok és kúnok azonosak, már azért sem szabad merész feltevésnek tartanunk, mivel ezek Anna Komnena szerint ugyanazon nyelvet beszélték, és mivel a Biborbanszülettettnek leirása szerint a kabarok khazar nemzetségének nyelve a magyarok nyelvétől csak nyelvjárásilag különbözhetett; ebből az következik, hogy khazarok, kúnok, kabarok *és* magyarok közös nyelvcsaládhoz, tudniillik a törökhöz tartoznak, tehát ugyanazon népnek közel rokon tagjai voltak. Ezek mellett már igen korán tűnnek fel *a besenyők* mint a magyarok szövetségesei Magyarországban. Azon semmiképen sem szabad megütközni, hogy a magyaroknak ezen egykori halálos és rettegett ellenségei Arpádnak szövetségeseiként lépnek fel, sőt az ország meghódításában leghathatósabb támaszaiúl szolgáltak. Hasonló esetek már sűrűen fordultak elő a török-tatár hódítók történetében. Azt látjuk, hogy egyes törzsek, melyek Dsengiz, Timur és Nadir vállalkozásával szemben eleinte ellenségesen viselkedtek, utóbb e világhódítókhoz csatlakoztak és nekik egészen rendkivüli szolgálatokat tettek. Arpád sikere csakhamar ki is békítette a besenyőket, egész készséggel meghódoltak legfőbb uralmának és a Taksony uralkodása alatt említett besenyő vezéren, Thonuz-Abán kivül valószinüleg más vezérek is keltek Etelkuzuból útra a Duna felé, kiket magyar testvéreik szerencséje csábított.

Nem mellőzhetjük hallgatással azon vitatkozást, a mely e szövetségeseknek és a magyaroknak rokonsági viszonyát illetőleg támadt és még jelenleg is eldöntetlen. Külföldi történetirók és az ő nyomukon Hunfalvy Pál a khazarokban, besenyőkben és magyarokban ugor néptörzset ismernek fel, holott másrészt a magyarok az említett népekben legközelebbi testvéreiket látják és legfelebb csak a nyelvet illetőleg sejtenek csekély nyelvjárási különbséget.[1] Azonban mint a folyton haladó kutatásból kitetszik, e rokonsági viszonyt illetőleg a magyar felfogás tulajdonképen a helyes; minthogy ugyanis a kún nyelvnek tiszta török jelleme a Petrarca-Codexből bebizonyult és minthogy a kúnok azonossága az *uzokkal, ouzokkal* vagy *oguzokkal,* a hogy az arabok és perzsák nevezik, vagyis a mai turkománokkal minden kétségen kivül való, ennélfogva nehéz megérteni, hogy miért képezhetné a nagy turk család egyes tagjai között levő szoros rokonsági viszony még továbbra is vitatkozás tárgyát. Természetes, hogy e tény, tudniillik a kúnok és besenyők bebizonyított török volta, a legujabb magyar történetiróknak nagyon kellemetlen és egészen megzavarja őket. Nincsen kifogásuk a besenyők és kúnok atyafisága ellen; ezen utóbbiaknak egy töredéke a *polovczok, palóczok* nevén nagy jelentőségre jutott; azonban ezeket valóságos magyaroknak tekintették, nem pedig törököknek, az ő nézetök szerint a magyarokon csak olyan önálló *ethnost* lehet és szabad érteni, a mely a magyaroknak kész mai nyelvével vándorolt be Pannoniába régi hazájából a Volga partján, következőleg nem olyan ethnost, a mely különböző töredékekből össze-

[1] L. utóbb a 301. lapon.

hányva már előbb vagy utóbb mint olyan megalakult. E gyermekes balvéleményre később még visszatérünk; itt csak azt akarjuk kiemelni, hogy Árpád sikeres fellépéséhez saját ritka államférfiui bölcseségén és népének példátlan vitézségén kivül keletről érkező törzsbeli rokonaiknak és testvéreiknek közreműködése elkerülhetetlenül szükséges volt.

Mint a csekély történelmi vonatkozásokból kitetszik, e szövetségesek csak lassankint és kisebb csoportokra oszolva érkeztek, és katonai értékök szerint más-más, hadi tekintetben fontos pontra kerültek. A Duna túlsó partjára és az ország nyugati végeire, sőt mindenüvé, a hol az ellenállás veszedelme nagyobb volt, a besenyőket küldötték; ott ugyanis arról volt szó, hogy a német birodalommal szemben állják meg a küzdelmet, a német harczosokkal szemben, kiknek erejéről a magyarok az avaroktól eléggé értesültek; a magyar alföld éjszaki végén pedig, nevezetesen a mai Nógrád-, Borsod- és Heves-vármegyében erős kún csapatot helyeztek el, a kikhez később a palóczok testvértörzse csatlakozott; e két törzs az ott talált szláv néptömegekre ügyelt. A magyar krónikások, mint már említettük, a nyugati középkori seregek hadvezetését vették mintaképül; e szerzőknek kedve telik annak leirásában, hogy Árpád főhadiszállásáról intézett és szigorú következetességgel végbevitt szabályszerü hadjáratnak szorosan katonai, rendszeres müveletei által került Magyarország bizonyos idő mulva a hódítók kezébe. Még az egyes tábornokokat is megnevezik és tüzetesen megjelelik a müködő hadtestek útjait és állomásait. Mindezt nagyon szépen lehet elolvasni, ha épen valaki mesebeszédben akar gyönyörködni; mi azonban, kiknek szeme előtt az ázsiai hódítónak és a nomád lovas csapatoknak képe lebeg, mi egé-

szen másnak képzeljük a honfoglalást. A mi igénytelen véleményünk szerint egyes repülő hadoszlopoknak kellett lenniök, a melyek, miután a derékhad valahol megmegvetette a lábát, valamely testnek előre nyúló karjaiként előnyomultak és a főseregnek lassankint való vonulását nyomukban lehetővé tették. E müveletet, Dsengiz és Timur későbbi hadjáratainak hasonmását, a magyar alföldről már azért is lehetett könnyebben végbevinni, mivel először az akkori Magyarország lakóssága, mint már említettük, szerfölött csekély volt és mivel másodszor az elszórtan megoszló szláv telepeknek, az egyetlen, említésre méltó ellenségnek, sem erejök sem kedvök nem volt ellenállásra. Erejök bizonyára nem lehetett; ugyan hogy mérkőzhetett volna meg a már régóta letelepült és békés foglalkozás közt élő szláv népesség az éhség, szomjúság meg az égalj minden viszontagsága ellen edzett és a harczban gyakorolt magyarsággal? Kedvök pedig már azért sem lehetett, mivel tudvalevőleg Németországnak a szlávság ellen intézett hódító és hitterjesztő kisérletei az ellenkezést és gyűlöletet e két népelem között növelték. A kölcsönös vádból, a melyet szlávok és németek IX. János pápánál Rómában emeltek, legjobban látható e viszony; mégis nehéz volna tagadni, hogy a szlávok részint az avarokkal való régibb szomszédságuk miatt, részint az utóbbiakkal közös ellenállásuk miatt is, melyet a németek megtérítő kisérleteivel szemben kifejtettek, a magyarok iránt kevésbbé ellenségesek voltak és bennök nem látták a barbárságnak és durvaságnak azon ijesztő képét, a melyet a németek és olaszok láttak. Az avarok és szlávok erkölcsi életének számos közös vonása az utóbbiaknak a magyarokhoz való közeledését tetemesen megkönnyítette és a pannoniai szlávok, Árpád bölcs politikájától felbátorítva, úgy

látszik, csakhamar a magyarok megjelenése után hű és szilárd szövetségeseik közé tartoztak.

E viszonynak hihetőbbé kell válnia, ha meggondoljuk, hogy a magyarok hatvan évnél tovább küldték ki Európában a szélrózsa minden irányába kalandra vágyó és zsákmányra áhítozó csapatjaikat, ez pedig csakis a Magyarországban magában talált rokon és nem-rokon elemek segítségével és támogatásával történhetett, mint a következő szakaszban ki fogjuk fejteni.

XIV.

A MAGYAROK BETÖRÉSEI ÉS HÁBORÚI EURÓPÁBAN.

A magyarok betörései, a melyek 899-ben, azonnal Magyarországba való jövetelök első évében kezdődtek, egymástól merően különböző jellemet mutatnak; egyáltalában nem szabad ezeket rendes hadjáratok értelmében vennünk, a hogy a magyar történetirók eddigelé szokták. Valamint a pusztaság lakosának általában zsenge ifjuságától fogva a letelepült népesség kincseit, kényelmét és jólétét a legbájosabb színekkel szokták lefesteni, úgy hogy ekként felhevült képzelete nem ismerhet nagyobb szerencsét és gyönyörűséget annál, hogy ez Istentől megáldott vidékekre törjön és kedvére meggazdagodjék: épen úgy kellett a Magyarországgal határos műveltségi területek gazdagságáról való hírnek a Duna partjára érkezett magyar lovasok kedélyére hatalmas varázst gyakorolnia. Kalandokra való, velök született vágyuk, fegyvereik első sikere, a félelem és rettegés, melyet első megjelenésök mindenütt terjesztett, e bátor harczosokat bizonyára a legmerészebb vállalatokra és a legvakmerőbb lépésekre sarkalta. Első italiai betörésökre 900-ban csakhamar a második következett és gyors egymásutánban látjuk, hogy egyes kisebb-nagyobb lovas csapatok egész Európán viharként átszáguldoznak, majd az Éjszaki-tengerig, majd az Atlanti-oceán partjaiig, majd meg Apu-

liáig és Konstantinápolyig, és hogy ritkán térnek vissza agyba-főbe verve, hanem annál gyakrabban vonulnak haza Magyarországba övéikhez kincsekkel dúsan megrakodva és hadi foglyokban bővelkedve. E betörések története, a mint Szabó Károly gondos művében előttünk van, joggal keltette föl az utókor bámulatát és csudálkozását, az ázsiai vitézek bátorságának, physikai erejének és kitartásának, katonai képességének és Európa akkori védelmi ereje fölött való felsőbbségöknek ritka példáját tünteti fel és a nyugati krónikások szánalmas jajveszékelésében, kik e nomádokat valóságos szörnyetegeknek írják le, az akkori nyugati világnak megszégyenítő tanúsága rejlik. Manapság nem lehet megérteni, hogyan lehetett az, hogy a magyarok akkora területeken átjuthattak és folyókon, hegyeken, sőt még a magas Alpeseken is átkelve száz meg száz mérföldnyire övéiktől hadi szerencséjöket megkísérthették. Csudának látszik, ha azt olvassuk, hogy egyes lovascsapatok egész Európán át, Brémától Apuliáig, Bordeauxtól egész Konstantinápolyig mertek kalandozni, az egyenlőtlen harczból diadalmasan kibontakoztak és kincsekkel dúsan megrakodva meg számos hadi fogolytól kísérve hazatérhettek. Pedig a rejtvényszerűség el fog enyészni, ha a jelenkori nomádok harczolási módját közelebbről szemügyre veszszük. Az Etrek mellékén és Perzsia éjszaki szélén a pusztaságon tanyázó turkománok rendes időben Perzsiába egész Tebbeszig, háborús időben pedig egészen Iszfahánig és Sírázig szoktak előnyomulni, sőt mi több, rabjaikat olyan messziről vezetik biztonságban a pusztába. Egyetlen turkomán tíz-húsz, rémületében tehetetlenné vált perzsát ejthetett foglyúl, kik aztán a győztesnek parancsára egymás kezét kötözték meg, bilincset raktak rá és lova farkához vagy nyergének kápájához

kötözve szüntelen halálos félelemben baktattak mögötte. Úgy látszik, ilyenformán jártak el a magyarok is, de azon körülményben, hogy megjelenésök Európában még idegenszerűbb volt a turkománokénál Perzsiában és hogy ennélfogva nagyobb és behatóbb félelmet is terjesztettek, ebben rejlik nagyobb vakmerőségöknek és nagyobb sikeröknek is az oka.

Ezen messze távolba kiterjesztett kalandozásaikon kívül, a melyekben nagyobbára aránylag csekély számú harczos szokott maguk választotta bajtársuknak vezetése alatt részt venni, — a megrettent krónikásoktól feljegyzett számukat ugyanis mindig erősen túlzottnak kell tekintenünk, — a magyarok magától érthetőleg egyes nagyobb háborút is viseltek, a mely, mint a dolog természetéből következik, legnagyobbrészt Németország ellen irányult. Hogy vajjon támadó politikát követtek-e a magyarok ezen vállalatokban vagy pedig egyszerűen védelmi intézkedésekkel éltek-e, azt nem lehet egykönnyen eldönteni. Én inkább az utóbbi nézetet vallom, mivel nomád hadsereg szempontjából nem egészen érthető, hogy milyen czélok jöhettek tulajdonképen tekintetbe, a melyek a legelőben dús országnak birtokába jutott társadalmat arra ösztönözték, hogy határait a nyugati vagy éjszaki hegyvidéken túl terjeszsze. Efféle hódító hadjárat leginkább mégis csak Árpádtól, a honfoglalás vezető szellemétől telhetett volna ki, pedig a történelem egyetlen olyan esetet sem említ, hogy a magyarok fejedelmöknek személyes vezetése alatt léptek fel a szomszéd országokban. Lehetséges, sőt felette valószínű, hogy ott, hol a történelem a magyarok nagyobb vereségéről emlékezik meg, mint például Merseburgnál (933-ban) és a Lech mezején (955-ben), valamely tekintélyes sereg, egyes szakaszok nagyobb egyesülése jelent meg; arról

azonban alig lehet szó, hogy e háborúkat a hatalomnak középpontjából vagyis Árpád vagy Zoltán táborából tervszerűen intézték, a hogy a magyar történetírók képzelik. Egyáltalán nagyon különös, mi módon szerezhettek a magyarok azonnal Magyarországban való megérkezésök után olyan tüzetes értesülést a szomszéd országok földrajzi, ethnikai és politikai viszonyairól, hogy ott, habár ellenségként, felléphettek. Minden bizonynyal jelentékeny szolgálatokat tehettek e tekintetben a velök szövetkezett szlávok és itt talált avar törzsbeli rokonaik. Ezek előtt évszázadok óta ismeretesek voltak a határos országok útjai, ethnikai és politikai állapotjai, ezek nem egy okból bosszút is forraltak lelkökben, és mivel csak olyannyira vágytak zsákmányra, mint a pusztaságnak imént érkezett fiai, bizonyára nem mulasztottak el semmi alkalmat, hogy Árpád és Zoltán merész, tettre vágyó és ősi erejű lovas csapatjait szolgálataikkal mint kalauzok és buzdítók gyámolítsák. Hasonló viszonyra akadunk nomád harczosok későbbi hódító hadjárataiban is. Az előre nyomuló mongol hadseregnek eleinte kirgizek és ujgurok, utóbb nyugati törökök és perzsák szolgáltak kalauzokul; Timurt is mindenütt törzsbeli rokonai vezették előre diadalmi pályáján.

És valamint a most említett seregeknek diadallal koszorúzott magva, vagyis a hódítás igazi hősei a később hozzájok csatlakozott szövetségesekkel szemben kisebbségben maradtak és csupán az egész had éltető szellemeként, uralkodójaként és parancsolójaként szerepeltek, ugyanúgy volt a dolog a magyarokkal is. A ki e véleményünkkel szemben azon óriási számadatoknak akarna hitelt adni, a melyeket a középkori krónikások az Európa legkülönbözőbb pontjain megjelent magyarokról számunkra feljegyeztek, az mód nélkül csalódnék. Minden

előtt ez óriási számadatok, a melyek gyakran százezrekről szólnak, szerfelett túlzottak, mivel olyan nagy számban összegyülekező ember és állat az akkori gyér népességű nyugaton alig létezhetett, annyival kevésbbé mozoghatott ide s tova. Másodszor a betörők seregében az igazi magyar elem csupán igen csekély mértékben volt meg, minthogy csak a vezérek, a vezető személyek tartoztak e népelemhez. Valamint a XIX. századbeli német a nála házaló drótos tótot magyarnak nevezi, úgy ősei is a X. században minden, magyar lobogó alatt megjelenő harczost igazi magyarnak tartottak, jóllehet a magyarok seregében idegen, nagyobbára szláv nemzetiségű kalandkereső harczosok is voltak. Tudjuk a történelemből, mint már egyebütt kiemeltük, hogy a mongol világverőnek nagy seregében az igazi mongol népelem legfölebb egy tizedrészt képezett és hogy például Batu khán seregében, a mely az Al-Volga felől Galiczián át Magyarországba ütött, a mongol seregbe kebelezett törökök százára talán egyetlen mongol ember jutott. Szelleme, legfőbb vezetése mongol volt, épen úgy, mint a magyarok lovas csapatjaiban, *minthogy különben nem képzelhető, hogyan létezhettek az Árpáddal hazánkba jött vitézek, még ha összes számukat besenyő és kún szövetségeseikkel egyetemben negyven- vagy ötvenezerre teszszük is, félszázadnál tovább szakadatlan háborúságban, folytonos harczban éjszaki és déli Európa elemeivel és mindnyájának elkeseredett gyűlölete ellenére ez egy nép iránt.*

E mellett még más körülményt is kell tekintetbe vennünk, tudniillik a szokatlan égalj okozta betegségekből, a mindenféle nélkülözésből és kivált a háborúkból eredt veszteséget, a mely bizonyára nagyon jelentékeny volt. Így például 904-ben a bajorok hitszegő

támadása, a melyben *Kursan*[1] vezér életét vesztette; a merseburgi csata, a melyben 36,000 magyar pusztult el; a wolfenbütteli (938-ban), a welsi (944-ben) vereség és kivált a véres augsburgi csata (955-ben), a nélkül, hogy a délen, azaz Olasz- és Görögországban szenvedett és bizonyára nagy veszteségeket számítanók. Minden túlzás nélkül feltehető, *hogy a magyarok, beleértve szláv szövetségeseiket és a besenyőket meg a kúnokat, legalább is 200,000 fegyverfogható férfit, következőleg az összes népnek szinét-virágát vesztették el a különböző csatatéreken.* A kérdés tehát teljesen jogosult: hogy lehet a veszteségeknek és a hadsereg állományának száma között levő viszonyt kiegyenlíteni, és hogy nevezetesen mi maradhatott meg hatvanévi harcz után a csekélyszámú magyar elemből, még ha két nemzedék felnevekvését is számítjuk hozzá?

A ki jelenleg ezer esztendő mulva részrehajlatlan szemmel olvassa az egykorú krónikások leírását az akkori Európa minden zugában megfordult magyarok harczairól, a ki meggondolja, milyen merészség, elszántság és lélekjelenlét kellett ahhoz, hogy száz meg száz mérföldnyi távolban ismeretlen vidékekre törjenek és éjjel-nappal szembe szálljanak a mindenfelől fenyegető veszedelemmel, az semmi esetre sem állhatja meg, hogy e ritka hősiesség iránt bámulatot ne érezzen. Hogy e leírásokban szörnyű pusztításnak, templomok és kolostorok feldúlásának, szerzetesek és apáczák lemészárlásának és megannyi istentelen tettnek rémjeleneteit olvassuk, az kevéssé indíthat meg, ha meggondoljuk, hogy ama kor

[1] Ezen vezér nevét, a mely a byzancziaknál is *Κουρσάνης*, hazai történetíróink és nyugati krónikások hol Csörs-re és Kusalyra, hol meg Chussal-ra, Chussol-ra változtatják. *Kursan* török szó, mai jelentése: kalóz; ebből származik a nyugati nyelvekben: Korsar, corsaire stb.

keresztyén hősei gyakran testvérharczban egymás iránt sem mutattak több emberiességet és hogy a háború még ma, a műveltség korszakában sem ismer semmi irgalmat. A mit a magyarok a X. század első felében Európában végbevittek, az minden népnek és minden időnek hadi történelmében páratlan. Sem a hunnok hadjáratával nem szabad összehasonlítani, mert ezeknek hadi ereje az akkori Európáét szám szerint nagyban felülmulta, — sem Dsengiz és Timur későbbi hódító hadjárataival Ázsiában, mivel ezekkel szemben az akkor át meg át elpuhult Ázsia és a katonailag még kevésbbé rendezett Oroszország meg India állott. Holott a mongolok, a Timuridák és később az oszmánok mindenütt nagy hadi tömegekkel léptek fel, azt találjuk, hogy a magyarok apró csapatokban járják be a legnagyobb területeket. Egyszerre bocsátkoztak harczba az összes nyugati keresztyénséggel és az időről-időre előforduló bajok ellenére félszázadnál tovább állották meg helyöket. Nem ismertek különbséget éjszaka és nap, tél és nyár, síkság és hegység között. Szembeszállottak vértes ellenséggel és kőfalakkal, és e mellett csudálatra méltóan a legtöbb esetben rettegést terjesztve és zsákmánynyal dúsan megrakodva tértek haza. E ritka sikerök okáúl rendszerint az akkori német birodalom viszálkodását, azt a félelmet és rettegést, a melyet ázsiai nomádok megjelenése az akkori Európában keltett, és kivált már a görögöktől csudált magasabbfokú hadi mesterségöket emlegetik. Ez okokat részben elismerjük, azonban meg nem állhatjuk, hogy ki ne emeljük, hogy a történelmi kritika bizonyos mozzanatokat, sőt nyomatékos mozzanatokat részint egyáltalán mellőzött, részint nem eléggé méltatott.

A magyarok Európában minden előtt azon határ-

talan szabadsági érzelmekkel léptek fel, a melyek a pusztaság lakosainak általában ősi sajátságuk, igazán nagy tettek végbevitelére nélkülözhetetlenek, azonban a római keresztyén rabság bilincseiben epedő nyugatiak kebelében azon időben teljesen hiányoztak. Mily szánalmas alak lehetett a hűbérurának vagy önkénykedő egyházfejedelmének felhivásától ütközetbe vezetett német, franczia és olasz vitéz a saját jószántából kivonuló, harczra való vágytól égő és kalandot szomjazó magyar mellett! Azt tartom, rikítóbb ellentétet soha sem látott a harczoló Európa; és nemcsak az odáig ismeretlen és szokatlan nyílzápor, sem a nagyobb hadi tudomány, hanem a születésétől fogva harczban edzett nomádnak lelke és éltető szelleme volt ott a döntő. A második körülmény, a melyre már futólag rámutattunk, a magyarok vezető köreinek műveltségi felsőbbsége volt az akkori szláv, német és egyéb keresztyén előkelőséggel szemben. A keresztyén önteltségnek ez állítás minden bizonynyal nagyon is merésznek, vagy épen paradoxonnak tetszhetik, azonban ki tagadhatná, hogy a Szászánidák párszi műveltsége, kiknek díszépületeit és öntözőműveit, kiknek államkormányzó művészetét és törvényeit, kiknek iparát és kereskedelmét az utókor joggal bámulja, a IX. és X. évszázadi nyugati műveltségi világot nagyban felülmulta? Vagy általában hogyan is lehetne az akkori ázsiai árják műveltségét meg a babonába, tudatlanságba és barbárságba merült európai árjákét összehasonlítani! Az pedig minden kétségen kívül van, mert a magyar nyelvben elég nagy számmal meglevő perzsa műveltségi szók világos bizonyítékát adják, hogy Árpád és a magyar társadalom előkelősége e perzsa szászánida műveltség szellemétől áthatva, e műveltség nézeteitől és életelveitől vezetve, tehát nem meztelen

barbárul jelent meg Európában. Ha nem így lett volna a dolog, a hadi tudományban és a kezdetleges ember physikai erejében rejlő összes elsőbbségök sem lett volna elég, hogy a maroknyi ural-altáji harczos keresztyén ellenségeinek mindent elnyomó többsége felett diadalra jusson, és szellemi felsőbbségök nimbusa nélkül a Pannoniában talált elemeket sem bírták volna zászlaik alatt egyesíteni. Más idők és más helyek nomád társadalma mindenha fejetlensége és állhatatlansága által volt ismeretes, és csak a szomszédos párszi és később moszlim műveltség segítségével léphetett fel sikeresen a világtörténelmi események színterén. A mongolokat az ujgur műveltség, Timurt és az oszmánokat az iszlám juttatta diadalra. Árpád határozottan a párszi műveltségben, melynek sugarai már sokkal előbb hatottak messze az Uralig és a Volga középső vidékeig, lelte az államtudomány azon segítő szereit, a melyekkel dunai birodalmát megalapította. Nem Árpád volt tehát barbár a szó igaz értelmében, hanem keresztyén ellenfelei, különben meg bírták volna gátolni idegen, ázsiai néptörzsnek Európában való megállapodását.

A míg tehát a magyarok e szellemi felsőbbségökkel jeleskedve és harczra való nagyobb képességöktől védelmezve léphettek fel a szomszédos népek ellen, addig diadalmaskodtak is ellenségeik felett és legkülönbek is voltak mindenütt. Azonban az égalj meg a talajviszonyok különbözősége és kivált nem egy idegen szokásnak és erkölcsnek az avarokhoz és szlávokhoz való csatlakozásuk következtében történt elfogadása feltétlenül átalakítólag hatott a magyarok régi erkölcseire és eredeti erényeiknek és jelességöknek akárhány vonását eltorzította vagy egészen eltörölte. Európában való több évtizedi tartózkodása után a belső-ázsiai nomád is meg

hű társa is, tudniillik lova, már veszített amaz ősi erejéből, rugalmasságából és mozgékonyságából, a mely azelőtt felsőbbségét biztosította. Kincseknek szüntelen felhalmozása, a letelepült életmód bizonyos kényelmével való megismerkedés és főleg a rabszolgák számának óriási gyarapodása, kiket a magyar Európának minden vidékéről Pannoniába összeterelt, a lassú elpuhulásnak folyamát elősegítette, és ha nem érkezett volna időről-időre besenyő, bolgár és kún törzsbeli rokonainak egy-egy pótléka, ki tudja, nem érte volna-e már előbb is egyes, a X. század közepén bekövetkezett csapás. A magyar kiváló, páratlan jelessége mellett is csupán véges halandó volt, a kitől nem lehetett semmi természet felett való dolgot várni. Nem kerülhette el Baján, Dsengiz és Timur utódjainak sorsát; sőt a második és harmadik nemzedéknek már akárhány tekintetben kellett Árpád vitézeitől különböznie. Másrészt számuk is aránylag megfogyott és midőn ellenségeik a harczok és vereségek hosszú során végre nem egy fogást eltanultak az idegen vitézektől és rettentő megjelenésöket lassankint megszokták, akkor a régebbi varázsnak el kellett tünnie, betöréseik nyugat felé mindinkább gyérültek, még a Byzancz felé vonult kalandorok is véres fővel tértek haza és az annak előtte féktelen pusztai leventéknek az Árpád alapította birodalom határaival kellett mint szenvedélyeik tombolásának színterével beérniök. A magyarok is úgy jártak mint egyéb megelőzőik és utódjaik a világhódítás színhelyén, azon lényeges különbséggel mindazonáltal, hogy, holott a hunnok, avarok, szeldsukok, mongolok és más világverő ural-altájiak neve nemsokára a hódítás mezejéről való elvonulásuk után eltünt, a magyarok neve nemcsak fenmaradt, hanem a dicsőség és fény jelzőjeként idegenektől és törzsbeli

rokonaiktól egyaránt elfogadva mind e mai napig él. *A hősök csapatjából, a melyet Árpád Etelkuzuból Pannoniába vezetett, csupán kicsiny rész, legfölebb a társadalom előkelősége, a vezérek és a törzsek fejei maradtak életben, mert a harczosok legnagyobb része majdnem évszázados harczokban a külföldön elvérzett, és a társadalomnak ezen előkelőségéből alakult később az a nemzeti keret, a melybe Pannoniának tarka-barka elemei önkényt illeszkedtek és a hol magyar néppé erősödtek.* Azt a szerepet, a mely a frankoknak Galliában, a bolgároknak Moesiában, a normannoknak Siciliában és a varägoknak Oroszországban jutott, ugyanazt a szerepet játszotta a magyaroknak török törzse a Kárpátok övezte hazában. Valamint a *frankok* a régi Galliának tarka népeleméből az egységes *franczia* nemzetet teremtették és valamint az éjszaki Skandinaviából való *ruotszok* Dél-Oroszország népeinek zürzavarából az *orosz* népet alakították, ugyanúgy képezték a *magyarok* az avarokkal egyesülve Pannoniában a *magyar* nemzetiség magvát. Vérökkel az ural-altáji törzsnek Pannonia síkjain hervadófélben talált, velök rokon ágába új erőt és gyarapodást öntöttek és új életre keltették. Török ethnikai létezésöket elvesztették a magyarok, török nyelvöket a hazánkban talált ugor-török vegyülék-nyelvvel fölcserélték, de szokásaikat és erkölcseiket meg politikai, hadi és társadalmi szellemöket az itt levő népvegyülékbe úgyszólván beleoltották és ekként megteremtették azon nemzeti egységet, a mely még jelenleg is ezer év múlva az idők minden viharát és veszedelmét megállva előttünk van. Valamint a győzelmes oszmánok anatoliai szeldsuk testvéreiket az uralkodásban felváltották és az ekként megalapított uralomnak az *oszmán* czímét adták, úgy lépett Pannoniában a magyarság az avar hatalom

helyébe. *Magyarország*[1] volt azontúl e hon neve és *magyar* e nemzeté; e név mellett semmi másnak nem volt szabad és nem lehetett érvényesülnie.

Ezt kell Árpád és vitézei hősi küzdelmének eredményeül tekintenünk és mivel e mozzanat művünk fő magvát képezi, azért a magyarság nemzeti megalakulásának folyamát egyes részleteiben tovább akarjuk kisérni és a X. évszázadban végbement utolsó szakaszára kívánjuk figyelmünket fordítani.

[1] *Ország* legrégibb alakja *uruzag, urusag;* eredetileg nem földet jelent, hanem uraságot, uralkodást, és e szóból származik: *úr.*

XV.

MAGYARORSZÁG A X. ÉVSZÁZADBAN.

Most aztán, kedves olvasóm, csakugyan a nagy kérdőjelhez értünk! Szándékunk, a X. évszázadi Magyarország ethnikai, politikai és társadalmi viszonyainak koromfekete éjszakájába behatni, minden bizonynyal a legmerészebb vállalatok közé tartozik, a melyeket képzelhetni, és ha mind e mellett e merészletbe bocsátkozunk, azon reményben teszszük, hogy az emberiség ethnikai és társadalmi fejlődésének történetében másutt feltünő analog állapotoknak nagyobbkörű áttekintése és tüzetes méltatása segítségünkre lesz. Minden előtt hangsúlyozni kell, hogy a nagy elválasztó fal a keleti és nyugati emberiség, vagyis európaiak és ázsiaiak műveltségi törekvései között már azon időben is fennállott; sőt az már sokkal előbb épült és az időnkint változó határvonal a két műveltség területe között a felsőbbségért küzködő pártok sikerei szerint hol keleti hol nyugati irányba tolódott. Azon időben, midőn Róma még a világon való uralmát kezében tartotta, a vitéz legióknak sikerült a nyugati műveltség határjelelő oszlopait messze Ázsiában erőszakkal felállítani. De nem volt maradásuk, mert a Tiberis partján uralkodó hatalom hanyatlásával kidőltek a határ oszlopai is és Ázsia műveltségi világa szüntelen kisérleteket tett műveltségének fogalmaival

Európába behatni. Világrészünknek déli szélességi fokai között e harcz csak ritkán és kevéssé dühöngött, azonban annál hevesebben mutatkozott éjszakkeleti területein és különösen ott vált érezhetővé, a hol a tágas pusztaság és a fűben bővelkedő síkság természete európai földön hasonló talajviszonyokat tüntet fel és a hol a nomád harczosokat csalogató síkság, a keleti Kárpátok csekély félbeszakításával a Duna táján, Ázsia belsejéből Pannonia belsejéig húzódik. A népek nagy viszálya, hogy Magyarország Ázsiához tartozzék-e vagy Európához, évszázadokon át eldöntetlen maradt és miután Attila és Baján hasztalanúl kisérlette meg az ázsiai világrend követeléseinek nyugati földön tiszteletet szerezni, ím most Árpád csekélyebb hatalommal ugyan, de annál nagyobb államböleseséggel és politikai körültekintéssel lépett a sorompók közé. Európában való fellépte tehát Ázsiának, még pedig a nomád Ázsiának a nyugati világ keleti szélén való új feltűntét mutatja; a frank-német uralomnak fakó fénye ugyanis a IX. század vége felé már egészen kihunyt és a szlávoknak, kiknek ez uralmat pótolniok kellett volna, sem akaratuk sem képességök nem volt a magyarokkal szemben a keresztyén nyugati eszmék védő bástyájáúl szolgálniok. Midőn a magyarok a régi Pannonia délkeleti részén bevonultak és Arnulf segítséget esdő hívását követve Szvatoplukkal való küzdelmökben az egész országot bebarangolták, a népességnek olyan csekély számára akadtak, a melyről jelenleg alig lehet fogalmunk. Hogy erre nézve számadatokba bocsátkozzunk, arra a legcsekélyebb támaszkodó-pontunk sincs. Amaz időnek koromfekete sötétségében hiába keresünk statisztikai adatokat és csak akkor, ha azon gyér és nem mindig megbízható tudósításokat tekintjük, a melyek más orszá-

gok lakosságának száma és területe között hajdanta fennállott viszonyra vonatkoznak, lehet Magyarországot illetőleg megközelítő fogalmat alkotnunk. Ha Francziaország és nyugati Németország lakosságának számát Nagy Károly idején 8—9 millióra (?), 1700-ban pedig 21.136,000-re becsülik és ha Angolországét meg Walesét a Doomesday Book (1080-ban) adataiból következtetve 300,000-re, 1570-ben 4.160,321-re,[1] száz évvel utóbb pedig 5.773,646-ra teszik, akkor tekintettel arra, hogy Magyarországban a lélekszám és földterület közt levő viszony soha sem volt olyan kedvező mint az említett országokban, Magyarországnak emberben való szegénységéről a X. században könnyen fogalmat alkothatunk magunknak, és pedig annál inkább, mivel Magyarországnak a XVII. században is alig volt 2.000,000 lakosa. A mai Dél-Oroszország, a Fekete-tenger éjszaki vidéke és Magyarország a X. században épen olyan szegény volt emberben mint Közép-Ázsia a jelenkorban, gazdasági és politikai állapotjai is ugyanazok voltak, és ha Magyarországban II. József idején 7.000,000 lakost lehetett találni, mialatt Francziaország 8 millióról 26-ra, Angolország pedig 4 millióról 8½ millióra emelkedett: akkor az elmúlt nyolcz évszázadra vonatkozólag fokozatos csökkentéssel *Magyarországra nézve a lakosság számát a honfoglalás idején legfelebb 3—400,000-re lehet tenni.*

Ezen, avarok maradványából és szlávokból álló népesség részint a már akkor is meglevő megerősített helyek vagy várak körül tartózkodott, a melyeknek nagyobb része az országnak dunántúli, helyesebben nyu-

[1] Ezen adatokat kitünő statisztikusunknak, Kőrösi Józsefnek köszönhetem, azonban pótlólag megjegyzem, hogy a Francziaországra vonatkozó adatok közül csak az 1700-ról, és az Angliát illetők közül az 1570-ről való tarthat számot teljes hitelességre.

gati részére esett, mert keleti része, nevezetesen a mai Ung-, Marmaros- és Bereg-vármegye, valamint a Duna balpartjának vidéke egész Daciáig, mint már említettük, látogatatlan és ismeretlen maradt. Eginhard, Nagy Károly történetírója, Pannoniának csak nyugati részével ismerkedett meg, és ha már erről is azt írja, hogy napokig kellett utazniok, míg egy emberi lélekre akadtak, könynyen elképzelhető, milyen lehetett keleti része. Előnyomulásuk közben a magyarok Daciában először az ottani szláv népességen uralkodó avarokra akadtak; ezek valószínűleg hadi aristocratiát képeztek, a mely az országot tagjai között felosztotta és kifelé megvédelmezte. Az országnak hegyes-völgyes keleti végein, a hol a német-frank hatás tökéletesen idegen maradt, az avarok a letelepült szlávok felett való felsőbbségöket zavartalanúl megtarthatták, és hogy szlávok voltak ama föld régibb lakosai a románoknál, az az országnak régi túlnyomóan szláv helyrajzából sokkal világosabban bizonyúlt be mint Kogolnicsánnak és másoknak képzelgős történetírásából. Hegyi lakosoknál általában a conservativ hajlamnak erősen kifejezett vonása félre nem ismerhető, és az által, hogy a közlekedésnek síkságon levő fő vonalaitól távol esnek, idegen hatásoknak kevésbbé hozzáférhetők, mint a síkságon lakó ember. Ez okból én is azon nézet felé hajlom, hogy a székelyeket, habár Attila hunnjainak nem is egyenesen leszármazó ivadékai, mégis mindenesetre amaz ural-altáji, helyesebben ugor-török népvegyülék maradványainak kell tekinteni, a melyet az avarok nevén ismerünk, és hogy e nép sorsában osztozkodtak. Az ellenkező nézetet, hogy a székelyek állásuknál fogva *határőrök* voltak,[1]

[1] *Székej, székely* a szó értelme szerint a. m. *megtelepült;* ellentéte:

mivel a történelem a Vág mentén levő *Siculus*-okat vagyis nyugati székelyeket is említ, és hogy tulajdonképen Árpáddal jöttek hazánkba és csak később kerültek Erdélybe, egyáltalán nem helyeselhetjük, minthogy az Arpád előtti időben a magyarság legvégső előőrsét képezték kelet felé, tehát nem kellett őket határőrökül oda rendelni. A mi azon bizonyítékot illeti, hogy nyelvökben épen úgy mint a magyarban szláv kölcsönszók vannak, tehát csak későbbi alakulat lehet, az már azért sem állja meg a sarat, mivel, mint már előbb bebizonyítottuk, a magyar nyelv alakulása az Árpád előtt való korból származik, olyan korszakból, a melyben a Dontól az Ennsig terjedő avar nép majdnem elejétől végeig szláv elemekkel keveredett össze és egységes szláv nyelvhatásnak volt kitéve. A mi már most Hunfalvy megjegyzését[1] illeti, hogy a történelem a régiek «Gepidia»-jában hunn és avar maradványokról semmit sem szól, arra azt bátorkodunk kérdezni, hogy ez-e az egyetlen homályos pont Pannonia és Dacia akkori történetében, a melyet föl nem derítettek, és nem emelte-e ki maga a tudós szerző egész helyesen, hogy «a Duna és Tisza köze meg a mai Erdély a frank-német uralom idején épen olyan ismeretlen volt mint Herodot korában»?[2]

Nyugatra a régi Daciától, vagyis a magyar alföldön lakott a baromtenyésztő avarok fő magva, jelesen a népnek azon része, a mely a fegyvertényekben kevésbbé vett részt és a málhával járó csapatot vagyis *kos*-t képezte, mint előbb említettük; a Dunán túl levő területen pedig a szlávoktól és németektől letelepedésre

göcsej, azaz: vándor, nomád, törökül *göče*, vándorló. Mint a magyarság keleti határőrei bizonyára régtől fogva viselték e nevet.

[1] Magyarország ethnographiája, 300. l.

[2] U. o. a 191. lapon.

inkább szorított avarok laktak. A határvidék, úgy látszik, ott évszázadokon át egyforma maradt, vagyis az avarok uralma a stájerországi és austriai hegyekig terjedt, és a mi síkság vagy alacsony dombok vidéke volt, azt az ural-altáji uralkodó elem soha sem engedte ki szívesen hatalmából. Hogy mekkora lehetett e nép számbeli ereje, azt természetesen lehetetlen meghatároznunk; azonban úgy látszik, hogy az avarok, mint már előbb hangsúlyoztam, a szlávok mellett az akkori Magyarországban az uralkodó többséget alkották, és hogy átmenőfélben voltak az ázsiai nomád műveltségből a keresztyén nyugatiba, a mely őket ethnikai jellemzékestül teljesen át is alakította volna, ha a magyarok ideje korán be nem jöttek volna, emlékeiket újra fel nem élesztették volna és őket előbbi életmódjokhoz vissza nem térítették volna. A mi aztán a szlávokat illeti, a kik, mint mondottuk, az avarokat szám tekintetében tetemesen felülmulták, azoknál a keresztyénség még sokkal kevésbbé vert gyökeret, hogysem teljesen átalakította volna és a nyugati műveltségbe terelte volna. Mint megtelepedett emberek, kik békés foglalkozásnak élnek, a szlávok ugyan nem nagyon kedvelték a hadi mesterséget, azonban az avaroktól elragadva, kiknek szunnyadó szellemét a magyarok ébresztették fel, ők is csakhamar Árpádnak mindenfelé száguldozó hadcsapatjaihoz csatlakoztak, és bizonyára nem tévedünk sejtelmünkben, ha felteszszük, hogy az Árpád vezetése alatt ide érkezett, körülbelül 30,000-nyi magyar a harczra képes avar maradványokkal és a hozzájok csatlakozott szlávokkal együtt mégis akkora hadi erőt képezett, a mekkora elégséges volt egyrészt uralmukat az országban megalapitani, másrészt meg a szomszédos országokkal való küzdelemre vállalkozni.

Ez volt a zsákmányra áhítozó és kalandra vágyó ázsiai nomád vitézek dicsőséges aratásának ideje; olyan idő, a mely később Magyarországra aligha visszatért, mert Batunak és az oszmán császároknak gyülevész népe csak Európa keleti részét látogatta meg rabló kalandozásával, a magyarok ellenben keresztül-kasul, szerte-széjjel barangoltak és egészen kényök-kedvök szerint tölthették bosszújokat az előttök idegenszerű nyugati világon.

Magyarországnak a X. században tehát körülbelül ugyanaz volt a képe, mint Közép-Ázsiának Timur hadjáratainak idejében, vagy Anatoliának a szeldsukok első betörései után. A Kárpátok között elterülő országban a legcsekélyebb veszedelem sem fenyegette a hódítókat, mert hátrahagyott őrségeik, bármilyen kicsinyek voltak is, mégis kielégítők voltak arra, hogy az ijedtökben tehetetlenekké vált szláv lakosokat féken tartsák, és az életnek ott, mint a hadcsapatok kiindulási pontjain és a haza hozott kincsek és foglyok lerakodási helyein, a legnagyobb mértékben mozgalmasnak és élénknek kellett lennie. A magyar történetírók[1] megpróbálták a Névtelen Jegyző ábrándszerű adatainak alapján névszerint megállapítani ama városokat, a melyeket a hódítók a honfoglalás után itt találtak; azonban tekintve az előző század zűrzavaros állapotait ezen adatokban meg nem bízhatni. Az egykori római gyarmatok ez idő szerint már teljesen lehanyatlottak vagy pedig csak névleg léteztek, és említésre méltó megerősített helyeknek csak azon egyes várak tarthatók, a melyek részint már a német-frank uralom alatt fennállottak, részint a szlávok idején épültek. Az előbbiek közé sorozható Misenburg, Sabaria,

[1] Így nevezetesen Kerékgyártó, Mív. tört. 248. l.

Mosapurch, Quinque Ecclesiæ, Kőszeg és Besprem (Veszprém, Weissbrunn), az utóbbiakhoz Nyitra, Bihar, Esztergom (Strigon), Visegrád, Vácz, Pest és mások, a hol egyébiránt mindig nehéz dolog azon városok között különbséget tenni, a melyeket a szlávok később magyar fenhatóság alatt alapítottak. E megerősített helyekből vagy várakból támadtak a későbbi városok, mint a magyar *vár* és *város* szó között levő nyelvi viszony legjobban bizonyítja. Abban nincsen kétség, hogy a magyarok, a mint honunkba érkeztek, e megerősített helyekkel és a kő-épületekkel szemben egyáltalán ugyanazt az ellenszenvet és utálatot tanusították, a melylyel még ma is az özbégek és a turkománok között találkozunk,[1] a kik tanyájokon a kő-épületeket csak istállóknak és készlettáraknak használják, magok pedig télen-nyáron szívesebben laknak az udvaron felütött nemez-sátorban. Efféle nemez-sátrak az 1279-ben Magyarországon letelepedett kúnoknál még szokásban voltak, mert a pápai követ edictumában e nomádok letelepedésére vonatkozólag azt olvassuk, hogy minden előtt mondjanak le e nemez-sátraikról[2] és lakjanak keresztyén szokás szerint épített házakban. A megerősített helyek közelében ütött táborukból a magyarok országukon épen úgy uralkodhattak, a hogy a szeldsukoknak, oszmánoknak, Dsengizidáknak és Timuridáknak Perzsiában, Armeniában és Anatoliában lehetséges volt. Még a hódítók második és harmadik nemzedékének is utálatos volt a komor falak közt való tartózkodás. A nomád ember nem bírja a be-

[1] Ház, épület *(tim)* ugyanazon gyökérszóból származik, a melylyel a pokol *(tam-uk)* és tömlöcz *(tom-ruk)* fogalmát megnevezték.

[2] A tabernaculis suis et domibus filtrinis recedant. Ladislai III. regis constitutio de Cumanis 1279. Endlicher, 560. l.

zártság tudatát elviselni. Nem lehet el a bátor tekintetének nélkülözhetetlen, végtelen szemhatár, a lova ficzánkoltatására való szabad tér nélkül, és nincsen épen semmi kétség, hagy a magyarok a X. században teljesen távol tartózkodtak a megerősített helyektől és azzal érték be, ha az alájok rendelt városi lakosok, kiket a nomádok a vakondok csúfnevével illetnek, adójokat megfizették, mint kézművesek nekik szolgáltak vagy a harczosoknak és lovaiknak élelmezésére szükséges földet művelték.

Ezzel azonban nem akarjuk azt mondani, hogy a nomádok általában, tehát a magyarok is, az emberi foglalkozásnak ezen ágait nem művelték magok is. A fegyverműves, szíjgyártó, nyerges, takács, bognár stb. mesterségét mindenkor meg lehetett találni a pusztán, főleg a műveltségi körök szomszédságában. Valamint ismertem turkománokat, kik ócska vasból, kivált patkószegből, kezdetleges olvasztó készülék segítségével kitünő kardokat és dárdákat kovácsoltak, és valamint a pusztán készült szőnyegek és finom agari-szövetek a szomszédos művelt népek között nagy hírben állottak, épen úgy volt a magyaroknak is meg az előttök és velök együtt érkezett ural-altáji népeknek is akárhány kézművessége, a melyben a nyugati letelepedett népeket felülmúlták. A földművelést is minden időben gyakorolták a nomádok, igaz, hogy korlátolt mértékben, és hogy a magyarok és avarok e kenyérkereseti módtól nem idegenkedtek teljesen, azt az erre vonatkozó eredeti kifejezések sora bizonyítja, mint: *tarló, arat, csépel, szérű* stb. A nomád ember maga természetesen nem foglalkozhatott e munkával, mivel e czélra rabszolgákat és cselédeket tartott, épen úgy, mint a középázsiai özbég, a ki szenvedélyes lovas létére szántóföldjét perzsa rabszolgákkal műveltette.

Mind e mellett azonban az akkori Európában tett tapasztalataiknak a magyarokra és szövetségeseikre rendkívüli hatásuaknak kellett lenniök. Ha elmémben fölidézem azon jeleneteket, a melyekben a Görgen és Etrek partjain részem volt, midőn valamely turkomán alaman (rabló-hadjárat) a perzsa földre intézett veszedelmes útjáról minden néven nevezhető zsákmánynyal dúsan megrakodva és egy csapat halálos félelemtől sáppadozó rabtól követve hazatért, és hogyan estek neki mohón a hozott kincseknek az otthonmaradt családok tagjai, kik a hősöket ujjongó örömmel, czirógatva és dédelgetve fogadták, — akkor szemem előtt van a németek honából, Francziaországból, Italiából és Görögországból hazatérő X. századbeli magyaroknak valóságos képe! Legérdekesebb lehetett a hadi foglyok képe, a kik az akkori nyugatnak kellő közepéből a duna- és tiszaparti magyar sátoros táborokba kerültek; mert hogy e szerencsétlenek száma, különösen a szomszédos Bajor- és Szászországból, rendkívüli nagy volt, az épen nem kétséges. Győzelmes nomád seregek e tekintetben mindenkor hihetetlen dolgokat műveltek. Timurról tudjuk, hogy egész néptörzseket vitt Ázsia nyugati vidékeiről az Oxuson át; Allahkuli, a khivai khán, a dsemsidik egy részét a Murgháb mellől a pusztaság szélére hurczolta az Oxus alsó vidékére; és midőn a tekke-turkománok 1860-ban Kavvám-ed-dovle perzsa seregét legyőzték, tízezernél több perzsát fűztek rabszíjra. Magyar lovascsapatok az említett középázsiai harczosokat erőben, tekintélyben és kitartásban messzire felülmúlták és Pannoniába hurczolt rabjaiknak számáról megközelítőleg fogalmat alkothatunk, ha az egykorú leírásokat olvassuk, például az Ottó császártól 968-ban Byzanczba küldött Luitprand püspök értesítését, a mely szerint 300 magyar Thessaliába berontott és onnan

500 görög foglyot vitt magával Magyarországba.[1] Hasonlóképen jelenti Piligrin 974-ben VII. Benedek pápának: «Christiani autem, quorum *maior pars populi* est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi». Ez az adat határozottan a mi feltevésünk mellett szól, hogy a honfoglalásban igen kevés számú magyar vett részt, és ha a magyar történetírók ezen aránytalanságot a győztes és a legyőzött szlávok közt rejtvényesnek tartják, akkor minden előtt a mandsuk csekély számára hivatkoznánk, kik Nurhacsu vezetése alatt Khinát meghódították, meg a normannokra, az oszmánokra és a mongolokra, a kik százszoros ellenséget győztek le, és a mi a nomádok személyes vitézségét illeti, magamnak is volt alkalma tapasztalnia, hogy egyetlen turkomán asszony gyakran elégséges tíz-tizenöt perzsa rabszolgának féken tartására. Hogy e rabszolgák száma félmillióra rúgott-e, mint Kerékgyártó[2] gondolja, azt nehéz volna bebizonyítani; azonban annál bizonyosabb, hogy elosztva őket részint pásztoroknak és cselédeknek használták, részint bizonyos kézművességre is alkalmazták és csak ritkán sorozták a harczosok csapatjaiba. A mi e rabokkal való bánásmódot illeti, úgy látszik, sokkal enyhébb volt, mint a turkománoké a perzsákkal szemben, a hol évszázados ellenségeskedésnek meg vallási rajongásnak is van része. Jellemző, hogy a magyar nyelvnek a *rab* és *szolga* fogalmára csupán kölcsönszava van; e két szó ugyanis tiszta szláv eredetű.

E heterogen elemekkel való gyarapodás következtében az akkori Magyarország ethnikai kaleidoskopja mindenesetre még sokkal tarkábbá vált, mint a milyen

[1] Szabó Károly szerint, a 321. lapon.
[2] Kerékgyártó, i. m. 40. l.

azelőtt volt. Csak úgy forrott és izzott minden Pannoniában, a legkülönbözőbb ethnikai alkotórészek akkori kohójában, annyira, a hogy csak Anatoliában az oszmánok diadalmas fellépte után és Khivában a Khárezmiak hanyatlása után, és mivel a vegyülés e folyamáról még utóbb meg fogunk emlékezni, itt csak azt hangsúlyozzuk különösen, hogy e zűrzavarral és tarka-barkasággal szemben a történetírók valamennyi gyanítása az ország új meghódítóinak politikájáról, kormányzásáról, igazságszolgáltatásáról és közigazgatásáról alaptalan és hiú agyrémnek tekintendő. Előre meghatározott politikát Árpádtól épen olyan kevéssé lehet várni, mint a hódítás pályáján való későbbi ural-altáji követőitől. A magyarok legfőbb hadvezére nyilván intézte a honfoglalás tényét és egyéniségének hatása által egész haláláig (907-ben) kezében tartotta az egész mozgalom szálait, arról azonban semmi szín alatt sem lehet szó, hogy a meghódított területet az akkori nyugati felfogást csak félig-meddig megközelítően igazgatták és a győztesek meg a legyőzöttek közt levő viszonyt törvénynyel megállapították. Árpád is meg a különböző törzsek fejei is övéikkel az ország különböző részeiben megerősített táborokat ütöttek, hogy azokból az őrizetökre bízott területen uralkodjanak, a mi már azért sem lehetett valami nagyon nehéz, minthogy a népesség fegyverfogható része, akár szláv, akár avar, részint meghódolva előbbi békés foglalkozását folytatta, részint a külföld ellen intézett hadjáratokban részt vett. Ezen egyes táborok voltak az ország igazgatásának középpontjai Zoltán (907—947), meg Taksony (947—972) uralma alatt is; alig lehet ugyanis feltenni, hogy ez az időszak elégséges lett volna a régi erkölcsi életet már annyira átalakítani, hogy a tősgyökeres nomádokat a nyugati megtelepültségnek megnyerje és arra bírja, hogy

sátraikat szilárdan épült házakkal cseréljék fel. A mit a névtelen mesemondó a csepelszigeti díszes épületről beszél, az csak azokat ámíthatja el, a kiknek török-tatár nomádok életéről fogalmok sincs. A magyarok, besenyők és kúnok életének módja a X. évszázad első felében csak kevéssé változott meg. Az egyes törzsek őszszakállú fejei sátoros táborukból tisztán patriarkhális módon kormányozták az aláj ok rendelt területet, olyan módon szolgáltattak igazságot, mint a nomádok között minden időben szokásos volt, és uralmok a szlávokra és avarokra nézve semmi esetre sem volt nyomasztóbb, sőt sokkal enyhébb volt a frank-német keresztyén hatalom felsőbbségénél. Csak ezen körülménynek tulajdonítható, hogy a szomszéd országokba intézett hadi támadások alatt erőszakkal ide hozott idegen elemek Magyarországban csakhamar meghonosodtak, a magyarsághoz csatlakoztak és a később kifejlődött magyar parasztságnak alapját képezték.

Míg a magyarok Etelkuzuban, közel a krimi görög gyarmatokhoz laktak, addig Ibn Dasta állítása szerint bőven volt alkalmok portyázásaikról haza vitt szláv foglyaikkal élénk rabszolgakereskedést folytatni, mert a középkori keresztyénség, nevezetesen velenczések és genuaiak voltak az üzletileg szabályozott embervásár igazi szerzői. Magyarországon azonban nem foglalkoztak a magyarok rabszolgakereskedéssel. A rabszolgák itt, mint már említettük, a népesség tetemes számát képezték, és midőn a *foglyok* állapotából a *jobbágyokéba*[1] mentek át és a győztesek túlnyomó hatalmától megfélemlítve mindenben készségeseknek mutatkoztak, akkor

[1] A rabszolgát jelentő török szó, tudniillik *kul*, úgy viszonylik ehhez: *kul-ak* (fül), mint a német *Hörig* ezen igéhez: *hören*.

csakhamar tapasztalhatták, hogy keresztyén gazdáik sokkal durvább és kényuriasabb bánásban részesítették, mint ezen úgynevezett barbárok. A magyar, a nomádok erkölcstanának elveivel összehangzásban, a gyengébb és védtelen iránt kegyelmesnek és könyörületesnek mutatkozott, kíméléttel volt szokásaik és hitök iránt; az akkori vakbugó krónikások hazug leírásai ugyanis már azért sem érdemelnek figyelmet, mert, mint előbb említettük, az uralaltájinak a vallás különbsége fel sem tünt, minthogy a magyarok magok is részint a samán, részint a párszi hitet, esetleg az iszlámot és a zsidók hitét is vallották. A történelem semmit sem jegyzett fel a templomok szándékos elpusztításáról és a keresztyének készakarva való megöléséről Pannonia nyugati és éjszaki vidékein, és a mi a német- és francziaországi rémjeleneteknek erre vonatkozó adatait illeti, nem szabad figyelmünkön kívül hagynunk, hogy akkor a kolostorok és a templomok voltak a kincseknek és gazdagságnak egyetlen letéteményes helyei és mint ilyenek vonták magokra a zsákmányra vágyó nomádok figyelmét. Várakat és városokat elfoglalni nem volt lovasok dolga; a nomádok közmondása még mai nap is elátkozza a kőfalak minden építőjét; azonban annál inkább vonzotta őket a magaslatokon külön-külön álló egyházak és kolostorok tornya, és ha ott papoknak és szerzeteseknek a vértanúi halál kelyhét nyujtották oda, az Istennek ezen állig felfegyverzett szolgái bizonyára megérdemelték sorsukat. A vallás embereinek békés közeledése a nomád harczost minden időben szelidségre hangolta, mint nomád harczosoknak ázsiai fellépése és Attila megjelenése Róma falai előtt legjobban bizonyítja.

Meglehetős bizonyossággal lehet tehát feltenni, hogy a magyarok közvetetlen védelme és fennhatósága alá

került idegen nemzetiségeknek és foglyoknak csak ritkán kellett ama durva és barbár bánás nyomait érezniök, a melyet a megrettent nyugatiak e harczosoknak saját honuk határain kívül tulajdonítanak. Magában Magyarországban béke uralkodott, igaz, hogy nem e szónak modern értelmében való béke, de hogy itt mindennemű kereskedés egészen elakadt és minden vérbe fagyott, mint Büdinger és mások velünk el akarják hitetni, azt tekintettel a nomádok erkölcseire alig lehet elhinni. Heyd a középkori kereskedés történetéről írt művében[1] azt vitatja, hogy a X. századi keleti kereskedés a magyarok vadsága miatt nem mozoghatott a Duna mentén Németország felé; úgy látszik, nem vette észre, hogy a félnomád bolgárok és khazárok kereskedelmi vállalataikról híresek voltak, hogy az ugyanakkor keletkezett török erkölcstanító könyvben (a Kudatku Bilikben) a kereskedés pártolását első kötelességeül ajánlják a fejedelemnek, hogy az avarok Suidas állítása szerint hadi pályájok kárára túlságosan sokat foglalkoztak kereskedéssel,[2] és hogy magok a magyarok, mint említettük, a taurikai görögökkel cserekereskedést folytattak. Nem szabad feledni, hogy az olasz köztársaságok kereskedése a Fekete-tenger területén és Perzsiában tatárok és mongolok között jobban felvirágzott, mint a megtelepültek fanatikus uralma alatt, és Árpád felől legkevésbbé lehet feltenni, hogy a nomád világnézet elveihez hűtlenné lett volna és a békésen járó-kelő kereskedők bántalmazását eltűrte volna.

Heyd állítása, hogy a X. évszázadi magyarok «minden műveltség és erkölcs nélkül, még a földműveléstől

[1] Az I. köt. 92. lapján.
[2] Bernhardy kiadása, I, 1017.

is idegenkedve, messze földön kegyetlen rémekül rettegést keltve, bizonyára semmiféle kedvet és hivatást nem tanusítottak arra, hogy kereskedést folytassanak», a nomádok életéről való mai ismeretünkkel alig egyeztethető meg, legkevésbbé pedig a műveltségnek azon fokával, a melyen Árpád és országnagyjai állottak. Nem mind csupa iszonyat és borzalom, a mit azon idő krónikásai a magyarokon felfedeztek és leírtak. Ha a magyarok nem ismerték volna a földművelést, honnan származnának a gabonafajoknak Ázsiából magokkal hozott eredeti nevei, mint *buza, árpa, dara,* és akárhány a mezőgazdaságra vonatkozó fogalom? Ha nem ismerték a kereskedést, honnan van e magyar szó *kereskedés, csere, alku, áru*[1] stb., és ha valóban olyan szörnyű fenevadak voltak, mért nem irtottak ki valamennyi az országban talált békés lakost, holott ez hatalmukban volt? Helyesen tekintve a dolgot a nyugati ember félelme, melylyel a X. században Magyarországba való utazás eltöltötte, nagyobb volt a veszedelemnél, a mely itt az idegent fenyegette, mert a vendégszeretet szent törvényeit ritkán sértette meg a nomád, legkevésbbé pedig a magyar.

Azonban más szempontról tekintve is kevésbbé durvának és elvadultnak szeretnők a X. évszázadi Magyarországot tartani, mint a milyennek általában leírják. Tudjuk ugyanis, hogy már Gejza idején kezdték a nyugati műveltség útját egyengetni és hogy fia ezt a munkát az egész keresztyénséget bámulatba ejtő sikerrel folytatta. A kérdés tehát helyén van, hogyan lett

[1] Mind a három, a kereskedésre vonatkozó szó még jelenleg is megtalálható a turkománok nyelvében. V. ö. a török *čer-či*, kiskereskedő, csereberélő, a *čere* elavult igetőből (cserélni, kereskedni); a török-čag. *alku*, bevásárlás, vétel; a török-čag. *aaruk*, áru, holmi, málha.

volna ez lehetséges, ha Magyarország a X. században igazán hallatlan barbárság színtere lett volna, a melyet vad lovascsapatok kietlen sivataggá változtattak? A hazafias túlbuzgóság hevítette képzeletnek semmiképen sem szabad eszményi állapotok képét elénk varázsolnia, de mégsem volt a dolog olyan rettenetes, a milyennek tudatlanság és keresztyén vakbuzgóság vázolta. Valamint az oszmánok Anatolia elfoglalásának idején görögörmény alattvalóikat javaik birtokában, vallásuk gyakorlatában és békés foglalkozásukban sohasem háborgatták, sőt ellenkezőleg még védelmökben is részesítették őket, épen úgy jártak el a magyarok a vidéken, vagy a várakban és megerősített helyeken megtelepült szláv és német alattvalóikkal szemben. A ki a harczias nomádnak meghódol, azt családjához és háza népéhez tartozónak tekinti, és a magyarnak ily kímélettel annál inkább kellett élnie, mert a megtelepültek békés létezésére szorult és az első évtizedekben csakis alattvalóinak hűségére és segítségére támaszkodva kelhetett a messze távolba kalandozó hadjárataira. Ha Magyarország a X. században rablók tanyája lett volna, bizonyára nem merészkedtek volna bolgár kalmárok az országgal már korán üzleti összeköttetésbe lépni, mint a történelemből tudjuk, és a kívülről tervezett hitterjesztő munkásság sem verhetett volna olyan könnyen gyökeret. A részrehajlatlan birálónak tehát meg kell engednie, hogy olyan ország, a melyben a X. század vége felé oly törvényekre volt szükség és oly intézmények behozatalát megkísérlették, a milyenek Szent Istvánéi, épen nem lehetett vad és sivatag. Az aránylag rövid ideig tartó nyugalom Gejza uralkodásának kezdetétől egész haláláig, vagyis 972-től 997-ig, semmi esetre sem lett volna elég az ország vallási, társadalmi és állami átalakítása

nagy művének előkészítésére. Ez csak bizonyos, már előbb fennállott rendezett állapotok következtében volt lehetséges.

A legeslegfőbb érdeket azzal nyújtja Magyarország a X. században, hogy ez időszakra esik az ázsiai nomád állapotok félnomád és féleurópai társadalommá való változásának főmozzanata. Az első évtizedekben Árpádnak és utódjának udvara volt e lassankint végbemenő nevezetes folyamat középpontja. Ott ült tanácsot a fejedelem a törzsek fejeivel, őszszakállú előkelőivel és a baksajokkal (papokkal), úgy mint Dsengiz, Timur és Sejbáni udvarában is szokás volt. Oda siettek a távolban hadakozó lovas osztályok követei, ott tették le az ajándékokat, a hadi zsákmány ötödét, és onnan kormányozták patriarkhális módon az egész országot. Nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy európai intézmények hiányában akkor az országban fejetlenség és zabolátlanság uralkodott és hogy minden a hódítók kényétől és rablási kedvétől függött. Azt az állami és társadalmi rendet, a melylyel Árpád és vezérei részint a khazaroknál, részint a Kaukázustól éjszakra, a hol a Szászánidák műveltsége volt az irányadó, megismerkedtek, meghódított országukba is behozták, és a törvények ázsiai szabása csak a külfölddel való sűrű érintkezéshez képest és az országban már fennálló szláv és avar alkotmány gyarapodó hatása szerint változott. Ha Timur a kis-ázsiai Angora falai alatt dühöngő csatazajnak közepette igazíthatta közép-ázsiai anyaországának ügyeit, mint Seref-eddin Jezdi közli, miért nem igazíthatta volna Árpád és Zoltán Magyarország kormányzatát?

Az erkölcsök megváltozásával karöltve járt az ethnikai átalakulás is. Mekkora és milyen természetű volt az avarok és szlávok között egyrészről és az újonnan

érkezett magyarok, besenyők és kúnok között másrészről levő számarány, azt a legmerészebb képzelő erő sem merné kideríteni. Piligrin szavát, hogy a lakosság nagyobb része külföldi keresztyén rabokból állott, semmi esetre sem lehet betű szerint venni. A többséget határozottan félig keresztyén szlávok, avarok és foglyok képezték, azonban az út és mód, hogy miképen olvadtak ezek egymással össze és hogyan enyészett el egyik a másikban, az a történelemnek örök titka marad, mint egyebütt is az maradt. Épen olyan ismeretlenek előttünk Árpád magyarjai és az országban talált avar maradványok egybeolvadásának egyes fokozatai, habár a tény maga könnyen érthetővé válik, ha megfontoljuk, hogy a magyarok csekély számmal jelentek meg és azonfelül még hosszú harczban leginkább voltak Magyarországon kívül elfoglalva. Midőn a X. század első felének viharos korszaka elmult, Magyarországban az a viszony kezdődött, a melyet a történelem egyebütt is felmutat, midőn bátor harczos csapatok államot alapítanak, és a melyben a régebbi lakosok túlnyomó többsége a győzelmes idegenek nevét felvette. A gallokból *frankok* lettek, a moesiai szlávokból *bolgárok;* az Oxuson túliak évszázadokon át *csagatajiaknak* nevezték magokat Csagatajnak, Dsengiz Khán unokájának nevéről, és a legkülönbözőbb származású törökök még ma is *özbégeknek* nevezik magokat, Özbeg Khánnak, az Arany Horda fejedelmének nyomán, valamint a *nogajiak* Nogaj mongol fejedelem és az *oszmánok* Oszmán, az uralkodó család megalapítója nevéről nevezik magokat. Pannoniában hasonló dolog történt. A magyarok hősies törzsének, mely harczra termettségével és politikai bölcseségével tiszteletet szerzett, a dicsőségnek hasonló sorsa jutott. Nevökre csakhamar lobogóik alatt küzdő törzsbeli rokonaik és a szlá-

vok is áhitoztak és ezt a dicsőség czímeként felvették. Azoknak, kik a X. század második felében magyaroknak nevezték magokat, csak legkisebb része jött Árpáddal honunkba.

Meg nem állhatjuk, hogy itt újra ki ne emeljük, hogy csak az akkori Magyarország népességének számarányáról alkotott téves fogalom az oka, hogy megközelítőleg helyes fogalmak nem képződhetnek. A mi szemünk előtt folyton a mai Magyarország lebeg milliónyi lakosaival. Azonban a X. évszázadi Magyarországnak, mint mondottuk, legfelebb 3—400,000 lakosa volt, kiknek legalább is két harmada földműveléssel foglalkozó szláv és egykori fogoly volt, egy harmada pedig, az avarok maradványa, az egész országban szétoszolva az évekig tartó háborúkból megmaradt magyarokkal szemben mégis akkora többséget képezett, a melybe a győztesek és a mai Magyarország megalapítói könnyen beolvadhattak. Nemzetünk teste sok mindenféléből alakult, de a szellem, mely összeillesztette és éltette, minden időben maiglan megmaradt magyarnak!

XVI.

A MAGYARSÁG MEGTÉRÉSE A KERESZTYÉNSÉGRE.

Hogy a szomszéd külföld téves fölfogását a X. évszázadi ethnikai állapotokról lehetőleg megczáfolhassuk, minden előtt azon küzdelmekre akarunk némi figyelmet fordítani, a melyekkel a magyaroknak a keresztyénségre való térése járt. Hogy kiválóan a keresztyén kard egyengette a keresztnek útját Pannoniában, az magától érthető és itt alig szorul hangsúlyozásra. Valamint az első kísérletet az avarok megtérítésére a Dunán túl Nagy Károly győzelmei előzték meg, épen úgy kellett a lechmezei vérfürdőnek a második megtérítési kísérlet kiinduló pontjául szolgálnia. Benső meggyőződés és lelki szükséglet sem az avarokat, sem a magyarokat nem vezette a kereszthez, mert egyrészt a természeti vallás költőisége nagyon is fogva tartotta bilincseiben a magyarság túlnyomó részét, tudniillik legalsóbb osztályait, másrészt pedig a párszi vallás bűbája eléggé erősen hatott a magyar társadalom előkelőségére, hogysem megkedvelt ázsiai vallásuk világát egykönnyen felcserélhették volna a középkori keresztyénségnek homályos, eszméikkel és nézeteikkel ellenkező tételeivel. Csak a nomád ember eszejárásához alkalmazkodó iszlám, a mely a háborút isteni parancsnak hirdeti és a családnak meg az államnak patriarkhális alkotmányát szentesíti, nem

akadt különös ellenállásra az ural-altáji pusztai lakosok között, és habár akárhány pogány babonát és szokást megtűrnek, még ezen sémi szellemi termék sem bírt nálok mind e mai napig sem igazán gyökeret verni. A keresztyénséggel egészen máskép áll a dolog. A szertartások idegenszerűsége mindenelőtt az ázsiai hitvilágban nevelkedett embernek alig tetszhetett; tömjénfüst, egyházi ének, gyónás és bőjtölés ugyanis gyenge kárpótlást kinált a *kam*-nak (samán papnak) titokzatos viselkedéseért az áldozás cselekedete alatt és a berekben vagy a hegy szakadékában uralkodó fenséges csendért. Igy a Megváltó szenvedéseiről való tanítás sem tehetett az ural-altáji ember kedélyére valami különös hatást, mivel az ő szemében a physikai erőnek és bátorságnak sokkal nagyobb becse van a türelemnél, és ő csak azért tisztelte *Tengri*-jét és *Abias*-át és azért félt tőle, mert ez a világot hatalmas mennydörgésével megreszketteti, villámával embert és állatot lesújt, és nem engedi, hogy mint Krisztust meggyötörjék, megkínozzák és keresztre feszítsék. Nem az iszlám monotheismusáról való tanítás, hanem a kard éle, az iszlám hadi szerencséje hatott meggyőzőleg törökre, tatárra. De a mi a régi magyarnak a keresztyénségben legkevésbbé tetszhetett, az a hierarkhikus zsarnokság és önkény, az Isten embereinek uralkodási vágya volt; ezeknek annál inkább kellett előtte gyülöleteseknek lenniök, mivel az ő papjai és bűbájosai szerény és önmegadó emberekként viselkedtek, olyan emberekként, a kik csak kérni szoktak, de sohasem parancsolnak.

Egy szóval nem a maga jószántából, még kevésbbé a meggyőződés hatalmának következtében, legkevésbbé pedig a szláv és német hitterjesztők rábeszélő ékesszólása folytán tért meg a magyar nép a keresztyénség

kebelébe. A vezető körökben, nevezetesen Gejza[1] fejedelem udvarában, nyilván más nézetek uralkodtak és más indító okok határoztak. Ott eléggé hamar jutottak annak megértésére, hogy hadi szerencséjök elhomályosulása után Pannoniában való további létezésök tulajdonképen csakis előbbi ellenségeik, vagyis a nyugatiak vallásához, erkölcseihez és műveltségéhez való hasonulásukkal biztosítható, és mivel a fejedelem házassága a keresztyén lengyel király nőtestvérével e politikát elősegítette, az első eredményt, tudniillik Gejzának és néhány főemberének megkeresztelkedését egészen természetesnek kell tekintenünk. Gejza keresztyénsége természetesen nagyon gyenge alapon állott és azon mondából, hogy misén is meg samán áldozaton is egyaránt jelen volt, sőt azzal mentegetőzött, hogy elég gazdag, hogy *két* vallással fényeleghessen, a vallási dolgokban való határozott közönbösségnek vonása legjobban kitetszik. Azonban a természeténél fogva önkénykedő és kegyetlen fejedelem példájának csakhamar utánzásra kellett találnia és az ő uralkodása alatt (972-től 997-ig) kezdődött a magyarok európaiasításának, helyesebben keresztyéniesítésének korszaka.

Az út és mód, melyen e mű megindítását és folytatását képzeljük, kutatásunkra nézve már azért is legfőbb fontosságú, mert az ország ethnikai állapotaival és viszonyaival való szoros összefüggésben azt a lehetőséget szolgáltatja, hogy az akkori népesség egyes alkotó részeivel némiképen tisztába jussunk. A mit egykorú krónikások és legendák e tényről elbeszélnek, az

[1] Az ismeretesebb *Gejza, Géza* alakot használom, ámbár azt tartom, hogy Szabó Károlynak és másoknak, kik így írják: *Gyeics*, teljesen igazuk van, mert *Gyeics* szabályos hangváltozás útján támadt a török *jajcsi, jejcsi*, íjász, szóból.

a megtérítés főmozzanataiban hasznunkra lehet; a részletekre nézve azonban tökéletes homály uralkodik. Azt a feltevést semmi szín alatt sem lehet elfogadni, hogy német vagy cseh hitterjesztők az országba jöttek és a tősgyökeres magyar pusztai lakossal és pásztorral közvetetlen összeköttetésbe léptek, rögtön hirdették előtte az igét és tüstént meg is térítették; minden e feltevésre alapított és Rómába küldött jelentést a sikerről egész egyszerűen olyan eszköznek kell tekintenünk, a melylyel az Isten jámbor szolgái világi hatalmok kőrét nagyobbítani, magoknak palliumot szerezni és Szent Péter utódja előtt apostoli buzgóság fényében ragyogni akartak. Valamint a nomád minden időben és minden vidéken kicsúfolja és megveti a megtelepült embert, ennek eszményeit és világnézetét kigúnyolja és csak kényszerítve követi példáját, úgy bizony aligha fogadhatta el a telivér magyar a keresztyénség hitét és tanítását *közvetetlenül* a németek és külföldi szlávok kezéből, vagyis azon népektől, a melyeknek földjén számtalanszor portyázott és fosztogatott és a melyeknél különbnek érezte magát. Ebben valami közbenjárásnak kellett lennie és erre az avarok maradványai és a belföldi szlávok vállalkoztak,[1] a kik tudvalevőleg a IX. évszázad folyamán, igaz, hogy kényszerítve, részben már a keresztyénséghez hajoltak, a magyarok bejövetele után azonban annál nagyobb kedvvel tértek vissza régi hitökhöz. A míg aztán a magyaroknak a hadi szerencse kedve-

[1] E felfogásunkkal egyetértve Pauler Gyula egész helyesen a következőt jegyzi meg: «E szláv papokhoz sok régi szál fűzhette a magyar földet még a honfoglalás előtt való időből, azokat teljesen nyolcz-kilencz évtized sem szakította szét, s a legyőzöttek lelkipásztorai lehettek azok, kik leggyakrabban és legkönnyebben találtak útat a győzők füléhez» (A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I, 23.)

zett, ezen a keresztyénségtől elpártolt avarok és szlávok bizonyára szívesen feledkeztek meg keresztről, kehelyről; de a mint a sors a szent képpel ékes zászló felé hajolt és a szomszédos keresztyén világ hatalma fenyegetővé vált, akkor valószínűleg a Dunán túl szlávokkal vegyest lakó avarok között találtak meghallgatást a passaui és prágai püspöknek immár nagyobb bátorsággal fellépő küldöttjei. Ez a régi megtérítési kisérleteknek újból való felélesztése volt, még pedig végleg érvényes sikerrel; az ország nyugati részében, vagyis a Dunán túl levő területen vetette meg először szilárdan lábát a keresztyénség, és onnan nyomult lassú lépésben a Duna és Tisza közére, mert általánosan ismeretes, hogy Veszprém, Pannonhalma és Székesfejérvár volt a magyarországi keresztyénség első középpontja.

Igaz, hogy a történeti bizonyítékok gyérek, melyekkel e feltevést támogathatnók, azonban annál meggyőzőbbek és ékesebben szólók a nyelvi érvek, a melyek segítségünkre vannak. Hogy a magyarok megjelenése előtt az országban uralkodó ó-szlovén nyelvnek hatalma a mai magyar nyelv létrejöttére jelentékeny hatással volt, azt már előbb kiemeltük.[1] Minthogy pedig az ó-szlovénnak e nyelvi jelleme az egyházi műkifejezésekben is mutatkozik, sőt határozottan uralkodó szerepet játszik, lehet-e még kérdéses, hogy a megtérítés műve a IX. évszázad vége felé csak megszakadt és csak a X. század vége felé kezdődött újra, a midőn az előbbi kifejezéseket ismét felélesztették? Azt tartom tehát, nem kergetek vad hypothesist, ha azt állítom, hogy a megtérítés első kisérletei minden bizonynyal külföldi püspökök ösztönzésére, azonban az itt honos szlávok és avarok

[1] L. a 112. lapot.

kebeléből keletkeztek; hiszen ez avaroknak már a IX. században volt Theodorus és Ábrahám nevű khákánjok és e nép mint keresztyén és földmüves már akkor fizetett az egyháznak adót.[1] Azon mértékben, a mint a térítési kisérletek előre haladtak, bizonyosan számos morva-tót hitterjesztő csatlakozott az apostoli munkához, azonban állandó sikerre való reménynyel csak olyan közbenjárók munkálkodhattak, a kik az ország meghódítóival már régóta jóban rosszban osztoztak, velök erkölcsben és szokásban rokonok voltak és főleg az ország nyelvében jártasak voltak. Bárhogyan hangzanak is ennélfogva a német püspökök dicsekvő jelentései Magyarországban a X. század folyamán kifejtett apostoli tevékenységökről, az egyházi műkifejezések nyelvi jelleméből határozottan az tetszik ki, hogy az oroszlánrész nem a német, hanem a még előbb az avarokra ható szláv közbenjárást illeti meg. Az egyház német képviselői a magyar fejedelmek alapítványain és adományain meggazdagodtak, de a megtérítés első kisérletei az avarok és szlávok műve.

Ha már most e tényt megfontoljuk és ha a szlávok nagy hatását a magyarokra a megtelepültek élete módjának elfogadását illetőleg teljesen méltatjuk, akkor a részrehajlatlan kutatás világánál Magyarország X. századi ethnikai alakulatának képe, legalább fővonásaiban, könnyen megszerkeszthető. Ezen évszázad elején a *szláv* elem határozottan a népesség többségét képezte. Szláv volt az országnak egész éjszaki, szláv volt részben nyugati és keleti része és szláv volt a határ is a Száva és az Al-Duna mentén is.[2] Csakis így magyaráz-

[1] Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 163. l.

[2] Csak ekkép lehet megérteni, hogy Magyarországban a szláv hely-

ható meg az imént említett nagy nyelvi hatás, a mely csudálatosképen annyira terjedt, hogy az egykori nomádok még olyan fogalmakat is, a melyek hazájok természetével és legbensőbb lényökkel szorosan össze voltak kötve, mint *róna, puszta* és *tanya,* szláv eredetű szókkal jeleltek meg; *róna* ugyanis a szláv *ravno* (sík, egyenes), *puszta* a szláv *pusto* (üres, puszta) és *tanya* a szláv *stana* szóból származik. Szláv továbbá a honfoglalás idején ismeretes megerősített helyeknek és városoknak majdnem egész névsora, a mit egyébiránt egészen természetesnek tarthatunk, ha meggondoljuk, hogy a szlávok mindenkor békés foglalkozás iránt való különös hajlamukkal, türelmökkel és alázatukkal tüntek ki. A szlávok mellett számuk nagyságát tekintve a második helyet az *avarok* foglalták el. E számarány részleteibe bocsátkozni, mint már említettük, teljes lehetetlenség; annyi azonban bizonyos, hogy az avar népelem, a melynek ethnikai és nyelvi sajátsága hosszú idővel a magyarok megjelenése előtt megállapodott, a keleti Kárpátoktól vagyis a mai Erdélytől kezdve a Tisza és Duna közén át déli irányban egész Horvátországig és nyugaton szorosan a német gyarmatok határáig huzódott.[1] Életföltételeiknek is olyan különbözőknek kellett lenniök, mint lakóhelyöknek.

nevek túlnyomó számmal vannak. *Fényes Elek,* hazánk első statisztikájának szerzője, azt tartja (a 63. lapon), hogy a 3668 magyar és 5789 szláv helység között levő kedvezőtlen arány még nem adhat arra okot, hogy a magyarok kisebbségére következtessünk. Teljesen igaz! Azonban a szláv helységek nagyobb számával a szláv elemnek korábbi kiterjedtsége és régibb műveltségi viszonya kétségen kívül bebizonyult.

[1] Tekintettel arra, hogy az avar birodalom a Dontól az Ennsig terjedt, megvan annak valószínűsége, hogy a mai Moldva- és Oláhország is azelőtt szórványosan eloszló magyar elemeknek adott szállást. Nincsen ugyan kellő substratumunk efféle hypothesishez, azonban semmi szín alatt sem szabad Jerney feltevését vadnak és egészen alaptalannak tekintenünk.

A régi Daciának kevésbbé hozzáférhető völgyeiben, a hol a harczias uralkodó osztálynak régi jellemzőségét tovább megóvták, — mert hegyi lakosok mindenkor nagyobb állhatatossággal és régi erkölcseikhez való ragaszkodással tüntek ki, — úgy látszik, még a magyarok bejövetele előtt az ott lakó szlávokat magokba olvasztották vagy részben a Dunán át szorították. Magyarország síkságain legsűrűbben laktak a szlávok, holott nyugaton lakó testvéreik, kiket a történelem leginkább emleget, a szláv elemmel erősen összevegyülve és a keresztyén germánság művelési kisérleteitől nemzeti létök fővonásaiban erősen eltorzítva a szlávságban vagy németségben teljesen elvesztek volna, ha a magyarok idején meg nem érkeztek volna és a régi szellem szunynyadó szikráját újra fel nem élesztették volna. Az avarok a pogányságba visszatért szlávokkal egyetemben fő támasztékúl szolgáltak a magyaroknak a X. század első felében való merész hadi vállalataikban, és habár utóbb besenyők és kúnok is vettek ezekben részt, mégis a magyar törzs fensőbbségének vetették magokat alá az avarok és szlávok, és ezek nevét vették fel büszkén a magoké helyett. A *magyarok* magok, az egész nevezetes mozgalom urai, rendezői és éltető szelleme, magától érthetőleg szám tekintetében a leggyengébbek voltak. Ők állottak a meghódított terület igazgatásának és felügyeletének élén, ők intézték a kisebb vállalatokat a messze távolba is, meg a nagy hadjáratokat is a szomszéd országok ellen, ők voltak a vezérek a harczban és övék volt a döntő szó a háborúról és békéről való tanácskozásban, — egy szóval ők viselték a legfőbb hatalom képét, a melynek többi hadi társaik kipróbált jelességökért való elismerésökben és tiszteletökben önként alávetették magokat.

Hogy e szerepöket hadi szerencséjök idején keresztül megtartották, az könnyen megérthető; hogy azonban még szenvedett vereségeik után is megmaradtak birtokában, azt csak úgy lehet felfogni, ha egyéb nomád seregek analog viszonyaira mutatunk, és kivált, ha kiemeljük, hogy a mongolok például még akkor is parancsoltak Perzsiában, Transoxaniában és Indiában, midőn győzelmeik bűbája már régen elhalaványult és midőn a meghódított területen majdnem egyenkint laktak. Ugyanúgy volt a dolog a Timuridákkal, és a jancsárok már régóta eltompultak és hatalomnélküliek voltak, midőn az oszmánok egyes kicsiny csapatjai elégségesek voltak arra, hogy egész délszláv, kurd és arab területeken félelmet keltsenek; sőt még hazánkban is az oszmánok uralmának idején elenyészően csekély volt a török katonák száma a népességhez képest. A magyaroknál különösen véve e viszony annál kedvezőbben alakult, mivel nevök elejétől fogva zászlóul szolgált és békés életmódra való fordulásukkor főtényezőül hatott a szomszéd fejedelmekkel és országokkal való közlekedésben. A németek, olaszok és görögök az Európában megjelent ázsiai népmozaikban csakis magyart ismertek, csak a magyarral bocsátkoztak diplomatiai viszonyba, csak a magyar fejedelmekkel házasodtak össze, és midőn a keresztyénségre való térésnek korszaka vagyis a művelődési átalakulás megkezdődött, akkor a magyarság kisebbségének ellenére megtartotta a legfőbb hatalmat, és a természettől egységes politikai területté határolt országot magától érthetőleg *a magyarok földjének, Magyarországnak* nevezték. Nincsen kétség, hogy a rokon turk törzsek, különösen pedig a kúnok, kik részint Árpáddal, részint utódjai alatt majdnem három évszázadon át költözködtek az országba, a magyarokat számukra nézve jelentékenyen

felülmulták. Mivel azonban a magyarok az állam alapítói voltak és mivel fegyverténykök államuknak nevét messze földön félelmessé tette és végül mivel mint első jövevények az avar hatalom hanyatlása után az ural-altáji elemnek Pannoniában új fényt és életerőt adtak, ezért törzsük teljes joggal megtartotta felsőbbségét és a nagyobbszámú kúnoknak alájok kellett magokat rendelniök. Az egyetlen áldozat, melyet az uralkodó osztály hozott, török nyelvjárásuk elhagyása volt, a mennyiben ezt a hozzájok legközelebb álló és irántok leghűségesebb avar maradványok nyelvével felcserélték. Ezt annál könnyebben tehették meg, mivel az avarok előttünk ismeretlen, saját, ethnikai megnevezésök helyett — avaroknak ugyanis csupán az idegenek nevezték — a magyarok nevét fogadták el *és mivel az avar nyelvet azontúl magyar nyelvnek nevezték,* a hogy a török nyelvet különböző időkben és különböző helyeken majd csagatajinak, majd özbégnek, majd nogajinak, majd meg oszmánnak hívták.

Mekkora időtartamra volt e nyelvcseréhez a magyaroknak szükségök, azt nehéz kideríteni, minthogy hasonló esetekben legtöbbnyire az uralkodó osztályok számarányai és műveltségi viszonyai határoznak. Ha a magyarok számát, kik Árpáddal az országba jöttek, 30,000-re, a Pannoniában levő lakosságét pedig 3—400,000-re becsüljük, és ha továbbá megfontoljuk, hogy a magyarok mint natio militans a hosszú harczok alatt legtöbbet szenvedtek, csakhamar ki fog derülni, mily csekély volt a honfoglalás hőseinek százaléka az országnak már itt talált lakosaihoz képest. A csekélyszámú magyarok, jóllehet ők voltak az ország meghódítói és urai, lassankint elfogadták hozzájok legközelebb álló törzsbeli rokonaik nyelvét; hogy azonban az

uralkodó család tagjai és az előkelők nem éltek-e talán még a XI. században is török nyelvjárásukkal, azt sem állítani, sem kereken tagadni nem lehet. Angolországnak normann hódítói a franczia nyelvvel háromszáz évig éltek a hastingsi csata után; a moesiai bolgárok nem sokkal az ország elfoglalása után elszlávosodtak; éjszaki Indiának mongol uralkodóiról tudjuk, hogy már második nemzedékök Baber után beszélt és írt hindusztáni nyelven; a perzsiai Dsengizidák már az első évszázadban részint megirániasodtak, részint megtörökösödtek, és én azt tartom, hogy hasonló viszonyt kell a magyaroknál felvennünk. A magyarok, besenyők és kúnok a törökség nagy tömegétől el voltak szigetelve és az országnak rokon régi lakosaitól körülvéve; ennélfogva irodalmi nyelv hiányában csakhamar el kellett hagyniok török nyelvjárásukat; és midőn a X. század második felében a mindent egyformává tevő keresztyén hit terjedni kezdett, az avaroknak mint ez idegen hit első közvetítőinek ugor-török vegyülékből keletkezett nyelve okvetetlenűl annál inkább és annál könnyebben jutott tisztelethez. Az avarok, mint ismeretes, a szlávok mellett Pannonia népelemének jelentékeny számát képezték; az avarok voltak a magyar vitézek és vezérek legközelebbi környezetében, az avarok, kikkel a magyarok összeházasodtak, mert a legtöbb harczos Etelkuzuban elvesztette családját a besenyők és bolgárok bosszúja által; és a magyar vitézek messze terjedő eloszlását tekintve könnyen hihető, hogy az Árpád vezetése alatt megjelent seregnek már harmadik, sőt talán második nemzedéke lassankint elfogadta az avarok nyelvét. Természetes, hogy az avarok nyelvére, vagyis a magyarra, mint e nyelvjárást később az új nemzetiségi megnevezésnek elfogadása után nevezték, szintén hatott bizonyos fokig az új jövevények török

nyelve. E hatás nyomait a politikai, hadi és vallási fogalmak terén lehet kimutatni. Így például a *vasárnap* (eredetileg: *vásárnap*) nevében, a mely törökül *bazárgüni,* szószerint vásár napja; így az oroszok nevében is, kikkel a magyarok még Etelkuzuban ismerkedtek meg és kiknek e nevet adták: *orosz,* török-tatárul: *urus.* A török nyelvben a szókezdő *r* tudvalevőleg tiszta lehetetlenség,[1] azért kellett a *rus* névnek *urus, orosz* alakot öltenie; mivel pedig a magyarban a szókezdő *r* semmi nehézséget sem okoz, mint számos példából kiviláglik, ezen ethnikai megjelelés tulajdonkép csak az új török jövevények révén juthatott a magyarba. Az avarok magok az oroszokkal, kik sokkal később keletkeztek, csak Árpád emberei útján ismerkedtek meg. Hasonló szó e tisztség neve is: *jóbágy,*[2] a mely ebből származik: *jau-bagi,* azaz háború vezére, és csak a nyugati törökből eredhet, mivel a háború neve a keleti törökben *jagi* és csupán a nyugati törökben *jau.* Ez a régibb avar *hadnagy* szó párja, a melyen határozottan keleti török nyelvjellem látható. Ide tartozik majdnem a legtöbb, egyenesen a perzsából származó dolog- és tulajdonnév, a mely a magyaroknak a Kaukázussal és a tulajdonképeni Iránnal való hosszas érintkezéséből ered és a mely az avarok előtt, kik Perzsiát kevéssé vagy épen nem érintették, ismeretlen volt. Így például a magyar *percz* az osszét *pers* (pillanat); a

[1] V. ö. a következőt: *uruz* e helyett *ruze* (böjt), *urum* e h. *rum* (görög), *irevan* e h. *revan* (Eriván), *irahat* e h. *rahat* (nyugalom), *iraki* e h. *raki* (pálinka) stb. Azt tartom, e hangbeli viszony a magyar *orosz* és az eredeti *rusz* között inkább szól Árpád magyarjainak török eredete mellett, mint ellenfeleink egész kötetei ellene. Ha a magyarok az oroszokkal való találkozásuk idejében már ugor-török vegyüléknép vagy épen ugorok par excellence lettek volna, mint általánosan felteszik, a szókezdő *r*-et bizonyára ki tudták volna ejteni.

[2] L. A magyarok eredete, 314. l.

magyar *híd* az osszét *chid* (híd); a magyar *kard* a perzsa *kard* (kard); a magyar *kéncs* a perzsa *kenč* (kincs); a magyar *vár* a perzsa *bar* (vár); a magyar *vad* a perzsa *bad* (vad)[1] stb., bizonyos személynevekkel együtt, mint *Töhötöm,* perzsáúl *tehemtem, Zerénd,* perzsáúl *zirind, Levente,* perzsáúl *levend* (önkénytes) és *Zoltán* perzsa közbenjárással az arab *sultan* (parancsoló) szóból stb.

A XI. évszázad első tizedeiben már csak igen kevés magyar lehetett, a ki nyelvi és ethnikai tekintetben meg bírta óvni török nemzetiségének kiváló jellemét. Körülöttük levő idegen alattvalóiknak és foglyaiknak mindent elnyomó többsége és a nyugati keresztyén műveltség világának szüntelen rohama okvetetlenűl elősegítette és meggyorsította az áthasonulás művét. A fejedelem udvara és a társadalom előkelősége volt mindenesetre az első, a mely kincsek felhalmozása következtében és a szomszédos keresztyén fejedelmek fényűzésének és kényelmének példájától csábítva a lassankint feledésbe merült ázsiai nomád világnézettől és életmódtól apránkint elfordult. Hiszen már majdnem egy egész évszázad múlt el azóta, hogy őseik csak a sátorban való tanyázásban, csak a vad kalandok után való hajszában és csak az elpuhult megtelepültekkel vívott harczban lelték gyönyörűségöket! Az ivadékban már nem volt meg az az aczél idegzet és az a tüzes vér, az már inkább a szilárd házaiban és palotáiban élvezhető nyugalomnak örült, körülvéve cselédjei és rabjai hadától; főképen pedig a szomszédos keresztyénség kényúri kormányformájában telt kedvök, a melylyel kényelmesebben lehetett uralkodni, mint a nomádok patriarkhális alkotmánya szerint,

[1] Johnson, Persian Dictionary, a باد *bád* szót ezzel fordítja: *wild, fierce.*

a kikkel szemben nem volt szabad azt az önkényt és zsarnokságot alkalmazni, a melylyel a középkornak római keresztyén despotismusa az emberiséget boldogítani akarta. Ha a magyar és besenyő harczosok száma a X. század végén nagyobb lett volna, akkor Gejza nem merészelhette volna a nemzet szellemének és felfogásának ellenére a keresztyénséget és az ezzel összekötött nyugati erkölcsök világát bevezetni. És még a kisebbségnek ellenére sem bírta Szent István atyja az ő népét erőszakkal és drákói szigorúsággal észre téríteni és a keresztyén nyugati erkölcs útjára szorítani, hanem csak a külföldről behitt czinkosainak segítségével. A kereszt e lovagjai, a kiket részint vallási buzgalmok, részint a remélt dús egyházi javadalom és adományozás csábított Magyarországba, valószínűleg sokkal számosabban voltak, mint a történelem feljegyzéseiből ismeretes. Csak Kézai értesítésének[1] nyomán ismerjük Tiboldot, a tannenbergi grófot, a Babocsay-család ősét; Pazman és Hunt sváb lovagokat, a Batthyány-, Forgách-, Kubinyi- és Ujhelyi-családok őseit; Wasserburgi Venczelint, a Ják-nemzetség ősét, a melyből a Niczky- és Sztáray-családok származnak; Wolfgert és Hedrichet, a két testvért, a Pálffyak és Héderváryak őseit; és végre a nürnbergi Hermannt, Nagy-Szeben (Hermannstadt) állítólagos alapítóját. Ki bírna azonban a dii minorum gentium-ról felvilágosítást adni, kik az ország fejedelmének meghívását követve Magyarországba, az egykori rejtelmek és rettenetesség honába vonultak?

Mennyire volt ez idegen-nyelvű és idegen-erkölcsű lovagok megjelenése a magyaroknak kellemetlen és akaratuk ellenére való, azt csak úgy bírjuk megérteni, ha

[1] Endlicher, 124. l.

például elképzeljük azt az utálatot és megvetést, a melyben valamely siita perzsának volna része, ha az Etrek vagy a Görgen partján levő turkomán sátoros táborban a műveltség terjesztőjeként és a hit hirdetőjeként meg akarna jelenni, holott a turkománok szemében mustrája a gyávaságnak és aljasságnak, kit évszázadok óta halálos ellenségökül lelkök mélyéből megvetnek és utálnak. Nos, a magyar bizonyára még inkább utálta a németet, a ki mint legnagyobb ellensége nem kevésbbé volt gyűlöletes előtte, és azontúl mégis ezt a németet kellett tanítójaként, a műveltség terjesztőjeként és uraként üdvözölnie; sőt a mi ennél is több, készséggel kellett azon tanításnak meghódolnia, a mely az ázsiai világnézet eszméinek kedves köréből erőszakosan kiszakította, védő szellemeinek meghitt berkéből a templom komor boltozata alá vonszolta és *Okan* meg *Tengri Abias* helyébe az idegenszerűen hangzó Jézus Krisztust tette! Ha a különbség a keresztyénség és a samán vagy párszi vallás között nem lett volna akkora, a mekkora valósággal, és ha a térítés művét Magyarországban nem végezték volna a német lovagoknak magyar vérrel beszennyezett keze által, akkor az átalakulás nyilván símábban folyt volna le és Gejza is, meg fia István is akárhány, saját népével vívott küzdelemtől megmenekült volna. De az ellentétek túlságos nagyok voltak. A mi a fejedelemnek és a társadalom előkelőségének sürgetően tanácsosnak, czélszerűnek és elkerülhetetlennek látszott, azt a népnek nagy tömege semmiképen sem bírta megérteni. A nép elüljáróinak e lépésében az önkény cselekedetét látta, meg azt, hogy idegen szokásokat haszontalanúl majmolnak és apáik régi hitétől elszakadnak; csakis e meggyőződés ingathatta meg a patriarkhális államalkotmányban különben sziklaként szi-

lárd ragaszkodásukat az uralkodóházhoz és ez indíthatta a népet fejedelme ellen való lázadásra. Valamint a X. század összes eseményeit és azon kor magyarjainak minden cselekedetét és gondolatát csupán a rajongó és tudatlan krónikásoknak töredékes, gyenge és részrehajló följegyzéseiből kell kitalálnunk, — a magyarok maguk ugyanis egyetlen árva szót sem hagytak ránk, — ugyanúgy áll a dolog a keresztyén-ellenes mozgalom részleteire nézve is. Még a legnagyobb lázadás vezetője is idegen maradt ránk nézve nevét illetőleg, mert *Kopan (Kopány)* nem személynév, hanem török szó, melynek jelentése *felkelő, lázadó*,[1] és csak a felkelés színhelye kelthet némi sejtelmet bennünk a lázadók ethnikai hovatartozására nézve. Tudvalevőleg a mai Somogy-vármegyében tűzte ki a kopasz Zirind lázadó fia a forradalom zászlaját; onnan mint hatalmas törzsfő csakhamar a szomszéd vármegyékre, sőt az egész dunántúli területre terjesztette ki hatalmát.

E Kopan idegen hatástól érintetlen, igazi magyar, a ki, mint neve mutatja, még apáinak nyelvét is megtartotta és természetesen még annál is nagyobb szívóssággal ragaszkodott őseinek hitéhez, erkölcseihez és szokásaihoz. Az ország e részében kezdettől fogva Árpád seregének magva, a besenyőktől támogatva, helyezkedett el, minthogy ott volt a veszedelem a honfoglalás idején a legnagyobb, és a messze terjedő Bakony védelmében tovább maradhatott meg sértetlenül az egykori pusztai lakosok régi élete módja és eredeti szelleme és mennél

[1] E török igetőből: *kop*, felkelni, felemelkedni. Nevezetes, hogy hasonlóképen áll a dolog a búvár *Kund* nevével, a ki Frigyes császár hajóit a Dunán megfúrta és elsülyesztette; *kund, künde* ugyanis törökül a. m. ormótlan, nehéz, súlyos, vagyis olyan jelző, a mely a vizben elsülyedő, elmerülő testre illik.

nagyobb ellenállást fejthetett ki a gyűlöletes újításokkal szemben. Hogy mekkora volt az új vallással ellenkező indulat, azon körülményből bizonyul be, hogy még István király nemzetségéhez tartozók is csatlakoztak a felkeléshez és a keresztyénségnek erőszakkal átültetett zsenge vesszeje aligha meggyökeredzett volna, ha a kormány mindjárt kezdetben idegen lovagok segítségével nem rendelkezett volna, kik a híven maradt vitézek élére állva az összes erő kifejtésével legyőzték a lázadókat. Száz évnél tovább tartott a küzdelem az új vallással, részint titokban, részint időszakonkint nyilt kitörésekben, a mit egyrészt a nomád társadalom szigorúan conservativ szellemének kell tulajdonítani, másrészt pedig annak, hogy kelet felől szüntelenül költöztek be kisebb-nagyobb csapatok, melyek az országban megtelepedtek és az ázsiai, illetőleg ural-altáji műveltségi világ régi szellemét fel-felélesztették. A történelem ugyan csupán a nagyobb besenyő és kún betöréseket említi, a melyekkel Magyarország első királyainak hadi ereje megütközött, ellenben hallgat egyes családoknak és ágaknak bizonyára gyakori beköltözéséről, a melyek az orosz hatalomnak lassankint bekövetkezett megszilárdulása miatt régi helyökből kiszorultak. Ezeknek nyitva volt útjok nyugat felé és csalogatva törzsbeli rokonaiknak sikerétől nyugaton annál inkább jöhettek akadálytalanúl az országba, mivel a magyarok hadi erejére másutt volt szükség.

Bármi lassan és nehézkesen haladhatott is a térítés műve Magyarországon, mégis a legnagyobb és legjelentősebb tényezőnek kell az ország ethnikai átalakulásának folyamában tartani. Ez adta az első indítékot arra, hogy az addig laza és össze nem függő elemek megkristályosodtak, a nemzetiség különféleségéből származó bajokat mérsékelte és ugyanazon mértékben szolgált hathatós

szerként politikai és társadalmi közösség megteremtésében, a milyenben a minden nemzetiségi érzelmet lehetetlenné tevő iszlám a legkülönbözőbb, árja, sémi és ural-altáji eredetű töredékeket egy testté köthette össze. Magától értődik, hogy ez ujjáalakítás folyamában az Árpádnak és vitézeinek felléptétől megerősített és újra felélesztett ural-altáji elem, a mely azontúl a győzelmes magyarok nevét felvette, a legnagyobb hasznot szerezte. Ez az elem képezte a középpontot a keletről ujonnan érkezett tagok számára, ez szívta magába a magyarokon kívül legelső sorban szövetségeseiket, különösen pedig a számos szlávot a Dunán túl levő vidékekről, kik a külföldi hosszas hadjáratokban való részvételök által különben is már félig megmagyarosodtak; ez vett fel magába sok németet és bolgárt is, és bármi homályos és bizonytalan is Magyarországnak azon korbeli ethnikai viszonyairól való ismeretünk, még sincsen abban kétség, *hogy a tulajdonképeni magyar nép a X. század vége és a XI. század eleje körül már azon földrajzi elterjedtséget elérte, a melyet mai nap elfoglal.* Egyes idegen ethnikai sziget a mainál nagyobb kiterjedésben minden bizonynyal akadt már akkor is, azonban a terület ugyanaz, a határok csak kevéssé tolódtak el, mert a későbbi jövevények, mint románok vagy a dél-szláv és német gyarmatosok, már a magyaroktól kitűzött, kész területbe nyomultak és ott telepedtek le.

XVII.

A MAGYAR ETHNOS KRISTÁLYOSODÁSA.

Ámbár Magyarország a XI. század kezdetével vagyis Szent István trónra léptétől kezdve politikai, társadalmi és egyházi tekintetben határozottan a nyugati műveltség pályájára tért és régi ázsiai világnézetével már szakitott, mégis ezen joggal történelminek nevezett korszak is aránylag csupán kevés támasztékot hagyott ránk, melynek segítségével az országnak akkori ethnikai viszonyait tüzetesen felderíthetnők. A szigorúan tudományos kritika bebizonyította, hogy akárhány, István király uralkodása idejéből származó és régebben valódinak tartott diplomatiai okirat apokryph és csak későbbi idők csinálmánya. Hamisított II. Sylvester bullája Szent István királyhoz, hamisított vagy pedig nyugati utánzat a szent királynak intelme fiához Imréhez, és hamisítvány vagy másolat a jámbor királynak akárhány, eredetinek tartott adománylevele, a melyre püspökségek és apátságok birtokjogukat alapítják.[1] Csekély, igaz hogy nagyon csekély

[1] L. Dr. Karácsonyi J. jeles művét: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-Bulla; ebből a hamisítás megczáfolhatatlanúl kiderül. Továbbá *Horváth Mihály,* A kereszténység első százada Magyarországon, a 152—163. és 182—207. l. A tudós szerző maga is a katholikus egyház püspöke volt és ha akárhányat ezen oklevelek közül apokryphnak nyilvánít, bizonyára felesleges egyéb, ez ítélethez csatlakozó világi történetírókra hivatkoznunk.

történelmi mellékízük van az úgynevezett legendáknak, különösen a *Legenda maior* és *minor Sancti Stephani regis Hungariae,* továbbá a *Legenda S. Emerici ducis* és *S. Ladislai regis Hungariae,* valamint a *Vita S. Gerardi Moresanae Ecclesiae episcopi,*[1] de valamint senkinek sem jut eszébe a *Kiszasz-i enbia* (a próféták története) és a *Tezkere-i evlia* (a szentek említése) alapján a moszlim keletnek politikai vonatkozásait megírni, ép oly kevéssé, sőt még sokkal kevésbbé lehet keresztyén hagiologiából vagy martyrologiából hiteles történelmi adatokat meríteni azon kor kritikai történetéhez. Az akkori idők szellemétől ethnikai megkülönböztetésnek minden gondolata már azért is távol volt, mivel az akkori szerzők előtt nem létezett ember és nép, hanem csak keresztyén és pogány, épen úgy, mint az újkori jámbor moszlim író csak moszlimet és káfirt (hitetlent) ismer és édes-keveset törődik azzal, vajjon hitbeli társa a török, perzsa, kurd vagy bosnyák nemzetiséghez tartozik-e.[2] Ha ehhez még hozzá toldjuk, hogy az említett legendák szerzői többnyire külföldiek voltak, és mint idegenek az ország többnyelvű lakosai közt különbséget nem is bírtak tenni, akkor könnyen megérthetjük, hogy azon kor felfogásának megfelelően, midőn Európában a nemzetiségi érzelem olyan számba nem vehető volt, mint jelenleg a moszlim Ázsiában, a különféle forrásművekben sehol sem lehet szó egyes nemzetiségekről.

Ha tehát itt is meg a magyar állam és nép keletkezése történetének további pontjaiban is homályban

[1] L. *Endlicher,* Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849.

[2] E felfogást a Korán is szentesíti; az erre vonatkozó mondások így szólnak: «*Kulli muminin ihve*» (minden igazhívő testvér) és «*El kufr milleti vahidet*» (a hitetlenek egy nép).

tapogatódzunk, a részrehajlatlan kritika és az elfogulatlan kutatás mégis részint az azon korból fennmaradt műveltségi mozzanatokban, részint másutt előfordult, hasonló történeti eseményekben némi felvilágosítást találhat. Hogy a tulajdonképeni magyar népelem, az avar maradványoknak Árpád és vitézei vezetősége alatt besenyőkkel, kúnokkal, vagy palóczokkal való egyesülését értem, a szlávoknak és nyugati bevándorlóknak nagy száma mellett kisebbségben, sőt nagyon erős kisebbségben volt, az minden kétségen kívül van. Szalay ugyan, a ki határozottan a legfelvilágosúltabb újkori történetírónk, azt tartja, hogy az ország legalsóbb népessége, tudniillik a földműveléssel foglalkozó népesség részint olyan elemekből állott, a melyeket a magyarok az országban találtak, részint pedig igazi magyarokból is, minthogy szerinte nem engedhető meg az a gondolat, hogy csak magyarok képezték a nemességet és hogy nem-magyarokból a málhát kisérő csapat és a cselédség állott.[1] E nézetben csak annyiban osztozhatunk, a mennyiben az országban lelt magyarokon nem Árpád magyarjait értjük, hanem az avarok maradványait, kik a «magyar» nevet felvették. Már előbb említettük, hogy Árpád magyarjai mint az ország urai és uralkodói az egyes várakban meg erősségekben és ezek körül eloszlottak és mint harczosok és a fejedelmeknek, később a koronának tisztviselői és méltóságai körülbelül ugyanazt a szerepet játszották és ugyanazt az állást foglalták el, mint például az oszmánok Anatoliában a XIV. század alatt, midőn elenyészően csekély kisebbségök ellenére a megtelepült görög és örmény lakosságon uralkodtak és azt adófizetőjökké tették. Csak ismerni kell azt az ellenállást és utálatot, a melylyel

[1] Szalay, Magyarország története, I, 113.

a nomád harczos a kézművesség és a földművelés iránt viselkedik, látni kellett a megvetést, melyet a korlátlan, szabad barangoláshoz szokott lovas a röghöz tapadt megtelepült emberrel szemben mutat, akkor aztán meg lehet érteni, hogy a tulajdonképeni magyarok Szent István idejében az országnak megtelepült és iparral foglalkozó lakosai között elenyészően csekély kisebbségben voltak. A nagy ethnikai alakulás folyamában, a mely a X. század alatt végbement, az avar maradványokból keletkezett magyar elem nagyban gyarapodott és megerősödött ugyan, de épen csak elég volt és leginkább képes is, hogy az ország megőrzésére, megvédelmezésére és igazgatására vonatkozó tisztet betöltse, azt a tisztet, a mely tekintve az ország nagy kiterjedését eléggé számos volt, hogy az uralkodó osztályt teljesen elfoglalja. A föld művelése és egyéb békés foglalkozás részint a régi szláv lakosoknak, részint pedig a számos fogolynak vagy rabszolgának jutott, a kik azonban később, azaz Szent István uralkodása idejében, megszabadulva a csúfos rabszolga-névtől az *Udvornici* elnevezését kapták. Kézai,[1] a ki e tárgyról becses adatokat hagyott reánk, a mint hogy általában valamennyi hazai krónikásaink közül a leghasználhatóbb és leginkább megbízható, az Udvornici czímét *patrio nomine*, azaz hazai név szerint valónak mondja, a miből látjuk, hogy a szláv műkifejezések már korán jutottak hazánk politikai életébe és abban jelentőségre emelkedtek. *Udvornic* (mai nyelvünkön *udvarnok*) a szláv *dvornik* szóból származik és a házhoz meg udvarhoz tartozó embert jelent,[2] és valamint a rabszolgákat a X. században különféle szolgálatok teljesítése végett a sátrak körül

[1] Endlicher, 128. l.

[2] Oroszul *dvornik* még most is a. m. házi szolga, ajtónálló.

tartották, épen úgy alkalmazták a következő században az udvarok körül és tekintették cselédeknek.

Nemzetiségökre nézve ezen egykori rabszolgák vagy Udvornici nagyobbára szláv és kevésbbé német, legkevésbbé pedig franczia, olasz vagy görög eredetűek voltak, mert éjszakon, délen és részben délkeleten is a szláv elem határolta Magyarországot és mivel könnyebb volt e közvetetlen közelségben levő népelemből foglyokat haza hozni, mint Európának messzebb eső vidékeiről és országaiból. Német, esetleg olasz, franczia és spanyol foglyok nyilván szintén kerültek az országba, de számuk csekély volt és a legtöbb német Gejza és Szent István idejében mint önkénytes vendég, *hospites,* érkezett, miről utóbb még megemlékezünk. Ha a német foglyok száma csakugyan olyan roppant nagy lett volna, mint egykorú krónikások említik, akkor a mai magyar nyelvre nagyobb hatással kellett volna lenniök, mint valójában történt. Ezt a körülményt már előbb hangsúlyoztuk. Ellenben mily hatalmassá és behatóvá alakult a szláv hatás Magyarországra a XI. században, azt leginkább az államra és egyházra vonatkozó műveltségi mozzanatokból lehet látni, a hol az állítólagos német tanítóság ellenére az új alkotások nem német, hanem szláv neveiken származtak ránk. Az egyházi műkifejezésekről már másutt volt szó, a hol egyúttal azt a körülményt is kiemeltük, hogy a németek hitterjesztői működése csak közvetett és szerfelett korlátolt lehetett. Az állami újításokat illetőleg annál inkább kell csudálkoznunk, hogy a német nyelv ott igen kevés vagy épen semmi emléket sem hagyott hátra, jóllehet általánosan uralkodik az a nézet, hogy Gejza uralkodásától fogva és főleg Szent István alatt az akkori keresztyén nyugatnak intézményei csakis német közbenjárás révén jutottak hazánkba. Ha ez csakugyan így van,

hogyan lehet megfejteni, hogy a legtöbb szó, a mely a politikai életre vonatkozó tisztséget és méltóságot jelent, a magyar állam első korszakában a magyar nyelvbe szláv alakban jutott? Ha erre nézve szemlét tartunk, azt látjuk, hogy például

a magyar		*király*	a szláv		*kral,*
«	«	*császár*	«	«	*česar,*
«	«	*nádor*	«	«	*nadvor,*[1]
«	«	*bán*	«	«	*ban, pan,*[2]
«	«	*udvarnok*	«	«	*dvornik,*
«	«	*ispán*	«	«	*župan,*[3]
«	«	*vajda*	«	«	*vojvoda,*[4]
«	«	*poroszló*	«	«	*prusati,*[5]
«	«	*szabad*	«	«	*svobod,*
«	«	*pribég* (transfuga)	«	«	*prêbêg,*
«	«	*megye*	«	«	*meżda, medja,*[6]
«	«	*üzbég* (szökevény)	«	«	*izbeg,*
«	«	*prauda*[7] (jog)	«	«	*pravda,*
«	«	*utieg* (pogány rabszolga)	«	«	*utiek,*[8]
«	«	*szakács*	«	«	*sokač,*

[1] Tulajdonképen: *na dvore župan,* udvari tisztviselő.

[2] L. a 106. lapon levő jegyzetet.

[3] Tulajdonkép a *župa*-nak vagyis a törzsnek és területének feje.

[4] L. a 137. lapon levő jegyzetet.

[5] Tulajdonkép a. m. utána szaladni, solutim incedere. E szláv szóból származik a magyar *poroszka,* ügető ló, szava is. V. ö. a *Trabant* szót a német *traben* igéből.

[6] Szó szerint határ, meghatárolt terület (*limus terrae,* 1224).

[7] Jogi kifejezés a váradi Regestrumban, a mely ezen alakban fordul elő: *judicium ad praudam.*

[8] *Utieg* Kézainál a nem-keresztyén rabszolgák neve. Ebben a másolóknak íráshibáját gyanítom; a szó eredeti alakjának így kellett lennie: *utiek* (menekült), ezen igéből: *utiekat,* elmenekülni.

a magyar *tárnok*[1]	a szláv *tovarnik,*
« « *asztalnok*	« « *stolnik,*
« « *pohárnok*	« « *peharnik,*
« « *tiszt*	« « *čьstь,*
« « *vitéz*	« « *vitez,*
« « *bajnok*	« « *bojnik,*
« « *dusnok* (animator)	« « *dusnik,*[2]
« « *rend*	« « *red*

szóból származik stb.; az a kérdés tehát teljesen jogosult: *ha a német szellem és a német közbenjárás segített az állam megalkotásában és a nyugati műveltségnek Magyarországba való bevezetésében Gejza és Szent István alatt, miért nem látszik jóformán egyetlen német szó sem az újabb műveltségi fogalmak és az állami műkifejezések sorában, és miért található ott túlnyomó számban szláv szó?*

Ismétlem: e szláv műkifejezések a politikai téren joggal feltünőek. Minden előtt a szláv népességnek túlnyomó többségét teszik fel és azon gyanításra vezetnek, hogy ezen a kormányzás dolgaira vonatkozó fogalmak a szlávoknál már előbb megvoltak, következőleg bizonyos, nyugati példa szerint rendezett állapotok részben már léteztek valamely túlnyomóan szláv községben. Ha másnemű tüneményeket vizsgálunk az emberiség köl-

[1] Kuun Géza gróf azt veti szememre (l. Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima, vol. I. pag. 168), hogy e szót hibásan származtatom a szlávból, mivel *tovar* a keleti török nyelvből ered. Ez egészen helyes, azonban *tovarnik* szláv idegen szó, a melyet a magyarok kölcsön vettek.

[2] A szláv *duša,* lélek, szóból. E szó történelmi viszonyáról a középkorban l. Die slawischen Elemente im Magyarischen, von F. Miklosich, herausgegeben von Dr. L. Wagner, 71. l.

csönös műveltségi viszonyaiban, azt találjuk, hogy a kölcsön vett műveltségi fogalmat a legtöbb népnél kölcsön vett, idegen nyelvi köntösében fogadják be. Igy ültetett át Róma, Görögország és az iszlám magasabb fokú műveltsége latin, görög és arab szókat idegen nemzetek nyelvébe, és hogy újabb példára hivatkozzam, megemlíthetem, hogy a legtöbb európai nép a Francziaországban először támadt rendes hadügynek utánzásával vette fel nyelvébe a következő franczia szókat: *infanterie, cavallerie, artillerie, caporal, lieutenant, général, chevaux legers, cuirassier, manoeuvre* stb. Hogy a legelső nyugati intézmények Magyarországban nem német vagy latin, hanem szláv nevet kaptak és e nyelv köntösében szállták az utókorra is, az azt bizonyítja, hogy *a népesség nagy többsége Szent István idejében, helyesebben a XI. század első felében a szláv nemzetiséghez tartozott és hogy ethnikai tekintetben a szláv elem volt a döntő.* Sőt aligha tévedünk, ha felteszszük, hogy Magyarország lakosainak hypothesisként felvett számából, a 300,000-ből, nyolczvan százalék volt szláv és csak húsz százalék ural-altáji. Árpád magyarjainak és szövetségeseiknek hozzájárulása által csak kevéssé változott ezen arány, mert ha másutt kinálkozó példák szerint az oszmánok, mongolok, mandsuk stb. még nagyobb többségeken bírtak uralkodni, miért nem bírtak volna a hős magyarok? Ha Európa akkor és még évszázadokkal később is kevéssé foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, hogyan foglalkozhattak volna ezzel a magyarok? *Hungarus*-nak vagy *magyarnak* vallotta magát az országnak minden keresztyén lakosa, tekintet nélkül anyanyelvére és ethnikai származására, és ha valahol a XI. században nemzeti különbségről van szó Magyarországban, az nagyobbára besenyőkre, palóczokra,

bolgárokra, izmaelitákra és zsidókra, vagyis nem-keresztyénekre vonatkozik.

Az a körülmény, hogy a Magyarországgal határos németek a szláv elem mellett a magyarok európaiasításának és a keresztyén vallásra való térítésének első szakaszára olyan kevés hatással bírtak lenni, csak olyanformán fejthető meg, hogy a szlávok a magyar ethnos keletkezése történetének kezdete óta, azaz már az avar korszakban, a magyarokkal jóban rosszban osztoztak és mint ugyanazon országnak lakosai nem lehettek olyan gyűlöletesek, mint a szomszédos németek, a kik ellen avarok, magyarok egyaránt legtöbbet küzdöttek. Továbbá a németek száma Magyarországban hasonlíthatatlanul csekélyebb volt a szlávokénál. A német telepek az ország nyugati részén csak a frankok uralma alatt keletkeztek és a mi a Gejza és Szent István alatt bevándorolt németeket illeti, ezek voltaképen mégis csak egyes, szerencsét próbáló kalandorok voltak csekély hadi kísérettel vagy jelentéktelen gyarmatokkal, mint például a szatmár-németiek, a kik Gizella herczegnő kíséretében jöttek hazánkba;[1] és még ha a X. századi, bizonyára jelentékeny számú, német hadi foglyot hozzá is veszszük azoknak számához, mégis messzire elmarad számuk a szlávokétól. A még Gejza és Szent István idejében bevándorolt németeken kívül a történelemben[2] még ezek is vannak említve: *Pot de Lebyn* lovag; a sváb *Kelad* és *Guth;* a thüringiai *Altman,* a Bolugiak őse; az olasz *Oliver* és *Ratoldo,* Kálmán király idejében; a

[1] II. Endre egy 1230-ban adott szabadságlevelében így szól: «Dilectis et fidelibus nostris Teutonicis de Zathmár-Némethi iuxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant domine regine Keyselle (Gizella) ad Hungariam convenisse.» (Endlicher, 426.)

[2] Endlicher (Kézai, de nobilibus advenis), 125—128. l.

franczia *Sambuc* Champagne-ból; a franczia *Betse* és *Gregory; Buzad* Wurburgból (Würzburgból?); *Radvan* és *Bogot* Csehországból; *Martinsdorf Simon* és *Mihály* testvérek, Imre király idejében; *Gottfried* Mesenből; a morva *Myurk, Venczel* és *Jakab,* és egyéb lengyelek, görögök, besenyők és örmények, mert, mint Kézai hangsúlyozza, *az ország tágas volt, de üres,*[1] tehát be kellett népesíteni.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy, habár az első, említésre méltó városok, mint Székesfejérvár, Esztergom, Sabaria (Szombathely), Pécs, Veszprém, Győr és mások lakossága főképen német, ritkábban olasz volt és habár ezek már korán a kereskedelem és az ipar székhelyeiként voltak ismeretesek, a szláv nevű és szláv eredetre visszavihető megerősített helyek és falvak száma mégis azokénál sokkal nagyobb volt, mint a helyrajzi névsorból kitetszik. A pannoniai német népelem még Árpád bejövetele előtt e szláv nevet viselte: *német*[2]*;* ezt vették át a szlávoktól az avarok is, vagyis a későbbi magyarok. Mint az Árpádházi királyok korából származó számos szabadságlevél *(libertas)* bizonyítja, ezen *hospites Teutonici et Saxones* királyaink különös védelmének és gondozásának örvendhettek, mert eleinte joggal a térítés műve főoszlopainak tartották, később pedig magasabb műveltségi fok képviselőiül a kereskedelem és ipar terén tüntek ki. Mivel azonban ennek következtében a

[1] Quia vero regnum erat amplissimum et gentibus vacuatum. Endlicher, 128.

[2] E magyar szó: *német* a szláv *njemecz*-ből származik, ez pedig *njemi*-ből, vagyis: néma, azaz olyan ember, a ki nem érti nyelvünket; ellentéte: *slovak* (a szláv ember), ebből: *slova,* szó, beszéd, azaz olyan, a ki beszélni tud. A *szláv* név és e szláv szó *slava,* dicsőség, közt levő rokonság tehát nemzeti hiúság sugallta etymologián alapszik.

különbség köztök és a tulajdonképeni magyarok között sokkal nagyobb volt, mint ezek között és a nyugati műveltségben nem sokkal magasabb fokon álló szlávok között, közeledésök is sokkal nehezebb volt és közvetetlen szellemi hatásuk az ország művelődési átalakulására is sokkal csekélyebb. Nyelvi tekintetben tehát a német nyelv az akkori magyarra csak kevéssé vagy épen semmit sem hatott; a német nevű műveltségi momentumok ugyanis szórványosak és legfeljebb olyan fogalmakra vonatkoznak a műveltségi életben, a melyeket a szlávok maguk nem ismertek vagy a melyek közvetetlen német tanítóság által jutottak a magyarba. Igy egyes, állandó lakóhelyeken való megtelepedéssel összekötött fogalmaknak a magyarban német eredetű neve van; ilyen például: *ház* (Haus), *fal* (Wall), *istálló* (Stall); továbbá a földművelésre vonatkozó szók, mint: *föld,* a német *Feld; rét,* a német *Ried; mező,* a német *Wiese; eke,* a német *Egge.* Ellenben megint a szlávok és a magyarok gyakran ugyanazon, a németből kölcsön vett fogalmat két különböző német szóval jelelik meg; ilyen például a *bőjt* fogalma, melyet a tótban e szóval: *post* (a német *fasten*), a magyarban pedig azzal, hogy *bőjt* (a német *Bet-tag* a. m. *Fast-tag*) fejeznek ki.

Tehát, mint említettük, a X. és XI. században, vagyis a mai magyar nép keletkezése történetének első korszakában alig vehető a németek nyelvi és műveltségi hatása tekintetbe. Eleinte a német hatás mint a keresztyén nyugat közbenjárója csak a királyi családban érvényesülhetett, nemsokára azután pedig az akkori magyar társadalom előkelőségében; e hatás csak politikai és társadalmi természetű volt, de nem nyelvi, mivel maguk a németek akkor műveltségök nyelveül a latin nyelvet használták. Mint ismeretes, az akkori Magyar-

ország népessége a következő rendekre oszlott: 1. az uralkodó család és a királyt támogató királyi tanács, a melybe az egyháznagyok, duces, principes és comites tartoztak. Hogy Szent István idejében ezen legfőbb méltóságok sorában több külföldi, nevezetesen német volt, mint tulajdonképeni magyar, azt könnyű megfejteni, ha meggondoljuk, hogy a megtérítés és európaiasítás művét csak ezen idegenek vagy vendégek segítségével lehetett megindítani és csak az ő élénk részvételökkel lehetett megerősíteni. Idő jártával, feltehetni, hogy már a XI. század vége felé, a legtöbb e nobiles advenae közül a benszülöttekkel való közlekedés következtében már megmagyarosodott, talán helyesebben Hungarus-szá vált, a mennyiben a politikai, habár még nem ethnikai nemzetiség keretébe beolvadtak, vagyis magyaroknak (Hungari) vallották magokat a nélkül, hogy a magyar nyelvvel éltek; ugyanis már akkor is volt különbség *Hungari* és *Hungari proprie dicti* között. Szép és dús hazánknak különös vonzó ereje volt e többnyire szegény kalandorokra és a gazdag egyházi javak, adományok és főbb hivatalok árnyában az akkor még szunnyadó, sőt mélyen alvó német, cseh, franczia vagy olasz nemzetiségi érzelmet bizony könnyen el lehetett feledni. E rendben nyilván csak az egyes magyar nemzetségek, ágak és családok fejei éreztek és gondolkoztak magyarán, a honfoglalás vezéreinek utódjai és hőseinek ivadékai, de csak azok, kik a Gejzától megkezdett és Szent Istvántól folytatott nagy mű szellemétől áthatva rendületlenül megállottak az uralkodóház mellett. Azt tartom, nem tévedek, ha felteszem, hogy ezek Szent István alatt legalább mint a korona tanácsosai kisebbségben voltak és hogy ezen legkeresztyénebb király a nobiles advenae nélkül czélját épen olyan kevéssé érhette volna el, mint pél-

dául Nagy Péter a németek, francziák és hollandiak támogatása nélkül meg nem törhette volna az oroszok ázsiai voltát. Idegen, összefüggő elemnek a magyar társadalom legfőbb köreibe való áramlása a későbbi évszázadokban is folyton tartott; ettől van, hogy a mai magyarországi aristokratia családfái többnyire idegen országokban gyökereznek; és valamint az orosz nemesség nagyobbára németekből, tatárokból, ugorokból, mongolokból, kaukázusiakból stb. alakult, épen úgy a legtöbb magyar herczeg, gróf és zászlósúr is németektől, csehektől, francziáktól, spanyoloktól és olaszoktól származik.

2. A második rendet képezték a papok, az úgynevezett domini és az alacsonyabb rangú nobiles, a bellatores (várkatonák), jobbagiones és egyéb tisztviselők. Ezek, úgy látszik, már leginkább a honos népelemhez tartoztak, azonban tekintet nélkül tulajdonképeni ethnikai hovatartozásukra, vagyis nem tekintve azt, hogy magyar, német vagy szláv volt-e nyelvök. A fő minősítés a vallásban volt, és valamint az első török szultánok görögnek, örménynek és szlávnak minden kivétel nélkül osztogatták a hivatalt és méltóságot, feltéve, hogy e pályázók az iszlámot vallották, épen úgy Magyarországban is Szent Istvánnak és első utódjainak idejében csakis annak tulajdonították a legnagyobb fontosságot, hogy a keresztyén hitet vallják. A törököknél az oszmán nyelv, nálunk, sajnos, a latin fejlődött a műveltség és a hivatalok nyelvévé, és azzal, hogy az illető tisztviselő, úr és jobbagio[1] magán életében a szláv, német, olasz vagy

[1] Kézai szerint e jobbagio-k szegény nemesek, a kik a királytól a várak körül levő szántóföldeket kapták, hogy ezért katonai szolgálatot tegyenek.

görög nyelvvel élt-e, akkoriban még édes-keveset tőrődtek.

E második rendben rejlett a magyar állam gondolatának igazi magva, ebből fejlődött később az úgynevezett középnemesség, mivel többsége kezdettől fogva a magyar nemzetiséghez tartozott; minthogy a nobiles advenae alsóbbrendű hivatalokkal és életviszonyokkal nem érték be, efféle hivatalokat a művelődésre alkalmas, a hadi mesterséghez és az uralkodáshoz inkább szokott magyarok foglaltak el. E második rend volt az, a melyre már a vezérek korában, nemsokára a honfoglalás után Árpád alatt, a meghódított terület igazgatását és őrizetét bízták, a melyet a legtávolabbi vidékekre szlávok és németek közé helyeztek és a mely a meghódított idegen elemeket a magyar főhatósághoz és felsőbbséghez szoktatta és a magyarság politikai hatalmi jelentőségének tiszteletet szerzett. Ők képezték úgyszólván Szent István későbbi birodalmának első határoszlopait és mint a magyarság politikai vezetőségének előharczosai teljesen be is váltak. Mivel e rendnek a valódi magyarokon kívül szláv, esetleg német hívei is voltak, a legnagyobb érdekű volna megtudni, hogy tulajdonképen mikor kezdődött ezeknek magyarosodása, mert hogy mai középnemességünk vagy gentry-nk, mint tévesen nevezik, nem keletkezett kizárólag tiszta magyar elemekből, hanem hogy mindjárt kezdetben idegen ethnikai elemeknek nagy mennyiségét vette fel magába, az kétséget nem szenved. Minden előtt kiemeljük, hogy Szent István idejében a nemesség e szónak mai értelme szerint nem is létezett, nem is létezhetett, mert az idő nagyon rövid volt arra, hogy ezen tisztán keresztyén európai intézményt a nomád alkotmány szabad szellemében nevelkedett magyarok között meghonosítsa, és

mint Pauler Gyula[1] jogosan felteszi, a nemesség az Árpád-ház idejében tulajdonkép csak a birtokhoz volt kötve. Csak később teremtette meg a külföldi példa e rendet nálunk. Szalaynak[2] tehát teljesen igaza van, midőn azt mondja, hogy mai napság talán már senki sincs nálunk, a ki eléggé bárgyú volna azt hinni, hogy a magyarok eredetileg csupa nemesek voltak Werbőczy értelmében. Ha a tiszta magyar elem valamilyen elsőbbségnek örvendett, ez abban állott, hogy a keresztyénség felvétele után mint az ország meghódítója és az évekig tartó harczokban való részes könnyebben jutott hivatalhoz és földbirtokhoz a nem-magyar nemzetiségeknél és a hadi szolgálattól meg a politikai élettől tartózkodó hospitesnél. Bizonyos elsőbbségi jogok, úgy látszik, az ősi törzsek vagy nemzetségek alkotmánya által is voltak e rend számára biztosítva, mert hiábavalóság volna feltenni, hogy a magyarok a XI. században már egészen készséges eszközök voltak a kormány kezében és hogy a hatóság, különösen a külföldiek kezében levő legfőbb hatalom csak úgy kénye-kedve szerint tehetett-vehetett mindent. A későbbi nobiles elődjei egészen hasonlók voltak a törökországi derebej-ekhez, a mennyiben ezek sem ismertek feltétlen engedelmességet és csak akkor vetették magukat alája a szultánok akaratának, ha valami force majeure vagy saját érdekök erre bírta. Az előbbi előkelők és nemzetségek hatalmát és erejét megtörni, ez volt első királyunk legsúlyosabb feladatainak egyike.

3. A harmadik rendet képezték a legalsóbb népréteghez tartozó parasztok, kézművesek és a keresztyén

[1] A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, II, 611.
[2] Magy. tört. I, 113.

hatás által felszabadított egykori rabszolgák, kiknek neve udvornici volt. Kézai szerint az ország tele volt ezekkel,[1] a mit épen olyan kevéssé kell betű szerint értenünk, mint Piligrinnek hasonlóan hangzó kijelentését, a mely szerint «Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi».[2] Ezen udvornici számának mindenesetre jelentékenynek kellett lennie, valamint szolgálataik fontosságának is, melyeket mint kézművesek és földművelők tettek a munkához nem szokott magyarnak, a ki fegyvereit nem cserélhette fel egykönnyen az ekével és a szerszámmal. Azonban, ha Piligrin és Kézai leírását betű szerint veszszük, hiszen akkor ember nem lakta, elhagyott sivatagnak kellett honunknak lennie a magyarok bejövetelekor! E feltevés épenséggel nem felel meg a valóságnak, legkevésbbé pedig saját magunk felfogásának, hogy a magyarság már Árpád bejövetele előtt félig-meddig megalakult. Hogy csak megközelítőleg helyes fogalmat alkothassunk magunknak a népességi viszonyokról, minden előtt az akkori Magyarország lakosainak szerfelett csekély számát kell szemünk előtt tartanunk. Tekintve a lakosoknak 3—400,000-nyi hypothetikus számát és azt, hogy az országnak alig egy harmadrészét művelték, a paraszt-rendnek nagyon csekélynek kellett lennie. Ennek következtében Szalayval[3] egyetértünk, a ki azt tartja, hogy a népesség legalsóbb osztályának egy része azon parasztokból állott, a kiket a magyarok az országban találtak, birtokukban azonban nem háborgattak, hanem csak adófizetőkké tettek, másik részét

[1] Quibus fere Hungaria est repleta. Endl. 128.

[2] II. Benedek pápához intézett jelentésében a magyarok megtéréséről, Endlichernél a 132. lapon.

[3] Szalay, Magy. tört. 113.

pedig magyarok képezték. Csakhogy azzal szeretnők e nézetet megmagyarázni, hogy a népesség előbbi részében vagyis többségében szlávokat és utóbbi részében azaz kisebbségében az avarok maradványait látjuk, a kik épen olyan régi lakosai voltak az országnak, mint maguk a szlávok, és akkor újabb ural-altáji, illetőleg török-tatár elemek megérkezése által megerősödtek. A keresztyénség behozatala után és azon mértékben, a melyben az állami rend és törvényszerűség oltalmában az ország nyugalma gyarapodott, a népességnek ezen legalsóbb része a keresztyén nyugati műveltség ösvényére tért és először félnomáddá változott, majd egészen megtelepült. Az igazi magyar paraszt vagy *a legalsó magyar néposztály tehát olyan rend, a mely csak később támadt és csak a mind inkább megállapodó viszonyok folyamán jött létre.* Az Árpáddal hazánkba jött harczosok soraiból meg a X. század első felében érkezett besenyő és kún csapatokból csak kevéssé gyarapodott a régi, nem-szláv, földművelő népesség, mert tősgyökeres nomádot nem lehet egykönnyen a röghöz kötni. Azt is nehéz feltenni, hogy a bizonyára csekélyszámú igazi török vitéz, a ki Árpádnak és utódjainak hadjárataiból megmaradt, olyan vagyontalan és jelentéktelen lehetett, hogy parasztnak vagy cselédnek a legalsó néposztályba sorakozott. Úgy lehetett a dolog a magyar hódítókkal is, mint a hogy egykor egy turkomán mondta nekem: «Könnyebb volna minden szem homokot a pusztában a földhöz szegezni, mint a nomádot megtelepíteni»; valójában látjuk is, hogy az oroszok igyekvése a kazak-kirgizek megtelepítésére közel kétszáz esztendőn át sikertelen volt, jóllehet a kirgizekben távolról sem honol olyan féktelen harczias szellem, mint Árpád magyarjaiban. Paraszt e szónak mai értelmében csupán kevés vált

Árpád vitézeiből, legfelebb utódaikból a harmadik ízben, a kik, mint könnyen megérthető, nem a szlávokhoz, hanem a velök erkölcsben és szokásban rokon avar maradványokhoz csatlakoztak. *Ott, a hol ma a magyar népiség zömétől nyelvjárási tekintetben elütő nagyobb tömegekre akadunk, mint például a palóczoknál, ott határozottan azon később érkezett és egy csomóban megtelepedett török*[1] *töredékekkel van dolgunk, a kik akkor jöttek honunkba, midőn a mai magyar nyelv már régen teljesen kész volt.*

* * *

A megelőző vázlatszerű kép nyomán, melyet Magyarország rendeiről állami létezésének első korszakában rajzoltunk, már valamivel könnyebb lesz a magyar elemnek lassankint való, a XI. század folyamában bekövetkezett szaporodásáról, helyesebben megerősödéséről fogalmat alkotnunk. A társadalom előkelőségét illetőleg, mint már említettük, korán bekövetkezett ethnikai magyarosodásról semmi szín alatt sem lehet szó. A művelődés szelleme teljesen keresztyén-latin volt, és valamint Szent Istvánról magasztalólag feljegyezték, hogy már gyerek-korában jól ismerte a (latin) nyelvtant,[2] úgy tekintették ezt a többi hazai nagyok műveltségében is követelménynek. Hogy vajjon a magyar társadalom legfőbbjei, az Árpáddal hazánkba jött harczosok legkiválóbbjait értem, különösen az uralkodó-család, nem tartották-e

[1] Hunfalvy (Magyarország ethnographiája, 361. és 362. l.) elismeri, hogy a kún és a palócz ugyanaz a nép volt, és mivel megengedi, hogy az előbbi nép török volt, ezzel a palóczok török nemzetiségét is bevallja.

[2] Et puer adhuc sciencia grammatice artis ad plene imbutus est. (Hartvici Episcopi Vita S. Stephani regis, Endlichernél a 168. l.)

meg egy ideig török anyanyelvöket, azt nyílt kérdésnek kell meghagyni. Az anyanyelv kevés figyelemre talált és még sok évszázaddal később is idegenek maradtak a magyar nemzeti törekvések; hiszen külföldi, egyházi és világi urak folytonos ideáramlása miatt a nemzet előkelőségének magyarosítására nem is lehetett gondolni. Azonban, úgy látszik, annál gyorsabban gyarapodott a magyar elem a második rendben. Minden előtt ezeknek többsége ural-altáji eredetű volt, és a többségnek a természet törvényéből következő beolvasztó ereje itt sem téveszthette el hatását. A magyar társadalom e része ezenkívül sűrűbb és élénkebb közlekedésben volt a legalsó néprétegekkel, már korán azonosította magát a magyar nemzetiség eszméjével, és több mint valószínű, hogy az ezen rendbe lépett németek és szlávok a tulajdonképeni magyar ethnos keretében csakhamar felemésztődtek. Akkor olyan folyamat ment végbe, a milyent még ma is látunk szemünk előtt és a milyen Magyarországon minden időben megvolt. A középnemesség, mely nálunk a polgárság helyébe lépett, a nemzetnek e csontja és veleje, csakis a néppel való folytonos kapcsolat által maradhatott fenn és csak mint magyar állhatott meg.

A mi aztán a harmadik rendet illeti, a mely főleg a honfoglaláskor itt talált szlávokon és avar maradványokon épült fel, erre nézve meglehetős biztossággal lehet feltenni, hogy magyarosodásának folyamata már korán megkezdődött és hogy a magyar földnépének javarésze már a XI. század vége felé azon síkságot és alföldet Magyarország szívében lassankint elfoglalta, a melyen ma lakik. Ott megtalálta a magyarság azon földterületi és égalji feltételeket, a melyeket ősei ázsiai hazájokból ismertek, ott érezte magát igazi elemében, ott egyrészről

az alája rendelt szláv és egyéb idegen elemek nemzeti átalakítását a legnagyobb eredménynyel megkezdte, másrészről pedig alárendeltjeinek tanítása alatt a félnomádság korszakába jutott. Végre ott ment át a társadalmi és gazdasági életnek azon fokain, a melyek a félnomádnak megtelepült, földet művelő emberré való átváltozására szükségesek. Meddig tartott e folyamat, vagyis hol és mikor lehet először szó magyar földművelő népesség létezéséről, e felől megbízható adatok tökéletes hiánya miatt teljes homályban vagyunk. A külföldi, nagyobbára gyűlölködő tudósítások szerint az igazi magyar még a XII. században is jobban szerette a könnyű sátort a szilárd háznál, következőleg még nem volt a megtelepültség általános és még mindig akadt az egész vagy félnomádságnak nyoma. Azonban ez talán inkább csak egyes, vadászattal és baromtenyésztéssel szenvedélyesen foglalkozó urakra vagy földbirtokosokra vonatkozik, mert a keresztyénségnek és a nyugati műveltség fogalmainak behozatala után mind több tért hódító megtelepültség szokásával a legbensőbb összefüggésben van a földművelés. Míg a nomád a műveltségi kör határain a tágas pusztaság közvetetlen közelében van, addig a kényszerített megtelepedés műve csak lassan és nehezen halad, mint a kirgizeknél a Kizil-Kum déli szélén és a turkománoknál a Kaukázus déli szélén észreveszszük. De másképen alakul a viszony, mihelyt a nomádot a pusztáról megtelepült ember lakta vidékre szorítják, a hol a kimenekülés útját elzárják előtte és a hol kénytelen megtelepedni; így látjuk ezt a baskiroknál, kiket az oroszok erőszakkal űztek a pusztáról a mai permi, vjatkai és ufai kormányzóságba.

A magyar nép megtelepedésének folyama egészen más viszonyok között ment végbe. Már előbb említettük,

hogy e folyam az avar hatalom pusztulása után kezdődött, honunk nyugati részén gyorsabban, keleten pedig lassabban haladt és az Árpád vezette magyarok bejövetele által nyilván félbe is szakadt egy időre, később azonban Gejza és Szent István uralkodása alatt szükségképen annál erélyesebben előre haladt. A nyugati műveltséghez való közeledésnek első feltétele épen a nomád életnek elhagyása és a föld művelésének megkezdése volt. Holott a X. században a magyar alföldön a félnomádság még teljes virágjában volt, az Árpád-ház első királyainak ideje ezen átmenetnek a teljes megtelepültséghez véget vetett. Ezt különösen a Duna bal partjáról a Száváig, a Tisza vidékéről a Marosig és a régebben avaroktól lakott nyugati vidékekről lehet feltenni. Ott nem volt az ural-altáji népelem a szlávokkal szemben megsemmisítő többségben és ezeknek beolvadása a magyarságba nagyobbára minden bizonynyal már a X. század vége felé kezdődött, mert hogy az említett vidékeken azelőtt szláv gyarmatok voltak, azt legjobban bizonyítja ilyenféle szláv helynév, mint *Debreczen, Csongrád, Szolnok, Kalocsa, Kanizsa, Pécs* stb. A régente ott lakó szláv népelemnek a magyarságba való olvadását főleg az mozdította elő, hogy a tiszta magyar ethnos az Árpád alatt és koronkint később érkezett török törzsektől megizmosodott, meg hogy a szomszéd országoktól elismert magyar állam megszilárdult. Lehet, hogy még az a körülmény is járult ehhez, hogy a szlávok, a kik ó-szlovénok voltak, tehát e nép déli ágához tartoztak, csak kicsiny ethnikai szigetcsoportokat képeztek, a melyeket a kelet felől érkező új jövevények növekvő áradata csakhamar elmosott. A főmozzanat azonban minden bizonynyal a magyar fensőbbségnek különb volta, a bűbáj, a melylyel fényes fegyvertényeik nyugaton jártak, hogy a frankokon, kiket

régebbi diadalmas hadjáratuk miatt avarok és szlávok egyaránt gyűlöltek, Árpád magyarjai állottak bosszút, és végre a félelem és tisztelet, melyet e név «magyar» Európában és Ázsiában[1] ugyanazon időben terjesztett.

Távol van tőlünk ezzel arra mutatni, hogy már ilyen korán alakult át nyelvileg az országnak nemmagyar népessége. Olyan időben, a melyben csak a politikai és vallási, de nem az ethnikai összetartozás eszméje volt mindenütt a döntő, ez nem is lett volna lehetséges. Efféle, nyelvileg is átalakító hatás csak szórványos esetekben mutatható ki, például az oszmánoknál Kis-Ázsiában, a hol török szeldsukok előkészítették a területet és a hol oszmán-török utódjaik keresztyén görög és örmény alattvalóikat vas szigorúsággal és erőszakkal aránylag rövid idő alatt török-ajkú mohammedánokká változtatták. Szent Istvánnak és utódjainak magyar kormánya, melyet a középkori keresztyén szellem lelkesített, efféle erőszakosan nemzetiesítő eszközre nem gondolt, nem is gondolhatott. Holott az iszlámban az arab nyelv csak mint a vallás nyelve uralkodhatott, a keresztyén vakbuzgóság még sokkal tovább ment. A világuralomra törekvő Rómának nyelvét a műveltség nyelvévé tette és ezáltal a nemzeti nyelveket mindenütt kiszorította helyökből. A műveltség magasabb fokán álló francziáknál, németeknél, angoloknál és olaszoknál csak részleges sikere volt az egyháznak, de a nyugati világhoz

[1] Messze keleten e szó *Madsar* folyó és hegy nevében él Dél-Szibiriában, és hogy mennyire becsülték e nevet még a XIII. században az ázsiaiak, azt az bizonyítja, hogy több Dsengizida személynévül használta, például *Madsar*, Sejbán Khán fia, és *Madsar*, Tokhta Begi fia. (L. Abulgazi, Histoire des Mogols et des Tatares, édition Desmaisons, 92. 191. l.)

csak az imént sorakozott soknyelvű Magyarországban a nemzeti nyelv hatalmas felsarjadzása teljesen lehetetlen volt, még pedig azért is, mert első királyaink a magyar nemzeti jellemet, mint a pogányság emlékét üldözték és irtogatták. A magyarságnak tehát nehéz küzdelme volt szemben az uralkodó eszmékkel és irányzatokkal a XI. és XII. században, minthogy a nemzetiséghez való ragaszkodásnak minden legcsekélyebb jelét árulásnak tekintették az egyház és a korona ellen. Szerencse, hogy a népek sorsa nem mindig és nem kizárólag az uralkodó hatalom rendelkezéseitől és törekvéseitől függ; a népben rejlő nemzeti tudatnak magasabb ereje nem egy népet mentett már meg a nemzeti elpusztulástól. Ki tudja, milyen ethnikai alakulás harapódzott volna el Magyarországban, ha az első magyar királynak keresztyén törekvéseit, a ki egyetlen fiát önsanyargató baráttá engedte nyomorodni, mindenütt siker koronázta volna! A magyarok, a kik kezdetben ugyanolyan mértékben hódoltak a keresztyénségnek, a milyenben például az altájiak jelenleg az orthodox egyháznak hódolnak, mialatt az utóbbiak tudvalevőleg hivatalosan a keresztyén hitet vallva az ő samán áldozataikhoz és szokásaikhoz hívek maradtak és az *ikon*-t rögtön a pad alá csapják, mihelyt a vizsgáló pópa eltávozott,[1] — a magyarok, mondom, szerencsére még a keresztyénség felvétele után is meg tudták óvni nemzeti létezésöket ama kor uralkodó eszméinek ellenére. E merev ragaszkodásuk ősi erkölcseikhez megnehezítette és késleltette ugyan állami megszilárdulásuknak művét és lázadásokat eredményezett a fennálló rend ellen, azonban e rajongásuk által a

[1] L. *Jadrinzew*, Sibirien, geographische, ethnographische und historische Studien, übersetzt von Dr. E. Petri, Jena, 1886, a 141. l.

samán vallásért és azáltal, hogy csendben tisztelték a láthatatlan szellemeket homályos berkekben és folyók csobogó habjai mellett, épen régi, idegen hatástól el nem torzított nemzetiségök iránt érzett szeretetök és hűségök jutott legjobban kifejezésre. Mint Kopan, Vatha, Thonuzoba vagy Achtum, úgy az ősi magyarság e képviselői ugyanazon eszmeért küzdöttek, a mely ma az iszlámban levő, újítás-ellenző törekvések zászlóvivőit lelkesíti és passiv ellenállásra ösztönzi; és valamint az orthodox moszlimek politikai hanyatlásuk okát a Korán tételeivel ellenkező újításokban látják, épen úgy a keresztyén-ellenes magyarok hősi pályafutásuk kelletlen végét a szomszéd országokban és tekintélyök elhomályosodását egyes-egyedül régi hitöktől való elszakadásuknak és a külföldi papok meg szerencsevadászok növekvő hatalmának tulajdonították.

A magyaroknak az európai államok kötelékébe való belépéséhez feltétlenül szükséges volt a nyugati eszmevilághoz hasonulniok; e szempontból tekintve Szent Istvánnak és utódainak eljárása teljesen igazolt, azonban a nemzeti magyarság eszméjének fentartásához és megerősítéséhez igen sokkal járult a pogány lázadók megrögzött ázsiai conservativ szelleme. Elsőbbségének megóvásával az ország többi nemzetiségéhez képest kisebbségben levő magyarság az őt mint hódítót megillető uralmat meg bírta tartani és magának azt a tiszteletet szerezni, a mely a nem-magyar elemeket lassankint hozzá vezette. Egészen természetes, hogy ez a conservativ szellem a magyar nemzetiség fensőségének már a XI. században hasznára volt, és nem tévedünk, ha felteszszük, hogy a magyarosodás tulajdonképeni müve már ezen időben és kivált először a legalsó néposztályoknál kezdődött, a melyek közvetetlenül az uri osztály,

vagyis a magyarság képviselője alá rendelve ennek nyelvét és szokásait elsajátították. Tekintettel azon állítólagos tanácsra, melyet Szent István fiának, Imrének, az idegeneket illetőleg adott,[1] és a mely azt mondja, hogy idegenek beköltöztetése az országnak hasznára van, mert «unius linguæ uniusque moris regnum imbecille et fragile est», így szól a szent király, hivatalos, a vezető hatalomtól támogatott magyarosításra legkevésbbé sem lehet következtetni. Azonban mit nem tehet az összetartozásnak nemzeti öntudaton és tetterőn alapuló szelleme! Jóllehet üldözték, ócsárolták, megvetették és mindenféleképen az idegen hatás alá rendelték a magyarságot, mégis nemcsak fentartotta magát, hanem a körülötte levő idegen elemeken diadalmaskodott is. A szláv-ajkú legalsó néposztályok, a foglyok és későbbi udvornici gyülevész népe, sőt még az erőszakos elnemzetietlenítés eszközei, tudniillik a papok, kézművesek és idegen harczosok mind egytől-egyig kénytelenek voltak a kisebbség nemzeti szellemének meghódolni és nyelvét megtanulni. *A városokban és várakban lakó németeken és francziákon meg egyéb népelemeken kivül, melyek nyelvöket és szokásaikat évszázadokon át sértetlenül megóvták,*[2] *a magyarországi vidéki népesség már a XI. század végén is a nyelvi és ethnikai sajátosságnak azon bélyegét viselte magán, a melyet ma is látunk rajta.*

[1] L. Endlicher 305. l.

[2] A szatmár-némethi német gyarmat és a Lüttichből beköltözött francziák évszázadokon át megtartották nyelvöket és később csak azért olvadtak be a magyarságba, mivel törzsbeli társaiktól elszigetelten laktak. Ott, a hol németek jobban összefüggő tömegekben éltek, például a szászok Erdélyben és a németek a Szepességben, ez az eset nem következhetett be.

Csak a számaránynak kellett a szlávok és magyarok között a későbbitől különböznie, mert bármilyen feltünőnek látszik is, mégis helyt adhatni azon gyanításnak, hogy a XI. és XII. évszázadban a magyarság sokkal erősebb volt, mint az azután következő évszázadokban.

XVIII.

A MAGYAR ELEM NÖVEKVÉSE.

1. A RÉGI OKLEVELEK TANÚSÁGA.

A XI. században előre haladó művelődéssel a magyarság nemzeti izmosodásának fejtegettük kérdéséhez való bizonyítékok is lassankint szaporodnak. Addig a kutató csak bizonytalan lépésben és tapogatódzva haladhatott, onnantól kezdve azonban a mind inkább szaporodó fénypontok segítségével már biztosabban és szilárdabb lépésben mozoghat; határozatlan sejtelmek helyébe ugyanis a néhány oklevélben foglalt nyelvi bizonyítékok lépnek, a melyeknek hitelessége minden kétségen felül van. A Szent Gellért életéről szóló legendában, melynek szerzését Marczali joggal Szent László idejébe helyezi,[1] előfordul ugyan itt-ott az *ungarica lingua* említése, például ott, a hol a hét tolmácsról van szó,[2] továbbá a *magyar dalokat* éneklő leány episodjában,[3] azonban hogy ott csakugyan a magyar nyelvről van-e szó, azt nehéz volna eldönteni, mivel a velenczei születésű püspök is meg külföldi segítői is az ország nyelveiben járatlanok voltak és a magyar nyelvet a szlávtól bizony aligha

[1] Marczali, Magy. tört. kútfők (német kiadás), 27. l.
[2] Endlicher, 219.
[3] Endlicher, 224.

meg tudták különböztetni. Valamint *Ungarus*-on az ország minden lakosát értették, úgy látszik, úgy volt a dolog e kifejezéssel is: *lingua Ungarica.* E gyanításunkban megerősít Kálmán király törvényeinek Alberik szerkesztette szövege, a mely szerint a 77. szakaszban magyar születésű *(servus in genere Hungarorum)* és külföldi szülőktől Magyarországban született cselédek eladása tilos, kivéve mindazonáltal azon idegennyelvűeket, a kik a külföldről költöztek be.[1] Minthogy itt háromféle cseléd van előttünk, ugyanis: *a)* tulajdonképeni magyar, *b)* beköltözöttnek fia és *c)* idegennyelvű külföldi, kézzel fogható dolog, hogy e kifejezésen: *in genere Hungarorum*, a tulajdonképeni *populus Hungarorum*-ot vagyis a politikai nemzetet kell értenünk tekintet nélkül a nyelvre, a mely nemzettől önkényt érthetőleg a már az országban született *alienigena*-kat és a *külföldieket* megkülönböztették. Egy szóval, az ama korból származó fogalom *Hungarus* még nem jogosít fel tiszta magyar ethnos feltevésére, épen olyan kevéssé, mint a hogy a *vulgo* kifejezésén mindig a magyar nyelvet lehet érteni. Ha ezt olvassuk: «Aqua que appellatur *Rebnyche*»[2] vagy ezt: «Sepulcrum rutinorum vulgo *mugila*»,[3] akkor ugyan honi nyelvvel van dolgunk, de nem a magyarral. Az idézett két szó szláv (*ribnica* a. m. halastó, *mogila* sír), valamint a gyakran magyarnak tartott *Tona, Tuna, Tana* azaz piscina is ó-szláv szó.

Csak azon momentumok, a melyek amaz időnek magyar nyelvi köntösében származtak reánk, nyújtják

[1] Exceptis linguæ alterius servis, qui ab aliis ducti sunt regionibus. Endlicher, 369. l.

[2] L. A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szerkeszti Nagy Gyula. Budapest, 1887, a 3. l.

[3] U. o. a 11. l.

az egyetlen biztos támasztékot a XI. században vagyis a magyar állami élet első korszakában való magyar ethnikai viszonyok meghatározására. Ezen, igaz, hogy nem nagyon számos momentum azon oklevelekben található, a melyek az Árpád-ház első királyainak uralkodása alatt keltek. Ezen oklevelek hitelességéről ugyan egyes esetekben vitatkozhatni, de régiségök az illető nyelvemlékek eredetiségéről eléggé kezeskedik. A magyar tudományosság buzgalmának és hazafiasságának köszönhető, hogy ezen oklevelek gyűjtésére egy évszázad óta elég fáradságot és gondot fordítottak. A *Codex diplomaticus Hungariae* negyven kötete *Fejér Györgytől* és a *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* tizenkét kötete *Wenzel Gusztávtól* hazai történelmünknek valódi kincses bányája. Ezen oklevél-gyűjtemények *Czinár Mór* és *Kovács Nándor* szorgalmasan készült tárgymutatói által hasznavehetőségben nyertek és a kutatónak, a ki e korszak iránt érdeklődik, nem egyszer módot nyujtanak a hajdankornak addig elzárt területére bepillantania. Minthogy ezen oklevelekben nemzetségek, magánszemélyek, városok, falvak, mezei jószágok, dűlők, szőlők, hegyek, völgyek, folyók, tavak, mocsarak stb. magyar neve lelhető, képesek vagyunk egyrészt a XI. századi magyar nyelvnek nyelvi jellemével, másrészt pedig azon mértékkel, helyesebben azon százalékkal is megismerkedni, a mely a magyar meg a szláv és német nyelv között ama régi időben fennállott. Igaz, hogy személynevek és földrajzi névsorok az ethnikai hovatartozásnak nem mindig megbízható tanúi, a hol azonban nagy számmal vannak és könnyen felismerhető köntösben mutatkoznak, ott sokkal nagyobb bizonyító erejök van, mint akár ércz emlékeknek. Csak az sajnálatos, hogy ezen oklevelekben a tulajdonnevek helyesírása szerfelett ingatag, tehát

bizonytalan. Iróiknak, a kik nagyobbára papok voltak és a XI. században túlnyomó többségökben külföldiek, vagy nem volt érzékök a magyar nyelv iránt, vagy pedig, ha született magyarok voltak is, a magyar *a, á, e, é, cs, gy, zs, ly, ny, ty, ö, ő, ü, ű* hangjának értékét csak bajosan tudták latin betűvel kifejezni. Ügyetlen, elégtelen és különböző transscriptioval éltek, és ha másrészt a középkori diplomatikának ismeretes fogyatkozásait és nehézségeit hozzászámítjuk, nyilván könnyen megérthető az előttünk levő anyag kritikai kezelésének nehézsége.

Ezen anyag megrostálása és átkutatása közben gyakran valóban olyanforma kedélyállapotban voltam, mint az volt, midőn utazásomban a hyrkaniai pusztaságon át, napokig tartó szomjuságtól gyötörve, 40 Réaumur-foknyi hőségben jéghideg forrásra bukkantam, de nem bírtam sós, keserű és undorító szagú vizét meginni. Akárhányszor le kellett mondanom egyes bizonyítékok felhasználásáról, jóllehet az illető szó fontosságát erősen gyanítottam; csakis olyan példákra szorítkoztam, a melyekben a kétség kevés helyet talál vagy teljesen lehetetlen.

A mire tehát a három évszázadra terjedő oklevelek tulajdonnevei oktathatnak, azt a következőben akarom összefoglalni. Minden előtt joggal lehet feltünő és meglepő a magyar nyelv nevezetes állandósága, mert, miként a minden bizonynyal gyér maradványokból látható, szavainak alakja és értelme ezer esztendő alatt oly kevéssé változott, mint néhány ázsiai nyelv kivételével alig mutatható ki egyebütt. Afféle szók, mint *Kapus, Almás, Kőárok* (Szent Istvánnak 1009-ben kelt pécsi alapítólevelében) vagy *Morzolfeu (Marczalfő), Fyseu (Fűző) és Luhida (Lóhidja)* a veszprémi püspökségnek adott alapítólevélben, minden nehézség nélkül beleilleszthetők a mai magyar nyelvbe. A pécsváradi apátságnak Szent István

uralkodása idejéből származó alapítólevelében a következő negyvenegy, még ma is többé-kevésbbé felismerhető vagy ismeretes helyrajzi név fordul elő.

Az oklevélben:	*Jelenleg:*[1]
1. Fonsol	Fancsal
2. Chomur	Csömör
3. Zumba	Szombat?
4. Zaczárd	Szekszárd
5. Ilsan	Ilsan (?)
6. Batatue	Bata-töve
7. Kulkedy	Kölkedi
8. Daluch	Dalócs (?)
9. Chovas	Csávás
10. Velente	Velente
11. Zeyk	Zeyk
12. Zeru	Szérű
13. Boborc	Babarcz
14. Nadayca	Nadajka (szláv)
15. Gyos	Győz
16. Novgrad	Nógrád (szláv)
17. Gurumbona	Garam-bánya
18. Scedluc	Sédlyuk
19. Nyvig	Nyövig
20. Zylac	Szél-lak
21. Pol	Pol (szláv)
22. Sumlow	Somló
23. Zamtow	Szántó

[1] Azzal, hogy *jelenleg,* nem e helyek mai földrajzi létezésére, hanem inkább e tulajdonnevek mai nyelvi jellemére akarok mutatni. Helyrajzi fejtegetésöket *Dr. Karácsonyi* (Szent István király oklevelei és a Szilveszter-Bulla czímű műve 93. l.) kísérlette meg, azonban megfejtésök csak részben sikerült.

24. Mykuse	Mikos
25. Varast-bucaoru	?
26. Kulchoud	Kulcsut
27. Heten	Hetény
28. Varkun	Várkony[1]
29. Kuestu	Köves-tő
30. Belyz	Bjeliz (szláv)
31. Suene	Szőny
32. Hirig	Hirig
33. Konas-sede	Kanász-sédje[2]
34. Urmandy	Ormandy[3]
35. Heten	Hetény
36. Marton	Márton
37. Perecud	Perecz-ut
38. Berkust	?
39. Scholad	?
40. Hagmasker	Hagymás-kér
41. Nenyej	Növeg, Nyöved.

Nem kevésbbé érdekes e negyvenegy helységnél az alkalmilag felemlített határmegjelelés, mint: Balvanus (Bálványos), Noghutholmu (Nagyút-halma), Rowozluk (Ravasz-lyuk),[4] Nogwt (Nagy-út). Azaufey (Aszó-fő), Kwbalvan (Kőbálvány), Hamuholm (Hamu-halom), Sedefey (Séd-fő), Scilfa (Szilfa), Tulfa (Tölgyfa), Kurtuelfa (Körtvélyfa), Harmukurtuel (Három-körtvély), Nogvar (Nagy-

[1] *Várkony* szó szerint a. m. váracska, kis vár, ebből: *vár* és a *-kon* kicsinyítő képző (törökül: *gine, guna*).

[2] *Séd* magyarul a. m. hegyi patak. Az idézett szót így is lehet olvasni: *Kouas sede*, azaz *Kuvasz sédje*.

[3] *Orman, urman* törökül a. m. erdő. V. ö. magy. *Ormánság*, egy kerület neve.

[4] Azaz *Róka-lyuk*; *rovoz* volt azelőtt a róka neve. (V. ö. perzsául *ruba, rubaz.)*

vár), Tow (Tó), Hasfa (Hársfa), Hudus (Hódos), Burzuta (Borz-utja), Kewrus (Kőris) stb. Mindebből összevéve kitetszik, *hogy a magyar nyelv ezer esztendő óta csak igen csekély változást szenvedett,* habár buzgó nyelvtudósok[1] a XIII. század harmadik tizedéből (?) származó Halotti Beszédnek kétséges értékéből mást vitatnak. Nem szabad továbbá észrevétlenül hagynunk, hogy a szláv helynevek a Szent István király idejében kelt oklevelekben nagy számmal vannak; ennélfogva teljesen jogosult a kérdés: Lehet-e és szabad-e feltennünk, hogy az egykori nomádok, a kiket még csak a X. század második felében kényszerítettek megtelepedésre, a föld művelésében meg a birtokviszonyokban meg az egyes mezei jószágok tökéletes kikerekítésében meg az egyes földterületek, patakok, völgyek és hegyek részletes megnevezésében már olyan jártasak és tapasztaltak lehettek, a milyeneknek a XI. évszázad első tizedében kelt oklevelekből kitetszik? Ha aztán Szent Istvánnak ezen alapítólevelét, a mely 1015-ben kelt, tovább vizsgáljuk, azt találjuk, hogy azon tisztviselőkről és szolgákról is van benne szó, a kiket az egyház javát szívén viselő király a pécsváradi apátságnak juttatott. Ugyanott a lovas vitézek, a lovas és szekeres harczosok, a vinczellérek, a földművelők, a méhészek, a halászok, a kovácsok, a fazekasok, az esztergályosok, a sütők, a timárok, a juhászok, a csikósok, a vargák, a fürdősök, a betegápolók és a vendégeket ellátók számát is felsorolják, és záradékul az oklevél végén oly nagy mennyiségű ruhát, ékszert, bútorfélét,

[1] A sok nyelvben meglevő közmondás: «A ki sokat markol, keveset fog», ritkán bizonyul egyebütt annyira igaznak, mint a nyelvtudósoknál. A mit az összehasonlító nyelvtudomány merész feltevések és nyaktörő hozzávetések dolgában létre hozott, az határos a hihetetlenséggel, és ezen eljárása által e tudomány nagyon sokat vesztett hiteléből.

könyvet és mindenféle szerszámot jegyeznek fel, hogy önkénytelenül e kérdésre fakadunk: *Hát csakugyan olyan társadalommal van-e itt dolgunk, a mely még csak néhány évtizeddel azelőtt állandósodott, vagy talán e szükségletek és követelmények már évszázadokkal előbb állandósodott, középkori műveltségvilág életét jellemzik?* És végül meg nem állhatjuk, hogy Szent István törvényeinek és rendeleteinek[1] szellemére és irányzatára ne vessünk szintén ügyet. Lehet, hogy e törvények egyes intézkedései a már haladó társadalom és állami rend későbbi továbbképződésére irányultak és valószínűleg külföldi mintára készültek. Sőt e törvények úgy tűnnek fel nekünk, *hogy legnagyobb részében már kész társadalom követelményeire voltak tekintettel és hogy az állam, az egyház, a birtok, az igazságszolgáltatás, az erkölcs, az egész életmód tekintetében olyan viszonyokkal vetettek számot, a melyek csakis régen állandósodott községben tehetők fel.*

Természetesen meg kell érteni azt a távolságot és méltatni azt a soknemű különbséget, a mely a nomád társadalmat a megtelepült és békés foglalkozásoknak élő emberek életmódjától elválasztja és elkülöníti, hogy átláthassuk, hogy a magyar népelem beleértve az avar maradványokat a XI. század elején még nem képezhette azon társadalmi testet, a melyről a Szent István idejéből származó oklevelek tanúskodnak, vagy a melynek életszükségleteihez e törvények és rendelkezések alkalmazkodtak. Harmincz vagy negyven esztendő korántsem

[1] L. Sancti Stephani Regis decretorum liber I. et II., Wenzel Gusztáv e művében: Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, I, 5—14. E törvények azelőtt nálunk csak a Corpus Juris Hungarici-ból voltak ismeretesek, az idézett, hívebb fordítás pedig Wattenbachtól 1846-ban az admonti kolostorban felfedezett kéziratból való.

elég, hogy a magyarókat, a kik csak az imént tértek haza Európa minden része ellen intézett betöréseikről meg hadjárataikról és csak a vérontás mesterségéhez szoktak, ilyen békés polgárokká változtassa és a törvények igájába hajtsa. A mennyire a történelemből okulhatunk, efféle átalakuláshoz nem egynéhány évtized, hanem több évszázad kellett. Az özbégeknek az Oxus mellett és a kuramáknak a Jaxartes partján megtelepültekkel való vegyülésök ellenére évszázadokra volt szükségök, hogy nomád életöktől elszokjanak. Ugyanígy volt a dolog a nogajiakkal, krimi tatárokkal és ázerbajdsániakkal is, és tősgyökeres oszmánok, kik az uralomtól távolmaradtak, még mai napság is mint *jürük*-ök (vándorok) kóborolnak Anatoliában. Ki gondolhatná ilyen körülmények között, hogy Árpád vitézei még gyorsabban és könnyebben engedték magukat a röghöz kötni? Igaz, az a körülmény, hogy a büntetés megszabása nagyobbára marhából *(iuvencos)* álló birságokra terjeszkedik ki és hogy a törvény a *caesura capillorum* büntetésével, az akkori magyaroktól és besenyőktől kedvelt hajfürtök levágásával fenyegetőzik (XIX. törvény), a társadalom nomád, baromtenyésztő jellemére emlékeztet: azonban ez részben nem-magyarokra is vonatkozhatott, minthogy a pénz akkor a ritkaságok közé tartozott. Az említett és még egyéb mozzanatok nem hagynak semmi kétséget, hogy Magyarország népességének java része Szent Istvánnak és első utódjainak idejében nem magyarokból, hanem főleg szlávokból és beköltözöttekből állott és hogy a tulajdonképeni magyar elem, mely az ország összes népességének csak szerfelett csekély százalékát képezte, csak az uralmon és földbirtokon osztozkodott, mint előbb[1] hypothesisként felvett számokkal bebizonyí-

[1] L. a 238. lapot.

tani igyekeztünk. Legelején kiválóan politikai Magyarország volt, nem pedig ethnikai, és mielőtt az átalakulás azaz a lassankint előrehaladó magyarosodás e nevezetes folyamának egyes fokozatait közelebbről megvizsgáljuk, az Árpádok korából származó oklevelek másnemű eredményéről való elmélkedésünket akarjuk folytatni. Nyelvi jellemükön kívül az oklevelekben foglalt tulajdonnevek a birtokviszonyok szempontjából is megérdemlik teljes figyelmünket. Bármit állíthatni ilyenféle bizonyítékok kényes természetéről vagy megbízhatatlanságukról, mégis nehéz volna tagadni, hogy valamely ország földrajzi névjegyzékének nyelvi jelleme népének ethnikai jellemével teljesen összefügg. Egyes kivételek lehetségesek, de általában véve valamely vidék földrajzi névjegyzékén mindig meglátszik régibb lakosai vagy birtokosai ethnikai minőségének bélyege. A mi különösen Magyarországot illeti, a városok, várak, falvak, szállások és birtokok e nevei annál nagyobb jelentőségüek, mert előbbi vagy régebbi birtokosaik nemzetiségére való utalásukkal az egyes nemzetiségek régebbi elterjedéséről tanuskodnak. Az oklevelekből kiderül, hogy olyan vármegyékben, a melyekben ma tiszta magyar népesség lakik vagy a magyarság a túlnyomó többséget képezi, egészen rendkívüli nagy számmal vannak szláv helynevek; viszont oly vidékeken, a hol a szlávság van többségben, magyar helynevek nagyon ritkán fordulnak elő. A mai Bihar- és Hajdú-vármegyének, a melyben majdnem kizárólag magyarok laknak, a hajdankorban szláv népessége volt, mint e helynevekből: *Debreczen*[1] *(Dobri zem), Szoboszló (Zobies-*

[1] Szücs J., Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871, a 27. lapon e nevet a következőképen is származtatja: *dobri dzen*, jó napot, és: *do brezina*, a nyirfa-ligetben; azonban mi a következő etymologiát tartjuk helyesnek: *dobri zem*, jó föld.

law) és Bogyoszló (Bogieslaw), meg magának Bihar-vármegyének nevéből (szlávul *Bihor*) kitetszik. Általában meg kell állapítanunk, hogy a szláv helynevek az első három évszázadra vonatkozó okmányokban sokkal számosabbak a magyar nyelvüeknél; különösen a XI. századból származó oklevelekben lehet ezt megmutatni; másrészt azonban az egyes birtokok és szállások magyar határnevei azon mértékben szaporodnak, a hogy az időben előbbre haladunk. Ebből aztán kiderül az a tény, hogy az országnak folyton haladó termővé tételében a magyar nyelv mint az ország urainak és birtokosainak nyelve az egyes földbirtokok határainak megjelelésekor mértékadóvá vált, a középpontok vagy megerősített helyek magok pedig régi szláv nevöket megtartották.

A nevezett oklevelekben foglalt tulajdonneveknek azon része oldható meg legnehezebben, ennélfogva az csigázza kiváncsiságunkat a legfelső fokra, a melyre sem magyar, sem szláv avagy német nyelvjellemet nem lehet sütni és a melynek megfejtése bizony még hosszú ideig nyilt kérdés marad. Szívesen engedem ugyan meg, hogy egyes személy- és birtokneveket a szerzők vagy másolók bujtattak eltorzítva idegenszerű köntösükbe; azonban másrészről az ázsiai, kivált a török-tatár nyelvjellem sokkal szembeszökőbb, hogysem a vélt eredeti szókkal való összehasonlításnak kisérletét mellőzni lehetne. E célból összeállítottuk a következő jegyzéket és ebben magától érthetőleg csak olyan példákra szorítkoztunk, a melyekben a kétségnek kevesebb helye van.

	Magyarul:	Az oklevél kelte:[1]	Törökül:
	Abad, Albada, b.[2]	1221, 1251	Abade, lakott hely
	Acha, Acsa, sz.	1086	Ača, bátya, atyafi
	Acus, Akus, sz.	1146	Akiš, betörés
	Aga, Agha, sz.	1234	Aga, úr
5	Aika, sz.	1228	Aika, apácska
	Akur, sz.	1220	Akir, tiszteletreméltó
	Alpar, sz.	1209	Alp-er, hős
	Arkychalen, b.	1299	Arkič-alan, karaván-vezető
	Baar, b.	1269	Bar, vár
10	Baca, Bacha, sz.	1146	Bakša, bűbájos, pap
	Bagar, sz.	1299	Bagîr, belső
	Bajka, sz. b.	1233	Bajka, játék
	Baja, Bajik, sz.	1223	Baja, gazdag
15	Bat, sz.	1234	Bat, fürge, gyors
	Bek, Beke, sz.	1277	Bek, beg, big, fejedelem
	Beren, Bereyn, Berin,[3] b. h.	1095	Berin, hűbér-adás, adomány
	Berk, sz.	1251	Berk, szilárd
20	Bochok, Bocsok, sz.	1240	Bočuk, piszeorrú
	Bodon, sz.	1225	Bötün, egész
	Bodur, sz.	1211	Bodur, törpe
	Boj, sz.	1228	Boj, alak
	Bok, h. sz.	1262	Bok, mocsok
25	Bolok, Bilok, Bylot Bilut (Pristaldus regis)	1236	Bilük, tudó

[1] Ezen oklevelek Fejér György és Wenzel Gusztáv előbb emlitett gyűjteményeiben találhatók, azonban a tulajdonneveket legtöbbnyire *Czinár M.* és *Kovács N.* illető névmutatóiból vettem.

[2] A használtam rövidítések a következők: *b.* birtok, *f.* folyó, *h.* hely, *n.* nemzetség, *sz.* személy, *v.* víz neve.

[3] E helynevekben: *Jászberény, Lovasberény, Mezőberény* stb., a melyekben a *hűbér-adás* értelme világosan látható.

	Magyarul:	*Az oklevél kelte:*	*Törökül:*
	Bolchas, Bolcsasz, h.	1236	Bulčas, légy-ott, találkozó
	Boltschar, Bolcsar, h.	1249	Bulčar, u. a.
	Borch, Bork, sz.	1228	Burk, farkas (magy. is *fark-as*)
30	Borla, sz.	1292	Borla, pecsét
	Borlouk,	1280	Borluk, boros hely
	Bos, sz.	1211	Bos, szürke
	Bosue, Bozuk, h.	1239	Bozuk, puszta
	Boyla (metarius)	1209	Boyla, mérni
35	Bugach, sz.	1293	Bugaža, torok
	Buken, sz.	1230	Büken, lesben álló
	Bukud, Bukul	1237	Büküt, töltés
	Buldur, f. v.	1300	Boldur, gazdag
	Buna, sz.	1211	Buna, régi, öreg
40	Buz, sz.	1211	Buz, jég
	Cador, Kadar, sz.	1225	Kudar, sor (sz. is)
	Camarun	1286	Kamar, bekeríteni
	Caraku, Karaka		
45	Karacha, h.	1240	Karačaj, fekete folyó, vagy: Karaža, őz
	Chaga, Csagu, sz.	1210	Čaga, gyermek, valaminek fia
	Chak, Chaak, sz. n.	1219	Čak, čag, idő, mérték
	Chanad, sz.	1200	Čonat, tompaorrú ló
	Cheden, sz.	1211	Čeden, čiden, tűrő
50	Cheke, Cheker és Chekez, sz.	1198, 1135, 1132	ček, čeker, húzni, vinni
	Chene, sz.	1275	čene, áll (az arcz része)
	Chenkez, Chingez	1300	Čengiz, Cenkiz (sz.)
	Cheta, Chete, sz.	1225	Cete, osztály
55	Cheter, sz.	1288	Četer, ernyő
	Chol, sz.	1260	Čol, šol, görbe, béna
	Chom, sz.	1198	čom, megkötött
	Chochuk, sz.	1228	Čüčük, édes; čožuk, gyermek

	Magyarul:	*Az oklevél kelte:*	*Törökül:*
	Copan, Kopan, sz.		Kopan, lázadó
60	Coplan, Kaplan	1233	Kaplan, tigris
	Coyan, Kojan, sz.	1230	Kojan, nyúl, zivatar
	Daag, Dagh, b.	1184	Dag, hegy
	Donkuz, Donguz, sz.	1225	Donguz, vadkan, disznó
	Edelych, Etylych, sz. h.	1211	Etillik, volgamelléki
65	Edemen, Etümen	1213	Etimen, uralom
	Erney, sz.	1067	Er-nej,[1] férfi-társa
	Ertney, sz.	1211	Örtük, titkos
	Ete, Ite, Ittibe, h.	1250	Iti, idi, úr, isten
	Ettenen (csinált út)	1209	Ötümen, átjáró
70	Gech (kolostor neve)	1270	Geč, késő
	Gecha, Geche, sz.	1234	Geče, éj
	Gechke, b.	1261	Kečke, nyak
	Inanch, sz. b.	1203	Inanć, hit
	Inok, sz.	1210	Inak, öcs
75	Itik, sz.	1283	itik, fürge, gyors
	Jak, sz. b. n.	1154	Jak, ó[2]
	Jaxa, sz.	1211	Jakši, jó, szép
	Jeur, Jaur, n.	1297	Jaur, jakur, jósolni
	Kaak, h.	1268	Kak, száraz
80	Kaba, sz.	1292	Kaba, durva
	Kara, b.	1234	kara, nép, fekete
	Karadi, h.	1131	Karadi, ő látott
	Karasu, f.	1296	Karasu[3] (folyó neve)
	Karcha,[4] h.	1248	(l. Karacha, Caraku)

[1] E szót határozottan régi, az avarok idejéből származó névnek lehet mondani.

[2] Ebben: *jak-ši*, szép, jó, *jakur*, ízlik, jól esik.

[3] Szó szerint: fekete víz.

[4] A Csallóközben tizenkét ilyennevű falu van; így: Etre-Karcsa, Egyház-Karcsa stb.

	Magyarul:	*Az oklevél kelte:*	*Törökül:*
85	Karka, b. f.	1251	Karka, karga, holló
	Kata, n.	1233	Katag, tilalom, gát
	Kartal, n.	1289	Kartal, holló
	Kazaar, b.	1283	Kazar, nép neve
	Kechen, sz.	1280	Kečen, elmenő
90	Kechyokyzi	1246	Keč-jokiši, görbe magaslat
	Kese, sz.	1211	Köse, szakálltalan
	Kochobur,[1] sz.	1222	Köčibar,[2] hatalmas, erős
	Kondakur,[3] sz.	1273	Kondakur, behálózó
	Kopoz, sz.	1300	Koboz, hegedű, koboz
95	Korsak, h.	1242	Kursak, has, nyeldeklő
	Kursan, b.	1275	Kursan, kalóz
	Kutmek, Kuthmek,[4] sz.	1283	Kütmek, őrizni
	Kudur, b.	1292	Kudur, eszeveszett
	Kuru, Kurg, b.	1257	Kuru, kuruk, száraz
100	Mengech, sz.	188	Mengiš, menés, hasonlóság (?)
	Mirza, sz.	1207	Mirza (perzsa szó) úr
	Morot, Moruth, sz.	1281	Murut, bajusz
	Odun, sz.	1086	Odun, fa
	Oguz, sz. n.	1151	Oguz, durva[5]
105	Olchar, b.	1297	Olčar, felkelő sereg
	Olup, h. n.	1233	Olup, alp,[6] hős
	Opor, Opur, sz. n.	1245	Opur, apró (v. ö. opra, aprózni)
	Oslu, Osul, sz. n.	1200	Uslu, okos
	Sol, sz. n.	1086	Sol, bal

[1] Egy hatvani besenyő ember neve.

[2] *Köčibar* vagy *Kötibar* volt újabb időben egy kirgiz fejedelem neve, a ki Oroszország ellen fellázadt.

[3] Híres zsivány neve.

[4] Kún ember neve.

[5] A törökök ősapjának neve.

[6] V. ö. ezt: *Alup Tolma,* besenyő ember neve.

	Magyarul:	*Az oklevél kelte:*	*Törökül:*
110	Sudan, sz. n.	1181	Sudan, a vízből (?)
	Teke, Taeke, sz.	1277	Teke, bak
	Takhta, f.	1276	Tochta, feltartóztatni
	Tathar, sz.	1176[1]	Tatar (egy török nemzetség)
	Teluk (föld, telek)[2]	1086	Tel, zsinór, kötél
115	Temerkeu, h.	1247	Temir, vas[3]
	Tepremez, sz.	1280	Teprenmez, rendíthetetlen
	Tezanch, sz.	1292	Tüzenž, alkalmazkodó
	Thorlu (föld)[4]	1234	Tarla, szántóföld
	Tolon, sz.	1269	Tolun, hold tölte
120	Turna, sz.	1279	Turna, darú
	Tymar, b.	1067	Timar,[5] hűbér-jószág
	Urman, f.	1257	Urman, erdő
	Uzak, sz.	1269	Uzak, messze, tágas
	Uzur, sz.	1269	Uzar, kisérő
125	Zoluk, Soluk, sz. n.	1232	Soluk, szép.

Magától érthető, hogy ezt a jegyzéket még nagy mértékben öregbíthettük volna; azonban itt az a kérdés, hogy nem jogosult-e kiváncsiságunk e tulajdonnevek eredetére vonatkozólag és nem ötlik-e fel bármennyire elfogulatlan kutatónak azonnal az olyan nevek török nyelvi jelleme, milyenek: Aga, Alpar, Bajka, Bocsok, Bodur, Biluk, Bolcsar, Barla, Borluk, Buzat, Cadar,

1 Feltünő, hogy e szó, a mely nyugaton csak a XIII. század közepén lett ismeretessé, hazánkba már oly korán származott.

2 *Telek* magyarul a. m. zsinór, mérőzsinór, földmérték.

3 Tehát magyar-török összetétel: vas-kő.

4 Jelenleg *tarló* csak a learatott gabona után maradó földet jelent; régente a török *tarla* szóval volt azonos értelmű.

5 Ez a szó csak a török hódoltság idején lett ismeretessé Magyarországon, a XI. században való előfordulásán tehát méltán meg lehet ütközni.

Karacha, Kopan, Caplan, Gech, Itik, Kara, Karasu, Kocsobur, Kursan, Kuru stb.? Ha már most kérdezzük, honnan kerültek e nevek a magyarba, habozás nélkül meg kell engednünk, hogy részint az avar maradványok nyelvéből valók, részint pedig Árpádnak és szövetségeseinek tisztán törökül beszélő magyarjaitól származnak. Ezek olyan magyarok nevei, a kik, habár keresztyének voltak, régi nemzeti neveiket jobban szerették a latin keresztneveknél, vagy pedig olyan jószágok nevei, a melyeket Árpád seregéből való tulajdonosaik neveztek el így. E nevekből kitetszik, hogy a társadalom ethnikai tekintetben az egyenlővé válás fokán állott és hogy egyesek, kik talán részben vagy egészen beolvadtak a magyarságba, eredeti besenyő vagy kún nemzetiségökről tanúskodó tulajdonnevöket még megtartották. Tarkabarka, mint azon kor népességének ethnikai alkotó részei, voltak a nevek is meg az ország helyrajzi névjegyzéke is, és az utóbbi mind e mai napig olyannak is maradt meg, jóllehet a birtokosok régibb nemzetiségöket a magyarral fölcserélték. Nevezetes, hogy egyes nevek még török-szláv összetételben is előfordulnak, például az 1285-ből származó *Kendermochydka* (kenderáztató, kendermocsolya), melyet az illető oklevélben így fordítanak le: *stagna*. A *kender* szó török-magyar, *mochydka* pedig abból, hogy *močiti,* beáztatni, szláv szó. Ha e tulajdonnevek írásmódja nem volna olyan bizonytalan és ingadozó, ezek még becsesebb adalékot foglalnának magukban a magyarországi ethnikai alakulatok történetéhez. De még azon alakjukból is, a melyben e tulajdonnevek előttünk vannak, látható, hogy Magyarország a XI. és XII. században még mindig az ethnikai átalakulás korszakában volt.

Csak a következő mozzanatok fejtegetésében szol-

gáltatnak a kérdéses tulajdonnevek egészen biztos támasztékot. *Először* megtudjuk belőlök, hogy a nemzetségi beosztás, azaz a *de genere* megjelelés névjegyzéke csekély kivétellel a török nyelv mezében jutott ránk; e körülmény az avarok és az Árpád vezetése alatt az országba jött harczosok vezető köreinek török nemzetiségét bizonyossá teszi. Ez különben könnyen megfejthető, ha megfontoljuk, hogy a nemzetség megnevezése a török nomádoknál mindenha nagyfontosságú volt és némiképen családi ereklyét képezett, melyet a pusztának minden, tisztességre számot tartó fia szentségnek tekintett. Bizonyos aristokratikus öntudat rejlett a szorosabb kötelék e jeleiben, fegyvert képezett az uralkodó önkénykedési hajlamai ellen, és hogy milyen féltékenységgel őrizték a magyarok e szorosabb köteléket, azt azon kemény küzdelemből láthatni, a melyet Szent Istvánnak és utódjainak német mintára szabott kormánya kénytelen volt saját országnagyjaik nyakas conservativ szellemével vívni. E tulajdonságukban is előnyösen ütöttek el a magyarok többi törzsbeli rokonaiktól. A történelem azt mutatja, hogy a török-tatár nép egyes törzsei, ha távol honi ős lakóhelyeiktől megtelepült népesség közé kerültek és ott telepedtek meg, nemzetségi vonatkozásaikkal csakhamar felhagytak. A kazáni, krimi és asztrakháni török-tatároknál nemzetségekre való feloszlásuk emléke már előbb halványult el, mintsem az oroszok meghódították. Az ázerbajdsáni törökök már évszázadokkal ezelőtt felejtették el nemzetségekre való oszlásukat és az oszmánoknál ezen osztályozás még kisázsiai tartózkodásuk alatt veszett el. Csak a magyarok tartották fenn három századnál tovább a keresztyénség elfogadása és az európai államok kötelékébe való belépésök ellenére a *de genere* megjelelést és az emlékezet

bizonyára még tovább óvta volna meg, ha az Árpád-házat külföldi dynastiák nem váltották volna fel. Például szolgáljon itt néhány, *de genere* czímén említett megjelelésnek jegyzéke, a melyre erre vonatkozó tanulmányaim közben akadtam; e jegyzék sokkal nagyobbá válhatik a Kézaitól felhozottnál, ha szaktudósok figyelmöket rája fordítanák.

NEMZETSÉGEK JEGYZÉKE.[1]

Aba
Aga
Aika
Akus
Alpar
Arukscegeuy[2] (1067)
Beu, Bew (bő)
Bouch
Buchka (1271)
Büken
Bykach[3]
Caplan
Chąk
Chanad
Gugh
*Gutkeled
*Haraszt (1296)
*Huntpazman
Jak
*Jaur
Kachuk[4] (1293)
Kadar
Kadarkalauz[5]
Karm (?)
Kartal
Kata
Katpan[6]
Kean, Kegen
Kyrig[7] (1338)
Leus, Leussa (?)

[1] A legtöbb itt elsorolt névnek szó szerint való jelentése, ha nincs itt megjelelve, a tulajdonnevek előbb idézett jegyzékéből látható.
[2] Azaz: Árokszegély.
[3] Ebből: *bik*, fejedelem és *ača, eče,* nagybátya.
[4] Szó szerint: szökevény.
[5] Szó szerint: az őrség vezetője.
[6] Szó szerint: megkeményedett.
[7] Szó szerint: megtörött.

Mena (1228)	Sarcynanveche (?)
*Nemity, Nemti (1086)	Scemere
Opur	Sol
Oslu	Soluk
Pech (Pécs)	Sudan
Pock	Tezer[1] (a XII. században).
*Rathold	Tulchua (?)
*Rust	Woyk[2]
*Salamon	Zak, Sak

Mint az elül csillaggal megjelelt nemzetség-nevekből látható, volt német és szláv nyelvjellemű is, a miből azt következtethetni, hogy a külföldiek a magyarok szokását elfogadták és hogy az új nemzetségekre való felosztás később is járta, a mit különben a nomád élet társadalmi alkotmányában egyebütt is be lehet bizonyítani.[3]

Másodszor az derűl ki e tulajdonnevek beható megfigyeléséből, hogy a kúnok, a min különben ma már senki sem kételkedik többé, a besenyőkkel egyetemben tiszta török népség voltak, és minthogy a magyarok édes testvéreiűl vannak megjelelve, ez utóbbiak nemzeti hovatartozósága sem lehet nyilván többé kérdéses. A kún tulajdonnevek (az oklevelekben mindig a *Cumanus* szó jelzi), mint *Alpar,*[4] *Itik, Kochobor, Küten, Kütmek, Tepremez, Tezeuch, Uzak* és *Uzur,* török szóértékét senki sem tagadhatja. Sajnos, a besenyőkre nézve nincs több példa rendelkezésünkre, mint a mennyit Porphyrogenitus leírása magában foglal, ezt is mind a felismerhetetlen-

[1] Helyesebben *tüzér,* rendez, rendező.
[2] *Vajk,* Szent István neve, mielőtt megkeresztelkedett.
[3] L. A török nép 219—224. l.
[4] L. a kezdetben felsorolt névjegyzéket.

ségig eltorzították a másolók; azonban úgy tetszik nekem, hogy ők is, mint Árpád többi szövetségesei, a történelmi korszak kezdetén elenyésztek a magyarságban és hogy ennek folytán van akárhány besenyő tulajdonnév a magyar nevek jegyzékében. E feltevés mellett szól az a különbség, a melyet a XI. század elején a magyarok és a Magyarországon kívül a mai Romániában lakó besenyők között tesznek. Szent Bruno keleti Európán át 1006-ban tett útjának leirásában ezt olvashatjuk: «Certe dies et menses iam complevit integer annus, quod, ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus et *ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos* viam arripuimus.»[1] E *legkegyetlenebb pogányok* hát távol maradtak a keresztyén műveltségtől, folytatták atyáik élete módját és nagy különbség választotta el őket testvéreiktől, a magyaroktól, a kikkel szemben, mint a történelem bizonyítja, azontúl ellenségül állottak.

2. A KELET FELŐL JÖVŐ JÁRULÉKOK.

Mindent összefoglalva az egyetemes hatás, melyet az Árpádok korszakából származó oklevelek fürkésző áttekintése reánk tesz, azt a meggyőződést érleli meg bennünk, hogy Magyarország legeslegelső ethnikai alakulása sokkal az Árpád vezette magyarok bejövetele előtt kezdődött, hogy a X. században végleges folyamata lassankint végbe ment és hogy a XI. és XII. században az egyes kiegészítő részek egybeolvadása tökéletessé vált és az ethnikai viszonyok már azt az alakot öltötték, a melyben a magyarság jelenleg előttünk van. Épen e meg-

[1] L. Wenzel Gusztáv, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, I, 15.

győződésünkre való tekintettel tér el lényegesen a mi nézetünk azokétól, a kik bennünket a kutatásnak e területén megelőztek. Okiratok, mint például a zastyi apátság[1] alapítólevele (1067 táján), a bakonybéli apátság[2] jószágainak lelettára 1086-ból, II. Endre levele a tihanyi apátsághoz[3] 1211-ből és egyebek, fényesen bizonyítják, *hogy itt olyan társadalommal van dolgunk, a melynek keletkezése és összetétele okvetetlenül sokkal régibb keletű, mint a milyennek általában tartják.* Az országnak legtöbb, jelenleg előttünk ismeretes városáról és megerősített helyéről már az első két évszázadban Szent István koronája birodalmának alapítása után tesznek említést, és a szakadatlanúl előre haladó változás egyetlen mozzanatát az ethnikai elemek folytonos hullámzása képezi, vagyis a szlávok és magyarok szaporodása és fogyása az ország különböző vidékein. Minthogy e mozzanat kutatásunk fő lényegét és igazi czélját képezi, minden egyéb előtt azon útat és módot akarjuk tüzetesen megvizsgálni, a mely által a magyarság az első két évszázad folyamán szám tekintetében gyarapodott, és hogyan vált lehetségessé elenyésző kisebbségét tekintve a számra nézve erősebb szlávság fölé kerekednie és uralmában megmaradnia.

A királyság megalapítása után és a keresztyénség teremtette új erkölcsi világ lassankint való megizmosodásával szükségképen a nyugalom és a társadalmi viszonyok békés átalakulása korszakának kellett lassankint bekövetkeznie. Az előbb borzasztó barbárság és elvadulás fészkeképen hírhedt ország, melybe a nyugati kereszt-

[1] L. Wenzel Gusztáv, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, I, 24.

[2] Ugyanott, 31. l.

[3] Ugyanott, 106. l.

tyén a pogányoktól való félelmében nem is mert lépni, mindinkább és inkább a szomszédos országok szerencsevadászainak czélja lett. Magyarország már akkor is téjjelmézzel folyó ország hírében állott. Sok embert a földi jólét vonzott ide, sokat meg azon kornak sajátságos vallási buzgalma, midőn a pogányok megtérítését a szellemi törekvés legfőbb eszményképének tartották. A bevándorlás árja tehát kétfelől özönlött az országba. Olaszok, francziák, németek és csehek tehát szívesen látott és dúsan megajándékozott és ellátott vendégek voltak. Szent Brunónak előbb említett útleirásából látjuk, hogy Magyarország szent királyának udvara úgyszólván szorongatott herczegek menedéke volt; Brunóval egyidejűleg ugyanis Adalbold, II. Henrik német császár testvére is tartózkodott Magyarországban, valamint később, tudniillik 1017-ben Edmund és Edward angol herczegeket, Edmund király fiait biztonság okáért Magyarországba küldték.[1] Az előkelő, a történelemben említett bevándorlók mellett természetesen nagyszámú alacsonyabb rendű harczos, kézműves és kalmár állított be, a kik többnyire a megerősített helyeken telepedtek

[1] *Florentius Wigorniensis* erre vonatkozó leírása, a 391. lapon, a Hackluyt Society kiadásában (I, 9.) így szól: «Dedit consilium Edricus Canuto regi, ut clitunculos Eadwardum et Eadmundum regis Eadmundi filios necaret. Sed quia magnum dedecus sibi videbatur ut in Anglia perimerentur, parvo elapso tempore, ad regem Suauorum occidendos misit. Qui, licet foedus esset in eos, precibus illius nullatenus voluit acquiescere, sed illos ad regem Hungarorum Salomonem (?) nomine misit nutriendos vitæque reservandos. Quorum unus scilicet Eadmundus processu temporis ibidem vitam finivit. Eadwardus vero Agatham filiam Germani imperatoris Henrici in matrimonium accepit, ex qua Magaretam Scotorum reginam Christinam Sanctimonialem et Clitonem Eadgarum suscepit.» Itt tévedés van Salamon nevében, a ki 1063—1074. uralkodott, tehát nem lehetett Szent István kortársa, a kinek korával az idézett évszám, 1017, teljesen meg is egyezik.

le, és hogy ezeknek jelentőségét teljesen méltathassuk, azt a számos szabadságlevelet kell tekintetbe vennünk, a melyet egyes királyaink az úgynevezett *hospites*-nek adtak. Az Árpád-korszakból származó oklevelek szerint a következő városokban voltak *hospes*-ek: Alba, Buda, Bors, Curmend, Chepreg, Nitra, Zotmar, Za-Bolchard,[1] Poson, Seynna, Desvar, Kamar (Komárom), Segusd, Saturelen, Potok, Zombothel, Lyptou, Kulusvar, Sopron, Nyhely, Kassa, Vgacha (Ugocsa), Wyhel (Újhely), Bezterchebana, Wereuche, Somogyvar, Corpona, Nemet Pelsevcz, Babaszék, Valkov, stb.; sőt fel kell tennünk, hogy *majdnem valamennyi XI. századi város, vár és megerősített hely lakossága csak németekből, olaszokból és szlávokból állott, nem pedig magyarokból,* hacsak ez utóbbiak katonai és polgári tisztviselők minőségében nem tartózkodtak ott. E körülménynyel szemben, hogy tudniillik voltak nyugati keresztyén polgárok és lovagok, a kik Magyarországot a XI. század elején hazájoknak választották, bizonyára minden gondolkodó ember azt fogja kérdezni, vajjon elég volt-e két vagy három évtized arra, hogy az ázsiai nomád világnézet régi székhelyének olyan hamar megadja a keresztyén nyugati műveltség színezetét. Nem! Bizonyára kellett még Szent István előtt szláv alkotású társadalmi rend nyomainak meglenniök, a melyekre a magyarok uralmokat építették. Semmiféle állam sem emelkedett fel hirtelen deus ex machina-ként!

Azonban nemcsak a keresztyén nyugat, hanem a pogány és moszlim kelet felől is folyton nagyobb mértéket öltött a beköltözés folyama Magyarországba az

[1] Ezen írásmód szerint: *Za-Bolchard* Szabolcs szláv eredetű név volna; *Za-Bolchar* vagy *Za-Bolch* ugyanis annyit jelentene, mint: túl a Bolch (?) folyón.

Árpád-ház első királyainak uralkodása alatt. Már előbb említettük, hogy Árpád és vitézei a honfoglalást, valamint későbbi háborúikat és betöréseiket a külföldre csak szövetséges törzsbeli rokonaik segítségével és támogatásával vihették véghez. Míg a magyarok a kereszttől és a keresztyén erkölcsöktől távol maradtak, addig törzsbeli rokonaik időnkint ismétlődő beáramlása ellenállásra nem akadt; sőt még biztatásra is találhatott, mert minden egyes jövevény, a ki a régi hazából érkezett, hűséges segítőjük volt az ellenséges indulatú nyugattal való harczban. Szent István trónraléptével és a keresztyénség erőszakos behozatalával azonban megváltozott az állapot. A nyugati művelődési törekvések mély szakadást idéztek elő a magyarok és keleti törzsrokonaik között, és az előbbi barátságos befogadás helyébe aztán heves ellenségeskedésök lépett a keletről érkező, javíthatatlan pogányok és rablásra hajlandó nomádok ellen. Az ok, a mely ezeket a Magyarországba való költözésre ösztönözte, nemcsak a régtől fogva megszokott költözési vonal és a magyarok siker koronázta hadának biztató példája volt, hanem az újabb politikai alakulatok a Volga és a Kárpátok között elterülő földön, különösen Oroszország megizmosodása, a mely azóta, hogy Nagy Vladimir alatt (980—1015.) a keresztyén vallásra kezdett térni, határait mind közelebb terjesztette a Fekete- és a Kaspi-tenger éjszaki partjához és a török nomádságot létezésében mindinkább korlátolta és szorongatta. Minthogy az előnyomulás a kelet-római határok felé lehetetlen volt, a költözködésnek nyugati irányba kellett térnie, és Magyarországnak még ifjú keresztyén állama leginkább esett betöréseik útjába.

Jóllehet a nomádok időről-időre sikert értek el, például Wsewolod vereségével 1061-ben, végre mégis kény-

telenek voltak az oroszok túlnyomó hatalma előtt meghátrálni. 1086-ban már találunk kúnokat Magyarországban Salamonnak meg I. Lászlónak testvérharcza alkalmával, és habár ez utóbbi királyunk több ízben megverte és hazánk határairól visszaűzte, mégis folyvást ott leskelődtek a Kárpátok keleti és éjszakkeleti kiágazásai körül és néha-néha sikerült is kisebb, jelentéktelen csapatokban belopózkodniok és az országban letelepedniök. Ámbár a történelem e nomádokat majd kúnoknak, majd meg besenyőknek nevezi, mégis mind a kettő egy édes testvér volt ugyanazon nyelvvel és ugyanazon erkölcsökkel, és a megfelelő nevek csupán clan vagy nemzetség elnevezését mutatják fel, mint például a *tekke-*, *szalor-* és *szárik*-törzseké a mai turkománoknál. Ugyanazon szorosabb rokonsági viszonyban voltak a kúnok Árpád magyarjaival is, mint már előbb kiemeltük, és csupán történelmi sorsukban különböznek besenyő testvéreiktől. A IX. század második felében még számos és hatalmas besenyők, úgy látszik, folytonos harczok által nagyon meggyengültek és számuk tekintetében hanyatlottak. Kisebb töredékeik részint a magyarokkal együtt, részint utánok jöttek még a X. század folyamán Magyarországba. A nyugat- és dél-európai harczokban élénk részt vettek, később azonban hasonlóan Árpád magyarjaihoz az avar maradványokba olvadtak és csupán e tulajdonnév: *Besenyő, Besnyő* maradt fenn az ország legkülönbözőbb pontjain.[1] Bevándorlásuk áradata azonban a későbbi évszázadokban is tovább tartott. Hartvik, Szent István életének írója, kétszer[2] említi őket e néven:

[1] Bőven szól erről Jerney Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844—1845. Pesten, 1851, a 230—251. l.

[2] Endlicher, 179. 181. l.

Bessi,[1] még pedig mint a magyarok iránt ellenséges indulatú harczosokat, és hogy a XI. és XII. század folyamán kisebb-nagyobb csapatokban felléptek, arról a történelem tanuskodik. Mindenütt harczosoknak par excellence és kitünő íjászoknak írják őket le és hogy mint határőrök[2] különösen kitüntek. A mi nemzetiségöket illeti, török voltuk kétségen kívül való, mint a neveikben fenmaradt gyér nyelvi maradványaikból, például Thonuzaba, Tomoy, Ürkünd, Bak, Köpes, Beke, Csenken stb., látható.

A magyar történetírók nézete, hogy a besenyő a magyarnak édes testvére volt, helyes ugyan, azonban e rokonság nem vonatkozhatik a szónak tágabb értelmében vett magyarokra, hanem csak azon magyarokra vagyis törökökre, a kik Árpáddal érkeztek hazánkba. Ezzel új és hatalmas bizonyítékot nyerünk a magyar nép keletkezéséről való elméletünk helyességére nézve, mert ha a besenyők a magyarokkal általában olyan közeli rokonságban, szinte egy testből egy vérből valók lettek volna, hogyan történt és hogyan volt lehetséges, hogy mindenütt megkülönböztetik a magyaroktól és hogy külön levő és amattól elválasztott nemzetiségül említik? Nemcsak olyan korán, mint a XI. század kezdetén, például Sz. Bruno útleirásában, a ki *Pezenegos crudelissimos*-t említ, nemcsak a zastyi oklevélben (1067.), a melyben az apátság őrségének említésében *XXX equites, XX Ungari* és *X Bisseni* fordul elő,[3] hanem egyáltalában mindenütt, a hol hitelre méltó történeti kútfők vannak előttünk, a besenyők és magyarok e megkülönböztetése

[1] Az, hogy a *bedsenek, besenyő* szóból *Bessi* lett, legjobban bizonyítja a latin betűvel való átírásnak roppant torzítását.

[2] Spiculatores, l. Jerney i. m. 252.

[3] Wenzel Gusztáv, Codex dipl. Arpadianus continuatus, 25. l.

kimutatható; sőt a besenyők ivadékai, holott apáik a magyarságba már beolvadtak, még évszázadokkal később is büszkén tartották meg szűkebb nemzetiségöket vitézségök czímeül. A megfejtés tehát valóban szembeszökő. A besenyők valósággal édes testvérei voltak a magyaroknak, de nem országunk régibb, ugor-török vegyülékből származott lakosainak testvérei, a mely lakosok csak később vették fel a magyar nevet, a mit az Árpáddal együtt honunkba jött besenyők is megtettek, holott a később, vagyis a hódítóknak meg az avar maradványoknak egybeolvadása után időről-időre honunkba érkezett besenyők külön ethnikai nevöket megtartották és idő jártával szintén beleolvadtak a magyarság zömébe.

Hasonlóképen van a dolog a *kúnokkal* is, a keleti szerzőktől *uz* vagy *ghuz* néven említett néppel, a mely a mai középázsiai turkománok őse. A Volga és a Duna között lakó törököknek, helyesebben nyugati törököknek ezen harmadik ága a IX. század első felében még a Kaspi-tótól éjszakkeletre terjedő pusztaságon tanyázott és csak később, miután a magyarok és a besenyők azt a területet elhagyták, vonult részint a Kaspi-tó keleti partjára, részint nyugat felé. Mint már említettük, a sors változatai az ő soraikat kevésbbé ritkították meg, számbeli erejöknek eredetileg nagyobbnak is kellett lennie, mert nemcsak mindjárt kezdetben tűnnek fel nagyobb seregekben, hanem meg is tartják helyzetöket a Dnjepertől a keleti Kárpátokig egészen a mongolok betörése után való időig, és a tarka turk elemek, a melyek a későbbi századokban a Fekete-tenger éjszaki vidékein fennállottak, a régi kúnoknak többé-kevésbbé rokonai, és összes számuknak, ha egyes járulékaikat a X. századtól a XIII.-nak közepéig tekintetbe veszszük, az Árpáddal honunkba jött magyarénál sokkal nagyobbnak kellett

lennie. Mint a besenyők, úgy a kúnoknak egyes kisebb töredékei is csatlakoztak Árpád seregéhez, azonban tömeges bevonulásuk Magyarországba csak a XII. évszázad elején történt és pedig, mint Hunfalvy[1] jogosan felteszi, 1104-től 1141-ig, midőn a *polovczi (palócz)*[2] orosz neve alatt Gácsországon át beköltöztek és a Mátra kiágazásai között letelepedtek. A második nagy kún beköltözés IV. Béla alatt 1239-ben volt és pedig a mongolok győzelmes előnyomulása következtében, a kik elől az oroszokkal szövetkezett kúnoknak menekülniök kellett. A kún nép e két töredéke aránylag gyorsan olvadt a magyarságba. A szláv elem közelében tömegesen megtelepült palóczok török ethnikai jellemök bizonyos jeleit mind e mai napig megőrizték, mert a magyar szót körülbelül úgy ejtik, mint a született török, a mi különösen az *a* hangnál tetszik fel, a mely a törökben hiányzik. A Kúnságban letelepült testvéreik ellenben, minthogy mindenfelől magyarság környezi, régi nemzetiségöknek legcsekélyebb nyomát sem árulják el, hanemha régibb hely- és személynevekben,[3] a melyekben, az átirás és a későbbi másolók mindenféle eltorzításának ellenére, azon kor és vidék török nyelvének tiszta mutatványai láthatók.

Meg nem állhatjuk, hogy itt azt a gyermekes hiúságból keletkezett vitatkozást ne említsük, a mely újabb időben a kúnok nemzetisége felett támadt. Míg kún nyelvemlékkel nem rendelkeztünk, nálunk a kúnokban

[1] Magyarország ethnographiája, 363. l.

[2] Mint a mongolok, a kik szintén Oroszország felől törtek be hazánkba, nálunk a *tatár* orosz nevén lettek ismeretesekké, úgy áll a dolog a kúnokkal is.

[3] Gyárfás J., A jászkúnok nyelve és nemzetisége, az Értekezések a történelmi tudományok köréből, X. köt. V. füz., 1882, a 78—80. l.

nagyon szerettek volna tiszta, hamisítatlan ősmagyarokat (?) felfedezni.[1] Miután a Petrarca-féle Codex Cumanicus ismeretessé vált, hazafias történetíróink könnyen megérthető zavarba jutottak és mivel az igazi magyar kúnokban nem akartak törökökre ismerni, nem lehetett mást tenni, mint a krími kúnok és a magyarországi kúnok kapcsolatát kereken eltagadni és a Petrarca-codexet is meg a kún Miatyánkot is olyan török-tatár nomádok nyelvi maradványának állítani, a kik az események színterén később léptek fel és a kiknek a magyarországi kúnokhoz semmi közük sincs. Alapjában véve itt is ugyanaz a tévedés uralkodik, mint a besenyőknél. A kúnok minden bizonynyal Árpád magyarjainak édes testvérei voltak, de nem voltak az avar maradványokból keletkezett ugor-török népvegyülék testvérei, és valamint az előbbiek, úgy ők is az idő folyamán a megifjodott magyarság zömében elenyésztek.

A besenyőkön és kúnokon kívül a történelem még a tatárokat, szaraczénokat, izmaelitákat és ruténokat említi. A *ruténokról* ismeretes, hogy a XIII. század vége felé, midőn Kézai *Gesta Hungarorum* czímű munkáját írta, már Magyarországban voltak; mint Hunfalvy[2] joggal mondja, a magyar királyoknak és az orosz fejedelmeknek viszonyai következtében jöttek hazánkba. Ugyan-

[1] Különös buzgalmat fejt ki e tekintetben *Jerney J.* «Keleti utazás»-a I. köt. 284—308. l. és *Gyárfás J.* előbb említett értekezésében, meg «A jászkúnok története» czímű négykötetes munkájában is (Kecskemét, 1870 és Budapest, 1885). A mi különösen a palóczokat illeti, Jerney (A palócz nemzet és a palócz krónika, Magyar történelmi tár, I. köt. 32. l.) azon megczáfolhatatlan ténynyel is szembeszáll, hogy török nemzetiségűek, és őket szintén valódi magyaroknak mondja, jóllehet az orosz kútfőkből idézte polowzi fejedelmek nevei kizárólag török nyelvi jellemet tanusítanak.

[2] Magyarország ethnographiája, 464. l.

olyan későn jelenhettek meg Magyarországban a *tatárok;* e népnév csak a mongoloknak Európába való betörése után lett ismeretessé. A tatárok ethnikai hovatartozásukat illetőleg nem voltak egyebek, mint kún törökök, a kik nem Erdélyen át, hanem éjszakkelet felől jöttek hazánkba. Csak színleg voltak mohammedánok, mint minden megcsontosodott nomád, a ki még mai napság is az iszlámnak csak ímmel-ámmal híve. Lényegesen különböztek tőlök az *izmaeliták,* tulajdonképen mohammedánok Bolgar városából és a Volga alsó vidékéről általában, kik Szent László és Kálmán király törvényei szerint a XI. század végén jelentékeny hatalmat élveztek hazánkban és bizonyára már korán, talán már a X. században is laktak Magyarországban. Némely történetírónk, kivált Jerney,[1] e tatár-ajkú mohammedánokban ősi magyarokat szeretne látni, azonban e feltevés sokkal együgyűbb, hogysem megczáfolásra lehetne méltatni. Izmaeliták, a mi a Volga vidékéről való török mohammedánok általános megnevezése, a középkorban, úgy látszik, Magyar- és Lengyelországban ugyanazt a szerepet játszották, a mely által kereskedéssel foglalkozó hitfeleik keleti Ázsiában ismeretesekké lettek. A moszlim kereskedők Indiában és Khinában az iszlám déli műveltségi középpontjaiból származtak, az izmaeliták pedig Bolgarból, a moszlim műveltségi világ éjszaki középpontjából,[2] terjesztették ki kereskedelmi viszonyaikat leginkább éjszaknyugati Európa felé, mely akkor még vad barbárságba merült. Hazánkban a moszlim kereskedelmi szellemnek e küldöttjei annál inkább érezték magukat honosoknak,

[1] Tudománytár, közrebocsátja a Magyar Tudományos Társaság. Értekezések, szerkeszteti Luczenbacher János, XV. köt 101. 151. 215. 278. l.

[2] Erre vonatkozólag összevethető Ibn Fozlannak Fraehn idézte leírása, Szent-Pétervár, 1822.

mivel itt törzsbeli rokonaikra és a besenyőket meg a kúnokat tekintve nyelvileg is rokon népelemekre akadtak, sőt általában olyan társadalmat találtak, a melybe a fő tömegek idegenszerű, keresztyén műveltségi szellemének ellenére könnyebben illeszkedhettek. Az izmaeliták fő lakóhelye a magyar alföldön volt, különösen Bihar-, Szabolcs- és Szathmár-vármegyében, meg kivált a Jászságban,[1] azonban lassankint az egész országban széledtek el; kisebb csapatokat Arad-, Baranya-, Győr-, Fejér-, Heves-, Veszprém- és Verőcze-vármegyében lehetett találni. Valamint az örmények és görögök Törökországban, a multaniak Közép-Ázsiában és a zsidók Európa délkeleti részén nagyon könnyen magukhoz ragadták a kereskedelmet, úgy az akkori magyarországi keresztyénséget műveltségi tekintetben felülmuló izmaelitáknak sem volt nehéz kedvező anyagi helyzetbe jutniok. A só- és vámilletékek királyi bérletén gazdagodtak, az ő kezökben volt a pénzverés joga, ők voltak az adószedők, és egy szóval, ők uralkodtak az ország kereskedelmén és pénzügyén. Magától értődik, hogy a moszlimek e kiváltságos helyzete szálka volt az egyház szemében és II. Honorius, IX. Gergely, IV. Orbán, IV. Honorius és IV. Miklós pápa folyton dörgött királyainkhoz intézett leveleiben e rosszul értelmezett türelmesség ellen olyan pogány osztály iránt, a mely a keresztyén embert kifosztja és tönkre teszi.

Magában a magyar népben, mely elejétől fogva türel-

[1] E szóból: *muszulman* a törökök nyelvén *muszurman* lett és ebből utóbb *buszurman*. Ily alakban él még mai napság e helynévben: *Böszörmény* (az izmaeliták főszékhelye a középkorban). Ugyancsak Buszurman-ból másrészt a következő alakok is támadtak: Buszurmania, Buszurbania, Baszarabia, a mai *Beszarabia*, mert ez a föld egykor mohammedán törökök (kúnok) székhelye volt.

mességével és a gyengébb iránt tanusított nemeslelkűségével tűnt ki, az izmaeliták ezen helyzete, úgy látszik, nem okozott különös ellenséges indulatot, mert, mint látjuk, magyar és izmaelita közt házasságot kötöttek és egészen benső viszonyba léptek. Azonban jámbor keresztyén királyaink másképen gondolkoztak és László meg Kálmán királynak a keresztyénségre való erőszakos térítésök érdekében alkotott törvénye és rendelete mind méltó mása a spanyolok vak fanatizmusának a mórok ellen, és nyiltan kimondhatni, hogy az iszlám még legvadabb idejében sem ragadtatta magát soha olyan erőszakosságra, a milyennel a keresztyén térítői buzgalom működött a magyarországi izmaeliták ellen. Kálmán király rendeletei szerint[1] a mohammedánokat, a kik vonakodtak sertéshúst enni és szertartásos mosakodásaikat szokták végezni, a király elé kellett idézni és megbüntetni. Falvaikban templomokat kellett építeniök, leányaikat keresztyén magyarokhoz nőkül adniok és nyilvános lakomákon sertéshúst enniök.[2] Valamint Spanyolországban *moresco*-k voltak, kik a nyilvánosság előtt keresztyének voltak, titokban azonban őseik hitéhez ragaszkodtak, úgy volt a dolog a magyarországi izmaelitákkal is és már Szent László király rendelte el (liber I., cap. 9.) ilyen hitehagyottak ellen, hogy lakóhelyeikről el kell távolítani és más falvakba telepíteni. Ha megfontoljuk, hogy ezen izmaeliták vallásuknak elkülönödésre hajló szelleme ellenére a polgári életben a magya-

[1] L. Decretum Colomanni regis ab Alberico compilatum, liber I. cap. 46, 47, 48 et 49. Endlichernél a 366. lapon.

[2] A ki a mélységes undort és utálatot ismeri, melylyel az igazhívő a Koránban legszigorúbban tiltott *lachmi chinzir*-re (sertéshúsra) tekint, az ezen törvény kegyetlenségét annál inkább fogja megérteni, mert a sertéshús élvezése egyenlő a hittől való elszakadással.

rokhoz símultak, hogy nyelvökben, ruházatukban és erkölcseikben magyarok voltak[1] és hogy hazájok védelmezésében élénken részt vettek,[2] a törvények e drákói szigorúságát semmiképen sem tarthatjuk igazoltnak. Hogy mekkora volt ezen izmaeliták száma, mikor kezdődött és mikor végződött a magyarokkal való összevegyülésöknek folyama, e felől csak határozatlan találgatásokba bocsátkozhatunk. Jerney[3] számukat 100,000 lélekre becsüli, a mi talán nem túlságosan nagy szám, mert olyan társadalomnak, a mely az egész országon elterjedt, a kereskedésen annyira uralkodott és az egyháznak erélyes védekezését maga ellen felidézte, minden bizonynyal jelentékeny számúnak kellett lennie. A mi a magyarságban való elenyészésöket illeti, az, úgy látszik, már a XIII. század vége felé teljesen befejeződött, és a mi nyelvi tekintetben előbbi török nemzetiségökből megmaradt, az nagyobbára a váradi Regestrumban idézett személynevekre szorítkozik; ilyenek *Karasuu (Kara-su,* fekete víz), *Torka (torka,* selyem), *Tukai (tugaj,* erdő), *Irossu (Iri-su,* nagy víz) stb., továbbá néhány, régebben izmaelita lakta helység nevére, mint *Temerken (Temir-khan)* Arad-vármegyében III. Honorius pápa levele szerint; *Surlakh (Šurlak,* a sziksós föld) Heves-vármegyében; *Bis (biš,* öt) a Nyírségen stb. A kérdés bizonyára jogosult: mi lehetett volna hazánkból, ha az Árpád-ház királyai ugyanazon buzgalommal foglalkoztak volna az ország

[1] Ez Jakutnak a *Mudsem ul buldan*-ban levő leírásából világlik ki; e szerző elbeszéli, hogy Aleppóban magyarországi moszlimekkel találkozott, kik magyarul beszéltek és magyar viseletben jártak, vallás dolgában pedig jó mohammedánok voltak.

[2] II. Gejza Frigyes német császárnak 500 izmaelita harczost adott rendelkezésére. Jerney a Tudománytárban, a 109. lapon.

[3] Tudománytár, 15. köt. 237. l.

megmagyarosításával, a melyet nem-keresztyén alattvalóik megtérítésére fordítottak?! Népünk ma nagy és hatalmas volna, a multban nem egy küzdelemtől megszabadult volna és már korán kelet és nyugat erős kapcsaként önmagának és egész Európának rendkívüli hasznára válhatott volna!

3. AZ ETHNOLOGIAI UNICUM.

Miután az előbbi lapokon azon ethnikai elemekről megemlékeztünk, a melyek Szent István uralkodásától kezdve egészen az Árpád-ház uralkodásának végeig a magyarságba lassankint beolvadtak, most egyetemes áttekintést szerezhetünk a magyar nép keletkezése történetének e korszakáról és összefoglalhatjuk erre vonatkozó tapasztalatainkat. Az egyes ethnikai alkotórészek felsorolásában az eredmény a következő:

1. *Ugorok,* mennyiség, de nem minőség tekintetében a nép törzsöke; ezen ethnikai elem békésebb lelkülete következtében a Pannoniában való megtelepedésre az első indítékot adta és minden történelmi sorscsapás és viszontagság ellenére Attilától fogva egészen Árpád bejöveteléig meg bírta őrizni honossági jogát Magyarországban, legszorosabban összefűződve és egybeolvadva harcziasabb ural-altáji törzsrokonaival.

2. *Törökök,* és pedig a török terület keleti határairól valók, kik vezető elemként, az ugorok vezéreiként és uralkodóiként Attila alatt a Duna partján megjelentek és a hódítás igazi szelleméül meg a haza megalapítóiul tekintendők. Az V. század közepétől kezdve körülbelül a VIII. század végeig meg bírták óvni politikai felsőbbségöket, és támogatva törzsrokonaiktól, kik különféle nevek alatt szakadatlanul új meg új rajokban jelentek

meg az események színterén, hol a szerencse kedvezéséből fennen lobogtatták diadalmas zászlójukat, hol meg egy-egy hatalmasabb ellenségök előtt visszavonultak és Magyarország síkságain meg keleti végein egész Árpád bejöveteléig meg bírtak maradni vezető állásukban. Mint már említettük, eleinte kisebbségben voltak az ugor elemmel szemben; innen van, hogy nyelvünkben az ugor jellem régibb keltü; azonban az idő folyamán ide érkezett török járulékok az ugor ethnost physikailag átalakították és az összeverődött tömegnek kiválóan török szabást adtak.

3. *Szlávok,* azaz *ó-szlovénok,* vagy helyesebben

a) e néptörzsnek a délszlávokhoz tartozó töredéke, a mely szórványosan terjedt el a régi Pannoniában a nélkül azonban, hogy az ország őslakói közé volna számítható, mert nagyobbára az avarokkal költözködött be kelet és dél felől. E szlávok a népességnek igazi megtelepült részét képezték, városokat alapítottak és békés foglalkozásoknak éltek, azonban idő jártával teljesen beleolvadtak a magyarságba.

b) Szlávok az éjszaki Kárpátok közül, a kik a IX. század első évtizedeitől fogva éjszakról dél, illetőleg délnyugat felé időszaki áramlatokban özönlöttek, a kiket azonban a magyarok csak részben olvasztottak magokba; országunk éjszaki felének hegyes vidékein ugyanis a jelenkorig megmaradtak.

c) Ruténok, kik, mint előbb említettük, a XIII. század vége felé költöztek hazánkba.

4. *Törökök* a *magyar* nemi megnevezésével Árpád vezetése alatt, kik tulajdonképen a törökség nyugati töredékéhez tartoztak; ezek duna- és tiszaparti törzsrokonaik megmentőiként és a mai Magyarország igazi megalapítóiként jelentek meg aránylag csekély számmal a IX. szá-

zad vége felé. Nemi nevöket az elpusztulás veszedelmétől megmentett törzsrokonaik elfogadták.

5. *Besenyők,* részint a vezérek korában vagyis a X. században, részint később is kisebb csapatokban.

6. *Kúnok* vagy palóczok, mint előbb említettük, különböző időkben és egyes csapatokban.

7. *Izmaeliták,* kiket szaraczénoknak, bolgároknak és tatároknak is neveztek.[1]

8. *Germánok* és pedig németek a Magyarországgal határos vidékekről, a kik ugyan valamennyi megerősített helyen és várban oszlottak meg, mégis kisebb csapatokban költöztek be és az első három században semmi esetre sem képezték az ország összes népességének akkora százalékát, a mekkorát ma képeznek. Ezenkívül a történelem még olaszok, francziák, csehek, lengyelek, spanyolok és görögök beköltözéséről szól, azonban ezeknél valószínüleg csak egyes családokról vagy épen csak személyekről lehet szó, a kik e költözködési mozgalomnál alig vehetők tekintetbe.[2]

Egészben véve árják szolgáltatták a mai magyarság létrejöttéhez a legnagyobb adalékot és ha szabad vagy lehetséges volna a vegyülék elemzésében számadatokba bocsátkozni, meglehetős bizonyossággal fel lehet tenni,

[1] A török nép e töredékét a *volgai törökök* gyüjtőneve alá lehet foglalni; ide kell a *zsidó-vallású* törököket vagyis a *khazarokat* is számítani, a kik Árpáddal hazánkba jöttek és a honfoglalásban részt vettek, mint Kohn S. a magyarországi zsidók történetéről írt művében joggal felteszi.

[2] Épen olyan kevéssé említhetjük e helyen a *románokat* vagy *oláhokat,* a kik a XIII. század elejétől végeig csoportonkint költöztek be a Balkán-félszigetről Erdélybe és Magyarországnak ezzel határos vidékeire, azonban a hegyek közt való elzárkózottságuk következtében a magyarokkal ritkán vagy épen nem vegyültek össze. Ellenkezőleg, számos magyar idő jártával eloláhosodott.

hogy *eredetileg ősi lényegöket tekintve Magyarország népességének több mint három negyede árja eredetű emberekből állott és hogy legfeljebb egy negyedet lehet ural-altáji származásúnak nevezni.* Ez a számarány, mint az illető helyeken kiemeltük, részint az ország Árpádkori helyrajzi névjegyzékéből, részint a közigazgatási, politikai és egyházi műkifejezésekből és végre az oklevelekben és a váradi Regestrumban ránk maradt tulajdonnevekből tetszik ki, a hol mindenütt, mint ismeretes, a magyar a szláv mellett feltűnő kisebbségben van. Azon folyamat keletkezési fokozataira nézve, hogy a kisebbség elnyelte a többséget, már szilárdabb alapunk van, a mennyiben három különböző korszakot vehetünk fel. Az *első* az V. század közepétől a VIII.-nak végeig terjed; ez alatt az ugorok a keleti törökökkel egyesültek és elkezdték az alájok vetett szlávokat magokba olvasztani. A *második* korszak a X. századra terjed ki, midőn az Árpád vezette magyarok bejövetelétől megerősbödött avar maradványok vezetőségre jutottak és a szláv elem beolvasztása nagyobb mértéket öltött és eredményesebben ment végbe. Jelenlegi magyar nyelvünk nyilván már Árpád bejövetele előtt készült el, jelenlegi magyar népünk azonban az új jövevényekkel erősbödve és gyarapodva csak e második korszakban keletkezett. A *harmadik* korszak, vagyis az Árpád-ház uralkodásának ideje alatt a végleges uralomra jutott magyarság keletről beköltözött törzsbeli rokonainak folytonos felvétele által számára nézve mind inkább megerősödött, ezzel a nyugati idegenek és a magyarországi szlávok felolvasztására több erőt és képességet kapott és így a magyar ethnos alakulásának folyamát egyelőre befejezte. Különben az a körülmény, hogy a magyar nemzet különféle ethnikai lemből keletkezett, még a középkori krónikások figyel-

mét sem kerülte el, mert a XIII. századból való rímes krónika már korán figyelmeztet azon *valb* (kúnok), *zockel* (székely), *syrf* (szerb) és *vlach* alkotta conglomeratumra, a melyből Magyarország népessége állott.[1]

A ki már most a magyar népnek e keletkezési folyamát balitélet nélkül, azaz nemzeti elfogultság és a szomszéd népelemek ellen való helytelen vélemény nélkül tekinti és itéli meg, annak meg kell engednie, hogy ezt a folyamot nemcsak megilleti e jelző: *nevezetes,* a melyet hozzá tettünk, hanem *hogy az összes emberiség történelmében páratlannak kell tartanunk* és tudományos szempontból tekintve az ethnologia terén *unicumnak* kell neveznünk. Hogy kisebbségben levő ethnikai elemek más, számra és erőre nézve sokszorosan különb nemzeteket legyőztek és igába hajtottak, az a történelemben már gyakran előfordult. Ilyen esetekben a győztesek nemzeti nevöket néha rákényszerítették a legyőzött nemzetiségre, végül azonban elfogadták nyelvét és a meghódított tömeg népi állományában elolvadtak. Németek, frankok a gallokban, normannok az angolokban, varägok az oroszságban, török bolgárok a dél-szlávságban, mandsuk a khinai népben stb. enyésztek el; csupán a magyar hódítók, a helyett, hogy a szlávságban elenyésztek volna, nemcsak hogy kisebbségök és az elnemzetietlenedésnek a keresztyénség meg a nyugati szokások felvételével járó veszedelme ellenére ethnikailag megmaradtak, hanem még nyelvöket, szokásaikat és népök szellemét a túlnyomó többséggel el is fogadtatták és a legtarkább elemekből, melyeket képzelhetni, magyar ethnost teremtettek. Igaz, hogy ezen állításunk ellen azt vethetné valaki,

1 L. Pauler Gy., A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, II, 616.

hogy az oszmánok Anatoliában hasonlót műveltek és a számra nézve erősebb görögöket és örményeket törökökké változtatták. Ezen ethnologiai jelenség hasonlóságát ugyan nem lehet tagadni, azonban az oszmánok művöket kényszerrel, hatalommal és erőszakkal vitték véghez és az egység lánczát csak az iszlám tüze forrasztotta egybe. A magyarok ellenben azon időben és még későbbi évszázadokban is, sőt egészen a jelenkorig az országukban lakó idegen elemek megmagyarosítására a legcsekélyebb buzgalmat sem tanusították, sőt inkább a legnagyobb mértékben közönböseknek mutatkoztak, és a vegyülésnek mindemellett már az első évszázadokban megindult műve magától, a magyarok hozzájárulása nélkül haladt előre. A másfajuak önkényt olvadtak egybe az ország meghódítóival és uraival, és ezen egybeolvadás ennek folytán teljesen más volt, mint az, a melynek a németek, francziák, oroszok köszönik nemzettestök növekvését.

Ha ezen, az ethnologia területén egyedül álló jelenség belső okait és indítékait kutatjuk, minden előtt azt találjuk, hogy szellemi és anyagi felsőbbség egyaránt és különös ethnikai jellemzőség, a melyet a magyarok égalji, társadalmi, politikai és vallási viszonyaik minden változása mellett megtartottak, ebben fő tényezőül működött és a különnemű elemekre úgyszólván mágnesként hatott. Az *első,* vagyis az avar korszakban Baján és egyéb fejedelmek hősiessége és fényes fegyvertényei ragadták bámulatra és töltötték el tisztelettel a minden időben békés indulatukról és alázatosságukról ismeretes szlávokat. Oly nép, a mely a Dontól az Ennsig uralkodott, a görögöket, rómaiakat, germánokat, sőt az egész szomszédságot rettegésbe ejtette, kincseket ragadott magához és hatalmi szavát a messze távolságban visszahangoztatta, — ilyen

nép önkényt érthetőleg a vele és alatta élő idegen elemekre leírhatatlan bűbájt gyakorolt és vonzóerejét ritka mértékben értékesítette. A szlávságnak ezen első időszakban kezdődött beolvasztása ideig-óráig megszakadt ugyan az avar hatalom elpusztulása által, mert csak az avar fegyverek fényének elmulása után emelkedtek Privina és Kozel fejedelemségei, valamint Nagy Károly diadalmas hadjárata bátorította fel a szlávságot az avarok ellen és keltett benne bosszúvágyat. A *második* korszakban, vagyis a magyarok felléptekor Árpád alatt, a pannoniai síkságon tanyázó ural-altáji pusztai vitézek megujult és megerősödött tekintélye az idegen harczosok prestige-ét még inkább emelte és Árpádnak meg első utódjainak mindenütt győzelmesen előnyomuló lobogói dicsőségök ragyogó sugaraival bizonyára a szláv népesség legtöbb csapatát vezették tömegesen a magyar nemzetiség táborába. Erre következett a *harmadik* korszak, vagyis a keresztyénség behozatala és a nyugati műveltség elfogadása, olyan két mozzanat, a mely magyarokra és szlávokra egyaránt hatott művelődési és társadalmi átalakulásra nézve és a közösség kötelékét még szorosabbra fűzte. Szent István és első utódjainak szemében, sőt az egész Árpád-kor alatt nem létezett magyar, szláv és német, hanem csak keresztyén és pogány, csak engedelmes és ellenszegülő alattvaló. A vallás eleinte egészen hátraszorította a nemzetiséget és különösen az ősmagyarságnak, mint az ázsiai conservativ szellem kifejezőjének, üldözését írta zászlóira. E korszak alatt a magyar nemzetiség valóban a legnagyobb veszedelemben is volt, hogy a körülötte levő idegen elemek nagy tömege elnyomja, mert még a kormány is szent műnek tartotta a magyar nemzeti emlékek ellen való irtó háborút, és azt a nagy csudát, hogy a magyarság mindennek elle-

nére felsőbbségét megóvta és a veszedelemből megmenekült, egyesegyedül a következő körülményeknek lehet tulajdonítani.

Ide tartoznak minden előtt a harczias pusztai lakosoknak már említett előnyei megtelepült és kiválóan békés indulatú népességgel szemben, a milyen a szláv volt, melyet az ural-altáji, különösen a török-tatár ember egész helyesen e jelzővel is nevezett meg: *tat,* magyarúl *tót,* azaz a békességes. Harczias jelesség és uralkodói tehetség nagyobbára együtt jár; a hódító ugyanis akarja is, és kell is meg lehet is neki tekintélyét és fensőbbségét olyanokkal szemben fenntartania, a kikkel hatalmát éreztette és a kiket azontúl vezetnie kötelességének tartja. Ez okból sikerült harczias nomádoknak népek legyőzőiből uralkodó családokat alapítaniok és a trónon megmaradniok. A pásztorkirályok Egiptomban, a Szeldsukidák Syriában és Kis-Ázsiában, a Gaznevidák és Mogulok Indiában, a mandsuk Khinában, a Szefidák és Kadsarok Perzsiában, mind leginkább e módon jutottak trónra és náluknál számra nézve hatalmasabb idegen nyelvű és erkölcsű népeket igáztak le. A magyar uralomnak szlávokon és németeken hasonló okok képezik alapját. Nemcsak a szomszédos Németország zűrzavaros állapota és fejetlensége, sem a keletrómai birodalom siralmas helyzete, nem is egyedül a szlávok képtelensége államalkotásra segítette elő a magyarok hegemoniáját, hanem kiváló tehetségök az uralkodásra, a patriarkhális kormányrendszeren épült, de az akkor művelt Ázsiával való érintkezésökben bővített és tökéletesített alkotmányuk, mely a középkori Európa sötét időiben kevésbbé nyomasztó volt, mint a szomszédos országok római-keresztyén kormányformája. Első királyaink kisérletei, hogy a nyugati intézményeket meghonosítsák, csak egy-

házi tekintetben sikerültek részben, és a polgári törvények merev behozatala a magyar társadalomnak ősi szellemében mindenkor hatalmas ellenfelére akadt. A törvények ezen alkalmazását ám nevezhetjük lazának, de minden bizonynyal enyhébb volt és a nagy tömegeknek inkább volt ínyére meg a magyarok uralmát jobban megkedveltette, mint a szomszédos országokét. A ki szabadabban akart élni és kényszer nélkül mozogni, az már akkor is Magyarországot kereste fel és földjének áldásaiban meg nagyobb szabadságának élvezetében dús kárpótlást talált új hazájának kevésbbé európaias állapotaiért.

A magyarosodás hatalmas emeltyűjeként másodsorban a magyar népnek erősen kifejlődött és mélyen gyökerező nemzeti öntudata, helyesebben nemzeti büszkesége működött, a mely a török-tatár család valamennyi tagjának sajátsága; ez mindenütt csudát tett és idegen elemektől való veszélyeztetésök mértékéhez képest mindenütt mind jobban fokozódott. E csendes, de a nemzeti lét minden ízét átható érzelem mentette meg a törököt Közép-Ázsia iráni őslakosainak, Nyugat-Ázsia arabjainak, kurdjainak, görögjeinek meg örményeinek, és Éjszak-Ázsia ugorjainak és oroszainak közepette egyaránt az elveszéstől és ezen, a magyar ember keblében még erősebben lüktető érzelemnek tulajdonítható, hogy nemzeti egyéniségét a szláv többséggel és a mindenfelől az országba özönlő bevándorlók áradatával szemben fenntarthatta. Mint a történelem tanítja, a keresztyénség, a germán szomszédság és a nyugati világnézet a magyar erkölcsi világnak csupán külső burkolatán bírt áthatni. A belső mag, a magyaroknak uralkodó tehetségökben és harczra való képességökben nyilvánuló nemzeti szelleme mindig ugyanaz maradt, és e merev ragászkodásuk ősi erkölcseik-

hez már a középkori német költőnek is feltünt, a ki ígyen dalol:

Si wi groz ist Ungerlant,
Doch ist uns das wol bekannt,
Ein Unger trit nicht einen trit
Uz seinem ungerischen sit.[1]

Magától érthető, hogy ezen erényök nemcsak rendkívüli hatással volt és mindenütt tiszteletet szerzett számukra, hanem buzdító példakép is hatott, úgy hogy német, szláv és olasz szerencsevadászok, kik Gejza és Szent István alatt az országba jöttek, néhány évtized mulva már büszkék voltak magyarságukra és új hazájoknak vagyonukkal és vérökkel keltek védelmére, épen úgy, mint a hogy az oszmánságnak görög és szláv neophytái szolgáltak a török uralomnak Anatoliában és a Balkán-félszigeten való megalapítására legnagyobb segítségül. Ott, hol Magyarország idegen elemei nagyobb számban elkülönödve vagy a városokban elzárkózva éltek, ott ez a csudaszer nem hatott egykönnyen; de a hadseregben, az állami szolgálatban és a főbb társadalmi körökben, ott vonzóereje annál biztosabb volt, mert a hatalom, tekintély és jólét mindenkor hathatós csalétekül szolgált. Az ezer év előtti magyarosodás tehát tulajdonképen a társadalom legelőkelőbbjeinél kezdődött, ez azonban csak politikai, nem pedig nyelvi átalakulás volt; ez az utóbbi ellenben csak később hatott alúlról felfelé, vagyis eleinte a középnemességből és a tulajdonképeni népből indúlt ki.

[1] L. Pauler Gy. i. m. 751. l.

4. A MAGYARSÁG HEGEMONIÁJA.

Az út és mód, hogy miképen gyarapodott a magyar nyelv terjedése által a tulajdonképeni magyar ethnos számban és tekintélyben, fontos mozzanat is és megbízható adatok hiányában, sajnos, csak nehezen kideríthető is kutatásunkban. Ha a XI. és XII. században hozott törvények szellemének alapján itélünk és azt a kevésbevevést és elhanyagolást tekintjük, a mely a többi nyugati nép nemzeti nyelvének is jutott a középkorban irodalmi tekintetben részeül, egészen természetesnek kell látszania, hogy a magyar nyelvet az egész Árpád-kor alatt a legalsóbb néposztályok és a keresztyén műveltségen mélyen alul álló csőcselék nyelveként megvetették. Még a Névtelen Jegyző is, a ki a XIII. század második felében élt, előkelő megvetéssel tekint le a népies költőkre és költeményeiknek mint *garulis cantibus ioculatorum* és *falsis fabulis rusticorum* nem ád hitelt. A XI. században a magyar nyelv használatát nyilván fölötte póriasnak tartották és megvetették. Azon szigorúságból, a melylyel a *ritus gentilium* ellen eljártak, megitélhetni, mily kellemetlennek és megbotránkoztatónak tartották a *gentilis*-ek nyelvét is, és ha mindamellett azon feltevés felé hajlunk, hogy a magyar nyelv már a XI. században kezdte hódításait és állandóan folytatta, akkor azt a gyakorlati mindennapi élet vis maior-jára, a valódi népiességben rejlő magyarság politikai jelentőségére és az ország meghódítóinak és uralkodóinak nemzetiségében lelhető és könnyen megérthető prestige-re való tekintettel teszszük. Ha a magyar nyelv a XI. és XII. században az ország uraként fellépett középnemességnél nem terjedt volna már annyira el és nem gyarapodott volna

folytonosan, hogyan lehet elgondolni, hogy azon időben annyi magyar nevű szállás, dülő és határterület volt, a mennyi azon időből származó oklevelekből kitetszik? Mint előbb a Szent István idejéből való rendi felosztás leirásában kiemeltük, a második rend és a népnek, igaz, hogy még csekély része a tisztán magyar elemhez tartozott. A várgrófok, a kerületek elüljárói, a tisztviselők nagy többsége és nevezetesen a törzsek és ágak előbbi fejeinek sorából, valamint általában a milites rendéből kikerült földbirtokosok egymás közt és alárendeltjeikkel való érintkezésökben mégis csak a magyar nyelvvel élhettek, és egészen természetesnek kell tartanunk, hogy az ő hatalmi körükbe került szlávok, németek és külföldiek, sőt mindazok, a kik a magyarsághoz akartak csatlakozni, előbb vagy utóbb kénytelenek voltak uraik és parancsolóik nyelvét elsajátítani. Ennek különösen a magyar alföldön és néhány dunántúli vidéken kellett megtörténnie, a hol a magyarság mindjárt kezdetben teljes erejével lépett fel és az uralkodó elemhez való csatlakozás elkerülhetetlenné vált. Valamely nép politikai hegemoniája soha sem tévesztette el bűbáját és ha a «Hungarus» politikai neve magában véve bizonyos fényt kölcsönzött is, a győztessel és uralkodóval való beható közösség és valóságos kapcsolat csak teljes összeolvadás, azaz nyelvének, erkölcseinek és eszejárásának elfogadása által válhatott tökéletessé. Bármi különösnek tetszik is, mégis csak nehezen menekülhetünk meg azon gondolattól, *hogy a tulajdonképeni magyarság a X. és XI. században inkább az uralkodó osztályra terjedt ki, mint az alsó népre, és hogy e miatt a magyar parasztrend csak lassankint és csak később alakult.* Ez kivételes viszony, mely csak akkor fejthető meg, ha megfontoljuk, hogy az országnak kisebbségben levő magyar hódítói és

urai mindjárt kezdetben mint a hatalom képviselői a társadalom élén is állottak és hogy a baromtenyésztőkből lett magyar parasztrendnek elenyészően kicsiny száma csak a később megmagyarosodott szlávokkal meg a külföldi rabszolgákkal és foglyokkal gyarapodott.

Igen nevezetes, hogy a magyarsággal szemben eleinte ellenségesen álló egyház időjártával előmozdítójának bizonyult. Hogy meddig tartott, míg az egyház a magyarság soraiból vehette szolgáit, annak nehéz volna a végére járni. A XI. és XII. századi papok személynevei többnyire keresztyén keresztnevek és semmiféle támasztékot sem szolgáltatnak erre nézve, és hogy idegen papok beköltözése ez idő alatt folytonos volt, azt egyéb között László király decretumai I. könyvének 17. pontja[1] bizonyítja, a melyben *hospites clerici*-ről van szó. Azon mértékben, a melyben a magyar nemzetiségű papok száma növekedett, a hazai nyelv természetesen mind nagyobb értékesítésre lelt; hogy a magyar nyelvet először állandósította írásban, az az egyház érdeme és habár erre vonatkozó nyelvemlékeink a XIII. századnál tovább nem érnek, irodalmi maradványok hiánya miatt a magyar egyházi nyelvemlékeknek már régibb létezésén nem szabad kételkedni. Az akkori szlávság magasabb műveltségi fokának ellenére, a mely a szláv apostolok, Cyrillus és Methodius ismeretes bibliafordításával rendelkezett, az egyház érdekében volt a magyarral, mint az uralkodó osztály nyelvével, élnie és azt kiképeznie.

Az említett mozzanatokon kívül nem szabad végre azt a körülményt sem mellőznünk, hogy az Árpád-kor alatt is meg később is szakadatlanul tartottak magában az országban a költözködés mozgalmai, és minthogy a

[1] Endlicher, 329. l.

természet örök törvénye szerint a dús és termékeny Közép- és Dél-Magyarország enyhébb égaljának több vonzóereje volt, mint hegyes-völgyes és akkor még őserdővel borított éjszaki felének, okvetetlenül fel kell tennünk, hogy az egyes kisebb, éjszakról leérkezett szláv és német csapatok a magyar népesség kellő közepében a beolvasztásnak nem állhattak soká ellen és a magyarságban elenyésztek. Az idegen elemek nemcsak feltünő gyorsan hasonultak a magyarsággal, hanem még akárhány ázsiai szokását is felvettek, a midőn például mohammedán szokás szerint nemzetségekre oszoltak, a mire már előbb utaltunk.

Magyarországon bizony még a XII. század első felében félnomádoktól lakott ország jelleme látszott; hiszen Freisingeni Ottó leírása szerint a magyarok «nyomorúságos falvakban laktak, melyeknek házai többnyire nádból, ritkábban fából, legritkábban pedig kőből épültek, nyáron és őszszel pedig mindenki sátorban tartózkodik».[1] A népesség hullámzása bizonyosan később is tartott és nem kell valami különös vérmesség azon feltevéshez, hogy az ekként bekövetkezett ethnikai vegyülés folyamának a magyar elem vette legnagyobb hasznát.

Különben bármi volt is a magyar elem hegemoniájának oka és indítéka, annyi bizonyos, hogy a magyarok ezen elsőbbségökre és kiváltságos állásukra nemcsak fegyverökkel és Pannonia birására való régibb jogukkal tettek érdemet, hanem hogy egyéb fényesen kipróbált és bevált nemzeti tulajdonságaiknál fogva e szerepre mintegy rátermetteknek bizonyultak és úgyszólván a Gondviselés választottjai voltak e helyen. Ha

[1] Otto Frisingensis, De rebus gestis Friderici, c. 44.

a különféle nemzetiséget végig szemléljük, a mely a német-frank uralom lehanyatlása után Pannoniában és körülötte lakott, akkor kiderül, hogy egyikének sem volt képessége olyan állami hatalmat teremteni, a mely a különnemű néptöredékeket egységes testté összekötni és a békét befelé biztosítani bírta volna. Az egymással hajba kapott németek a nyugati határnak csak egy részét kerítették hatalmokba, teljesen idegenek voltak az országban és gyűlöletesebbek a kelet felől betört, uralaltáji eredetű harczosoknál. Épen olyan kevéssé állhattak volna a szlávok a tarka-barka néptöredékek élére, mert szétzüllött és egymással meghasonlott állapotukban egészen addig a legcsekélyebb tehetséget sem mutatták államalkotásra.[1] Számukra nézve ugyan ők voltak az erősebbek, azonban pigra massa-t képeztek, harczias erények és azon viharos időkben nélkülözhetetlen uralkodói tehetség nélkül. Ha a Balti-tengertől az Aegeitengerig húzódó szlávság szilárd egészet képezett volna, történelmi alakulásának talán más lett volna a vége. Azonban e hosszan elnyuló lánczba már korán tolódtak idegen szemek, kivált Pannoniában, a hol a hunnok elpusztulása után ugor-török elemek, közönséges nevökön avarok, ragadták magokhoz az uralmat és már ideje korán erős gátat vetettek a szláv hatalmi fensőségnek. Byzancznak még kevesebb reménye lehetett sikerre. Évszázadokig tartó küzdelme alatt soha sem vetette meg szilárdan lábát Pannoniában és jóllehet még az Árpád vezette magyarok letelepedése után is mindig tápláltak reményeket, a mi a görög egyház törekvései-

[1] Még az orosz állam sem alakult volna meg egykönnyen, vagy talán nem is jött volna létre, ha az éjszaki varägok Rurik alatt nem alapították volna meg.

ből kitetszik, kisérletei mégis inkább nyavalyás vén ember erőlködéseihez hasonlítottak, a ki kiaszott karját reszketve és hasztalanúl nyújtja ki.

Ilyen viszonyok között jelentek meg az események színhelyén a magyarok, mint az állami és társadalmi rendnek és olyan pontnak tulajdonképeni megalapítói, a mely a Közép-Duna mellékén meggyülemlett ethnikai zűrzavar és tarka-barkaság kristályosodására alkalmas volt. Megjelenésök a három versengő elemet hátraszorította és az által, hogy a Kárpát-övezte honban letelepedtek, melyet maga a természet is egységes birodalomnak teremtett, földrészünknek ezen délkeleti vidéke a képzelhetőleg legkedvezőbb helyzetbe jutott. A magyarok uralmát nem kell a szlávság szívébe erőszakosan vert éknek tekinteni, hanem védőbástyának vagy az összeütközés mérséklésére való gátnak az itt egymásra zúduló germán, szláv és római-görög néptömegek közepett. E zajongó tenger hullámai soha sem csillapodtak volna le, ha a magyarság, a mely ethnikai tekintetben a versengők egyikéhez sem állott közel, közöttük fel nem emelkedett volna és ellenállásúl nem szolgált volna. A magyarok érdeméűl kell továbbá betudni, hogy fegyveres erejökkel és politikai ügyességökkel a török-tatár nomádok áradatát folyásában megakasztották, a mely az európai államok kötelékébe való belépésök után a Fekete-tenger és a Volga mellékéről nyugat felé zúdult, és hogy a nyugati keresztyénség állapotainak megszilárdulását már a X. és XI. században elősegítették. Hogy milyen következményeik lettek volna a besenyők, kúnok és mások betöréseinek Európa keleti részébe a keresztyén nyugat sorsát illetőleg, ha a magyarok nem szállták volna meg a Közép-Duna mellékét és ott államot nem alkottak volna, azt eddigelé meg nem fontolták.

Csak a magyarság erős karja volt képes kelet és nyugat határa örökös eltolódásának véget vetni és Európa meg Ázsia között elválasztó falat emelni. Tehát nemcsak a XIII., XV. és XVI. században, hanem már sokkal előbb is Magyarország volt Európa védő bástyája, és a magyarságnak az Árpád-házzal létesült hatalmi fensősége ezen okból Európa szerencséje volt és a nyugati műveltség életre ébredésének javára vált!

XIX.

A MAGYARSÁG TOVÁBBI SORSA.

1. A MAGYAR ELEM ELHANYAGOLÁSA.

A tényezők, melyek a magyar ethnost megteremtették és megszilárdításában közreműködtek, az Árpádház uralkodásának idején nagyobb hatásnak örvendtek, mint az idegen dynastiák uralma alatt. Igaz ugyan, hogy Árpádnak egyik utódja sem tanusított a politikai életben észrevehető buzgalmat a magyar nemzetiség érdekében; egyikről sem tudjuk, hogy a magyarnak a szlávval és germánnal szemben különösen kedvezett; hiszen a kormány érdeklődésének központja a keresztyénség terjesztése és a nyugati erkölcsök meg szokások meghonosítása volt, tisztán nemzeti törekvések pedig az idők uralkodó szellemével ellenkeztek. A magyarságot nemzeti létének e sötét idejében először az államalkotás folyamában irányadó nemzeti szelleme keltette fel érzéketlenségéből, ez erősítette meg és ez győzött le minden nehézséget a másnemű elemekkel való küzdelemben; másodszor pedig nyugati szomszédjainak szakadatlan, majd nyilt, majd titkolt ellenségeskedése, mely a magyar elemnek vér és nyelv szerint való rokonságát a germánok, szlávok és olaszok ellen vívott harczban fegyverre szólította és szükségképen megedzette. Hogy

mekkora volt már az első évszázadokban a külföld haragja és gyűlölete a magyarság ellen, az a középkori krónikások féktelen ócsárlásából tűnik ki.[1] Ezek a magyar harczosoknak csupán vitézségét és mértékletességét akarják elismerni, egyébképen pedig fajtalanságot, durvaságot, hitszegést, istentelenséget, fenhéjázást, rablásvágyat és minden egyéb elképzelhető bűnt vetnek nemzetünk szemére. Nyugaton a magyarságnak az Árpád-ház idejében épen semmi jó barátja sem volt. Hogy vajjon első királyaink az Árpád-házból különös szeretettel használták-e a magyar nyelvet, azt nehéz volna bebizonyítani; ha azonban azt tekintjük, hogy valamennyi török-tatár hódító szívósan ragaszkodik nemzeti eredetéhez, és ha meggondoljuk azt a fényt, a mely a *magyar* nevét övezte, bizonyosnak tarthatjuk, hogy valamennyi fejedelem Szent Istvántól III. Endréig okvetetlenül büszkeséggel telt el nemzeti tudatától és hogy minden bizonynyal inkább pártolta a magyar elemet, mint az ország többi nemzetiségét. A vegyes-házi királyokról azonban nem lehet ezt feltétlenül állítani. Az állapotok, a melyeket I. Károly és Nagy Lajos teremtett, mindazonáltal, hogy az állami ügyek rendjének használára váltak, a magyar nemzetiség gyarapodását kevéssé segítették elő. A régebbi idegen elemekhez akkor még olaszok is járultak, kiknek kereskedelmi szelleme az országon uralkodott; sok, az olaszból kölcsönzött szó a magyarban már ezen időből származik, holott más hazánknak Dalmácziával való viszonyából és hosszas harczaiból eredt. Az Anjou-ház uralkodói, kik olasz hazájokban a polgárság erejét és értékét kipróbálták, a

[1] L. erre vonatkozólag Karajan gyakran idézett értekezését az osztrákok, csehek és magyarok hírnevéről.

magyar városoknak nem-magyar elemekből álló polgárságát kiváló védelmökben és jogokban részesítették, a mi műveltségi és emberiességi tekintetből bizonyára igazságos és hasznos dolog volt, azonban a magyarsághoz való szorosabb csatlakozásuknak útjában állott.

Csupán az Árpádok idejében hatalmas osztálylyá növekedett középnemesség lépett fel akkor is, mint előbb láttuk, a magyarság nemzeti eszméjének megtestesülésekép és igazi menedékekép. A magyar történelem első három évszázadának folyamán a középnemesség idegen elemek hozzájárulása által nyilván már régen elvesztette kezdetleges, tiszta ethnikai jellemét, mert szlávok, németek, románok, olaszok és egyéb, a királyok kedvezéséből vagy saját érdemökből e rendbe emelkedett nem-magyarok megnövelték számát és a minden neophytában meglevő rajongásukkal elősegítették a magyarság ügyét. A szellem azonban a régi maradt és a királyi adomány vagy hűbér következtében szláv, német és román népesség közé került magyar földbirtokosoknak vagy magyar tisztviselőknek okvetetlenűl még idegen fejedelmek uralkodása alatt is többé-kevésbbé sikerrel kellett a magyar nemzetiség képviselőiűl működniök. Az adománylevelekben foglalt földrajzi névjegyzék számos bizonyítékot szolgáltat, hogy olyan vidékeken, melyeken ma kizárólag vagy legnagyobbrészt szlávok és románok laknak, magyar helynevek fordulnak elő, a mi sok esetben nemcsak az ilyen falvak és szállások előbbi birtokosainak, hanem általában lakosainak is magyar nemzetiségére mutat. Jóllehet az ország legfőbb hatalma idegen fejedelmek kezében volt, az első méltóságok viselői is, mint nevök mutatja, a magyar nemzetiséghez tartoztak; és jóllehet a műveltség és a hivatalok nyelve a latin volt, a fő- és al-nemességnek mégis a néppel

való érintkezésében kiváló kedvvel lehetett és kellett is a magyarral, mint az ország nyelvével élnie. Igy meghagyta I. Lajos királyunk,[1] hogy az állami tisztviselőknek és hatóságoknak kötelessége hűségi esküjöket *magyar nyelven* tenniök, azt pedig csak úgy lehet megérteni, hogy sok, sőt legtöbb tisztviselő jártas volt nyelvünkben és hogy esetleges szláv, német vagy román származásuk nem is jött tekintetbe.

Lényeges támogatásra kellett a magyar elemnek idő jártával az egyházban találnia; az egyház először a népoktatásban és a hit megerősítése végett rászorult a magyar nyelvre, és másodszor az alsóbb papság azért is egészítette ki szívesen sorait az igazi magyar népből, mert a magyar elem általában már korán választotta nagy szeretettel a tisztviselői pályát és a keresztyén hitre való térése után már azon okból is szívesen lépett az egyházi pályára, mivel azon időben a papokat tekintették az ország igazi urainak, a mint hogy valóban urai is voltak.[2] A dolog természetéből következik, hogy a magyar nyelv ápolását nem lehetett tovább elhanyagolni. Már az Árpádok idején kellett a vallásos irodalom terén sokféle terméknek létre jönnie, ámbár e korszakból csak a már előbb említett Halotti Beszéd és Könyörgés, összesen 274 szó, meg a 70 szóból álló Königsbergi Töredék maradt ránk mint azon idő nyelvemléke. Később a magyart irodalmi nyelvül szent énekek meg legendák szerzésében és bibliafordításokban használták; a XIV. és XV. században a magyar nyelvet már tökéletesen kifejlődöttnek találjuk, és csakis a foly-

[1] Decretum Ludovici I. a Corpus Juris-ban.

[2] Tirolban és Bajorországban a legalsó néposztály még mai nap sem adja meg a polgári tisztviselőknek és katonáknak ezt a czímet «úr», hanem csupán a papoknak.

tonos politikai zavarok és küzdelmek közt fáradságosan és lassan előre nyomakodó műveltségi szellemnek kell tulajdonítani, hogy nem jutott ránk előbbi időkből való világi nyelvemlék is. Hogy volt magyar nyelvű dal, ének és monda, a felől semmi kétség sincs, minthogy, mint már előbb kiemeltük, a törökök mindenha nagyon kedvelték a költészetet. Azonban nemcsak a daloknak nem maradt ránk semmi nyoma, hanem még az énekesek emléke is idegen, szláv névben él, túdniillik ebben: *igrici,*[1] a mi a délszláv *igrati* (játszani, énekelni, tánczolni) igéből származik. Ha az udvar és az uralkodó fejedelmek anyanyelve a magyar maradt volna, nyelvünk bizonyára előbb tört volna magának útat és diadalmaskodott volna a latinon, a hogy például Francziaországban történt, a hol Ile de France nyelve már a XII. században győzedelmeskedett a különféle nyelvjárásokon és patois-kon.[2] Azonban Magyarországon, a hol a népesség régtől fogva különnemű ethnikai elemekből állott és a hol még azonfölül idegen fejedelmek ültek a trónon, itt a latin nyelvnek kellett csakhamar műveltségi nyelvként egyedüli uralomra jutnia és a magyar nyelv emelkedését mindenképen meggátolnia. Irással való állandósítás nélkül a nyelv csak nehezen hódíthat, tengődik, de nem él, és így történt aztán, hogy a magyar népelem is az egész országban való szórványos elterjedése ellenére a helyett, hogy az idegen elemet megmagyarosította volna, nagyon is sok helyen idő jártával az idegen elemben felolvadt és elnemzetietlenedett.

[1] *Toldy Ferencz* szerint (A magyar nemzet irodalomtörténete, kis kiadás, Budapest, 1878, a 29. lapon) ezen énekesek eltartására egyes birtokokat rendeltek.

[2] Précis de grammaire historique de la langue française, par F. Brunot, Paris, 1887, a 15. l.

A magyarság elterjedése és kifejlődése az Árpádok idejében tehát csak időleges volt, kifelé terjedő, de be nem ható természetű, a mennyiben földrajzilag ugyan elterjedt, de nyelvi tekintetben a nagyobb tömegű, leginkább szláv és egyéb idegen elemeknek közepette nem birt megállani; nem is tekintve azt, hogy a Közép-Magyarországban egy tömegben lakó magyar elem legtöbbet szenvedett a mongolok iszonyatos pusztításától. Valamint az oszmánok csak hatalmuk megalapítása után, azaz történelmök első két évszázadában hódították meg rohammal a körülöttük levő idegen elemeket és olvasztották az oszmán nemzettestbe, később azonban a beolvasztás művét elhanyagolták és a nemzettest megerősítésében megállottak: épen úgy lehet ezt a tüneményt a magyaroknál is kimutatni. A honfoglalástól egész az állami hatalom megszilárdulásáig az uralkodó néposztály széltében-hosszában terjeszkedett ki a szent korona határai között és minden irányban küldött ki egyes gyarmatokat. Ilyen gyarmatok létezését a történelem csak alkalmilag említi, így például a szlavoniai magyarokét és egyéb, régebben fennállott telepeket németek, románok, horvátok és tótok között. Joggal utal Czoernig[1] azon körülményre, hogy olyan helynevek, mint a jelenleg német lakosságú Vas-vármegyében *Alsó-* és *Felső-Erő* meg *Alsó-* és *Felső-Pulya,* továbbá a Szerémségben *Bajafalva, Györgyfalva, Kölgyes, Szőcs, Ujfalu* stb., sőt még éjszakon is, Máramaros-vármegyében, azelőtt ott élt magyar népességről tesznek tanúságot. Végre az oklevelek gyűjteményei még arra is mutatnak, hogy a jelenleg majdnem kizárólag tót lakosságú Bars- és Nyitra-vármegyében is voltak egykor magyar telepek. Ha Magyar-

[1] Ethnographie, III. köt. 174. l.

ország története kevésbbé viharos lett volna és ha hazánk nem szolgált volna mindig Európa és Ázsia harcteréűl, sőt kalandra és zsákmányra vágyó hadak és harczosok átvonulása útjáúl kelet és nyugat felől egyaránt, e telepek mint a vegyülés középpontjai bizonyára jobban jártak volna. Azonban kemény próbára tett hazánk sokáig nem nyugodhatott meg. Nyugati és déli szomszédjainak irigységétől, gyanakvásától és nagyravágyásától meg a keleti gyülevész hadak rabló és hódító járataitól egyaránt kellett szenvednie, és mivel királyaink ezenfölül nagyhatalmi politikájok terveit is messze az ország határain túl terjesztették, a magyar népelem adta meg leginkább ennek is az árát. Nem szabad ugyanis felednünk, *hogy a hadsereg a magyar állam kezdetétől fogva egész a legközelebbi multig főleg a tulajdonképeni magyarság soraiból szedte ujonczait és hogy, bármiképen fordult sorsunk, a magyarság képezte kiválóképen a natio militans-ot.* Történelmileg nehéz ezt bebizonyítani, legalább seholsem emelték ki; de annál inkább bizonyítja e feltevést egyrészről a külföldi krónikások állítása, a kik csupán magyar és kún harczosokról szólnak, másrészt pedig egyéb népek hasonló példája. Igy látjuk például, hogy az oszmánság ijesztő fogyását Kis-Ázsiában főleg az évszázadokon át rája vetett súlyos véradó okozta, minthogy a hadsereg nagyobbára török nemzetiségű volt és még ma is abból való, a szultánok nagyszámú keresztyén alattvalói pedig a hadi szolgálattól mentesek. Törökországban, a hol a vallási érdekek közösségének következtében arabok, kurdok és albánok is juttattak tetemes adalékot a hadseregnek, e teher talán még kevésbbé nyomasztó volt a törökségre nézve, mint Magyarországon a magyarságra nézve, a mely a hadi foglalkozáson egész lelkével csüngött, az ország

védelmét kizárólag legsajátosabb kötelességének tartotta, ezt büszkén magára vállalta és teljesítésében kezdettől fogva sokszorosan túltett szlávon, németen és a magyar birodalom egyéb lakosán. Ugyanazon mértékben tehát, a melyben az ország magyar népeleme a folytonos és hosszadalmas háborúk által számában megfogyott, a békésebb lelkületű és a fegyveres szolgálattól tartózkodó szlávságnak gyarapodnia kellett. Ez két irányból, tudniillik délről és éjszakról nyomult előre; a románok pedig, kiket eleinte mint szegényes juhászokat semmibe sem vettek, a délkeleti Kárpátok felől terjeszkedtek lassankint és hatottak előre a magyar fegyverek védelme alatt. Csak a Duna és Tisza közén meg Közép-Magyarország azon vidékein, a melyeken a magyarság kezdettől fogva egy tömegben és nagy számmal lépett fel és rokon török-tatár elemek magába fogadása által idegen nemzetiségek beavatkozása ellen biztonságban érezte magát, csak ott pattantak vissza eredménytelenül az időnkint rája zúduló hullámok, csak ott maradhatott meg a magyarság meglehetősen érintetlenül.

Az okokat kifejteni, a melyek a magyarság növekvését és az egész országon való elterjedését egy időre megakasztották, minden bizonynyal sokkal könnyebb, mint az időpontot meghatározni, a melyben a hanyatlás kezdődött. A soknemű sorscsapást és szerencsétlenséget, a mely Magyarországra a XIII. században nehezedett, a fejetlenséget és örökös zavart az utolsó Árpádok uralkodása alatt a magyarok is meg az idegen nemzetiségek is bizonyára egyformán érezték, mindez az uralkodó elemnek csak annyiban okozott nagyobb bajt, a mennyiben egyrészt a magyar előkelőségnek a folytonos háborúk következtében sokat kellett szenvednie, másrészt pedig a vége-láthatatlan síkon lakó magyarságot Batu

Khán hadainak betörése és a Krisztus sírjához vonuló iszákos és verekedő szlávok és germánok erőszakoskodása inkább érte, mint a főutvonaltól félre, hegyvidékeken lakó idegen nemzetiségeket. Az okon, hogy miért nem juttatta nagyobb érvényre a magyarság nyelvi felsőbbségét az ország többi nemzetiségével szemben állami létezésének első századaiban és nemzeti erejének hatása alatt, csak az ütközhetik meg, a ki az ország nem-magyar lakosainak számbeli nagyobb hatalmát figyelmén kívül hagyja és a ki nem fontolja meg, hogy bármennyire tehetséges kisebbség bizony csak a béke oltalma alatt és magasabb fokú nemzeti műveltségének kedvezéséből sütheti nemzeti bélyegét a meghódított többségre. A nyelvi egység Franczia-, Angol-, Német- és Olaszországban csakis hasonló feltételekből eredt és pedig már akkor, midőn hazánkban még javában járta az ethnikai elemek hullámzása; a magyar nyelvnek nagyobb elterjedésére már azért sem lehetett gondolni, mert irodalmilag kevésbbé ápolták, mint német és szláv vetélytársát és már ez okból is el kellett tűrnie a latin nyelv uralmát. Az egészen sajátságos viszonyoknál fogva, a melyek hazánkban a nemzetiségeket illetőleg mindenkor uralkodtak, könnyen megfejthető, hogy az értelmiség, vagy az úgynevezett honoratiores, mindenkor beérte e jelzővel: magyarok, a nélkül, hogy bármi tekintettel lett volna tulajdonképeni anyanyelvére és Magyarországon kívül lakó törzsbeli rokonaival való viszonyaira. Akár szláv, akár német, akár oláh ajkú volt az értelmiséghez tartozó állampolgár, büszke volt valamennyi e czímére: *Hungarus,* és a mily közönbösnek látszott neki szűkebb nemzeti hovatartozása, épen olyan kevéssé ügyelt az ethnikai Hungarus az ő nyelvi magyarságára. Csak ritkán akadunk e kifejezésre: «*Hungari proprie dicti*»,

megkülönböztetésül ettől: «*Hungari*» általában, mivel a nemzeti érzület az akkori felfogás szerint nem a nyelven, hanem a politikai hitvalláson alapult.

Az Árpádok uralkodása alatt is meg az erre következett évszázadban is elégségesnek tartották a magyar elem felsőbbségének biztosítására, ha az ország főméltóságai és legfőbb tisztviselői magyar eredetű férfiak voltak, és a néptömegek nemzetisége alárendelt állásuk és nyomasztó helyzetök folytán kevéssé került tekintetbe. Ezt a felsőbbséget a magyar elem a főpapság kivételével már kezdettől fogva megőrizte. Ennek bebizonyítására elég rápillantanunk a főméltóságok azon jegyzékére, a melyet Czinár Mór Fejér György Codex diplomaticus Hungariæ-jének adatai nyomán összeállított; ebben az illető férfiú személynevének nyelvi jelleméből nemzetisége kitetszik. Jóllehet a család- és nemzetségnevek használata csak a XIV. században áll elő, a XIII.-ban csak itt-ott, a XII.-ben pedig fölöttébb ritkán mutatkozik, mégis találunk a XI., XII. és XIII. század folyamán a méltóságok között magyar nevűeket; ilyenek például:

a) Nádorok.

Zache (1055)	Mochu (1192)
Jula (1075)	Mogy (1188)
Fanzal (1137)	Poch (1209)
Ompud (1165)	Opor (1299).

b) Grófok vagy királyi táblai birák.

Cupan (1055)	Jula (1219)
Kuiar	Botyz (1223)
Achuz (1215)	Erney (1268)
Busa (1222)	Oguth (1273).

c) Magistri tavernicorum.

Pousa (1135) Bikach (1145)
Chak (1250).

d) A királyok és királynék kanczellárjai.

Catapan (1193)	Farkas (1244)
Bulsu (1228)	Acho (1280).

A következő vármegyék: Abauj, Alba, Arad, Arva, Bach, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Bihar, Bodrog, Vas, Csanád, Csongrád, Komárom, Gömör, Heves, Hont, Győr, Krassó, Liptó, Maramaros, Moson, Nográd, Nyitra, Pilis, Pozsony, Sáros, Szepes, Sümeg, Sopron, Strigon, Temes, Thurocz, Tolna, Trenchin, Ugocsa, Ungh, Veszprém, Zabolch, Zala, Zathmár, Zemplén, Zolnok, főispánjai (Supremi Comites) közt meg a kapcsolt részekben még sokkal több magyar nevű főúr fordul elő. Ismétlem, ezek csak egyes esetek; hiszen a családnév nélkül említett keresztnevek alatt minden bizonynyal szintén rejlenek tiszta magyar eredetű személyek. Az újabb korban, mikor a nemzetiség eszméje jutott diadalra, érthetetlennek látszik ugyan, hogyan öregbíthette a horvátországi Zrínyi és az oláh eredetü Hunyadi hősi pályafutása a magyarság fényét. Azonban a multban és kivált a középkorban, mikor nem az ethnikai, hanem a politikai nemzetiség volt a döntő, e czím: *Hungarus* egyetlen és hatalmas kötelékül szolgált az ország minden nemzetiségének egyesítésére, és ha valaki szorosabb ethnikai hovatartozásával állott elő, azt okvetetlenűl alacsonyabb műveltsége jelének tartották. A középkorban épen olyan kevéssé ügyeltek az ethnikai hovatartozásra, mint jelenleg a

moszlim államokban, a melyek a műveltség azon fokán állanak, a melyet Európa a XIV. és XV. században elfoglalt; az oszmán birodalomban például kurd, arab, perzsa, albán, bosnyák stb. a legnagyobb súlyt moszlimségökre fektetik, saját nemzetiségöket pedig csak mellékesnek tekintik.

A ki jártas a magyar történelemben, talán kérdezi, hogy mikép esett, hogy hazánk fénykorában, Nagy Lajos uralkodása alatt, úgyszintén Zsigmond idejében (1342—1382. és 1387—1437.), a magyar elem nem lépett inkább előtérbe és nem tudta politikai vezérszerepét a beolvasztás érdekében jobban értékesíteni. Nos, a felelet erre igen egyszerű és nyilvánvaló. A magyar birodalomnak e fennen dicsőített időszakban, midőn három tenger képezte határát, inkább nemzetközi európai, mintsem tisztán magyar nemzeti jelleme volt. Az idegen származású fejedelmek, kik aligha birták a magyar nyelvet,[1] a magyarság iránt csekély vagy épen semmi érdeklődést sem tanusítottak, habár az olaszoknál, németeknél és szlávoknál a nemzeti élet már akkor útat tört magának az irodalomban, és habár el lehetett volna várni, hogy idegen fejedelmeink új, fogadott hazájokban a hasonló törekvéseket elősegíthették. Azonban, édes Istenem! mit törődhetett Nagy Lajos és Zsigmond a magyarsággal! Az ő eszményök a trón, hatalom és uralkodás, az uralmok alatt levő Magyarország politikai

[1] Zsigmondról azt állítják, hogy nemcsak ő maga beszélt magyarul, hanem hogy a magyar nyelvvel udvarában annyira éltek, hogy az udvari műveltség egy követelményének tartották. (Wenzel az Uj magyar múzeum 12. füzetének 419. lapján.) Ha ez csakugyan úgy lett volna, e korszaknak nagyobb magyar irodalmi emlékekkel kellett volna magát megörökítenie, mint a mekkorák a XV. század első feléből ránk maradtak.

nagysága volt, nem pedig a magyarság nemzeti hegemoniája; hiszen ebben alkalmazkodni nem akaró eszközt, sőt veszedelmes ellenséget láttak, melynek gyarapodása semmiképen sem fekhetett szívökön.

E hideg közönbösség Magyarországnak magyar nemzeti jelleme iránt természetesen nem tarthatott sokáig, mert a szellem, mely a magyarság hatalmi felsőbbségét megalapította, csak szunnyadt és csupán egy lökés kellett, hogy felébredjen. A felsőbb rendek önkénye és kapzsisága, a szabad költözhetés jogának törvény és igéret ellenére való folytonos korlátozása, a kemény robot és a százféle nyomás, a mely alatt az alsóbb néposztályok a XIV. század első felében nyögtek, végre felnyitotta a nép szemét, és mint könnyen megfogható, a tiszta magyar elem volt az, a melyben a szabadság érzelme mindenkor mélyebben gyökerezett, mint a szlávok és románok szivében, és ez emelkedett fel és szállott először síkra jogaiért. Hogy e politikai mozgalomnak, mint például a bábolna-hegyi felkelésnek, tiszta nemzeti törekvés is képezte alapját, annak tudatában azon időben bizonyára senki sem volt; pedig mégis úgy volt a dolog. Hiába, nyelv és nemzetiség egymással legbensőbben összefűződő és egymástól elválaszthatatlan fogalom; a társadalomnak általánosságban telhetett ugyan kedve a latin nyelv egyetemes keresztyéni mezében, de a népnek, nevezetesen a magyarnak, az ő nemzeti nyelve sokkal drágább volt, hogysem ethnikai származásának e jelét és az ország többi nemzetisége felett való uralmának e jogczímét csak úgy könnyedén mellőzte volna. A XIV. században a magyar fordítások száma is, a bibliából, a zsoltárokból, egyházi énekek és legendák, már tetemesen gyarapodott, mert a reformáló mozgalom első szikrái, melyeket a huszitaság szórt, a magyar népelem

szellemében több világosságot terjesztettek, mint az ország többi lakosában. Valamint a magyar nemesség nemzeti jellemében rejlő szabadságérzeténél fogva az európai szárazföldön elsőül emelkedett fel az uralkodó mindenhatósága ellen és csikarta ki 1231-ben II. Endrétől az arany bullát, úgy a nép alsóbb rendéből való magyar örömmel üdvözölte a reformatio hajnalának első sugarait mentőkül az egyháznak és a vele szövetkezett nemességnek túlságos hatalmától. Az egyház adta meg az első indítékot a magyar nyelv irodalmi megállapítására, az egyház erőszakoskodásai idézték elő a reformatiót és edzették meg a reformatióval egy időben támadt erősebb nemzetiségi érzelmet. A tisztán egyházi irodalmi termékeken kívül a XIV. századból csak egyes szógyűjtemények[1] maradtak ránk; a Nagy Lajos idejéből való esküformának valódiságát ugyanis többszörösen kétségbe vonták; azonban, ha a meglevő szövegekből itélünk, a magyar nyelvnek már sokkal előbb kellett irodalmilag készen lennie és még a világi érintkezésben is nagyobb használatra találnia, mint a mennyire a ránk maradt nyelvemlékek nyomán felteszik.

Magától értődik, hogy a XIV. századnak második és a XV.-nek első fele, midőn az oligarchák túlságos elhatalmasodása az országot folytonos zavarba és háborúba ejtette, még kevésbbé volt alkalmas a magyarságot erősbíteni és az ország többi nemzetisége fölé juttatni. Koromfekete sötétség követte az ideig-óráig való világosságot, melyet Nagy Lajos és Zsigmond fénykora terjesztett, és hogy a szerencsétlenség teljes legyen, épen akkor léptek fel délkeleten az oszmánok, az Ázsiából

[1] Ilyen például a schlägli kolostorban legújabban felfedezett kézirat, a melyben XIV. századi magyar szógyűjtemény van.

Európába hömpölygő török néparadatnak utolsó hullámai, kik épen azelőtt ötszáz esztendővel a Közép-Duna mellékére jutott testvéreikben lelték leghevesebb ellenségeiket és a magyar népelem további fejlődésének jelentékeny kárára voltak. Hunyadi Jánosnak hősi pályája és fiának, Hollós Mátyásnak dicsőséges uralkodása csak látszólag volt magyar nemzeti színezetű, mert Hunyadi János maga román eredetű volt és nem a magyarságnak, hanem a keresztyénségnek dicsőséggel koszorúzott hőse a félholddal való küzdelmében, kit mint *Szibinyáni Jankot* (Szebeni Jánost) a dél-szlávok is nemzeti hősükül ünnepelnek és kinek emléke még ma is él e nép dalaiban. Magyarsága épen olyan kérdéses volt, mint jeles fiáé, kinek uralkodói nagysága a politikai Magyarországot fény özönével árasztotta el, a magyar népiségnek magának azonban kevés vagy épen semmi értéket sem adott. Egyáltalán nem bizonyos, vajjon a cseh udvarban nevelkedett legnagyobb királyunk törődött-e különösen a magyar nyelv ápolásával, mert, holott nagyszámú cseh és még nagyobbszámú német oklevele van meg, egyetlen egy magyarul szerkesztett oklevele sem maradt ránk. A magyarsághoz való ragaszkodásának bizonyságául némelykor az olasz *Martius Galeotti*[1] leírását hozzák fel, a mely szerint Mátyás király udvarában étkezés alatt hárfások és egyéb zenészek a hősök tetteit magyar nyelven énekelték meg, sőt Fraknói[2] olasz forrásokból még azt is be akarja bizonyítani, hogy Mátyás neje, Beatrix olasz herczegnő, folyékonyan beszélt magyarul. Azonban e nézeteket nagy királyunk

[1] Galeotti Martii Narniensis de egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Matthiæ; Schwandtner kiadta eredetiben, Kazinczy Gábor magyar fordításban.

[2] Fraknói Vilmos, Mátyás király élete, Budapest, 1890, a 400. lapon.

műveltségi törekvéseinek szellemével csak nehezen lehet megegyeztetni, mert eszményei ama kor általános műveltségében, nem pedig a nemzeti élet fejlesztésében és dicsőítésében tükröződtek. Ha olyan felvilágosult fejedelem, mint Mátyás, a magyarság iránt valóban szeretettel viselkedett volna, akkor irodalmi törekvéseiben a magyar nemzeti irányzat hathatósabban és erősebben nyilatkozott volna meg, mint a hogy a korából ránk jutott magyar irodalmi maradványokból látható. Azon fejedelemtől, a kinek azon korban legszebb könyvtára volt Európában, a kiben a festő- és építő-művészet meg a klasszikus hajdankornak irodalmi emlékei iránt olyan rendkívüli érzék volt, bizonyára el lehetett volna várni, hogy saját nemzetisége vagyis a magyarság iránt legalább annyi érzéket mutasson, a mennyit például azon kor franczia és német fejedelmei honuk nemzeti irodalma iránt tanusítottak. Hiszen Olaszországban, Mátyás király műveltségének igazi kútfejében, a nemzetiségi eszme már akkor teljesen életre ébredt; Ariosto már akkor adott olasz hazafias fájdalmának a következő sorokban kifejezést:

Dormi Italia imbriaca e non ti pesa
Ch' ora di questa gente, ora di quella
Che già serva ti fu, sei fatta ancella.[1]

Azzal, hogy magyar énekeseket bocsátott udvarába, Mátyás király tulajdonképen csak magyarajku udvari embereinek és harczosainak mulattatásáról gondoskodott; neki magának anyanyelve köznapiasnak és póriasnak tetszhetett, a melyre épen semmi figyelmet sem fordított és, mivel a kiválóbb rendek latinul értettek, nem

[1] Orlando Furioso, canto XVII.

is volt kénytelen fordítani. Galeotti, az előbb említett olasz szerző, a következőt írja: «A németek, csehek, lengyelek néha anyanyelvökön, többnyire latinon írnak: *az egész keresztyénségben csak Magyarország ír egyedül latinul.* Mert a magyar nyelv nem könnyen írható, mivelhogy a pontozásnak legkisebb változtatása és különbsége megváltoztatja a kifejezés értelmét.»[1] Ezen állítás azonban önmagával való ellenmondás, mert ha csakugyan úgy lett volna a dolog, hogy a magyarok latinul írtak, nem pedig magyarul, hogyan tudhatta volna meg az olasz a pontozás nagy jelentőségét, és másodszor, hogyan támadt az a nagyszámú vallási, tanító, úgy szintén világi tartalmú irodalmi maradvány, a mely azon korból származik és jelenleg is megvan, és a melyet Toldy irodalomtörténetében említ?[2] Nem a magyar nyelv volt fogyatékos, hanem nagy királyunk magyar nemzeti érzete, és teljesen egyetértünk Hunfalvyval, midőn azt mondja, hogy: «Az 1466. évben leírt magyar evangelium nem tétovázó, hanem megállapodott, biztos nyelvet mutat, melyen úgy írhattak volna, mint akár az olaszon: de a Mátyás korabeli társadalomnak nem kell vala magyar irodalom.»[3] Igenis, valljuk meg nyiltan, legnagyobb királyunk nagy volt a szónak politikai értelmében, de nem nemzetileg értve; az ő szeme előtt még a Szent István korából való hagyomány lebegett, mely szerint a soknyelvű államnak sok a haszna; nem akarta megérteni és hazánk akkori műveltségi állapotánál fogva nem is bírta megérteni, hogy az államnak csak erős nemzeti elemben van legjobb

[1] Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 413. l. szerint idézve.
[2] Toldy Ferencz, A magyar nemzeti irodalom története, 34—36. l.
[3] Magyarország ethnographiája, 413. l.

támasztéka; és mivel a magyarság hegemoniáját elhanyagolta, azért uralma nagyszerű épületének is csakhamar romba kellett dőlnie. Állam, melynek ép, nemzeti alapja hiányzik, soha sem bírt megmaradni.

2. A NEMZETI SZELLEM ÉBREDÉSE.

A mit világi nagyság és hatalom nem hozott létre, az a szellem gerjedelmeinek sikerült, és a mit a magyar állam virágkora elhanyagolt, azt a szorongatás és üldözés ideje szerencsére pótolta. Ha ugyanis népünk sorsát némi figyelemmel kísérjük, azt látjuk, hogy a nagy szerencsétlenség, a mely nemzetünket a mohácsi csatával (1526.) sujtotta, a tulajdonképeni magyarság felvirágzására sokkal eredményesebb volt, mint nagy fejedelmeink uralkodásának minden szerencséje és dicsősége. Az ország nagy részének a töröktől való meghódítása és a reformácziónak mind inkább terjedő szelleme két olyan, egy időben megjelenő esemény, a mely ugyan egymással semmiféle összefüggésben sem volt, de a magyar nemzeti szellem előmozdításához egyaránt lényegesen járult. A mi a reformácziót illeti, már rámutattunk arra, hogy a magyar nép féktelen szabadsági érzékének a katholikus egyház szolgasága és kényurasága lelke mélyéből gyűlöletes volt. Valamint a Szent István korabeli magyar fellázadt Róma igája ellen, úgy a reformáczió korában is nyomasztónak érezte a nép a dézsmát, adót és robotot, melyet az igen nagy gazdagságától túlságos hatalomra jutott magyarországi egyház vállára rakott. A reformácziótól teremtett útat és módot tehát, hogy az Isten szolgáinak súlyos jármától megmeneküljön, Magyarország nagyon szívesen fogadta, Luther és Kálvin tanítását szinte egyszerre elfogadta és a török uralom

elkerülhetetlen sorsába belenyugodva legalább némi vigaszt talált abban, hogy a katholikus egyháztól, előbbi sanyargatójától, megmenekült. A török fegyverek győzelme a renaissance korában a többi európai országokban észrevehető művelődési lendületre végzetes volt, a magyar nemzeti élet területén azonban jótékonyakká váltak következményei. Az által, hogy Mohács mezején a magyar egyházfejedelmek nagy része elesett, a reformácziónak szabadabb folyása lett, az országnak a törököktől megszállott részeiben Róma parancsszavának eredménytelenül kellett elhangzania és semmi sem állott a reformáczió terjedésének útjában. Az ország moszlim gazdái, kik minden keresztyént káfirként (gyaurként) megvetettek, a reformáló mozgalmat már azért is szerették jobban, mert a Rómától való elpártolás a nyugattól való elszakadást jelentett, különösen Austriától, a mely cselfogásainak hálóját hazánkban még a mohácsi vész előtt vetette ki és a melyet a törökök veszedelmesebbnek tartottak a magára hagyott Magyarországnál.

Ha a törökök két évszázaddal előbb törtek volna hazánkba, ezen elszakadása a nyugattól az országra nézve sokkal végzetesebbé vált volna, mivel ázsiai világnézetének akkor még izzó szikráit a még nem egészen összevegyült török-tatár elemekkel szemben friss, lángra szító fuvalom érte volna. Ámde a XVI. században ilyenféle veszedelem többé nem volt. Az elszakadás csupán látszólagos volt; valósággal hazánk a reformáczió által az igazi nyugathoz közelebb került. A magyarság onnantól fogva politikai és szellemi tekintetben saját lábán állott. Mindenfelől fenyegető harczai közepett teljesen felébredt benne igazi nemzeti létezésének tudata, és midőn a külföldi protestánsokkal való, folyton növekvő közlekedése arról győzte meg, hogy a nép oktatása czéljából nem

latinul kell írni, hanem a nép nyelvén, akkor a magyar irodalom szorgalmas és komoly művelése és felvirágzása sem késhetett sokáig. Nemcsak a theologiai iratok száma gyarapodott már a XVI. század első felében tetemesen, hanem a polgári és politikai életben is használták attól fogva a magyart irodalmi nyelvül. Valamint e szó: katholikus, osztrák és latin szinte egyértelművé vált, épen úgy lett csakhamar azonossá a protestáns, hazafias és igazi magyar fogalma, és még szláv- meg német-ajkú magyar polgárok és nemesek is igyekeztek magyarul írni és beszélni, csak hogy jó magyaroknak tartsák.

Igen, ama nagy csapástól, a mely nemzetünket Mohácsnál érte, az első igazi csíra fejlődött a mai magyarság felvirágzására! A XVI. századtól fogva a magyar nyelv és vele együtt az ethnikai magyarság becsületre tett szert. Az irodalom különféle ágainak termékei feltűnően szaporodnak; a XVII. században még virágkorát is érte el irodalmunk; nevezetes azonban, hogy alig növekedett az osztrák hatás hazánkban a török hatalom pusztultával, már is megint lassan hanyatlott a magyar nemzeti irányzat és a szép eredménynyel kecsegtető lendületben levő magyar irodalom apránkint elpusztult. A török barbárság tehát a magyarság boldogulására sokkal kedvezőbb volt a polgáriasító Austriánál, kérdezhetné valaki. Igenis, szeretnők felelni, és pedig a következő okokból. Igaz ugyan, hogy a török a hódoltság idején nemzetünk testének nagy kárt okozott, mert kivált a magyar népességet szörnyen megdézsmálta, de a nemzet szellemének hasznára volt, mert a nyugattól cserben hagyott magyarság azon időtől kezdve ébredezett nemzeti érzéketlenségének álmából, arra szorult, hogy maga segítsen önmagán, és a vármegyéknek meg a kerületek-

nek, melyek 1848-ig országgyűléseinken nagyon jelentősek, önkormányzatát a török uralom keltette életre.[1] Másodszor azt is a török uralomnak lehet tulajdonítani, hogy a magyarság, mivel külön-külön álló szállásaiból és falvaiból kizavarták, akkor telepedett meg először városokban, a hol nagyobb biztonságban érezte magát. Ezzel hintette el a magyar polgárság első magvát; e rend ugyanis mindaddig hiányzott hazánkban, pedig ennek fönnállása nélkül egészséges nemzeti megerősödés egészen képzelhetetlen. Lángelméjű, de a török iránt ellenséges indulatú történetírónk, Salamon Ferencz panaszkodik Buda, Pest, Székes-Fejérvár, Esztergom, Pécs, Temesvár stb. török barbárság okozta romlásán, a közben azonban elfelejti, hogy e gyászos esemény országunk polgáriasultságát ugyan keményen sujtotta, de nem különösen a magyar néptörzset, a mely egész addig keveset lakott városokban, mert hiszen a polgári elem kezdetben az úgynevezett hospites-ből és utóbb is nem-magyarokból állott. Nagy-Kőrös, Kecskemét, Halas, Szeged a török időben lett az igazi magyar polgárságnak megannyi középpontjává és még egészen az új korig is ezen városok szorgalmas, józan és jól gazdálkodó polgársága az egyetlen, a mely nem keletkezett idegen elemekből, ennélfogva tiszta magyar eredetű. Nem tekintve e különösen magyar városok felvirágzását, az addig kiváló szeretettel birtokán időző magyar középnemesség is a városokban keresett menedéket. Ez az ott uralkodó német elemnek megmagyarosításához kevéssel járult, de a polgársággal való érintkezése által előbbi durvaságának jó nagy része lecsiszolódott, a nemes ember a nyugatiak gondolkodása

[1] V. ö. Salamon Ferencz, Magyarország a török hódítás korában; 2. kiadás, Budapest, 1886, a 450. lapon.

módjához közeledett, a nélkül azonban, hogy nemzeti bélyege kárát vallotta volna. Harmadszor a török uralom hazánknak Austriától való elszakadását és olyan pártnak föllendülését mozdította elő, a mely Magyarország önállóságáért és nemzeti kormányáért küzdött. Thököli, Bocskay és Rákóczy törekvéseiben kiválóan magyar hazafias jellem nyilvánult, az ő lobogóik alatt a magyarság souverain hatalomként lépett fel a külfölddel való alkudozásaiban, és e kiválóan nemzeti bélyeg a magyar faj tekintélyét is emelte kifelé és egyuttal a magyarság erkölcsi megerősítéséhez is járult benn az országban. Az országnak osztrák-katholikus pártja Pázmán lángelméje és ékesszólása mellett sem tett a nemzeti szellemnek korántsem olyan szolgálatokat, a milyenekkel az úgynevezett protestáns lázadó magyarok kitüntek.

Igaz, hogy a sok súlyos veszteség és mély seb, melylyel a százötven esztendeig tartó török garázdálkodás hazánkat sujtotta, a magyar alföldön lakó magyarság anyagi boldogulását két évszázaddal késleltette, mert hogy milyen borzasztóan kipusztította a magyar alföld lakosságát a törökök garázdálkodása, annak szomorú bizonyságát adják Salamon és Acsády művei. A törökök elvonulása után hazánk iszonyatos sivataghoz hasonlított, és az emberből kipusztult vidékek benépesítése végett egész népvándorlások támadtak. Magyar gyarmatok vonultak az ország éjszaki feléből a néptelen vidékekre, mi által magyar nyelvszigetek támadtak, a nélkül azonban, hogy tartósak lettek volna. A külföldről német és franczia gyarmatosokat hívtak az országba és délen 30,000 szerb családot telepítettek le. Ezen ujonnan beszármaztatott idegen elemek semmiképen sem voltak a magyarság kibontakozásának javára, de ha mindent összefoglalva a török uralom hatását tüzetesen meg-

vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a török nemzetünknek csak anyagát gyengítette, nem pedig szellemét, és hogy uralma a magyar nemzeti szellem kibontakozására nézve korántsem lehetett olyan végzetes és vészhozó, mint Austria politikája, a mely kezdettől fogva a magyar néptörzsben látta kelet felé törekvő hatalmának megalapításában a legnagyobb akadályt, melynek elhárítására semmi eszköztől sem riadt vissza, semmi fáradságot sem sajnált.

Különben hogyan volna lehetséges és szabad azon általános, a nemzeti egyéniség kiemelkedésére irányult mozgalmat észre nem venni, a mely a XVI. századtól fogva egész Európában elterjedt és a melynek, habár lassú és nehézkes lépésben haladt is, természeti törvényen alapuló feszülési erejénél fogva az összes keresztyén nyugatra, tehát Magyarországra is ki kellett terjednie? A nemzetiségi eszme, habár csak a jelen század folyamán értékesítették a politika szolgálatában, már azóta él és működik, mióta nemzetiségek vannak, vagyis mióta nyelv, erkölcs és származás az emberi társadalom egyes töredékeit a valóságos vagy képzelt közösség kötelékével egyesítette. A szorosabb együvétartozásnak ezen érzelme majdnem mindenütt az előre haladó művelődés mértékéhez képest jutott diadalra és az állami életben a szellemileg vagy anyagilag gyengébb elemnek az erkölcsileg vagy természetileg erősebbtől való elnyelését okozta. A legtöbb nyugati nemzet már a XIV. században állapodott meg nemzeti egységében, habár a szlávok teljes beolvasztása Németország keleti részén és a burgundiaké Francziaországban csak később következett be. Európa délkeleti része, melyet a soha meg nem nyugvó ázsiai ethnikai tengernek folytonos hullámcsapása szüntelenül megrázkódtatott, nem volt olyan szerencsés, mint földrészünk nyugati vidékei. Oroszországban, Magyar-

országban és a Balkán-félszigeten később végződött be a népvándorlás és az ethnikai elemeknek ide-oda hullámzása egészen az újkorig tartott.[1] A megszilárdulás folyama vagyis egynemű nemzeti test megalkotása itt késett. Erőszakos eszközökkel segítette az állam, például Oroszországban, a kisebbséget nemzeti hegemoniára; azonban a magyarság nem volt e tekintetben oly szerencsés, mint a szlávság Oroszországban. Keleten és nyugaton a magyarságot folytonosan ellenségeinek viharos támadásai érték, a művelődés haladásának útján szüntelenül akadályokra bukkant és ennek folytán már azért sem gondolhatott az uralmának meghódolt idegen elemek erőszakos megmagyarosítására, mert politikai felsőbbségének tudatában biztosnak érezte magát és mivel az erőszakos beolvasztás e lovagias népnek nemeskeblűségével, talán büszkeségével nem egyezett meg.

A szomszédos nyugati államok és országok példája a magyarságra csak annyiban tett hatást, hogy nemzetiségök megerősítése végett a magyar nyelv továbbképzését tűzték ki czélul és a XVI. századtól kezdve anyanyelvüket nemcsak az egyházi irodalom területén, hanem a világi költészetben, a történetirásban, a jogtudományban és a philologiában is mind több tiszteletben részesítették. Valamint a keresztyénség harcza a félhold ellen Gundulič Iván[2] délszláv költőt «Oszmán» czímű eposá-

[1] Az utolsó orosz-török háború óta csendes kis népvándorlás folyik. Közel egy millió négyszázezer szláv, török, tatár, cserkesz és láz nemzetiségű mohammedán költözött át a Kaukázusból, Krimből, Dobrudsából, valamint Szerb- és Bosnyákországból meg Bulgariából Kis-Ázsiába.

[2] Gundulič Iván, a délszlávok első jelentékeny költője, 1588-ban született Ragusában és 1638-ban halt meg. Itt emlitett «Oszmán» czimű eposán kívül műveinek egy kötete «Različite pjesmi» (különféle dalok) czime alatt Zágrábban 1847-ben jelent meg, a mely szerzőjének nagy lyrai tehetségéről tanuskodik.

nak költésére lelkesítette (1626), a melyben az 1621-iki török-lengyel háborut és főleg II. Oszmán sorsát énekelte meg, úgy Zrínyi Miklósnak hősi halála Szigetvárnál dédunokáját, Zrínyi Miklós grófot az első magyar epos, a Zrínyiász szerzésére ihlette. Hogy a délszláv epos a magyart negyedszázaddal megelőzte, az azt bizonyítja, hogy az olasz irodalom a szomszédos délszlávságra kedvezőbben bírt hatni, mint az akkor még gyermekkorában levő német irodalom a magyarra. Egyébben azonban a magyar elem művelődési törekvései délszláv szomszédjait messze elhagyták, mert a kötelékek, melyek a protestáns Magyarországot Németországgal összefűzték, már korán vonzottak tanulni vágyó magyarokat német főiskolákba és a baseli, genfi, heidelbergi, strassburgi és wittenbergi egyetem hatása számos magyarországi iskola felállításában vált észrevehetővé. A katholikusok sem maradtak el művelődési törekvéseikre nézve szabadabban gondolkodó honfitársaiktól. A művelődés élénk szelleme szállotta meg a népesség legkülönbözőbb osztályait és az azon korban az irodalom különféle területein támadt termékek arról tanuskodnak, hogy Magyarország már a XVI. században a török sanyargatása ellenére testestül-lelkestül a nyugathoz csatlakozott és ragyogó határkövet állított fel kelet felé.

A következő évszázadban a művelődési törekvések mindinkább gyarapodtak. Protestánsok és katholikusok sikeresen vetélkedtek egymással. Emezeknek az uralkodó egyház védelme kedvezett, ennek következtében kétségtelenül kevesebbel járultak a magyar nemzeti műveltség kifejlesztéséhez, mint a protestánsok, a kiknek létezési feltétele a néptömegek felvilágosításában rejlett és a kik ezért már korán azonosították magokat a magyarsággal. Azonban igazságtalanság volna a magyar-

országi katholicismusnak magyar hazafiságban való szűkölködést vetni szemére, és ha az ország két nagy pártja között különbséget lehet tenni, az abban áll, hogy a protestánsok Rómától való elszakadásuk következtében a latin nyelv helyett korábban és gyakrabban éltek hazai nyelvünkkel és hogy ennek emeléséhez sokkal többel járultak, mint a katholikusok. Sajnos, mindemellett a két felekezet között inkább kívülről, mint belülről szított viszálkodás, — vallási rajongás ugyanis sohasem bírt magyar földön tenyészni, — a nemzeti művelődési törekvés folyamában mégis egy időre zavart okozott, és a szatmári békétől kezdve (1711.) nemzeti nyelvünk és irodalmunk hosszú álomba merült, mint Toldy helyesen mondja.[1] A magyar nyelvet megint kiszorította helyéből a latin, de mikor II. József ezt a német nyelvvel akarta pótolni, akkor a magyarok nemzeti érzelme ismét annál hevesebben ébredt fel, mivel azon időben másféle példák is nyugaton a nemzetiségi eszme megerősítésére sarkalták és mivel a magyar nyelv addigi fejlődésében már egészen alkalmas volt a műveltség közvetítőjeül szolgálni.

Attól fogva, vagyis a XIX. századtól kezdve a magyar irodalom óriási léptekkel haladt előre, jóllehet nyelvünk maga politikai téren csak a negyvenes években jutott tiszteletre és ámbár a kolostorok iskolái nemzeti nyelvünket még mindig alája rendelték a latinnak.[2] Azonban tartós nem lehetett a nyomás. Azon hatalmas

[1] A magyar nemzeti irodalom története, 112. l.

[2] E sorok írója a negyvenes évek elején a gymnasium osztályaiban még a tanítás legtöbb tárgyát latin előadásban hallgatta és, hogy a latinnak mint közlekedési nyelvnek használatát a tanulók fejébe verjék, mindegyiket keményen megbüntették, a ki az iskolában magyarul, németül vagy szlávul beszélt.

lendülettel, melyet a XIX. század szellemi élete vett, és a nemzeti ébredés meg a politikai szabadság szoros összefüggésénél fogva a magyar irodalom már századunk közepén elérte tetejét és ma már mint egészen egyenlőrangú helyezhető a többi nyugati irodalom mellé.

3. IRODALOM ÉS POLITIKA A NEMZETISÉG SZOLGÁLATÁBAN.

Ha már most a nemzeti nyelv műveléséből és a nemzeti irodalom növekvő jelentőségéből támadt eredményeken szemlélődésbe bocsátkozunk, akkor első sorban az a kérdés tolul elénk: mit nyert a nemzettest, azaz a magyarság e törekvésekből? Másutt kinálkozó példákból itélve fel kellene tennünk, hogy valamely nemzeti nyelv kiművelésének és öregbített tekintélyének feltétlenűl az illető népelem valóságos kiterjedését azaz számbeli gyarapodását kellene okoznia, és pedig annál inkább, ha az uralkodó, tehát a szellemi vezetőségre is képes elem nyelvéről van szó. A magyar nyelv kifejlődésével és megerősödésével azonban másképen állt a dolog. A magyar nyelv kezdettől fogva a latinban és utóbb a németben hatalmas vetélytársára akadt, csak nehezen lehetett irányadóvá és egyedüli uralmáról semmi szín alatt sem lehetett szó. Irodalmi fellendülésének haszna főleg a nemzeti elem megerősítésében és anyanyelvéhez való nagyobb ragaszkodásában állott, és az országnak idegennyelvű területein tett esetleges hódításai alapjokban véve csak egyes emberekre terjeszkedhettek ki, a kik a politikai magyarság állami hatalmának képviselőiül szlávok, németek vagy románok közepett már előbb működtek és a magyar hegemonia kedveért aztán nyelvileg is megmagyarosodtak. Ezen ország egyes idegennyelvű polgárainak a külföldön rosszul értelme-

zett megmagyarosítása, mint már jeleztük, még a királyságnak Szent Istvántól való megalapítása előtt kezdődött és kevés megszakítással kilencz évszázadon át mindig folyt. Kezdetét természetesen valamely magyar mellék- vagy családnév felvételével vette, ez azonban messzebb hatott, mint idegennyelvű azaz latin előneveknek felvétele nyugati Európában. Az a német vagy svéd ember, a ki a Faber, Niger, Melanchthon, Calvinus, Sartor stb. nevet felvette, mindig megmaradt tősgyökeres német vagy svéd nemzetiségűnek, holott a megmagyarosodott szláv vagy német testestül-lelkestül fordult a magyarsághoz, sőt mindenha a magyar érdekek legbuzgóbb harczosává vált. Ha tehát a magyar fegyverek dicsősége nyugaton a honfoglalás idején és az erre következett állami rend korszaka annyi idegen elemet juttatott a magyarságba, könnyen megfejthető, hogy a később beállott nemzeti ébredésnek még nagyobb vonzóereje volt, és hogy a magyar értelmiségnek, nem pedig a népnek sorait növelte.

Hogy nemzeti nyelvünk művelődése és emelkedése nem járt karöltve a tulajdonképeni magyarság gyarapodásával, sőt az államról és nemzetiségről azon korban még uralkodó felfogásnak következtében nem is járhatott, azon épen nem csudálkozhatunk. Valamint állami létezésünk első évszázadaiban a vallási közösség vagyis a keresztyénség volt a döntő, épen úgy alakult ki később az állameszme, tekintet nélkül az ethnikai hovatartozásra. A történelem bizonyítja, hogy akárhány, szorosan véve nemzeti mozgalom országunknak magyaroktól kevésbbé vagy épen nem lakott éjszaki vidékein terjedt el és lelt táplálékot. Rákóczy, Thököli és Bocskay hadí erejöket hazánk éjszaki vidékein szedték és a kuruczok közt, valamint a vallás szabadságáért és az osztrák

kényuralom ellen küzdő seregek soraiban szlávok és németek épen olyan buzgalommal állottak, mint telivér magyarok, ámbár ezeket tartották mindenütt és mindig a felkelés zászlóvivőinek és a magyar ügy védelmezőinek. Csakhogy ilyen mozgalmak vezetőit és indítóit nemcsak politikai, hanem ethnikai tekintetben is áthatotta a magyarság szelleme és nincsen kétség, hogy az úgynevezett honoratiores legtöbbje Felső-Magyarországban már régóta a magyart tekintette anyanyelvének és irodalmilag is ápolta a latin mellett. Hiszen ez a szellem különben már kezdettől fogva volt irányadó országunk politikai életében, és az emberiség történelme kevés olyan példát mutat, hogy olyan csekély kisebbség benne lakozó nagyobb politikai erejével és felsőbbségének nemzeti öntudatával fenn birta magát tartani, mint a magyarokról látjuk. Még a nyelvi jellem sem volt mindig mértékadó, mert mindig akadt kivételkép egyes szláv ajkú, de igaz magyar érzelmű nemes ember és tisztviselő; ilyenek még századunk első felében is voltak; azonban az úgynevezett gentry, nem pedig a városokban lakó polgári elem, képezte mindig a magyarság kiegészítő részét.

A vezető körökben, azaz a tulajdonképeni nemzeti szellem képviselői között a magyarság gyarapodása folytonos volt, épen úgy, mint az oszmánoknál, kiknél a kurd, arab, bosnyák és görög bégek és pasák majdnem mind tudtak törökül és törököknek vallották magukat. Az előbbieknél épen úgy mint ez utóbbiaknál az állam és műveltség nyelve elősegítette az összevegyülés folyamát, a nép züménél azonban ezen eszköz a kevésbbé élénk művelődési szellem miatt nem volt kielégítő; és valamint a török állam nem volt képes, de meg eszeágában sem volt, a kurdokat, arabokat, bosnyákokat és

görögöket megtörökösíteni, épen úgy maradt a magyar királyság parasztrendje is érintetlen e nemzeti áramlattól. Sőt ellenkezőleg, a magyar népelem a nemzeti eszme ébredése óta nemcsak nem gyarapodott, hanem bizonyos vidékeken meg is fogyott. A magyar nemzeti ujjászületés korszaka szerencsétlenségünkre egy időre esett a török uralom okozta anyagi pusztulással és a belső háborúk súlyos nyomorúságával, és mialatt egyrészt a magyar elem meg a többi nemzetiség gyarapodása egyaránt akadályra talált, azonfelül még az a szerencsétlenség is érte a magyarokat, hogy a török dúlása által lakosságukból kipusztult és sivataggá vált ősi székhelyeiken, a magyar alföldön mutatkozó hézagokat idegen beköltözöttekkel kellett kitölteni. A török kiűzése után történt ugyanis, hogy a *német telepeket* Buda környékén, Pilis, Tolna, Baranya és Bács vármegyékben meg a Bánságban megalapították. A németek beköltözésének árama még később is tartott, mint Schwicker J. H. tanár kitűnő művéből[1] kitetszik, kivált országunk déli részén Maria Theresia és II. József alatt, minthogy sok vidékről rendeltek hazánkba gyarmatosokat, kiket sokféle kedvezménynyel halmoztak el. Ilyen vidékek voltak: Lotharingia, Trier, Elsass, a Fekete-erdő, Breisgau, Fürstenberg, Pfalz, Elő-Austria, Mainz, Luxenburg, Nassau, a frank és sváb föld, Baden-Baden, Lamberg, Tirol, Felső-Austria és Schweiz.

A magyarságot onnan nem szorították ki, hanem helyettesítették; az ott található helynevek ugyanis, mint Becskerek, Besenyő, Bogáros, Csatád, Gyarmatha, Gyertyámos, Perjámos, Rékás, Szakálháza, Zádorlak és egyebek, meg e mostan román lakta helységek: Zsombolya,

[1] Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen, von Prof. Dr. J. H. Schwicker, Wien und Teschen, 1881, 197—404.

Keresztes, Hidegkút stb. azt bizonyítják, hogy ott azelőtt magyarok laktak, a mint hogy általában ott a magyar népelemnek a török hódoltságig túlnyomó többségben kellett lennie.

Hasonló okokból és hasonló viszonyok közt következett be a *szerb elem* beköltözése, még pedig a magyarságnak nem csekély kárára. A szerbek már a XV. század első tizedeiben kezdtek ide szállinkózni, midőn az iszlám győzelmes fellépése a Balkán-félszigeten a szláv keresztyénséget új haza keresésére kényszerítette és magától érthetőleg a szomszéd Magyarországot tette vándorlásuk czéljává. Egyes szerb gyarmatok már 1412-ből valók, például a budai; nagyobb beköltözések, például a Knyaz Pavel vezette, 1481-ben voltak és állítólag 50,000 szerbnél többet juttattak országunkba. Később Czár Jován 12,000 szerbbel jött hazánkba és 1699-ben zúdult a nagy költözési áradat, 40,000 szerb család, tehát legkevesebb 120,000 lélek, Csernovics Arzén érsek vezetése alatt Magyarországba. Ha mindehhez a történelemben nem említett, előbb vagy utóbb beköltözött, kisebb csapatokba verődött szerb gyarmatosokat[1] számítjuk, szemmel láthatóvá lesz, hogy ezen jelenleg egy millióra rúgó népelem a magyarság terjeszkedésének Dél-Magyarországban jelentékenyen útjában állott, sőt a németekkel együtt főoknak tekintendő, hogy a magyarok az Árpádok idejében ott bírt helyzetöket újra el nem foglalhatták. A mi délen akadályul volt, az országunk keleti részén még inkább vált érezhetővé; a *románok* ugyanis Moldvából és Oláhországból, a hol a félhold uralma tartósabb volt,

[1] Hogy szerbek már a XV. század előtt telepedtek meg Magyarországon, az a történelemből sokszorosan bebizonyult. L. erre vonatkozólag Czoernig, Ethnogr. II. köt. 152. l.

hazánk keleti vidékeire vándoroltak, az osztrák kormány ellentállása és tilalma ellenére a törökök kitakarodása után a Bánságban mind inkább elterjedtek és honunk keleti végvidékein megvetették lábukat.[1] A mi pedig a *tótságnak* az ország éjszaki részén való kiterjedését illeti, eléggé ismeretes, hogy a régibb, még Szvatopluk idején ott megtelepült szláv népesség az Árpádok uralkodása alatt új jövevényekkel gyarapodott, mire egyéb között a Decretum Colomani I. c. 80. vonatkozik,[2] a melyben *liberi hospites slavi in aliorum terris laborantes*-ről van szó. A XV. században a husziták portyázásai több gyarmatot hagytak országunkban és a Gömör-, Hont-, Bars- és Nógrád-vármegyében lakó jelenkori tótok közül sokan cseh-morva származásuak.

Látjuk tehát, hogyan vesztett a magyarság, a történelmi események súlyos csapásaitól leginkább sújtva, mindenfelől szorongatva és mindenünnen kiszorítva, mind inkább talajt és hogyan kellett végül főleg az ország azon részeire szorítkoznia, a melyeket hódító ősei nomád szellemének következtében a honfoglalás idején elfoglalt. Egyetlen tekintettel megláthatjuk Magyarország néprajzi térképén, hogy a magyar elem legtisztábban az ország azon részén található, a mely keleten Bereg- és Szatmár-vármegyétől Aradig, délen a Maros alsó részének jobb partjától Bajáig, nyugaton a Duna balpartjának mentén Budapesttől Mohácsig és éjszakon a Beregszásztól Székes-Fejérvárig húzható vonal irányában terjed, holott a Duna jobb partján az ország nyugati határáig kisebb-nagyobb német-ethnikai és szlovén csoportok tarkállanak, éjszakon

[1] L. Ethnographie der österreichischen Monarchie, von K. Freiherrn von Czoernig, III. köt. 151. l.

[2] Endlicher, 370.

pedig Ung-vármegyétől egész Pozsonyig részint egy tömegben lakó szláv népesség, részint e népelemnek kisebb vagy nagyobb pontjai találhatók. Általános áttekintés szerint ethnikai térképünk keretét keleten a románság, a székelyek és szászok földjének kivételével, éjszakon ruténok és tótok, nyugaton németek és szlovénok, végre délen románok, szerbek és horvátok képezik. Ha az egyes nemzetiségek földrajzi elterjedését lélekszámuk szerint itéljük meg, *a magyar elem* absolut többségét a következő vármegyékben találjuk:

Abauj-Torna,	Heves,
Bács-Bodrog,	Jász-N.-Kún-Szolnok,
Baranya,	Komárom,
Békés,	Nógrád,
Bihar,	Pest-Pilis,
Borsod,	Somogy,
Csanád,	Sopron,
Csík,	Szabolcs,
Csongrád,	Szatmár,
Esztergom,	Tolna,
Fehér,	Udvarhely,
Gömör,	Vas,
Győr,	Zala,
Hajdú,	Zemplén;
Háromszék,	

a *románok* absolut többségét a következő vármegyékben:

Alsó-Fehér,	Fogaras,
Arad,	Hunyad,
Besztercze-Naszód,	Kis-Küküllő,
Brassó,	Kolozs,

Krassó-Szörény,	Szilágy,
Maros-Torda,	Szolnok-Doboka,
Nagy-Küküllő,	Temes,
Szeben,	Torda-Aranyos;

a *németek* absolut többségét a következő vármegyékben:

Moson és Torontál;

a *tótok* absolut többségét a következő vármegyékben:

Árva,	Sáros,
Bars,	Szepes,
Hont,	Trencsén,
Liptó,	Turócz,
Nyitra,	Zólyom;
Pozsony,	

végül pedig a *ruténoknak* absolut többségök a következő vármegyékben van:

Bereg,	Ugocsa,
Máramaros,	Ung.

Az itt említett 63 vármegye közül a magyaroké 30-ban, a románoké 16-ban, a tótoké 11-ben, a németeké 2-ben és a ruténoké 4-ben az absolut többség; a magyarság tehát földrajzi tekintetben az egész országban leginkább terjedt is el és szám tekintetében is az összes népesség 52 százalékát képezi.

Ebből aztán az a megczáfolhatatlan tény következik, hogy a magyarság sorsának kutatásában mindig két tényezőt kell szemünk előtt tartanunk: *a)* az alsó nép-

osztályt, és *b)* az uri rendet, a melyet közönségesen középnemességnek neveznek. A mi a magyar népelemet illeti, *ennek gyengülése vagy számbeli fogyása, elkezdve az Árpád-ház kihaltától, egészen a legújabb kor kezdetéig, azaz öt évszázadra terjedő időszak alatt szüntelenül tartott.* Háború, elemi csapás, belső zavar és a békés életmódra meg a földművelésre inkább hajló bevándorlóknak később bekövetkezett ideözönlése a magyar elem sorait megritkította és számát egész az újkoriglan az ország nem-magyar nemzetiségeinek összes számához képest ijesztő kisebbségben tüntette fel. Acsády Ignácz szorgalommal készült műveiből[1] legjobban látható a törökök dúlásától lakosságából kipusztult ország ijesztő képe. Minden előtt látható, hogy a magyar alföldnek és a török hadi mozdulatok főútja mentén levő helyeknek lakossága legtöbbet szenvedett. Felperzselt házaknak 1553-ban kelt összeirása szerint

Sopron-vármegyében	573	elhamvasztott	ház
Szabolcs «	756	«	«
Közép-Szolnok-vármegyében	883	«	«
Vas-vármegyében	1114	«	«
Zala «	1617	«	«

volt. Minél számosabb volt a tiszta magyar népesség, annál nagyobb volt a pusztulás, és nem szabad azon csudálkoznunk, hogy Acsády adatai szerint Magyarország összes lakosainak száma a XVI. század közepén

[1] L. Dr. Acsády Ignácz, Magyarország Budavár visszafoglalása után, 35. l. Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században, 12. l. A magyar jobbágy népesség száma a mohácsi vész után (Értekezések, XIV. köt. 3. sz.), 15. l.

1.100,000-re és az azután következő évszázad közepe táján legfölebb 2.000,000-ra tehető. Ha azt tekintjük, hogy a magyarság a jelen évszázad első felében hazánk összes népességének még csak harmad részét képezte, akkor a magyarok és nem-magyarok számának viszonyából kiderülő százalék azon időben minden bizonynyal még kedvezőtlenebb volt, és a magyar nép összes száma a XVII. század vége felé a legjobb esetben 6 vagy 700,000 lélekre rúgott.

Ez a kisebbség már előbb is feltünt; Kollár Ádámról, Oláh Miklós «Hungaria et Atila» czímű munkájának kiadójáról ismeretes, hogy 1763-ban a következőt írta: «Az ország legkisebb része az, a melyen magyar-ajkú nép lakik, és valóban félhetni, hogy a magyar nyelv épen úgy el fog enyészni, mint a kúnok nyelve».[1] Hasonlóképen nyilatkozik Schwartner 1798-ban, a magyar királyság statisztikájában,[2] és 1844-ben Jerney a következőt jegyzi meg[3]: «Őseink hajdani dolgairól elmélkedve, sokszor tevém sajátommá azon eszmét: mikép az ide költözött maroknyi magyar nemzet nyelve és nemzetisége talán már rég eltünt volna a Duna és Tisza mellékeiről, hahogy kelet és nyugot tartományiból a vezérek meg Árpád-családi királyok alatt a földre özönlött sokféle népek mindenike a magyartól különböző saját nyelvet ápol vala itt megszállása korában.» Igen, ettől határozottan lehetett volna tartani, de nem akkor, mint Jerney tévesen felteszi, ha az idegenek saját nyelvöket megtartották volna, hanem akkor, *ha a magyarság előkelősége már korán az egész országon elterjedvén hege-*

1 Kollár megjegyzése N. Olahi Hungaria et Atilahoz, a 91. lapon.
2 A 90. lapon.
3 Tudománytár, XV. köt. 101. l.

moniájának alapját meg nem erősítette és a nemzeti szellemet fenn nem tartotta volna.

A magyarság ereje és éltető szelleme országunk anyagi hanyatlása után nem annyira a népben, hanem inkább a középnemességben és a társadalom azon előkelőségében rejlett, a mely mint földbirtokos, politikai tisztviselő és vármegye feje Szent István koronája területének széltében hosszában mindenfelé lakott tótok, horvátok, szerbek, ruténok, románok és németek közepett és ott latin közlekedési nyelve ellenére a magyarság képét viselte. Valamint a honfoglalás idején Pannonia népességének többsége az ázsiai pusztaság maroknyi bátor harczosának meghódolt és később az ország műveltségileg átalakult uraitól vezetve a keresztyén nyugati erkölcs útjára tért, épen úgy volt a magyar kisebbség az, a mely évszázadokon át a politikai fensőbbséget kezében tartotta és a nélkül, hogy az alája vetett tömegek ethnikai átalakítására gondolt volna, politikailag egységes Magyarországot teremtett. Az ország értelmiségének túlnyomó többsége nemcsak magyar érzelmű volt, hanem legtöbbnyire ethnikai tekintetben is a magyar népelemhez tartozott, habár eredetére nézve olyan elemekből származott, a melyek csak idő jártával magyarosodtak meg. Zrínyi Miklós gróf, a horvát bán, írta az első magyar epost és az Éjszak-Magyarországban szlávoknak közepette lakó dynasták voltak épen azok, a kik szigorúan nemzeti irányzatukkal tüntek ki és a magyarság diadaláért vagyonukat és véröket áldozták. Hogy aztán az igazi magyar népelem mindamellett szám tekintetében nem gyarapodott és ethnikai számerejében nem bírta azt a polczot elérni, a mely politikai jelentőségénél fogva megillette, az könnyen megfejthető, ha a következőt fontoljuk meg. *Először* a nemzetiség eszméje csak

irodalmi, nem pedig egyúttal politikai téren is tört magának útat. Az országnak egységes testté való átalakítása az uralkodó elemnek a XVIII. században csak úgy nem jutott eszébe, mint az Árpád-házi fejedelmeknek. Sokkal kevésbbé Szent István vélt elvéhez, tudniillik e mondáshoz: «Unius linguæ uniusque moris regnum imbecille et fragile est» való ragaszkodásból történt ez, mint inkább az ország belső viszonyaiból következő közönbösségből és az állam megszilárdulására szükséges eszközök ki nem elégítő méltatásából. Magyarország művelődési tekintetben azt a helyet foglalta el Európában, a mely földrajzi helyzetének megfelel, vagyis a nyugati műveltségnek keleti határát képezte, és valamint sok más feltételben, úgy azon politikai hatalmi eszközök megteremtésében és értékesítésében is elmaradt, a melyek nyelvileg különnemű elemeiből egységes nemzettestet alkothattak volna. A mit Franczia-, Német- és Olaszország a műveltségnek és kedvező politikai viszonyoknak oltalma alatt részint a középkorban, részint a renaissance korszakának kezdetén ért el, e feladattal szemben hazánk a jelenkorban áll, és magától értődik, hogy a nehézség a dolog megváltozott állása következtében annál nagyobb.

Másodszor ethnikai egységnek vagy a magyarság túlnyomó többségének létrejötte, még ha a szándék meg is lett volna, azelőtt Magyarország és Austria politikai viszonyain okvetetlenül hajótörést szenvedett volna. Austria, a mely a «Divide et impera» jelmondatának követésével hazánkban folyton a viszálkodás magvát hintette el, bizony a magyart tartotta mindig politikai czéljai legnagyobb ellenzőjének és semmiképen sem segítette elő nemzeti elemünknek gyarapodását és boldogulását. Mint hazánk története mutatja, a magyarság növekvése mindig külső hatalmi hatásoktól való független-

ségének mértékében haladt előre. A reformáczió által keletkezett egyházi autonomia volt a magyar nemzeti elem emelkedésének első tényezője és, ámbár a törökkel való szövetkezés sok áldozatot követelt és sok bajjal járt, a XVII. meg a XVIII. század osztrák-ellenes mozgalmai a magyarság ügyének többet használtak a még oly komoly szándékú polgáriasító kisérleteknél, a melyek Bécsből indultak ki.

Hogy mily szoros kapcsolatban van a nép erejének anyagi kifejlődése a nemzeti öntudattal és a szabadság intézményeivel, azt bizonyítja a magyarság számbeli növekvése jelen századunkban.[1] Fényes szerint a magyarok száma 1840-ben 4.812,759 volt, 1870-ben Keleti Károly[2] már 5.504,260-at mutat ki, 1880-ban a magyarok számát 6.478,711-re és az 1890-ben tartott legújabb népszámlálás szerint 8.000,000-ra teszik. A magyarságnak e rendkívüli gyarapodását a magyar állameszme érvényre való jutásának, helyesebben a magyar állami nyelv törvényes alkalmazásának kell tulajdonítani, és ezen növekvés magától érthetőleg idő haladtával tartós is lesz. Ha régebben a magyarok fegyvereinek dicsősége és az állam alapításában meg fentartásában való ügyességök tette a különféle nemzetiségeket a magyarsághoz hasonlókká, akkor a modern idők szellemének megfelelően a műveltség és a szabadság fogja ugyanazt a szolgálatot tenni, azaz magyarosító hatást gyakorolni. Meddig terjed majd

[1] A különféle nemzetiségek szerint való osztályozáshoz hazánkban csak a XIX. század közepén fogtak. Az összes népességre vonatkozó korábbi összeírások a következő eredményt tüntetik fel: 1785-ben 7.008,574 ember, 1786-ban 7.044,462, 1787-ben 7.116,789, 1805-ben 7.961,414. Ebből még a legmerészebb számítás szerint sem juthat a magyarságra több 3 vagy 3 és fél milliónál.

[2] Keleti Károly, Hazánk és népe. Budapest, 1871.

a beolvasztás e folyamata, az a jövendő kérdése, és hogy erre feleletet találjunk, figyelmünket a jelen idő magyarságára fordítjuk és különösen physikai meg psychikai tulajdonságaival akarunk behatóan foglalkozni. Meg nem állhatjuk azonban, hogy azt a prognostikont már most is ki ne fejezzük, hogy, *ha Magyarországnak a béke kedvez és ha az anyagi és szellemi haladás útján, a melyre legújabban lépett, semmi meg nem zavarja, akkor a magyar elem számbeli erejével a többi nemzetiséget okvetetlenül annyira felülmúlja, hogy hegemoniája minden körülmény között biztossá válik.*

XX.

A JELENKOR MAGYARSÁGA.

1. A PHYSIKUM.

A ki az előbbi lapokat csak némi figyelemre méltatta és kivált a ki azon sokféle ethnikai elemet tekintetbe vette, a melyből a magyarok népe legelején keletkezett és hogy miképen kapott történelmi fejlődésének folyamán folytonosan új meg új járulékokat kívülről, az a mai magyarokban nyilván bármi egyebet fedezhet fel, csak épen physikai tekintetben egynemű elemekből támadt nemzettestet nem láthat, *következőleg semmi kizárólagos, ural-altáji eredetre valló jellemzőséget sem.* Vegyüléknép ugyan az ismert világnak legtöbb, vagy épen valamennyi népe, mert a fajok kereszteződésétől mentten maradt népek a mesék országába valók. Holott azonban egyes nagyobb népcsoportok a történelem változó eseteinek kevésbbé kitéve hamarabb találtak nyugalomra és gyorsabban állandósodhattak meg, ennélfogva alakulásuk folyamának első változati fokain kevésbbé is érhette idegen elemek betörése: más, kevésbbé kedvező viszonyok közt levő népek, a sorstól ide s tova vetve, nemzeti létökért való vad küzdelmökben idegen vérrel való gyakoribb és mélyebbre ható összevegyülés ellen nem bírtak védekezni. Ez kivált ott esett meg, a hol

valamely nép két különböző műveltségi világ határára és egészen idegen ethnikai testek közé került. Ott a vegyülés ténye tartósabb és észrevehetőbb lett, és a két idegen test közé tolakodó nép magától érthetőleg mindenha rendkívüli változásoknak volt kitéve.

Az Ázsia és Európa határain szlávok, germánok és görögök közé ékelődött magyarok természetesen még kevésbbé védekezhettek a mindenfelől rájok törő idegen ethnikai elemek ellen, és Európának meg Ázsiának valamennyi vegyüléknépe között a magyarok bizonyára a legkülönösebb módon össze-vissza hányt-vetett ethnost képezik. Az első stádiumban ugorokból és törökökből összetett keretbe a későbbi évszázadok folyamán különféle ázsiai és európai néptöredékek illeszkedtek, és semmi sem veszedelmesebb, mint a physikai jellemzőség szempontjából kiindulva a magyarokat ma ázsiaiaknak állítani és testi ismertető-jeleikre való tekintettel bennök olyan embereket keresni, a kik anthropographiai vonatkozásban nem Európához, hanem Ázsiához tartoznak. A magyarokkal hasonló sorsban osztoznak a törökökből, görögökből, örményekből, kurdokból, syriaiakból és szlávokból össze-vissza alakult oszmánok is, és a mily nehéz volna tiszta oszmán őstypusról beszélni, épen olyan téves volna azt képzelni, hogy a magyarok bizonyos ethnographiai ismertető jele habitusukból, physiognomiájukból, hajukból és arczuk színéből kitetszik. A milyen vegyes tehát a nemzet különböző alkotó része, olyan az ország mai lakosságának physiognomikája is. Sem szemök és hajuk színében, sem koponyájuk alakulatában, sem arczuk vonásában és testök alkatában, sehol, sehol sem ismerhető fel az egységnek határozott jele vagy a közös fajbeli leszármazás bizonyitéka. Ha effélét sejteni vagy felfedezni akarna valaki, az annyi volna, mint a

történelem meghazudtolása; holott ugyanis e nép keletkezésének első korszakát bővebben nem ismeretes ugorok és török-tatárok egyes töredékeiből való vegyülék jellemzi és az egész avar korszak eseményei homályban vannak, a mai Magyarország a IX. századtól kezdve körülbelül a XIII. század végéig a legkülönbözőbb ethnikai elemek kohójáúl szolgált. Ugorok, törökök, éjszaki és déli szlávok, germánok, kúnok, khazarok, besenyők, tatárok, görögök, zsidók és a legkülönbözőbb származású európaiak a legfurcsább össze-visszaságban keveredtek egymásba és egymás közé, sőt még a szláv elemről is, a mely határozottan a többséget képezte, nehéz volna a szláv typusnak valamely határozott nyomát kimutatni.

Még sokkal nehezebb, sőt egyenesen lehetetlen volna a magyarok *mai* irányadó népének alapelemében uralaltáji, illetőleg török leszármazásának physikai nyomait felfedezni, mert ha fel is teszünk bizonyos különös magyar typust, az fajok kereszteződéséből támadt, hasonló égalji és földterületi feltételek alatt felnövekedett jelenkori, de nem mult időbeli emberfajnak közösségét ábrázolja. Aristokratikus hiuság, kétséges oklevelek állítására támaszkodva, egyes családokat egyenes vonalban az Árpáddal honunkba jött vitézektől származtat. Lehet, hogy a képzelem játszi alkotása itt néha a valóság területére csap át és hogy szórványos esetekben a családfa az atavismus kései gyümölcseit termette, de a ki a honfoglalásban részt vett hősök elenyészően csekély számáról helyes fogalmat alkotott magának és a ki ezen évtizedeken át véres harczot vívó vitézek sorsát jól meggondolta, azt a *ius primae occupationis* gőzköre aligha fogja elámítani. Ősmagyar, a ki e jogczímre hivatkozhatott, már a XII. században is nagy ritkaság számba mehetett, a történelem későbbi folyamában pedig felet-

tébb illusoriusnak kell olyannak létezését tekintenünk. A mai Magyarország ethnikai alakulata bizony olyan évszázadokon át húzódó történeti események terméke, a melyek alatt talán a társadalomnak csak egyes osztályait érintette kevésbbé a vegyülés folyamata, a népesség zöme azonban szakadatlan és hatalmas változásoknak volt kitéve. A tintának, melylyel egyes családok genealogiáját megörökítették, a vérrel, mely epigonjaiknak ereiben csergedez, semmi köze sincsen. Az ethnographusnak legkevésbbé szabad engednie, hogy az irott *szó* és az élő *test* különbsége megtévesszse, és bármennyire tiszteljük közép- és főnemességünk kegyeletét valóságos vagy vélt ősei iránt, még sem állhatjuk meg, hogy ne állítsuk a következőt: *a magyarok mai nemzedékének ereiben az ősmagyar vérnek egyetlen cseppecskéje sincsen többé meg.* Tehát a legalsó néprétegekről, a magyar nép nagy tömegéről fogják kérdezni: Ott már csak nem törölődött el végkép az ősi typus, ott már csak található az ősi magyarság nyoma? Ott sem! azt kell felelnünk. Ott még kevésbbé, mint a felsőbb körökben. *Először* a magyarságban nem a népből alakult ki az uri osztály, a hogy különben mindenütt szokott lenni, hanem ellenkezőleg, a magyar uri osztály teremtette a magyar népet, minthogy a honfoglalás előtt is meg utána is mindig az ural-altáji elem volt a harczos, az uralkodó és a parancsoló. *Másodszor* már az ősi kezdet alapvonásain megvan a vegyülék jelleme, és habár ez a vegyülék eleinte stereotyp lett és ideig-óráig talán az egységesség bizonyos mértékét megtartotta, hogyan lehetne a későbbi változásokat figyelmünkön kívül hagynunk, a melyek a IX. századtól a XIII.-ig bekövetkeztek, és különösen: hogyan kerülhetné el figyelmünket az, hogy a magyarság az utolsó két évszázad

alatt *alig egy* millióról majdnem *nyolcz* millióra növekedett, nyilván nem természetes szaporodással, hanem idegen elemek beolvasztásával?

Igenis, a modern korszellemmel ellenkező nemzeti előitéleteket és a faji egység gyermekesen hiú ábrándját elhagyva a mai magyarságot tehát egész bátran olyan ethnosnak nyilváníthatjuk, a mely physikai tekintetben az ugyanazon szélességi fokok és hasonló égalji meg földterületi viszonyok között élő egyéb emberektől csakis annyiban különbözik, hogy itt a fajok kereszteződése nagyobb mértékeket öltött és tartósabb volt, mint egyebütt; tehát physikai tekintetben egységes, bizonyos ismertető-jelek által erős kifejezést nyerő jellemzőségről kevésbbé lehet szó. Ott, a hol a nép törzsöke a később hozzá csatlakozott elemeket számban felülmulta, vagyis a hol a kisebbség oszlott el a többségben, ott talán szabad és lehet uralkodó physikai jellemzéket feltenni, például az angoloknál, svédeknél és spanyoloknál. Nehezebb ezt olyan esetekben felvenni, mikor az egyes alapelemek nagyobb töredékekből álltak, például Olaszországban; legnehezebb azonban az oszmánoknál és magyaroknál, a hol harczias kisebbség nyelt el különféle idegen elemekből álló többséget, önmagát átalakította és ethnikai tarka-barkaságot hozott létre.

Ha a magyar nép különös physikai jellemzőségéről általában szó lehetne, ez legfeljebb bizonyos vidékekre, azaz a népnek olyan részeire terjedne ki, a hol az egyes alkotó-részek mennyiségét és minőségét többé-kevésbbé ki lehet mutatni. Ilyen, különnemű elemekből álló testnél, ha nemzedékeken át külső járulékoktól mentten él tovább, közös erkölcsök és szokások védelmében és hasonló égalji meg földterületi feltételek alatt bizony könnyen merülnek fel közös physikai jellemzőség nyo-

mai, de ezen nyomok nem értékesíthetők az ősi typus tanúiúl. A magyar alföld lakosában joggal lehetne az ural-altáji ősi typus meglepőbb nyomait keresnünk, minthogy ott szeretett ősidőtől fogva népünk leginkább lakni, és az ottani lakosság középnagyságú, csontos testalkata, a török-tatárok egy különössége, valóban ily felvételre bátorítana is. Azonban a helyrajz tanusága szerint ott is ősidőtől fogva szlávok laktak, hiszen e helynevek: Debreczen, Csongrád, Bogyiszló, Szoboszló, Szolnok s egyebek legjobban bizonyítják ezt, és csak egyes puszták meg később alapított helységek nevének nyelvi jelleme mutat magyar népességre. A Dunán túl, különösen Somogyban és Zalában, a hol eleinte az avarság nagy számban volt határőrűl a szlávság ellen és a hol később besenyők nagyobb számmal telepedtek le, a lakosság az eredeti fajnak akárhány nyomát, így például a besenyők dús, fekete haját megóvta. Az ősi typus egyes momentumai talán egyebütt is kitűnnek, így például a göcsejiek, ormánságiak és a Mátra-vidék palóczai között; ez utóbbiak tudvalevőleg genetikailag egységes török néptörzset képeztek[1] és részint a honfoglalás alatt, részint azután telepedtek meg ott; azonban egységes jellemzőséget, a milyen például az évszázadokon át idegen vér bevegyülésétől megkimélt tótságé az éjszaki vármegyékben és a később bevándorolt és egy tömegben megmaradt szerb, román és német telepeké, a magyarság összességében hiába keresnénk. A nemzeti hiúságnak, a mely a magyarok őseiben olyan szívesen igen hatalmas, egységes népet szeretne látni, a mi állításunk, hogy egyáltalában

[1] A palóczok törökségét már bebizonyítottuk és az Ormánság szóban a kerület neve, a török *orman*, erdő, leginkább szól hasonló feltevés érdekében, e szó: *göcsej* pedig a török *göče*, nomád, vándorló, szóval, esetleg egy clan nevével való összekapcsolásra is kínálkozik.

nincsen jelenleg kimutatható, egységes magyar typus, meglehet, nem tetszik, de a történelmi nyilvánvalóságon alapuló tények ékesebben szólnak a hazafias érzelmekből képződött ábrándozásnál. Ha lángelméjű regényírónk, Jókai Mór, attól tart, hogy *a felületes szemlélő könnyen arra a téves gondolatra juthat, hogy a magyar nép több fajnak keveréke, a melyeket az évszázadok tűzpróbája egygyé olvasztott*,[1] épen az igazságnak adott kifejezést; a magyarság ugyanis nemcsak hogy vegyülék-népet képez, hanem ez az ismeretes világnak legeslegtarkább vegyüléknépe, mivel Magyarország sok századon át a kelet és nyugat felől megindult tarka népelemek lerakodási helye és kristályosodási pontja volt. Ha már általában a magyar nép physikai ismertető-jeleiről szólunk, ezeket azon testi jelességekben kellene látnunk, a melyek fajok kereszteződésekor mindenütt észrevehetők, a magyaroknál pedig, a kiknél az összevegyülés aránylag sokkal nagyobb volt, inkább szöknek szemünkbe. Nincsen abban kétség, hogy Magyarországon van egész Európában a legszebb emberfaj és már évszázadokkal ezelőtt ezt dalolta a német költő: «Schöne Leiber fand in Ungarn ich, doch Geist nur am Rhein».

2. A SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI ÉLET.

A magyarok testi külsőségében az ural-altáji, akár ugor, akár török-tatár ősi typusnak minden emlékeztető jelét kereken megtagadhatjuk, de már *ősi erkölcsi életök* egyes mozzanatait illetőleg nagyobb óvatosságra van szükségünk, sőt a nélkül, hogy különös vérmességet árulnánk

[1] Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben; Magyarország, I. köt. 289. l.

el, feltehetjük, hogy *még mindig emlékeztet a magyarok mai nemzeti életét jellemző képnek néhány, igaz, hogy csak bágyadt vonása ázsiai ősi hazájokban maradt rokonaiknak élete módjára.* Hogy e téren szabályszerű összehasonlító tanulmányokba bocsátkozhassunk, a magyar nép ethnographiai képének készen kellene előttünk lennie; ez azonban, sajnos, még nincsen meg.[1] Teljes joggal intézheti hozzánk bárki e kérdést: ugyan hogy lehet az, hogy olyan néptörzs, a melyet évszázadokon át bolyongásai és ideiglenes megtelepedései közben olyan sokféle, különböző idegen hatás ért; olyan nép, a mely eredeti élete módját már régen elhagyta, a mely régi vallását és erkölcsét újjal cserélte fel: — hogy olyan népen az ősi erkölcsvilág nyomai még felfedezhetők? Erre adott feleletünk e könyv bevezetésében leírt mondatunkba foglalható össze: «A test meghal, de a szellem él», és az erkölcsi életben nyilvánuló szellem tényleg a magyar nép egész élete és gondolkodása módjában ki is tűnik, jóllehet erkölcsi életének első alapvonásai ugor-törők színezetűek voltak, ethnikai életének további folyamában pedig pogány-szláv, keresztyén, germán és egyéb műveltségi hatások következtében folyvást átalakultak. Hogy a különféle kútfők nyomára juthasson az ember, a megfelelő anyagot össze kellene gyűjteni, megrostálni és összehasonlítani; ez olyan munka, a melyben nagy köszönet volna és a mely még mesterét várja; nekünk

[1] Magyarország ethnographiája *Hunfalvy Páltól* ethno*logia*, nem pedig ethno*graphia*, mi alatt két teljesen különböző tudományt kell érteni. Még sokkal kevésbbé illeti meg *Czoernig* ethnographiáját ez a czím, mert fele részében az illető népek ethnologiája, fele részében története, ethnographiai leírásról pedig szó sincsen e műben. A magyarok ethnographiájának egyes momentumai Prónay báró és Herman Ottó műveiben találhatók meg e díszmunkában: «Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben».

erre vállalkoznunk sem erőnk, sem képességünk nincs. A mythologiai mozzanatokra nézve *Ipolyi Arnold* gondos munkája nem egy értékes adatot szerzett, de az analogiák rendszeres kifejtésére egyrészről hiányzott benne a magyarok mostani és a multban élt törzsrokonainak ide vágó viszonyaiban való jártasság, másrészről pedig nem rendelkezett azon eszközökkel, a melyek az ázsiai rokon ural-altájiak erkölcsi képével való összehasonlítást lehetővé tették volna. És valóban, a történelemtől meg nem világított korszak népeinek szellemi életébe való behatás mindig a legnehezebb feladatok közé tartozik. Ugyanigy van a dolog a mondákkal és mesékkel is, a melyeket *Gyulai Pál* és *Arany László* buzgóan összegyüjtöttek és a melyek közül egyesek az anatoliai, ázerbajdsáni és középázsiai törököknek hasonló szellemi termékeivel megegyezést mutatnak fel. Sőt a népköltés is, a mint *Erdélyi* és *Kriza* gyűjteményében előttünk van, feltünő megegyezést tanusít a volgai törökök és az ufai meg az orenburgi baskirok népies dalaival és énekeivel.[1] Keleti színezetet meglehet, hogy helylyel-közzel a románok és szerbek népköltéséből is ki lehet mutatni, azonban annyira át meg át nem hatott délkeleti Európa semmiféle népének költésén az ázsiai népies múzsa szelleme, oly dúsan sehol sem virágzik a napkeleti tropus és metaphora, mint a magyarok dalain.

Különben az összehasonlító néppsychologiának nemcsak ezen felette érdekes részleteiből akarunk az ázsiai szellemi irány mozzanataira következtetni. Azon vonā-

[1] V. ö. a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai közt megjelent dolgozataimat: *Éjszaki tatárok dalai* (Nyelvtudományi közlemények, II. k.) és: *Baskir szerelmi dalok* (u. o. a XVII. kötetben). Mindkét művemről Schott V. tanár a berlini akadémiában jelentést tett (lásd előadását 1868 juliusában és 1886 deczemberében) és ő is utalt az illető analogiákra.

sokat akarjuk a magyarság népjelleméből kiemelni, a melyek török nomádok életéhez szokott szemnek okvetetlenül azonnal feltünnek, olyan vonásokat, a melyek a százszoros idegen műveltségi hatás és az égalji meg az ethnikai viszonyok ellenére még mindig meglehetős épségben maradtak meg. Magától értődik, hogy e vonások az erkölcsi világnak inkább belső, mint külső bélyegére terjeszkednek ki, ámbár még ezen utóbbinak körében is akárhány emlékök maradt. Hadd említsük minden előtt a *zenét* és a *tánczot,* az emberi kedély azon nyilvánulatait, a melyek a lélek legbelsejéből és a vérből fakadnak, a melyekben semmi színlelés, semmi utánzás nem működhetik ösztönzőként, a hol az ember ősi mivoltában mutatkozik és az örömtől felizgatott kedélyének ezen kitörését ősi tulajdonáúl megőrzi, drága kincséűl, a melyet semmiféle, bármiképen alakult idegen hatás egykönnyen el nem torzíthat. Nos tehát, a magyar zene és a magyar táncz valódi ázsiai eredetű, bármit írt is irigység és tudatlanság ezen állítás ellen. A magyar népéletnek e két mozzanata Ázsiának nem déli, hanem éjszaki feléből származik, és a mi különösen a tánczot illeti, a *csárdás* némely változata még ma is felfedezhető olyan kaukázusi és altáji népeknél, a melyeknél az iszlám komor és önsanyargató monotheismusa a «fáni dunjá» (a világ mulandósága) tanításának halálszínével még meg nem halványította jókedvöket. A *lezginka*-ban, vagyis a lezgi néven ismeretes georgiai nemzeti tánczban, kivált azon alakjában, a mely nem a polgáriasult tifliszieknél, hanem a nép között szokásos, a tánczosnő kecsesen ingerkedve mindenfelé aprózza a lépést, hogy tánczosát kikerülje, a ki sebes, harczias lépésben üldözi, míg eléri és megkapja, mire aztán vele együtt mint a forgószél, úgy kering körül. A tánczosnő megint kisiklik

tánczosa kezéből, ez megint elkapja, szakasztott úgy, a hogy csárdásunkban szokták. A cserkeszek Addighi-törzsének tánczában ezt a hasonlóságot még feltűnőbbnek találtam, és ki tudja, a hasonlóságnak hány más, még nagyobb momentuma maradt volna még ránk, ha a mindent átalakító vallás e népek régi szokásait meg nem változtatta volna!

A zenét illetőleg dalaink bánatos, búsongó nótái egész tisztán ázsiai eredete mellett bizonyítanak. Régebbi műveim egyikében[1] már rámutattam arra, hogy valamennyi ázsiai, kivált pedig az ural-altáji népek dalaiban borongó kedélyhangulat, mélységes búbánat hangja szólal meg, hogy igazi mivoltjuk szerint valósággal inkább panaszos, mint örömmel teli dalok nevét érdemlik meg és hogy e kifejezésünk: «Sírva vigad a magyar» ezen eszmemenetnek egészen találó magyarázata. Ezt bizonyítják még az érintett fogalmakra vonatkozó szók is. A török nyelvben ezen igék: *sírni, beszélni, dalolni* és *ujongani* ugyanazon tőszótagból származnak[2] és a magyar *ének, ínek* a török *ün, in (ünle, inle),* azaz: panaszkodni, sóhajtozni, tőnek rokona. Ha visszaidézem emlékembe azon esti társaságokat a művelt Ázsiában, mikor a művész *kánun* nevű húros hangszerén *takszim*-jait (ábrándozásait) előadta és e síró-jajgató hangokkal hallgatóit a legbúsabb, de egyúttal legizgatottabb hangulatba ejtette, a melyet képzelhetni; ha továbbá azon pillanatokról emlékezem meg, a melyeket sátor alatt a pusztán éltem át, midőn a *baksi* (énekes) *dutara*-jának (kéthúrú hangszerének) kiséretében jajgatva, nyöszörögve és sirán-

[1] Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879, a 144—145. l.

[2] L. az i. m. 144. l.

kozva énekelte dalait, a körben kuporodó turkomán *batir*-ok (vitézek) pedig, a kik közül mindegyik eljátszatta a nótáját, mint nálunk is szokásos, eleinte mellök mélyéből feltörő sóhajokkal fejezték ki megindulásukat, később pedig lelkesedésök lázában felugráltak, a földhöz csapkodták süvegjöket és eszelősökként viselkedve karban az énekessel daloltak: akkor tudtam meg, milyen az ázsiai zene hatása. Igen, akkor találtam meg azon képnek hű mását, hogyan mulat a magyar, a mint a czigány hegedűjének vagy czimbalmának[1] bánatosan borongó nótáját lélekzetét is visszafojtva hallgatja, majd lehajtja fejét és zokog, mintha már itt volna a világ vége, majd meg a frissnek megzendülésére fokosát megforgatva felszökken, mintha az egész világot hívná fel harczra. Az ázsiaiak népies zenéjéből a friss egészen kipusztult, mert világfájdalom és önkényuralom minden vígságot kiirtott; a magyar azonban, a ki ősi honában, a pusztaságon termett szabadságának szeretetét Európába is elhozta, dalában fájdalmat és örömet felváltva fejez ki.

Vajjon a mai magyarok táncza és zenéje Árpád magyarjaitól származik-e vagy pedig már az avaroknál is megvolt-e, azt nehéz volna eldönteni. Én hajlandó vagyok az előbbit gondolni, még pedig azért, mert a hasonlóság a kaukázusi népeknél inkább kimutatható, mint más ázsiai népeknél, és mivel Árpád magyarjai az osszétokkal és alánokkal közlekedtek, a mennyiben ezeknek közbenjárásával a perzsa műveltség sok mozzanatát a Duna mellékére juttatták. Bármi különösnek tetszhetik, a magyarok tánczában és zenéjében azon szokások emléke

[1] A czimbalmot illetőleg megjegyezhetjük, hogy tökéletesen hasonló hangszert találhatunk a khinai tatároknál. L. Pantuszov, Tarandsinszkija pjeszni (tarandsi dalok), Szent-Pétervár, 1890, a mellékelt rajzok I. lapján.

-él, a melyek a középkorban a Kaspi-tó éjszaki vidékétől kezdve a Fekete-tenger mellékén végig egészen a Dunáig uralkodtak; e szokások azon műveltségi világnak sajátságát képezték, a melynek legmesszebb nyugatra eső képviselője a magyarság volt.

Egyéb, a külső életre vonatkozó momentumokban, a milyenek az *élelem, a viselet* meg a *születéssel, házassággal* és *halállal* egybekötött szokások, a régi hazából elhozott emlékek az idegen műveltségi hatás rohama meg a vak irtó-düh miatt, a mely az első évszázadokban pogány emlékek ellen dúlt-fúlt, és az égalji meg a földterületi változás miatt alig állhatták meg a sarat. Étel-ital dolgában felette keveset vagy épen semmit sem lehet felfedezni, a mi Ázsiára emlékeztetne, és még az *áldomás* szokását is, a melyet ősi magyarnak tartanak, egyéb nyugati népeknél is ki lehet mutatni; igaz, hogy ebben nem lehetetlen az, hogy e szokást a magyaroktól kölcsönözték. A ruházatot illetőleg eléggé bebizonyult, hogy az *attila* meg a *mente* csak a XIII. század után jutott hazánkba, még pedig Lengyelország felől, a hová e viselet az Arany Hordától Szarai udvarából került. A különös magyar süvegféle, a *kalpag*, minden bizonynyal, mint már említettük, hazánkban már a honfoglalás idején volt ismeretes, de nem kizárólag a magyarok előtt, mert Ázsiában e süvegféle régtől fogva éjszakkeleti irányban, Khinától kezdve egészen Magyarországig, terjedt el és a volgai törököknél, Közép-Ázsiában és a Thien-Sánban még ma is megtalálható, valamint a magyar *süveg* szó a kirgiz *seük-ele* szóban mására talál.[1] Hasonló-

[1] E szó, mint gyaníthatni, ebből származik: *čevük-kele,* azaz: fejre csavarható, és a magyar *süveg* meg a kirgiz *šeük, čevük* közt a legnagyobb mértékben valószínű az analogia.

képen áll a dolog a felfelé hajló, hegyes orrú, magas sarkú *csizmával* is, és csupán a szoknyaszerű, bő *gatya,* melyet mai napság kizárólag a magyar paraszt visel, a régi viseletnek maradványa, de ez sem származik keletről, hanem délről. Ez ugyanis az új-görögök *fustanel*-jének meghosszabbított fajtája, a mely még az avarok idején jutott ide, azelőtt a magasabbrangúak viselete volt, a kik Suidas szerint a byzanczi divatot fogadták el, és a kiválóan conservativ nép között mind e mai napig megmaradt. A magyar *suba* egyrészt az ó-német *Schaupe,* másrészt a nyugat-ázsiai *žübbe* (felsőruha) rokona; ennek igazi eredetét meghatározni nehéz dolog. A *szűr* szövetének minőségére *(szőr)* vall; ugyanez a szó jelenti magát a szövetet, a melyből e ruha készül; hasonlóképen a *bunda* a gyapjas juhbőrből készülő ruhát is, meg az állatok lompos bőrét is jelenti.

Nem lehet tagadni, hogy még mai napság is akad a magyar nép között typus, a melynek egész viselkedése és eszejárása sokkal inkább emlékeztet az ázsiai világ hasonló jelenségére, mint a nyugatiéra, és a melyben két, időre és helyre nézve egymástól olyan messze eső világnak népisége közt levő összefüggés még mindig félreismerhetetlen. A mi *csikósunk* napbarnította arczával, tüzes szemével és csudálatos testi fürgeségével, lova iránt való szeretetével és kalandkereső hajlamával, sokkal feltűnőbben közeledik a közép-ázsiai pusztaságon száguldozó kirgiz és turkomán legényhez, mint Arkansas pusztáin élő, foglalkozásbeli társához. A föld és az égalj hasonló minősége a magyar pusztán épen úgy, mint a belső-ázsiai síkon bizonyos rokonsági momentumokat fejlesztett ki és az erkölcsi képre a közösség bélyegét sütötte. Nemcsak az ember, hanem még az állat is bizonyos rokonsági fokot tüntet fel; az erővel teljes, apró

magyar ló meg az alföldi juhászkutya az apró, csontos, durvaszőrű kirgiz lóval meg a pusztaság juhászkutyájával a legszorosabb rokonságban van.[1] Régen elmult világnak ilyen egyes momentumai másutt is emelkednek emlékoszlopokként az Ural meg a Duna közt levő nagy területen, a hol egészen az Árpád vezette magyarok megtelepedéseig az ural-altáji eredetű ember volt az úr. Új emberek, új szokások eltépték e lánczot. E terület keleti vidékein gyengébb volt az idegen erkölcsök és szokások ostroma, tehát a kép inkább stereotyp is maradt; nyugaton azonban a magyar, fajának legelőbbre nyomult előőrse, kevésbbé bírt a rája zúduló áradat ellen védekezni, ennek következménye aztán az, hogy typikus megjelenésén is meg szokásainak és erkölcseinek összefoglaló képén is ma már ázsiai ősi hazájának csak aránylag csekély nyomai látszanak.

* * *

A mi azonban mindamellett érintetlenül megmaradt és a hol az ural-altáji fajnak, helyesebben a nomád, harczias társadalomnak jellemzősége legélesebb vonásokban kiemelkedik, az a magyar nép *nemzeti szelleme;* ez olyan szellem, a mely a nemzet minden rétegét áthatotta és élteti; oly szellem, a mely a nép testébe később beleolvadt idegen-ethnikai elemeket rövid idő alatt tősgyökeres magyarokká változtatta; végre oly szellem, a mely gyengítetlenül ezer esztendő mulva a nemzetnek időközben tökéletesen megváltozott alkatrészeit mintegy bűvös kötelékként körülveszi, egyesíti és életre erősökké

[1] Erre Huxley tanár figyelmeztetett, a ki anatomiai tanulmányainak alapján az említett állatfaj létezését Ázsia belsejétől kezdve Dél-Oroszországon át egész a magyar alföldig kimutatja.

teszi. E szellem megnyilatkozásai csak annak tünhetnek fel, a ki hosszabb időn át ázsiaiakkal *és* európaiakkal volt érintkezésben és az illető területeken összehasonlításokba bocsátkozott. Tudatlanság és bárgyuság néha arra vetemedett, hogy a magyarnak ázsiai eredetét vetette szemére, mintha a német meg a szláv nem jött volna szintén Ázsiából és mintha e földrész nem volna nyugat valamennyi fiának édes anyja. A mi ázsiai még megvan a magyarban, annak semmi köze a mostani, kényuralomtól megalázott és vallási rajongástól elnyomorított Ázsiával. Ellenben az eredeti, ural-altáji ember ősi patriarkhális életnézetének momentuma az, félműveltségtől el nem torzított társadalmi rendnek nyoma, a melytől még ma sem lehet akárhány jelességet elvitatni. A régi erkölcsi életnek e momentumai közül hadd említsünk itt néhányat.

1. A *méltósággal teli kifejezés* meg a *komolyság,* a mely a magyar paraszt arczának vonásaiban tükröződik, a nélkül hogy ez a tulajdonsága a márvány hidegségének mértékét öltené vagy közönbösséggé fajulna. Ha a mi paraszt emberünket nézem, a mint tanácsot ül vagy pedig elüljárója előtt megáll, önkénytelenül a turkomán ószszakállú vagy a kis-ázsiai török ötlik eszembe, a kinek vonásai szint azt a mélységes komolyságot, belsejének nyugalmát és méltóságát árulják el, és a kinek erkölcsi fogalmai szerint a pajzánság csak asszonynak és éretlen, ennélfogva értelmetlen ifjúnak való, a férfiút pedig csak nyugodtság, jellemének szilárdsága és higgadtság jellemzi. Úgy látszik, mintha ősi hazájok pusztaságának zordon természete adta volna meg az ural-altájiaknak e jellemvonást, mert valamennyi töröknek közös tulajdonsága, a melyet tévesen magyaráznak arra, hogy a török áluszékony és elhagyja magát. A ki e jellem-

vonást tüzetesebben megfigyeli, meggyőződik arról, hogy épen ellenkezőleg van a dolog, mert

2. *elméjének élével* és *okosságával* a török nomád meg általában a keleti ember igen sok tekintetben felülmulja a nyugatit. Valamint ez amazt állhatatosságával, kitartásával és munkabiró erejével meghaladja, úgy viszont a keleti ember minden időben magasabbfokú szellemi adományozottságával, természetes eszével tünt ki. E szellemi minőség fogyása és növekvése Ázsia belsejéből Európába való vándorlásunkban okvetetlenül feltűnik, és csak szembe kell állítani egymással a magyar parasztot vagy kézművest meg a tagbaszakadt, nyers külsejű svábot vagy a faczipőjében nehézkesen czammogó francziát avagy a tenyeres-talpas yorkshirei szántó-vetőt, hogy az előbbieknek kiváló jelességét az utóbbiakkal szemben azonnal meglássuk. Azon elismert tényt, hogy vegyülékfajok testi jelesség dolgában az úgynevezett tiszta fajoktól saját javukra különböznek, a szellemi tulajdonságokat illetőleg is észre lehet venni. A mit a kicsiny és műveltség tekintetében azonfelül még fiatal Magyarország eddigelé a politika és a művészet terén tett, azt már gyakran joggal csudálták, és nemcsak a művelt emberben, hanem még a magyar parasztban és kézművesben is olyan szellemi élénkség és olyan dús képzelő erő lakozik, a milyent csak ugyanazon rendű perzsa és arab emberben lehet találni. Gondolatainak szabad, fesztelen nyilvánítása és kivált a beszédben való ügyesség a magyar embernek, még a legalsó rendből valónak is sajátja. A mi parasztunk e tekintetben ázsiai rendbeli sorsosához hasonló, és a mód, a melyen ügyét-baját előadja, meg választékos kifejezései, a melyekkel él, már akárhány külföldit megleptek. A magyar embernek ezen sajátsága már a XIII. században tünt fel. V. István és

II. Przemysl Ottokár között folyó tárgyalás alkalmából a rímes krónika költője a következő jellemző szavakat veti oda: «E közben sok ékes beszédet lehetett hallani, a mihez a magyarok ugyancsak értenek».[1] A magyar paraszt emberben, miként keleti rendbeli sorsosában, különös érzékenység van

3. *illendőség* és *előkelő viselkedés* iránt; mindenkinek megadja a megillető tiszteletet, de megkivánja, hogy őt magát is tekintetbe vegyék. E török közmondás értelmét: «A ki engem tisztel, annak szolgája vagyok, a ki nem tisztel, annak szultánja vagyok» teljes jelentőségében fogja fel, és ama nyomás ellenére, a melyet a nyugatról kölcsönzött középkori feudális intézmények következtében egész a jelenkorig szenvedett, mindig bizonyos

4. *aristokratikus büszkeséget* bírt megtartani, egyéni öntudatot, a melynek a kis-ázsiai, perzsiai és oroszországi megtelepedett török híjával van, a mely azonban a közép-ázsiai földművesben annál erősebben megvan, a legélesebb módon pedig a nomádoknál mutatkozik. Ez olyan jellemvonás, a melyet egyrészt a pusztai hazának határtalanul tágas látóköre teremtett, a hol az ember szeme merészen csapong a legmesszebb távolságba és a hol a semmitől sem gátolt tekintet előtt a legvakmerőbb kalandok játszi ábrándképei lebegnek, holott másrészt ezen ábrándképek vitézségre sarkalnak és a természettől edzett embert foglalkozásszerű harczossá és hódítóvá teszik. A mi pusztánk fia tehát, csergedezzen bár germán vagy szláv vér ereiben, sok tekintetben a közép-ázsiai pusztaság kóbor leventéjéhez hasonló. Ugyanolyan tüzes szeme van, ugyanolyan hajlama kalandokra, ugyanolyan lovagias indulata és ugyanolyan büszkesége is,

[1] L. Karajan, i. h., 498. l.

jóllehet ezer esztendőnél több mult el azóta, hogy honalapító vitézeink e jellemvonásukat Ázsia belsejéből a Duna és Tisza között elterülő rónára átültették és nomád harczias szellemet Európába hoztak. Valamint katonai szellemök és vitézségök volt az, a mivel a magyarok a honfoglalás után Brémától Apuliáig és Bordeauxtól Byzanczig félelmet gerjesztettek, úgy ugyancsak a magyar kard szerzett az Árpádok korában, sőt a magyar történelem egész folyamán nemzetünknek fényt és hatalmat. Természetes, hogy a mai magyarban a szabad pusztaság természetére emlékeztető jellemvonásának homályos oldalát is észre kell vennünk. A turkomán azt mondja, hogy: «Nálunk nincsen fejedelem, mindannyian fejedelmek vagyunk». A magyar ugyan nem megy odáig, azonban a hatósághoz nem valami nagyon vonzódik. Évszázados uralom megpuhította, azonban mégis mindig a legfőbb és legelső szeretne lenni, és e felkiáltásában: «*Ki a legény a csárdában?*» e turkomán kifejezés tükröződik: «*Uva padšasi kim dir?*» (Ki a pusztaság fejedelme?) Ilyen gondolkodásmód következtében, mint könynyen elgondolható, a *szolgalelkűség* sohasem kaphatott lábra; Ázsiában is csak a megtelepült és a kényuralom igája alatt görnyedő ural-altáji ember szolgalelkű, nem pedig a pusztának szabad fia; nálunk Magyarországon is csak az úri rend bizonyos rétegei kezdenek a szomszédos germán világnak szolgalelkűségétől betegeskedni, a magyar földműves ellenben sokkal szabadabban viselkedik nyugati rendbeli sorsosánál. És ki tagadhatná, hogy csak

5. a *szabadság szeretete* volt az, a mi által a magyarok az idegen elemekre a legnagyobb vonzóerőt kifejtették és hogy ezzel a pusztai hazájokból magokkal hozott jeles tulajdonságukkal alapítottak itt államot? Igen, midőn Árpád honunkba jött, a szomszéd orszá-

gokban a leggonoszabb kényuralom dühöngött és a római-keresztyén igában szenvedő emberiség csak a Duna és a Tisza partján találhatta a szabadság menedékét. Ha a magyarok nem jöttek volna Európába, ki tudja, nem kellene-e a régi Pannonia népvegyülékének még ma is vagy az orosz kancsuka vagy a német czopf alatt epednie?

Semmi sem volna könnyebb, mint a magyarnak és ázsiai rokonainak meg törzsbeli társainak szellemi sajátságai között e párhuzamot folytatni. Ezen érdemes munkát az összehasonlító néppsychologia terén másoknak kell átengednünk, azt azonban meg nem állhatjuk, hogy itt még azon jellemvonásokról meg ne emlékezzünk, a melyek a magyarság keletkezése történetében, további fejlődésében és mai ethnikai vonatkozásaiban hatalmas jelentőségre jutottak és, mint előre látható, a jövőben is jelentősek maradnak. E jellemvonások közé tartozik

6. a magyarok *hazaszeretete,* olyan tulajdonságuk, a mely ázsiai rokonaikban csak annyiban van meg, hogy csupán tágabb hazájok földterületi feltételeire terjed, tudniillik a pusztára általában; a «haza» fogalma ugyanis az oszmánoknál egészen új keletű, holott a magyar keblében a haza szeretete olyan régi, mint maga nemzetünk, és azt a darab földet öleli át, a melyet ősei meghódították és magyar vér öntözött. A hazafiság egészében véve inkább európai, mint ázsiai erény, helyesebben mondva a nemzeti öntudat vagy az állami összetartozóság terméke, ezek a tulajdonságok pedig a kényuralom alatt álló Ázsiában soha sem emelkedtek ki oly éles vonalakban, minthogy e fogalmat a legtöbb esetben a vallás pótolja. De még európai földön is csak kevés helyen hatott a haza szeretete oly erősen és oly nagy körben, mint a magyarnál, a ki közeli, vér szerint való

rokonoknak teljes híjával levén az árjaság kellő közepén elszigetelve érezte magát és annál nagyobb odaadással és szeretettel csüng népén és honán. A magyarországi szláv ugyan szintén így szól: «Mindenütt jó, de legjobb otthon»,[1] azonban ismeretes mondásunkban: «Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita» bizony csak egészen más, sokkal melegebb érzelem jut kifejezésre, és koszorús költőnk joggal mondja:

«A nagy világon e kívül nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell.»

Nem csuda tehát, hogy honi földünknek e rajongással határos szeretete a magyar népességről a többi, nemmagyar nemzetiségre is szállott és hogy ezek minden, az újkorban szűkebb nemzetiségök érdekében felébredt törekvésök mellett a magyar haza iránt való szeretetökben és ragaszkodásukban még nem hidegültek meg és a kívülről szított ellenséges bujtogatások ellenére nem is fognak egykönnyen meghidegülni. E szép, a természet minden adományával dúsan felékesített ország varázsa nem tévesztheti el egykönnyen hatását; meg aztán az ezredévi politikai közösség és a változó történelmi események jó és bal sorsában való egyforma részvétel kötelékeit sem lehet egykönnyen feloldani. A magyar nemzetisége bűbájának teljes tudatában van, tudja, hogy csupán ez a bűbáj egyesítette a tarka ethnikai elemeket egységes politikai testté, ez működött hatalmas tényezőként önállóságáért vívott harczában és ez védelmezte meg a természettől egy politikai egésznek teremtett birodalmat az idők minden viharában. Ez a tudat adott indítékot a magyarság jogos

[1] Všadje je dobro, domo je najlepšije.

7. *nemzeti büszkeségére;* ezt az érzelmet a fenhéjázás minden veszedelme ellenére sem nélkülözhette a magyar és még most sem nélkülözheti. A magyar embernek e nemzeti büszkesége más népek azonos érzelmeitől abban különbözik, hogy kizárólagossága kevésbbé domborodik ki és hogy nagyobb készséggel részesíti mindazt a magyarság elsőségében, a ki hozzája csatlakozott és magyarrá akar lenni. Ebben a magyar úgy cselekszik, mint az oszmán, csakhogy emennél a vallás közössége volt a döntő, holott a magyarság régtől fogva, azt lehetne mondani, kezdettől fogva a legkülönbözőbb ethnikai töredékekkel szemben teljes vendégszeretetet gyakorolt és tulajdonképen folytonos magába való olvasztásból, helyesebben mondva magához hasonlóvá tevésből keletkezett. A magyarok e sajátsága különben szomszédjaik előtt sem maradt ismeretlen; egy osztrák tudós, a kire nem lehetne valami különös szeretetet a magyarok iránt ráfogni, erre nézve úgy nyilatkozik, hogy a magyarok egy dicséretre méltó tulajdonsága nemzetiségök iránt való élénk érzékök; e tekintetben különbek az osztráknál és csehnél; még Austria fejedelme sem átallja a magyart ruházatában és viselkedésében utánozni és az osztrákok *(Österreicher)* azóta azon beteges hajlamukban, hogy minden idegen dolgot utánozzanak, valóságos majmokká *(Osteraffen)* lettek . . . . . Hogy a magyarnak, a ki csupa alatta álló nép keverékében mindenképen győztesnek érezhette magát, e vele született büszkeségéhez még hősöktől való származásának nagyrabecsülése is járult és ahhoz szoktatta, hogy önmagát mindig legkülönbnek tartsa környezetében.[1]

* * *

[1] Karajan, i. h., 525.

Ha tehát épenséggel nem is tekintjük a magyar nemzeti szellem ázsiai származásának többi, többé-kevésbbé kifejező jelét, itt különösen ki akarjuk emelni, hogy e nemzeti szellem, mint az éltető lélek, már az alakulás folyamának első stádiumában a magyarokhoz csatlakozott elemek egyesítőjeként hatott. Más nemzetekhez is járultak időről-időre idegen néptöredékek, Magyarországon azonban ez nagyobb mértéket öltött, sőt az egész ethnos ilyenforma dirib-darab részekből alakult; a magyar őselem ugyanis egészen az újkoriglan elenyészően csekély kisebbségben volt a hozzá hasonlókká váló elemekhez képest. Csak azon a készségen kell csudálkoznunk, a mely a hasonlóvá válásnak ezen tényét jellemzi, és kivált azon az állhatatosságon, a melylyel az idegenek új ethnikai jellemöket megtartották. A megmagyarosodott németek, szlávok, románok stb. legközelebbi nemzedéke büszke az ő magyarságára, túlzónemzeti nyilvánulásokban verseng a törzsökösöknek tartott magyarokkal és e tréfás mondásnak czélzását: «Nem a tömlőn úszták át őseid a Volgát», jelenleg senki sem érti már magára. A magyar nemzeti szellem megcsinálta a remekművet és még folyton remekel szemünk láttára azzal, hogy a legkülönbözőbb nemzetiségekhez tartozó embereket olyan tősgyökeres magyarokká változtat, mintha őseik nem is származnának német földről, hanem Árpáddal vagy Bajánnal jöttek volna hazánkba. A nyelv és érzelmek közös köteléke mindnyáját egyformán magyarrá változtatta és egyenlő joggal ruházta fel, és a tisztább vérrel meg régibb származással való hivalkodást Magyarországon lehet legkevésbbé komolyan érteni. Hogy a magyarok nagyobb és mélyebbre ható vegyülésből származtak, mint Európa többi népei, abban rejlik épen népünk derékségének és életrevalóságának

bizonyítéka. Népünkben megvolt az assimilatiónak e csudálatra méltó ereje; nem a természetes szaporodás útján, hanem másokra gyakorolt vonzóereje által növekedett és politikai prestige-ének bűbájával még folytonosan szolgál idegen-ethnikai elemek középpontosítójáúl, és a magyar államot a nyugatnak javára és üdvére építette fel.

A szomszéd külföldön, a hol a magyarság keletkezésének története egyes körülményeiben részint ismeretlen, részint figyelmen kívül maradt, a magyaroknak e rendkivüli assimiláló erejét gyakran rossz szemmel nézték és a magyarsághoz való tapadást hitszegés hírébe keverték. A ki azonban Magyarország politikai viszonyait földrajzi helyzetére való tekintettel tüzetesen megfontolja, annak, mint már előbb említettük,[1] meg kell értenie, hogy földrészünknek e pontján, a hol a német, szláv és román népiség három ethnikai tengere egybeömlik, a folytonos surlódás meg a nemzeti külön-érdekek és nagyravágyás ellen feltétlenül szükséges védelmet csakis olyan ethnikai gáttól lehet elvárni, a mely a határos népek egyikének sem rokona és szigorúan semleges jelleménél fogva mindhármokkal szemben képes részrehajlatlan szomszédként és biróként szerepelni. Nos tehát ilyen lökésfogónak és ütközőnek egyesegyedül és egészen jól a magyarság válik be. A hajdankorban egyrészről fényesen bebizonyította, hogy a régi Pannonia ethnikailag tarka népességének zavargó területén az állami rendet és törvényességet helyre bírja állítani, másrészről pedig védőbástyául is szolgált a kelet felől betörő harczosok áradata ellen. Európa hálával tartozik a magyarságnak, hogy a XII., XIII., és XIV. században a kún, mongol és oszmán hadak hullámait feltartotta, és e minő-

[1] L. a 324. lapon.

ségében becsületesen megérdemelte a magyar, hogy uj meg uj járulékok támogatták és megerősítették. *Mindenki, a ki a magyarsághoz csatlakozott vagy még ma is csatlakozik, a nyugat békéjének és műveltségének lényeges szolgálatot tett,* mert minél nagyobbra növekszik a magyar nép és minél erősebbé válik a magyar állam, annál erősebbek lesznek a biztonság, nyugalom és rend biztosítékai is földrészünknek e délkeleti határán, a hol a különféle ethnikai elemek érintkeznek. Itt olyan államnak kell felépülnie, a melynek alapeleme ethnikai tekintetben a hegemoniáért versengő három szomszéd-nemzet egyikének sem vér szerint való rokona és a mely rendületlenül bízva saját hatalmában képes a szétforgácsolt népelemekkel felsőbbségét éreztetni. És mivel senki sem fogja és nem is bírja tagadni, hogy a magyarok politikai érettségökkel és évezredes történeti prestigeökkel délkeleti Európa többi nemzetiségeit nagyban felülmulják, azért nehéz volna tőlük az irányadás feladatát és a vezetés szerepét elvitatni.

Mai napság, midőn erős nemzeti áramlat ragadta meg az összes Európát és midőn minden, bármi csekély népcsoport nemzeti önállóságának alapján akar rendezkedni és fejlődni, mai napság, meglehet, a magyarság hatalmi elsősége, a mely a közjó érdekében szükséges és a melyet a politikai állapot követel, igen sok ember előtt jogosulatlannak és lehetetlennek látszik. Kárpát-ölelte hazánk nem-magyar nemzetiségeinek önérzetét, a mely nemzeti egyéniségök iránt érzett szeretetökből következik és a melyet haladó műveltségök életre ébresztett, semmiképen sem szabad mellőzni vagy elitélni, mert a ki a szabadságot szereti, annak a szabadságot meg is kell adnia, és a ki a saját jogát védi, annak más jogát tisztelnie is kell. A Szent István koronájának

birodalmában lakó németek, szlávok és románok különváló törekvései azonban épen úgy elvetendők, mint a magyarságnak kényuralmi eszközökkel elért hegemoniája. E nemzetiségeknek, melyek alattomban különválásra törekesznek, bizony meg kellene fontolniok, hogy a magyarság keletkezésére nézve sok tekintetben az ő vérökből való vér és az ő húsukból való hús, és hogy őseiknek önkénytes csatlakozása által lett azzá, a mi jelenleg. Ha azok megértették és jónak látták, hogy ezen, a természettől egységes egésznek szánt földön politikailag egységes társadalomnak lehet és kell megállania, utódjaik az erkölcsöknek és szokásoknak meg a gazdasági és állami érdekeknek évezredes multtól szentesített közösségét bizony aligha fogják eltagadhatni.

A békés és egységes államalakulatban való megélhetés módja idő folytán és az által, hogy a műveltség a népességnek minden rétegében mind előbbre halad, önmagától fog kiderülni, még pedig olyan szövetségben, a melyben a kicsinyes nemzeti különérdekeket az állameszme alá fogják rendelni és valamennyi polgár a természettől egységes területnek teremtett országunkban békében, egyetértésben és egyenlő jogok élvezetében fog egyesülni. Egyelőre azonban, vagyis addig, míg az idő és a felvilágosodás jótékony sugarai ezt a gondolatot teljesen meg nem érlelik, a magyarság fogja, és annak is kell, a végső czélhoz való vezetést megtartani. Egyetlen nép sem mond le egykönnyen évezredes mult szentesítette feladatáról, de legkevésbbé várhatjuk ezt a magyaroktól, a kik ma mint a szellem, a vagyon és a születési aristokratia képviselői e tarka ethnikai zűrzavarban a vezetést még mindig hatalmukban tartják. Valamint a sötétlő kőtömeg csak a benne és rajta levő egyes aranyszemektől kapja csillogását és becsét, épen

úgy Magyarország ethnikai conglomeratuma is jelenleg csak a részint egy tömegben levő, részint szórványosan megoszló magyarságtól nyeri életét, fényét és becsét, mint államtest. Ha Magyarországot Európa határain való földrajzi helyzete következtében nem érte volna olyan hosszú viszontagság meg annyi dúló vihar és ha ez az ország a többi Európával egyforma lépésben haladhatott volna, akkor sok mindenféle már előbb tisztába jutott volna és az egyes nemzetiségek szorosabb csatlakozásának eszméje már régen megvalósult volna. Azonban, fájdalom, elmaradtunk. Csak most dörzsöljük szemünket, miután mások már felébredtek; igaz, ez nem a magyarnak hibája, hanem azon szomszédjáé, a ki magát nevelőjeül kötötte rá és országunk felett kiterjesztette szárnyát, a mely a vélt védelemre elégtelen volt és azonfölül még fekete tollával a modern világosságnak nyugat felől lövellő sugarait is távol tartotta tőlünk. Társadalmi állapotainkra tehát, sajnos, még mindig akárhány középkori balitélet és fonákság átka súlyosodik. Csak parasztjaink és uraink vannak, de még nincsen erős polgárságunk, a melynek egyedül hivatása az ország jólétét emelni, a nemzet szabadságát e szónak modern értelmében felfogni és a hamisítatlan szabadelvűséggel a különnemű ethnikai elemeket a magyar állameszmének megnyerni, mert csak valóban szabadelvű intézményekkel lehet egészséges egyesülés kötelékeit megteremteni.

Arra a nagy kérdésre aztán, hogy vajjon van-e a magyarságnak ereje és képessége a mulasztást pótolni és állami meg társadalmi életét rövid idő alatt úgy átalakítani, hogy a vele ezer éven át jóban rosszban egyaránt egyesült idegen elemek előtt ragyogó csillagként tündököljön, erre nyugodtan határozott «igen»-nel felel-

hetni. Olyan nép, a melyet ilyen rendkivüli ethnikai és ethikai változások értek, a nélkül hogy e miatt eredeti nemzeti egyéniségéről letett volna; olyan nép, a mely ilyen pusztító viharokat állott meg, gyakran a végromláshoz közel volt, de Antæusként mindig összeszedte erejét; olyan nép, a mely oly fényes assimiláló képességet mutatott, a milyen semmi más népben nem található, sem Európában, sem Azsiában; végre olyan nép, a mely, jóllehet létezése gyakran bizonytalan volt, a számukra nézve nálánál sokszorosan erősebb tömegek vezetője és ura maradt, — ilyen népet ideig-óráig meg lehet hajlítani, de soha sem lehet megtörni, és ilyen nép legkevésbbé sem engedi, hogy a politikai viszonyoktól rája erőltetett feladatának megoldásában megzavarják. Igen, én drága nemzetem! Épenséggel nincs mitől félned; létezésed első évezredének fordulóján vídáman, büszkén és remélve tekinthetsz a jövendőbe! A vészszel fenyegető fellegek, a melyek jövőd egén mutatkoznak, bizton eloszolnak, semmivé kell válniok, ha szüntelenül és semmitől meg nem zavarodva a jelenkori műveltség és szabadság útján tova haladsz és ha a türelem és honszeretet azon elveihez ragaszkodol, a melyekkel őseid itt hazát alapítottak és nemzetet teremtettek, a mely ezredévi szenvedés után most uj életre ébred, nemzetet, a mely büszkén tekint a multra és reménynyel a jövőre!

NÉV-, SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A számok a könyv lapjait jelentik.)

L

O

Ö

P

T, Ty

U, Ü

V

W

Z

A **Franklin-Társulat** kiadásában Budapesten megjelentek

Áldor Imre. **Deák Ferencz élete.** Emlékkönyv képekkel. Második kiadás. 60 kr. Vászonkötésben 1 frt.

— **Kossuth Lajos élete és pályája.** Második kiadás, aczélmetszettel. Kötve 60 kr.

Andrássy Gyula **beszédei.** Három kötetben. Kiadta *Lederer* Béla. Arczképpel. I. kötet. 1847—1868. 3 frt. II. kötet. 1869—1871. 4 frt.

Ballagi Géza. **A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig** 5 frt.

Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszter-elnök **élete és halála.** 1 frt 20 kr.

Boross Mihály. A dicsőült **gróf Széchenyi István életrajza.** Gróf Széchenyi István arczképével 80 kr.

— **Magyar krónika,** azaz: a magyar nemzet története a legrégibb időktől fogva a legujabb időig. Második kiadás 80 kr.

Borovszky S. **A honfoglalás története** 1 frt, vászonkötésben 1 frt 60 kr.

Csengery Antal. **Deák Ferencz emlékezete** 1 frt.

Csutak Kálmán. **Aradi fogságom alatt irt adatok az 1848—49. évi szabadságharczról** 1 frt 60 kr.

Deák Farkas. **Fogságom története.** Egy képpel 1 frt 40 kr.

— **Wesselényi Anna életrajza és levelezése** 2 frt.

Deák Ferencz beszédei. Összegyüjtötte *Kónyi* Manó. I. kötet 1829—1847. 4 frt. II. kötet 1848—1861. 2 frt 40 kr. III. kötet 1861—1866. 3 frt 60 kr.

Duncker Miksa. **Az ókor története.** A magyar tud. Akadémia megbizásából ford. *Jónás* János. Négy kötet 16 frt.

Duruy Victor. **Világtörténelem.** Átdolgozta Dr. *Ballagi* Aladár. Vászonba kötve 3 frt.

Egy honvéd-köztüzér élete 1848—1849-ben. Történeti önéletleirás 1 frt 40 kr.

Forster Arnold Florence. **Deák Ferencz.** Életrajz. Angolból ford. *Pulszky* Ágost 1 frt 60 kr.

Geiger P. N. J. **Az Árpádok kora.** Képek Magyarország történetéből. Tervezte és magyarázta dr. *Wenzel* Gusztáv. Harmadik kiadás. 18 képpel, kemény kötésben 10 frt.

Görgey István, id. **1848 és 1849-ből.** Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és tört. kritika. Első kötet 2 frt 40 kr. Második kötet 4 frt. Harmadik (befejező) kötet 4 frt.

Grünwald Béla. **A régi Magyarország 1711—1825.** Második kiadás 4 frt.

— **Az uj Magyarország. Gróf Széchenyi István.** 4 frt.

Hamary Dániel. **Komáromi napok** 1849-ben, *Klapka* György honvédtábornok alatt 1 frt.

Honvédvilág. Szerk. *Kunsági* és *Potemkin.* 2 kötet 2 frt.

Horváth Mihály. **A magyarok története** rövid előadásban. Sajtó alá rendezte, bővitette s jegyzetekkel ellátta *Sebestyén* Gyula. Hatodik kiadás. 3 frt. Vászonkötésben 4 frt.

A **Franklin-Társulat** kiadásában Budapesten megjelentek:

Hunfalvy Pál. **A székelyek.** Felelet a székelyek scytha-hun eredetiségére 50 kr.

Kerékgyártó Árpád. **Tiz év Magyarország legujabb történetéből.** 1840—1849. Két kötet 3 frt. Kötve 4 frt 50 kr.

— **Hazánk évlapjai.** Magyarország történetének kortani átnézete 884—1849 5 frt.

Klapka György. **Emlékeimből.** Függelékül: gróf Teleki László levelei. A szerző fénynyomatu arczképével. 5 frt.

Kovács Lajos. **Gróf Széchenyi István** közéletének három utolsó éve 1846—1848. Két kötet. 4 frt.

Kuliffay Ede. **Magyarország története.** A legrégibb időktől korunkig. Vászonba kötve 1 frt 60 kr.

— **A szabadság hősei és vértanui.** Lapok a magyar történetből. Vászonba kötve 1 frt 60 kr.

László Károly. **Napló-töredék** az 1849-diki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg, Törökországban és az Amerikai Egyesült-Államokban. Kossuthnak a szerzőhöz intézett sajátkezű levelével. 2 frt.

Marczali Henrik dr. **A magyar történet kutfői** az Árpádok korában. 1 frt 20 kr.

Mocsáry Lajos. **A régi magyar nemes.** Észrevételek Grünwald Béla «A régi Magyarország» czimű munkájára. 2 frt 40 kr.

Mommsen Tivadar. **A Rómaiak története.** A magyar tud. akadémia megbizásából ford. *Toldy* István. 8 kötet 16 frt.

Pap Dénes. **Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—1849.** Első kötet 3 frt. Második kötet 3 frt 60 kr.

Pulszky Ferencz. **Deák Ferencz.** Jellemrajz 60 kr.

— **Életem és korom.** Két kötet. Második kiadás 5 frt.

Salamon Ferencz. **Magyarország a török hóditás korában.** Második kiadás. 2 frt. Vászonba kötve 2 frt 50 kr.

— **Az első Zrinyiek.** Czimképes kiadás. 3 frt. Diszkötésben 4 frt.

Szeremlei Sámuel. **Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon** 1 frt.

Szilágyi Sándor. **Erdélyország története,** tekintettel mivelődésére. Két kötet. Czímképes kiadás 4 frt. Diszkötésben 6 frt.

— **Vértanuk** a magyar történetből. Történeti tanulmányok 2 frt 50 kr.

Tankó János. **A forradalmak kora** és az ujabb állami átalakulások. Második olcsó kiadás 80 kr.

Magyar történelmi emlékek. Kiadta *Szalay* László.
Gróf Bethlen Miklós önéletleirása. 2 kötet 8 frt 40 kr.
Gróf Károlyi Sándor önéletleirása. 2 kötet 8 frt 40 kr.

Vajda Emil. **Kossuth Lajos.** Élet- és jellemrajz. 48 képpel. Vászonba kötve 1 frt 40 kr.

Zichy Antal. **Eszmék, adatok, adomák gróf Széchenyi István naplóiból.** 60 kr.

Zsilinszky Mihály. **Magyar hölgyek.** Történelmi élet- és jellemrajzok 1 frt.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

